

Szenti Tibor

Szűcs László

Rendhagyó lexikon

Esszék

2004

Szenti Tibor – Szűcs László

RENDAHAGYÓ LEXIKON
Esszék

2004

KRISTÓ NAGY ISTVÁNNAK
ajánlom

Lektorálta és szerkesztette:

Kristó Nagy István

A borítólapot saját alkotása fölhasználásával tervezte:

Szűcs László és Návai Vera festőművész,
az illusztrációk szolgáltató plasztikákat készítette:

Szűcs László szobrászművész, kőrestaurátor

© **Szenti Tibor**

© **Szűcs László**

A kötet támogatói:

Orvosi Műszergyártó MetriMed Kft, Hódmezővásárhely.

Készült: 20 A5 ív terjedelemben, B5 formátumban

... Nyomdájában.

ISBN

2004.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó
Alattvaló
Álom
Állatóseim
Bábu
Bolond
Civilizáció
Család
Csönd
Csócselék
Dob
Dög
Edény
Ember
Emberáldozat
Eső
Évszakok
Fa
Fájdalom
Fáradtság
Fohász
Földanya
Garázda
Gép
Gyáva
Győztes
Hajlékkészítés
Halál
Harc
Hegy
Idő
Isten
Játék
Katona
Kenyér
Kert
Lárva
Lelkiismeret
Levél
Létra
Lusta
Madár

Matematika
Nap
Nemzés
Nyomor
Óra
Őseink
Pénz
Puszta
Rab
Ruha
Sárkány
Szem
Szenvedély
Szerelem
Szülés
Táltos
Trónus
Tűz
Tyúk
Univerzum
Út
Ünnep
Vándor
Vér
Vihar
Víz
Zászló
Zátony
Zsugori

Szenti Tibor: Szűcs László szobrászművész
Szűcs László kiállításai
Szenti Tibor megjelent könyvei

ELŐSZÓ

E nek a könyvnek 62 szócikkét 2000. augusztus 31. és 2002. november 15. között írtam. Ezt követően történt a lektorálása és szerkesztése. Kristó Nagy István arra ösztönzött, hogy írjak még hozzá. 2003. szeptember és október hónapban bővítettem 70-re. Több olyan fogalmat, témát igyekeztem vizsgálni és magyarázni, amelyeket a legtöbb lexikonban hiába keresünk. (Alattvaló, Csönd, Lusta, Nyomor stb.) Másokat, a gyakran tárgyalt fogalmakat azért vettem sorra, hogy a róluk alkotott ismereteket összefoglaljam, és sajátos szemléletemmel továbbfejlesszem. Igyekeztem valamennyit lehetőleg a megszokottól eltérő, más értékrendbe helyezni.

Ahhoz, hogy mondanivalómat pontosan és sokrétűen ki tudjam fejezni, új lexikonműfajt próbáltam teremteni. Az olvasó ebben találkozik a lírai, szubjektív hangvételű, szépirodalmi megfogalmazással (Család, Fájdalom stb.), de természettudományos tényközléssel is; különösen az orvosi, mentális, biofizikai, illetve antropológiai, csillagászati, fizikai és asztrofizikai kérdésekben. A társadalomtudományokat szintén segítségül hívtam; így a történelmet, néprajzot, jelképmagyarázatot, szociográfiát, kulturális antropológiát, filozófiát és a hittudományt. Nem sorolom. A kötet tehát arra is kísérlet, hogyan lehet humán, illetve természettudományos témákat szakmailag hitelesen, olvasmányosan, többnyire irodalmi szinten megfogalmazni. A könyv végül kultúrtörténeti szemléletű „esszélexikonná” vált. Irodalmat és lábjegyzetet azért nem állítottam össze, mivel ezek a szócikkek teljes szövegének legalább fele terjedelmét tették volna ki, megbontva vele a kötet arányát.

Fölösleges kérdés, hogy ez a lexikon bővíthető-e? Természetesen. Akár több száz szócikkkel, tucatnyi kötettel is. Nincs tökéletes és teljes lexikon, amelyben kielégítő terjedelemben mindent és pontosan megtalálhatunk. Egy embernek képtelenség valamennyi témát megírni, ami e világon van, és nincs! Inkább az okoz gondot, hogy mire e kötet megjelenik, már a megírása óta eltelt idő alatt született újabb ismeretek több megállapítását túlhaladják, de ezzel minden lexikonkészítőnek számolnia kell. Ahol lehetőségem volt, okulásul kemény társadalomkritikát alkalmaztam, görbe tükröt állítottam. Ezt nem az én összeférhetetlen, bíraskodó vagy lekezelő természetem sugallta, hanem az érintett tárgy és tapasztalataim diktálták. Nem politikai elkötelezettségem, hanem humánus polgári szemléletem.

A gyakorlott olvasónak föltűnhet, hogy egyes gondolatok, jelenségek több szócikkben is előfordulnak. Úgy vélekedhetnének, hogy ezeket érdemes lett volna kigyomlálni. Szándékosan maradtak benne olykor nem szó szerinti, hanem tartalmi ismétlődések, hiszen ez valamennyi lexikon műfaji sajátosságaihoz hozzátartozik, de itt elsősorban nem erről van szó. Azt kívántam megmutatni, hogy az emberi kultúrában hogyan függnek össze a dolgok. Az azonosságok látszólag egymástól független, távolálló fogalmakban is búvópatakként föl-föltörnek. Éppen az az érdekes benne, hogy nem várt helyeken, körülmények között is ott vannak, megmutatják magukat, arról nem beszélve, hogy a hasonló fogalmak esetében úgyszintén.

Olvasva az esszét, a másik ember ugyanarról másként vélekedhet, és ehhez szíve-joga! A gondolkodó ember mindig összeütközésbe kerül a társadalomnak mind a hivatalos, mind a tudálékos részével, ezért akár ne is fogjon tollat. Én a világról alkotott képet így láttam, éreztem és tudtam, ahogy megfogalmaztam. Ezért ez az esszékötet

nemcsak rendhagyó, de *eretnek lexikon* is. Fejbólintó János, aki valamennyi szavával egyetért, köztöködik, aki elmarasztalja, de mindez engem közömbösen hagy! Írja meg és közölje a maga „ellenlexikonát”.

Végül, de nem utolsó sorban le kell írnom, hogy ez a kötet, mint könyv hódmezővásárhelyi születésű, vagy egykor itt élt, itt tanult emberek alkotása. Az impresszumban szerepelt valamennyi név tulajdonosa ismert vásárhelyi illetőségű művész, író, tanár, kiváló szakember.

Hódmezővásárhely, 2002. augusztus 14. – 2003. szeptember 14.

Szenti Tibor

A

ALATTVALÓ

Alattvaló fejlődése bioszociális jellegű. Máig tartó pályáján évmilliókkal korábban indult el. Valahol a *Hominidaek* hordájában kezdődött, a csoportban betöltött hierarchikus szereppel. A vezér-, vagy *alfahím* volt az előljáró. Őt követte a többi, neki behódoló, fiatalabb és gyöngébb hím, illetve nőstény. Ezek kénytelenek voltak vezérüknek engedelmességni, akaratukat neki alárendelni, eltűnni dühét és kénye-kedve szerinti kiszolgáltatottságukat. Ha nem engedelmességni, jött a fenyítés, nemi erőszak, és a verekedés során szerzett, nem egyszer súlyos, életveszélyes sérülés. Ez a helyzet mit sem változott, csak „humanizálódott”. A biológiai törvényeket, a természeti ösztönkésztetéseket az ember társadalmi fejlettsége, mint sziklát a burján, mind inkább benötte, elfödte és sokrétűvé tette. A „humanizálódott” szó értelme mögött senki se gondoljon emberségesebb, finomabb, lágyabb bánásmódot, inkább az emberi fajra jellemző és rafináltabb módszereket.

Az alattvalónak koronként csak a szerepe, a helyzete és az értéke változott. Az ősközösségben a törzs vezére volt a meghatározó egyéniség, aki éppen úgy kihasználta a vele egy csoportba tartozókat, mint az alfa hím a hordatagokat. A koncából ő részesedett először, és kiválogathatta a legjobb falatokat. (A parasztgazda, iparosmester a 20. sz. közepéig először szedett a tálból, mindenki más utána következhetett.) Bármikor nőt cserélhetett, vagy egyszerre több fölött is basáskodhatott. Megkövetelte, hogy parancsait teljesítsék és tiszteljék. A humanizálódás ott jelentkezett, hogy ehhez az egyeduralkodáshoz ideológiát, törvényeket, sőt rítusokat találtak ki, megalapozva ezzel az előljáró, vezető helyét és korlátlan lehetőségeit.

A családi, illetve rokonszenv alapján létrejött kötelék nem tett jót az előljáróság gyakorlásának. Egy idő után mindenki a vezér családtagjává, barátjává, cimborájává vált, és ezen ok miatt többet követelt magának, mint az egyszerű alattvaló. A helyzet odáig juthatott (volna), hogy a közösség már nem rendelkezett alávaló, mindenkit kiszolgáló alattvalóval, és ezen változtatni kellett. A törzsi villongások háborúkká, alattvaló- és értékszerző hadjáratokká szélesültek. A szomszéd közösségek elfogott, dologra alkalmas tagjait megbélyegezték, megcsonkították, megköztözték. Visszatérésüket a megszokott környezetükbe lehetetlenné tették, szigorúan őrizték és munkára fogták őket. A leigázott törzs többi tagját – öregeket, gyerekeket, betegeket –, akiket egy rituális lakoma során nem bírtak mind megenni, leöldösték. Ez a „humanizáció” hozta létre a rabszolgaságot, amely mind agyafűrtabb módszerekkel máig tartó folyamat.

Az alattvalók közül kiművelték a legkülönbözőbb föladatakra alkalmas szakembereket. Ahogy a társadalom mind inkább rétegződött és fejlődött, egyre több művelt főre volt szükség, aki alattvalóként kiszolgálja az uralkodó réteget. Kellott a jó vadász, szakács, írnok, katona, és természetesen az udvari bolond – a durva beszédével vidámságot keltő torz törpétől a kifinomult vezető lelkeket elbűvölő udvari dalnokig, „lánglelkű” költőig – akik előljáróiknak alattvalóként minden igényét kiszolgálták. A jó alattvalóért régen sok pénzt fizettek, és áruként vették, csereberélték őket.

Ma ez a helyzet is megváltozott. Az alattvaló keservesen fizet azért, hogy valamelyik előljáróhoz szegődhessék, bírja annak védelmét és jóindulatát. Akár egész

ország, teljes népesség is így válik rabszolga helyett korszerű gyarmati áruvá. Beléphet például valamilyen nemzetközösségbe, unióba és ezért megszabják, mennyi munkával, pénzzel adózhat új helyzetének; mennyi földet művelhet saját területéből, mit és mennyit termelhet. Az alattvalókat létminimumra szorítják, hogy az előljárók pozíciójukat megtartva, gazdaságukat gyarapíthassák.

Alattvalóvá háromféle módon válhat az ember: vagy beleszületik, vagy saját, illetve mások választása alapján lesz azzá. Az alattvaló nemzésekor éppen úgy oldják meg a gatyamadzagot, mint az előljáró esetében. Születni mégsem egyforma eséllyel szoktak. Akit eleve elrendelt alattvalónak nevelnek, csak a jegyzékben szerepel, mint leendő szolga. Azzal senki sem törődik, hogy a szülők hogyan és miből nevelik föl. (Nem kell *bokanovszkizálni*, mint azokat a lényeket, akiktől Huxley: *Szép új világ* c. könyvében már magzati fejlődésük során megvonják az éltető oxigén egy részét, hiszen ezt a társadalmi elvonások során szegénységbe kényszerített szülők maguk elvégzik.) Jogai is csak papíron vannak, de pontosan meghatározott kötelességeit a hatalom számtalan elnyomó szerve rendre előírja, betartatja, sőt olyan föladatokkal is megtoldja, amelyeket addig nem jeleztek, nem kértek tőle. Munkaköri leírásában erre utal az utolsó, általános meghatározás, hogy „*a fentebb felsoroltakon kívül köteles még mindazt teljesíteni, amivel előljárói megbízzák*”.

Annak a könnyebb a helyzete, aki eleve alattvalónak születik egy szolga családjában. Az is rangot képez, ha eldicsekedhet vele: „az én őseim már ettől és ettől a századtól kezdve ezt az előljáró családot szolgálták, nagy megelégedésükre”. Íme még kiváltságokat is kaptak: darabka földet, amelynek a megművelése az övék, termése a gazdáé volt; nyúzott kutya bőrére cifra betűkkel írt tanúsítványt hűségükről, és a többi alattvaló között kivívott beosztásukról. Ezekkel a megkülönböztetésekkel a büszke és rátartó alattvaló helyet szorított magának a létra egy magasabb fokán, akár az időjós levelibéka a befőttes üvegben.

Nemzedékek és nemzetségek kiváltságává vált az alattvalói szerepkör, amelyet olyan büszkén óvtak, mint az előljárók a magukét. Nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a két rang között áthidalhatatlan a szakadék és ezt a társadalom elfogadta. Természetesen nem is voltak olyan nagyra törő álmaik, hogy valamikor, majd egyszer valamelyik ük-ükunoka leszármazottjuk fölöttessé fejlődhet, és a létra fokán a legmagasabbra ülve, kijuthat az üveg tetejére, hogy onnan zsupsz..., nagyot ugorhasson a zárt kamra egy másik polcára. Azt azonban mindenki érzékelheti, hogy mennyivel különb az al-alattvalónál egy felettes alattvaló, aki a többiek által végrehajtott föladatok minőségét és mennyiségét ellenőrzi. Így az előljáró család által kinevezett hajcsár is lehet. Nem baj, ha a többiek nem szeretik. Senkire sem kényszeríthető rá, hogy „szeresse felebarátját”, de az elvárható, mi több, kötelességük, hogy tiszteljék és engedelmeskedjenek neki.

Akinek nem volt olyan szerencséje, hogy ősi alattvaló családba szülessen, ezt az áhított helyet ki is érdemelhette. Már gyerekkorában ott sündöröghetett a tanítója körül, aki megkegyelmezett neki és számtanból nem buktatta meg, mert kertjükből tőle kapta a legvastagabb uborkát. Amikor kivergődött a padok közül, a jó tanító beajánlhatta a helyi kis előljáróhoz mindenesnek. Amolyan lóti-futi suhanc lehetett, akinek kötelessége volt hallgatni, vakot utánozni és némának maradni. Tudomást sem venni mindarról, ami a házban történik. Ilyen körülmények között sokat tanulhatott, és elmélyülhetett az alattvalói munkakör rejtelmeiben. Ha elérte a katonakort és jól viselte magát, előbb beajánlották a

helységből elszármazott és éppen vakációzni hazatért tiszt úrnak, hogy vegye maga mellé csicskásnak. Micsoda karrier! A legjobb ajánlólevél lesz, ha leszerel, és egy hasonló jó családból származó alattvaló lánnyal életre szóló frigyre kíván lépni. Kellő tapasztalat, megbízhatóság, katonás fegyelem és precizitás. Ez az igazi férjnek való! Innen már csak egy ugrás, hogy a főalattvaló elhelyezze a Nagy Házban, ahol rajta kívül vagy félszáz hasonló fiatal lesi az előljáró család kegyeit.

Mindez törekvő munkával jár és nem biztos, hogy mindenkor meghozza a maga várva várt eredményét. Mennyivel egyszerűbb, ha valakit alattvalónak kijelölnek. Nem kell vergődni, több helyen kilincselni, csúszni-mászni, és békalátószögből nézni az előljárók cipőit. Vannak olyan kutyaszerencsésű alattvalók, akiknek farkcsóválva csak a kellő helyen kell megmutatniuk magukat, hogy a nyakörvet rögtön rájuk illesszék, és az eldobott csontot sebesen visszahozzák gazdájuknak. Ha az előljáró érzékeli, hogy az alattvalónak jelölt jól idomítható, egyszerűen beveszi a többiek közé, pórázra fogva kijelöli helyét közöttük és már révbe is jutott.

A kellemetlenebb az, ha az alattvalónak készülő nem érzékeli, hogy mire jó, és amikor kijelölik, nem kívánja helyét betölteni. Ellenkezik, elszökik, haladékot kér, minden lehetőséget megragad, hogy kibújjon a kötelezettség alól. Az előljárók ezt azonnal fölfedezik és föltámad bennük a vadászösztön. Nem azért találták meg a nyulat, hogy elveszítsék. Hasonló trófeák számai vannak már a gyűjteményben, de nehogy már az alattvaló döntsön abban, mivé válik! Meg kell leckéztetni. Előbb csak befogják, rábeszélik, meggyőzik, azután kinyitják a csapda ajtaját: íme, ők igazán megértők vele. Szabadon távozhat, ha úgy döntött, elvégre nem követett el bűntényt. Az ilyen alattvaló-jelölt azonnal föl is veszi a nyúlcsipőt, és mire az előljárók a helyes döntésére várva sandán leeresztett szemhéjukat fölemelik, már hült helye van.

Ekkor jönnek a jogi meggyőzések. Látták, amint valamelyik éjszaka hazasietve nem bírta dolgát tovább tartani, és az egyik előljáró háza mögött könnyített magán. Nem perelik érte, ha elszegődik. Legközelebb már tolvajláson érik, brutális bántalmazáson, élet ellenes cselekedeten, felségáruláson. Minden tény azt bizonyítja, a társadalomra nézve veszélyes bűnöző, akit ki kell vonni az értékes emberek közül, ha életét azonnal meg nem jobbítja. Az egyetlen adható *reverzális levél*, ha belép szolgának.

Az alattvalónak van még egy utolsó kísérlete. Megugrik és a másik településen keres menedéket. Csakhogy az előljárók utána nyúlnak. A pribékek véresre verve, összekötözve visszahozzák és fölteszik neki a kérdést, hogy belép az alattvalók közé, vagy fölakasztják? A szíves unszolás teljesítését tovább már nem halaszthatja. Lassan beletörődik sorsába. Belekerül a befőttes üvegbe, de nem felejtik el makacs múltját, és ha a létrán kapaszkodni kezd, mindig visszarúgják. Az lehet a vigasza, hogy ennél mélyebbre már úgy sem juthat.

Ne azt vizsgáljuk tovább, hogyan kerül valaki alattvaló sorba, inkább azt elemezzük, hogy ott miként tölti be szerepét? Két alaptípus különböztethető meg. Az első az ideális alattvaló, akire minden előljáró áhítozik. Ő önként és dalolva dolgozik. Igyekszik minél hasznosabban és többet végezni; olyasmit is, ami nem lenne kötelessége. Személyiségét előbb-utóbb föladja és csak az előljárók kedvét keresi. Nem mérlegel, hogy ők milyen értéket képviselnek, ez nem föladata, csak a teljes kiszolgálás legjobb minőségét igyekszik teljesíteni.

A följobbivaló az alattvaló agyát kés nélkül nyitja meg. A tudatot kimossa, a saját gondolatát átplántálja. Ez volt az első átültetés, mielőtt századok múlva a szervcsere

biológiailag megvalósulhatott volna. Amikor egy ilyen beavatkozás után az alattvaló megszólal, mint szócsövet csak a torkát adja kölcsön, de a belőle kiáramló hang már a fölöttesétől ered.

Személyes értékei közé tartozik, hogy titoktartó. Elvértve, saját társaságában tesz ugyan halvány utalást arra, hogy az előljáró Nagy Házában is adódnak különös dolgok, de ezeket sohasem szellőzteti ki. Ő nem áruló. Igyekszik a gyanút és a misztikumot fönntartani, de bizonyítékot nem szolgáltat. Ha megszorogatják érte, inkább véráldozatra is képes, mint előljáróit föladni.

Megérteti, hogy fontos ember. Lám, zsebtelefonnal is ellátták, hogy vele bármikor kapcsolatot lehessen létesíteni. Pantallóján minden reggel élt vasaltat a feleségével, haját gondosan hátra fésüli, ingét álláig begombolja, hogy jó benyomást keltsen. Ha az előljáró maga elé rendeli, a szóban forgó tárgyon kívül mindig van néhány korszakalkotó ötlete, amellyel bizonyítja rátermettségét, kreativitását és azt, hogy minden idegsejtjével az előljáró boldogulását szolgálja, a nap valamennyi órájában. Ezért hamarosan meg is jutalmazták. Az előljáró egy-egy bilinget mindig hagy azon a tányéron, amelyről evett, hogy mosogatás előtt az alattvalónak ne csupán a hulladékot lehessen kinyalni. Az alattvaló él is e kitüntető figyelmességgel, ezért testének tömege hamarabb gyarapodik, mint a többieké. Tapasztalta, hogy a tekintélye annál nagyobb valakinek, minél nagyobb méretű széket tud fenekével betéríteni. Így jut el szolgálata végén odáig, hogy az előljáró kinevezi intézőjének. Ettől kezdve al-alattvalók lesik az utasításait. Ez a csúcs, a befőttes flaska pereme, amelyből kikandikálhat, de ha a fejét is ki szeretné dugni, hová tartozására figyelmeztetésül rögtön rácsavarozzák az üveg fedelét.

Az alattvalók másik típusa alattomos. Tulajdonképpen önmagán kívül mindenkit utál, társait éppen úgy, mint az előljárókat. Közömbös mindenkivel szemben. Nem érdekli, mi történik a kenyéradójával, pedig tőle függ. Szívesebben látná karón lógni, és a szeme sem rezdülne. Állandó lázas semmittevésben leledzik. Rendkívül ügyes. Ezt az alibi munkát úgy tudja tálalni, mintha értéket képezne. Még panaszkodik is a megfelelő helyen, ahol tudja, hogy szavait percek alatt továbbadják az előljáróknak, bizonygatva, mennyi föladata van, de ezeket senkinek sem adná át, hogy könnyítsen helyzetén, mert valamennyit csak ő tudja ellátni. El is hiszik neki. Ezért semmivel sem kap kevesebb megbecsülést, mint az a hűséges alattvaló, aki belerokkan a munkába, de nem panaszkodik.

Azt is elnézik neki, ha enyves kezű. Istenem, mással is előfordult már, hogy abból a közös tálból cseresznyézett, amelybe korábban egy árva szemet sem helyezett. Csak a mértékre kell vigyázni, hogy minden finom falatot el ne egyen az előljárók elől. Gyűjti a fontos híreket. A füle úgy nyúlik, hogy még az előljáró nászágya alá, a serbliig is elér. Azután kiszínezve valamennyit kiszivároztatja. Mindenki sejti, hogy a legintimebb ágytitkok és hivatalos információk is csak tőle eredhetnek, hiszen más nem kerülhetett olyan közeli kapcsolatba a titoknokokkal mint ő, de semmit sem lehet rábizonyítani. Ha megszorogatják, frázisait úgy tudja görgetni, hogy azok mindig tisztára mossák.

Egyébként mosdatlan szájú. Jót még senkire sem mondott, de ezt olyan csalafinta módon teszi, hogy nem lehet rá haragudni. Öltözéke lezser. Minden kellék meg van hozzá, ami pozíciójához elvárható; csak a gombok nem mindegyikét gombolta be, a nadrágja éle sem egyenes, keszkenője sárgul a használattól, de utóvégre ő is csak egy alattvaló, és nem olyan nagy baj, ha külsejében különbözik az előljáróktól.

Midőn körülötte nagyon szorul a hurok, elérzékenyül. Bűnbánóan előjárója elé veti magát és zsebkendőjével újabb zsírréteget ken annak cipőjére. Annyira sajnálatja magát, hogy végül alig várják, vége szakadjon a jelenetnek. Már azt is bánják, hogy bűnét fölemlegették és lelkiismeret furdalást éreznek. Mindezt nem árulják el neki, de lehajolnak hozzá, fölemelik, figyelmeztetik: többé ez ne forduljon vele elő és, hogy kipihenje fáradsalmait, eltávozást adnak neki. Az előjáró felesége titokban még pénzt is dug a zsebébe, hogy a tengerparton kicsit korhelykedhessen.

Más nézőpont szerint még egyszer tekintsük át az alattvaló történelmi helyzetét. A *Hominidaek* korában a kicsit az anyja védte. Suhanc korában már köteles volt a rangsorban nálánál följebb állókat kurkászással szociális gondozásban részesíteni. Ezért időnként a hozzá közelállókat őt is megkurkászták. Ez az idilli állapot az őskorban keményedett. A be nem hódoló alattvalót a barlangból kiűldözték és a vadonban előbb-utóbb életét veszítette, vagy rövid úton agyonütötték. Ez világos, egyértelmű bánásmód. A rebellis tudta, mi vár rá, ha nem vállalja alávaló sorsát.

Az ókorban az alattvaló helyzete elkülönült. A rabszolga urának testileg, lelkileg mindenben kiszolgálója lehetett. Ha érzelmileg közelebb jutott urához, élete végén fölszabadította, de szolga-szegénységében rákényszerült, hogy egykori följobbvalójának asztaláról a morzsákat leszedegesse. Amennyiben gladiátor volt, ritka szerencséjével minden véres küzdelmet átélt, egy idő után vitéségét elismerték és Rómában fölszabadították. A szabadság rövid próbálgatása után, amikor rájött, hogy számára nincs továbbvezető út, csupán a csöcseléket szaporította, és ez a helyzet lassú pusztulásához vezetne, visszament az arénába „edzőként” tanítani. Itt, mint kegyelt, változatlanul egykori urainak gondoskodását élvezte.

A középkorban tovább bonyolódott társadalmi helyzete. Változatlanul lehetett teljesen kiszolgáltatott rabszolga, tányérnyaló, külső bedolgozó ura háztartásába. Jobb pozícióba jutva, már a kastélyban, udvarházban lakva élvezhette alattvalói helyzetét. Ezek a körülmények a feudalizmus végéig konzerválódtak.

Az újkor hozta a legváltozatosabb alattvalói beosztást: rangok, kitüntetések, állások, hatalmi pozíciók adományozásával, és büntetésként ezek bármelyikének megvonásával. Ma ritkábban húzzuk magunk elé főnökünket, hogy kurkászással bizonyítsuk hű alattvalói elkötelezettségünket, bár még ez is megesik, és leginkább önkéntesen fölajánlott szexuális szolgáltatásban, vagy behódolva eltűrt szexuális zaklatásban fejeződik ki.

Korunkban a följobbvaló egyre inkább személytelenné és elérhetlenebbé válik, ezért az alattvalónak mind nagyobb gondot okoz, hogy kinek hajbókoljon ahhoz, hogy a békalétrán egy lépcsőfokkal följebb üljön. Itt van mindjárt tisztelt barátom, aki egy helyi nagy gyár vezérigazgatója. A munkahely kerítésén belül saját kakashangján kukorékol. Csakhogy a gyár nem az övé. Tulajdonosai külföldön vannak. Hozzájuk hiába fordul, hogy céget mentő ötletét megvalósítva magasabbra hágjon, mert fölöttük egy nemzetközi részvény dirigál, akik kiszolgáltatottak a termelési és kereskedelmi viszonyoknak, a keresletnek és kínálatnak, a gyors termelési reagáló képességnek, illetve a legfőbb hatalomnak: a pénznek, amely egyik napról a másikra, mint a színét változtató kristály hol értékesebb, hol gyöngébb lesz, vagy eltűnik, mint a kámfor. Mire a helyi vezérigazgató hangja eljut a konzern elnökéhez, addig az egész vezérkar lecserélődik, esetleg más földrészre teszi át székhelyét. Mikorra a vezérigazgató a betérjesztését megfogalmazza, a gyárát áttelepítették a szomszédos országba, ahol az alattvalók még kevesebb bérért

dolgoznak. Azon kapja magát, hogy körülötte már nincsenek alattvalók, csak ő ül még a szemétdombján rikácsolva, de hangját elnyelik és visszaverik a kiüresedett üzemet körülzáró falak. A legszánandóbb alattvalóvá zsugorodott, akit előrehozott nyugdíjkegyben menesztenek.

Az alattvalót meg lehet alázni, emberi mivoltából kivetkőztetni, vagy kiváltságokkal ellátni. Akár tehet róla, akár önhibáján kívül jutott erre a sorsra, a társadalomban mégis új értékrendet képez, akár megvetjük vagy sajnáljuk érte. Az alattvaló akármilyen helyről jött, szolgálatai árán bármilyen nyakörvet szerzett magának, mint a kutyából, belőle sem lesz szalámi soha.

Á

ÁLOM

Az álom megértéséhez az alvás eddigi fontosabb kutatási eredményeihez kell közelebb kerülnünk. Az alvás a biológiai életciklusunkba tartozik, és olyan állapot, amelynek segítségével az élőlények bizonyos mértékig kivonják magukat a külvilág körforgásából. *A külvilág impulzusait fölhasználjuk és átalakítjuk belső történésekké.* Egy másik meghatározás szerint, *alvásnak nevezzük azt az állapotot, amelyet az ébertől eltérő, jellegzetes testhelyzet fölvétele jellemez.* Ez bizonyos fokú mozdulatlansággal jár, a *szenzoros* (érzékelő) ingerelhetőség többé-kevésbé fenn marad, és ez az állapot általában azonnal visszafordítható. Pavlov szerint *az alvás kiterjedt kérgi gátló folyamatok eredményeként jön létre.* Ne feledjük, hogy agyunk alvás közben is dolgozik, de eközben nem létezik tanulás, mint azt sokan hitték. Az alvás és az ébresztőrendszer az agytörzsben (*truncus cerebri*), illetve a köztiagyban (*diencephalonban*) helyezkedik el; de több agyi rendszer is van, amelyik alvást elősegítő hatással bír. Az alvást az agykamra alatti rész (*hypothalamus*), míg az agytörzs az alvás idejét és mennyiségét, a peremrészi, vagy *limbikus rendszer* az alvás ciklusait szabályozza.

Életünk jelentős részét *éber állapotban* töltjük, amelyben például a munkánkat is végezzük. Ebben az élettani fázisban a tekintésnek megfelelő szemmozgás-aktivitás és pislogás figyelhető meg. Éber állapotban a szervezet a hormonokat fölhasználja, amelyeket alváskor pótol. Ez olyan fontos fölfedezés volt, amely bizonyos mértékben (de nem teljesen) magyarázza azt, hogy miért szükséges szervezetünk számára az alvás.

Az éberség után következik az alvás első fázisa, a *szendergés*. Az elalvást megelőző *relaxált* nyugalmi állapotban az EEG műszerrel kimutatható, ún. *alfa-ritmus szinkronizációja* kiterjed és fokozódik. Ezt követően az alfa-hullámok szakaszosan eltűnnek. Az izomtónus csökken. Lassú, „úszó szemmozgás” figyelhető meg. Az EEG kijelzésén az *alvási orsók* kialakulása észlelhető. Az alvás második fázisa *felületes*. Ebben az állapotban a szemmozgások megszűnnek. Következik a *középmély* alvás, amikor az izomtónus tovább csökken. Végül a *mély alvás*, amikor az izomtónus kismérsékű.

Az alvás egyik legfontosabb jelensége az ún. **R**[apid] **E**[ye] **M**[ovement] (továbbiakban: REM), ez az *álomfázis* vagy *paradox alvás*, illetve *gyors hullámú alvás*. A REM csak a madarakra és az emlősökre jellemző. 1952-ben fedezték fel. A REM állapotban *háttéraktivitás*, szakaszos *szemmozgás-vihar* észlelhető. A gyors szemmozgások *horizontálisak*, *vertikálisak* és *rotatorikusak*. Az izomtónus teljesen megszűnik, majd *mioklonusos rángások* (izomrángások), végtag- és testmozgások észlelhetők. Érdekes, hogy még a fül körüli izmok is aktívak. Ki kell emelni, hogy bár a REM-fázisban az alvás mély, az agyban serény tevékenység folyik.

Alvásban a szívritmus 74-75/percről 51-52/percre csökkenhet. A vérnyomás az alvás első felében 20 százalékkal eshet, majd a második felében visszaáll. A *harántcsikolt izmok* vérátáramlása szintén csökken, a zsigereké kitágul. Lassul a légzés és szabályossá válik: 18-19/percről 14/percre csökken. A testhőmérséklet az éber állapotban mért értékek felére eshet, ugyanakkor a bőrhőmérséklet változékony. A bőrellenállás is csökken, a *bioelektromos bőrpotenciál-változások* növekednek. A REM-fázisban az éber állapothoz közeli értékek tapasztalhatók. Ilyenkor mutatkozik a *pénisz erekció*. Ez agg, szexuálisan

merevedés-képtelen férfinél is jelentkezhet. A test tónusa fokozatosan csökken. A felnőttek zöme a hátán fekszik, illetve jobb és bal oldalán. Hason igen kevesen.

Egy éjszakai 8 órás alvás 4-6 alvásciklusban váltakozik 90-120 percig, azután visszafelé haladva az álomfázisokban ismétlődik, de fölébredés nincs. Az alvás REM és NONREM (továbbiakban: NREM) lassú hullámú, 1-4-ig terjedő alvási szakaszokban váltakozik. Kétségtelenül vannak közben fél-, egy perces fölébredések is, de a teljes ébredést követően ezekre nem emlékezünk. A tónusos folyamat állandó fázisos ingadozásokra bontható. A NREM-fázisban az alvás nyugodt, az érzékek a legkevésbé reagálnak. A REM-fázisok száma felnőtteknél 4-5. Egy ciklus 1,5 óráig tart, és javarészt NREM-fázisba esik. A REM-periódusok között eltelt idő felnőtteknél 65-80 perc is lehet. A NREM időszakban 4 szakasz van, és ezt 5-35 perces REM alvási fázis követi. Ilyenkor álmodunk.

Az agyműködés szempontjából ismert a *lassú hullámú* alvás. Az alvási orsók ekkor keletkeznek. A másik típus a REM-alvás. A két félteke tevékenysége nagyobb mértékben független egymástól, vagyis a REM alatt a domináns félteke uralma kevésbé érvényesül. Hiányoznak az alvási orsók. REM-fázisban töltjük az alvásunk 20 százalékát. A REM-fázis megvalósításáért az agytörzs legősibb struktúrái közötti bonyolult összeköttetések „előre nyomtatott áramköre” felelős. A közös keringésű sziami ikrek egymástól függetlenül alszanak. Az alvást és ébrenlétet befolyásolják az idegrendszeri, *humorális* (testnedvekkal kapcsolatos), kémiai anyagok, mint a hormonok, gyógyszerek, élvezeti szerek és a fizikai körülmények.

A tényleges alvással töltött idő férfiaknál 30, nőknél 50 év fölött növekvő mértékben csökken. A férfi gyakrabban fölébred, mint a nő. Idős korban mindkét nemben növekedik a fölébredések száma. Az életkor előrehaladásával az alvás felületesebbé válik, a fölébredések és a közbeiktatott éber állapotok aránya növekedik. Alvás szempontjából az orvostudomány költői nyelven két embertípust különböztet meg: az „éjszakai baglyot”, aki éjjel tevékenyebb, és a „hajnali pacsirtát”. Utóbbi korán kel és a nap első részében serénykedik.

Vannak kis és nagy alvásiigényű emberek. Ezek szerint az emberek az alábbi típusokra oszthatók:

1. kis alvásiigényű, este korán fekvő, reggel korán kelő,
2. kis alvásiigényű, este későn fekvő, reggel későn kelő,
3. nagy alvásiigényű, későn fekvő, későn kelő,
4. nagy alvásiigényű, korán fekvő, korán kelő.

A kis alvásiigényűek pozitívok, a nagyok negatívok és lehangoltak (*deprimáltak*). Az alvásiigény a gondok hatására növekedhet. A nagyobb alvásiigényűek magasabb intellektussal bírnak, és külső irányítástól függetlenebb személyiségek.

Minél lassúbb az anyagcsere, annál hosszabbak az alvásciklusok. Alvás alatt nem szakad meg a kapcsolatunk a külvilággal. Az ember képes meghatározott, magának beprogramozott időpontban fölébredni. (Ebben azért nagyon ne bizzunk, mivel a kísérleti személyek között 5-40 perces ébredési különbségek is mutatkoztak azonos időpont „bekódolása” esetén!) A fölébredések zöme REM-fázisban történik. A REM-periódus alatt a külső ingerek egy része beépül az álomba. Ezzel át is térünk címszavunk tárgyalására.

Az agykutatás korunkig egyik legnagyobb talánya még mindig az álom. Nem mentegetőzősképpen írom, hogy aki e tanulmányban – jelentékeny szakirodalom

átanulmányozása ellenére – ellentmondást találna, elsősorban annak tudja be, hogy az álom tudományos vizsgálódásának eddigi eredményei nem hoztak mindenben perdöntő, megnyugtató és azonos nézeteket valló eredményeket. (Röviden: a szakirodalmak általában nem adtak egy adott kérdésre egyértelmű válaszokat.)

Az álommal kapcsolatban S. Freud és C. G. Jung (illetve nagyon sokan mások) a 20. században jelentős kutatásokat végeztek. Előbbi az álomfejtésben túlzott gyakorlati jelentőséget tulajdonított a napközben elfojtott és alvás közben föltörő szexuális eredeztetésnek. Utóbbi – aki pedig (állítólag) nyolcvan-ezer álmot analizált – kevesebbet beszélt az agytevékenységről, annál nagyobb jelentőséget tulajdonított a „lélek megszólalásának”. Ugyanakkor: *„Az álom az alvás közben végbemenő tudattalan tevékenység terméke”* – fogalmazta Jung. Szerinte az álom nem más, mint a lélek kitárulkozása az alvástól tehetetlen test fölött, sőt kitörése belőle. *„Az álmok azt mutatják meg, ami a lelünk legmélyén foglalkoztat bennünket”* – írta. Freud is ezt állította. Jung azt is vallotta, hogy az álom *kompenzáció*, azaz *„tudatunk, magatartásunk túlzásait, egyoldalúságait, hiányosságait igyekszik helyrebillenteni, vagy éppen redukálni, visszavezetni.”* Máshol arról vallott, hogy *„az álom az álmodó belső környezetét ecseteli, azt aminek igaz és valós voltát a tudat egyáltalán nem ismeri el.”* Ezt az elvet vallotta Maria Kasel is, amikor arról írt, hogy az álom *„lelünk képes nyelve”*. F. Alt kiegészítésében: *„A lélek éjszakánként a maga képes nyelvén beszél hozzánk.”* (Megnyugtatóan egyik kutató sem pontosította, hogy a „lélek megszólalása” és az „agytevékenység” vagy a „pszichés megnyilvánulások” között van-e, és mit értelmez különbségnek, vagy ezek csupán szófordulatok?)

Egy másik meghatározás szerint, *„Álmunkban egy belső világba költözünk, ahol nem az értelem és a realitás uralkodik.”* Az álom *módosult tudatállapot* lehet, amelyben emlékezeti és képzeleti képek keverednek. Utóbbiak alaposan megváltoztatják a napközben átélt valós eseményeket, és a jövőben soha be nem következő történéseket is álmokképként létrehozhatnak velünk. Az álom a mai kutatók szerint nem más, mint egy olyan *ablak*, amelyen keresztül *betekinthetünk saját tudattalanunkba.*

Az álom az egészséges szellemi működéshez szükséges, és elengedhetetlen a lelki egyensúlyhoz. Az álmodási szükségletünk nagyon erős. Az kétségtelen, hogy az álomban „kódolt üzeneteknek” jelentőségük van, és ezeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. A rendszeresen visszatérő, gyötrő álom a meg nem oldott, napközbeni állandó stresszhelyzetet, szorongást, esetleg kudarcélményt tükrözi. Az sem lehet vitás, hogy a nem gyötrő, de mindig ugyanazon visszatérő álmokkép jelzi, életünk egy bizonyos kérdése nincs megválaszolva.

Mindkét világhírű kutató, Freud és Jung állítása, illetve mindazok szerint, akik tudományos szinten álomfejtéssel foglalkoznak, a személyiség álmait az ember csak önmaga tudja (ha tudja!) értelmezni és értékelni. Az „álomfejtés” *személyiségfejlesztő* és *önfeltáró, lélek-önanalizáló* tevékenység. Az erre kevésbé fölkészült, nem kellően fejlett személyiség, a nem tanult és nem intelligens ember ezért az álomfejtéssel minduntalan tévútra jut, vagy – és számára ez a legegyszerűbb megoldás – mint tudománytalan tevékenységet elveti; illetve a fölismerés és beismerés által önmagáról alkotott kedvezőtlen képtől félve nem foglalkozik vele, mintha nem is volna álma. Mint szükségtelen rosszat igyekszik az életéből még akkor is kikapcsolni, ha álmai, amelyek nem hagyják nyugodni, rendre „kapcsolat fölvételre” jelentkeznek.

Abban a pillanatban, ahogy az álomfejtésbe egy kívülálló analizáló, vagyis második személy lép be, aki az álmot, és az ezt megelőző, az álom kialakulásához vezető, átélt valós eseményeket nem maga élte meg (ezért nem vált személyes élményévé); vagy csak az álmodó elbeszélése alapján ismeri – amely számára csupán tükör, azaz mesterséges mása az eredeti álomnak –, esetleg a megtörténthez képest teljesen torz képet is festhet róla, tehát tudományosan kevésbé hiteles. Fokozza a tévedés lehetőségét az a tény, hogy a megfejtésbe belépő második személy az álmot saját lelki és tapasztalati szűrőjén, illetve fölkészültségi lumenén engedi át. Ezért abból bármilyen, az átélő számára fontos, de számára értelmetlen, ezért neki nem jelentős részletet kiszűrhet, vagy kreatív fantáziájával kiegészíthet, illetve növelhet. Így az álom eredetisége mind jobban torzul. Pedig maga C. G. Jung írta, hogy „*Az álom nem manipulálható*” – egzakt képsor, amelynek értelmezése rendkívül nehéz.

Az agy- és benne az álomkutatás jelentős fejlődésnek csak az 1950-es évektől indult meg. Talán reményteljes jövő előtt áll. Az alváshoz hasonlóan, máig tele van megoldatlan kérdésekkel, amelyek özöne az evolúcióval kezdődik. Álmodnak-e az állatok és mit? Ha álmodnak, ez az élettani folyamat a rendszertan melyik fejlődési ágától bizonyítható? A madaraktól? Miről álmodhatnak? Az nem vitás, hogy náluk is van *REM-fázis*, amelyben az alvás főlshínes lesz, és ezzel megváltozik az egész addigi agytevékenységük. Embernél ezt az időszakot jól lehet érzékelni, hiszen az alvónál a szemhéj alatt ilyenkor indul meg a szemgolyó (olykor vertikálisan hullámzó) vándorlása egyik szemzúgtól a másikig. Műszerrel pedig a megváltozott agyi elektromos hullámok vizsgálhatók.

Megválaszolatlan kérdés az is, hogy az emberré válásunk során, mikor keletkezhetett tudatosan fölismert álom? A Pithekuszok és előemberek álma mennyire volt hasonlatos állatöseink alvás során megnyilvánuló agytevékenységéhez? Az álom fejlődése része volt-e az agy súlybeli gyarapodásának, vagy inkább a barázdálódás mértéke, esetleg a központok összeköttetések sokasodása és bonyolultsága határozta meg? Fajon belül ezek az egyes egyedeknél mekkora eltéréseket mutatnak? Mindezek még mindig szomatikus tulajdonságok, holott az emberré válás során fontos volt az érzelmi fejlődés is. Álmaink egy része racionális, másik része lelki, érzelmi indíttatású, amelyek nehezebben köthetők napi eseményekhez; és ezeknél jóval áttételesebbek, illetve szabályozatlanabbak. Egyáltalán, miért keletkezik, és miért fontos számunkra az álom? Franz Alt szerint: „*Ha tizennégy napnál tovább nem álmodnánk, nem élhetnénk többé. Az álom tehát létszükséglet.*”

Az álmot befolyásolja-e a kultúra? Mennyiben különbözik egy színes bőrű, törzsi közösségben élő ember álma a polgári civilizációban szocializálódott fehér emberétől? Miért álmodunk színesben? (Bár hittel vallom, hogy saját álmaim egy részét, éppen a nyomasztó, megoldatlan történéseket fölvillantókat fekete-fehérben „látom”, élem meg; vagy úgy is fogalmazhatok, hogy színtelen és tónustalan szürkéknek érzeltem.) Miért van az, hogy álmaink egy része összefüggő, számunkra egész dramatikus történeteket állít össze, mintha színpadon szerepelnénk, és a történéseknek magunk is aktív, ritkábban passzív szereplői, külső szemlélői lennénk? Máskor meg zavaros, összefüggéstelen álmokképek villannak föl bennünk, amelyekből semmi sem áll össze, legföljebb, ha ezek a képek olyan mélyen hatottak ránk, fölébredésünk után agyunk formáz belőlük folyamatosnak vélt történetet.

Miért születnek ugyanolyan, vagy hasonló külső-belső körülmények között hol

szorongásos, hol vágyálmaink? Utóbbiak között gyakoriak a szexuális jellegűek, főleg a fiatal férfiaknál, akik *ejakulációt* érhetnek el, de a lányoknál is előfordulhat álom okozta vágyódás közben kiváltódott *orgazmus*. A jelenséget a mély, egészen az állati időkhöz visszamenő, de napközben elfojtott ösztönkésztetés megnyilvánulásának vehetnénk. Álom közben a társadalom által létrehozott gátlások egy bizonyos mértékben fölszabadulhatnak, különösen akkor, ha azok állandó és kemény elnyomás alatt „szenvednek”. Az erősen szocializált és kulturált személy álmai eltérnek a primitív emberétől.

Mi van a rendszertelenül előforduló, nyomasztó álmaink mögött? Szinte mindenki átélt már olyan álmot, amikor valami arra ösztönözte, hogy siessen, fusson, meneküljön, de lába nem vitte, sőt igyekezete során egyre inkább földbe gyökerezett. Kiegészítő, háttérjelenséggként még valami szörnyű üvöltést is hallott, láthatatlan lények kergették, esetleg a sötétben agyarak, szempárok villogtak felé. Menekülne, de képtelen. A beindított izommozgás hatására az alvó megfordul, fölül, leesik az ágyról, fejét, végtagjait a környező kemény felületekbe beüti; valami módon addig vergődik, amíg gyötrő álma fölébredéssel ér véget. Még ekkor is veritékeznek, és lámpát gyújt. Megnézi, nem követték-e üldözői? Lassan megnyugszik, de éjszakai pihenése megtört. Ha utóbb el is szendereg, fáradtan, zaklatottan ébred.

Ebben a különös, talán genetikailag kódolt „sejtemlékezésben” ismét ősi tapasztalatok, átélt események kerültek volna fölszínre? Amikor a biztonságot nyújtó fa, mint „ősanya” már nem tart ágkarjai között és lomböle mélyén? A szavannára kerülve ezernyi veszélyben kell megmaradni, és állandó rettegésben menekülni az üldözők elől. Talán ezt álmodtuk vissza? Újfönt az *ösztön-én* került előtérbe? Álmainkban még mindig ennyire mélyen kötődünk állatöseinkhez? Hol van akkor itt a nagy kezdőbetűvel írt „Ember”, aki a fejlődés csúcsára jutott? Nem csupán dögevők vagy csúcsragadozók vagyunk, akik velünk hozott agressziókkal elpusztítjuk környezetünket, és nem kíméljük saját fajunkat sem?

Amikor C. G. Jung Afrikában, elsősorban Kenyában a törzsi közösségben élő négernek, illetve Észak-Amerikában a puebló indiánok, az anasztázik leszármazottainak, navahóknak az álmait vizsgálta, kiderítette, hogy azok „tudattalan, ősi örökletűek”. Az emberiség mítoszai, legendái, régi meséi, amelyekben a világmindenség, a föld, a népek születéséről és belőlük kivált hőseikről beszéltek, mind bennünk mélyen gyökerező *archetípusok* voltak. Ennek is köszönhető, hogy egyes népek – bármilyen távoli kultúrákban élnek – legendáiban bizonyos mondaelemek közösek, azonosak és ismétlődnek; mint hősök győzelme a gonosz, népet leigázó állat (pl. Szent György sárkányt öl), ellenség fölött. Belénk ivódott a vízözön-legenda, a Napnak mint Atyának, agrárkultúrákban a Földnek, hegyi népeknél a magas csúcsoknak mint Anyának a megszemélyesítése.

Térjünk vissza az alapkérdések egyikére: egyáltalán miért kell aludnunk? Az agykutatás a jelenlegi álláspontja szerint kétségbe vonja azt az elméletet, hogy azért, mert alvás közben az agy kiválasztja a napközben benne fölhalmozódott káros, illetve fölösleges salakanyagokat, és a központi idegrendszer koponya-agyi része ezzel „piheni ki” fáradalmait. Életünknek megközelítően harmadrészét alvással töltjük. Ilyenkor vajon a „lélek alszik”, álomban van, vagy a túlvilágon bolyong – de ne is így fogalmazzunk, hanem úgy, hogy –, esetleg egy „másik világban” jár? Ez hol van? Esetleg évmillióval mögöttünk? Számptalan megválaszolatlan kérdés merül föl. A mai kutatási eredmények

ezek közül néhányat már tisztázni véltek. Vizsgáljuk meg ezeket.

Az álmok fajtáit Polcz Alaine pszichológus így osztályozta:

1. Mindennapi történések, töredékek. Lehetnek pozitívak és nehezek, fárasztóak. (Ezek többnyire az éjfél előtti álmok.)
2. Ismétlődő, újból megjelenő történések. Gyakran nyomasztóak. Ritkán ismerjük föl.
3. Rémálmok, félelmes szorongás, traumák megjelenése és újabb átélése.
4. Összeütközéseket megjelenítő álmok.
5. Gondot föltáró álmok.
6. Gondot megoldó álmok.
7. Jelző álmok, amelyek valamilyen megindult változást, pl. betegséget jeleznek.
8. *Prekognitív*, vagy *jósálmok*. Ezek lehetnek reálisak és szimbolikusok.
9. Sugalmazott álmok – többnyire transzcendens tartalommal.

Az álmunk akkor több, jobb, gazdagabb,

- a/ ha foglalkozunk az álmossal;
- b/ ha van, akivel megbeszélhetjük;
- c/ ha ezeket leírjuk – vezessünk *álomnaplót*;
- d/ ha igyekszünk megérteni;
- e/ ha óhajtjuk megfejteni.

Gyököcssy Endre ismert evangélikus teológus–pszichológus arra a kérdésre, hogy mi az álmok, válaszát több pontban így foglalta össze:

1. Mindenekelőtt *éleletsükséglet*, amely nélkül az ember súlyosan megbetegszik. Túl sok alvás során viszont sok érzelmi feszültség keletkezhet, és *paradox-alvást* idézhet elő. Az ilyen alvásból elgyötörten ébredünk.

2. Állítása szerint az álmok az *emberiség egyetlen nyelve*. A világon mindenki faji, műveltségi szintjétől függetlenül ugyanazt a kép- és jelképnnyelvet beszéli. Vagyis az álmok *világnyelv*. (Nem tudni, Gyököcssynek mi erre a bizonyítéka?)

3. Az álmok *ablak saját lényünk mélységei felé*, mely álmokközben nyílik ki, és megmutatja a bennünk rejtőzöt, gyakran különös világot.

4. Az *álomban mindenki alkotó művész*: író, költő, festő stb, de éber állapotban erre a legtöbb ember képtelen.

5. Az *álmodni nem jó lebecsülni*. Általa olyan mély rétegekről is hírt kaphatunk, amely már túl van a személyes tudattalanon.

6. Az álmodni *lehet magyarázni*. Fontos tudni hozzá az *álmodó életkorát*, de ne egyes álmokat, hanem *álomsorozatokat vizsgáljunk*, és előbb ismerjük meg az *álmodó külső-belső helyzetét*, egész személyiségét.

Gyököcssy Endre az álmodni fajtáit így taglalta:

1. *Külső ingerek hatására keletkezők*.
2. Egyesek *belső, szervi ingerek hatására vezethetők vissza*.
3. *Vágy-álmok*. (Az álmok bizonyos mértékig a *szelep szerepét is betölti*.)
4. *Hétköznapi álmok*; a napi eseményekből „zárszámadást” készít.
5. *Helyesbítő és kiegészítő* álmok.
6. *Figyelmeztető, vagy életirányító* álmok.

7. Olyan álmok, amely *„átveszi a szót”* és tapasztalatából *új irányba indítja* az álmodót.

8. *Ismétlődő* álmok. (Ha valamiről gyakran álmodunk, vegyük azt komolyan!)

9. Az *anima–animus* (lélek) álmok. (Lényünk megismerésében visznek előrébb.)

10. *Nagy álmok*, amelyek *új életre szólítanak*. Ezekben a „nagy álmokban” a tudattalan teljesen *átveszi életünk vezénylését*, szinte semmit sem törődve az álmodó napi élményeivel. Átfogó katarzist és vele megváltozást okozhat.

Az álom az alvás más időszakaiban is keletkezik, de leginkább a REM-fázisban. Legalábbis legjobban ezekre emlékezünk vissza. Ha a REM-fázisokat megzavarják, fáradtan ébredünk. A „lidérces álom” az emberben lévő rossz, elnyomott szorongás, félelem, bűntudat kifejeződése lehet.

Közismert, hogy a két agyfélteke között alapvető funkcionális eltérések vannak. Ennek következtében az emberben két lény: ész- és érzelmileg vezényelt, ösztönös lény van. A bal agyfélteke a domináns. Ez „vezényel”, ő a logikus, absztrakt, időélményt nyújtó, verbális kontaktust adó. A jobb agyfélteke a zenei, illetve a térélményt nyújtja, és a benyomásokat egységként kezeli. Képi és szimbolikus gondolkodású. A REM-fázisban a jobb félteke a nagyobb aktivitású.

Az álom a nappali gondolkodásunk folytatása, de benne régi események is visszatükröződhetnek. Álmunkban vágyaink teljesülését is „megélhetjük”. Keletkezhetnek földolgozatlan, szorongásos álmok, amelyek más-más formában jelenhetnek meg. A jelenségek közötti kapcsolatok szokatlanok, amelyek éber állapotban nem fordulnak elő, de az álomban alkotó módon születhetnek. Az álmokban olyan összefüggések is létrejöhetnek, amelyeket éber állapotban nem birtokoltunk. (Így fedeztek föl több érkes találmányt, pl. a széngyűrűs molekulát.) Ezek *hipermnesztikus* álmok, vagyis emlékképek tolongása. A jelenség arra utal, hogy az emlékezet ébren hozzáférhetetlen tartományai álomban megnyílnak. Az álom végül is az „*én-ünk és a külvilág kapcsolatát meghatározó pszichés folyamatok összessége*”. Freud szerint „*az álom az alvás óre*”. A beépülő inger a folyó álom tartalmához idomul.

Az álom *sűrít*. Minden eleme eszmék és érzelmek sokasága. Az álom *eltol*, jelentős részek jelentéktelen részletek mögé bújhatnak. *Képi beszéd* alakul ki. Az elalvás előtti gondolataink álmokképekben tovább folytatódhatnak. A képjelenetek szereplői vagy szemléllői vagyunk; és ezeknek másodlagos jelentésük van. Az álom *szimbolika*. Az ember esetében visszanyúlnak a *Hominidaek* koráig, ezért *archetípusok*. Az álom a valósághoz képest *primitív*. Az összefüggések sajátos megjelenési módja. Ezek között ritkák a logikus összefüggések, többnyire ésszerűtlenek. A tér, idő és okság meghatározott rendje fölbomlik. Az álom *animisztikus*, a természeti erők helyébe isteneket helyez. Az álom *dramatikus*. A jeleneteknek erős morális vagy érzelmi jelentősége van. A szereplők valamilyen általános nézetet vagy típust képviselnek.

Mi hiányzik az álomból az éber gondolkodáshoz képest? Álomban a külvilág realitásának visszajelentése hiányzik, de nincs meg a jövőre utalás, tervezés sem. Az érzelmek szabadon áradnak. Nincs realitáskontroll. Hiányzik az Én-folytonosság és a haláltudat. Az álomban „egyetlen tudat” létezik. A hosszú és jelentős dramatikus, illetve emocionális álmok ébren jobban visszaidézhetőek. A dramatikus álom olyan, mintha egy pantomim jelenet passzív szemléllői lennénk, akik látjuk a többnyire szavak nélkül eljátszott történetet, amelynek jelentését tartalmilag senki sem magyarázza meg.

Az álomra történő reggeli visszaemlékezés az emlékezés és felejtés általános törvényeinek engedelmeskedik. Ha REM-fázisból ébredünk, jobb a visszaemlékezés, de ha

ezt a lassú hullámú alvás követi, elfelejtődik.

Jouvet vitatható fogalmazásában „*az álomfázis funkciója a veleszületett magatartásminták genetikusan programozása*”. Valószínű, hogy az álomfázis alatt nemcsak belső – genetikusan determinált – programozás teljesítése folyik, hanem itt történik a külső információk földolgozása, és a környezet állandóan megújuló igényeinek megfelelően a szükséges „átprogramozás” is. Dewan szerint az álomfázisnak a központi idegrendszer átprogramozásában, vagyis új funkcionális struktúrák létrehozásában van szerepe. Minél intelligensebb az Én, minél többet tanul, annál több és hosszabb a REM-fázisa.

Freud azt állította, hogy az álom *via regia*, azaz „királyi út” a tudattalanhoz. A tudattalanban csak jelen van! A tér nem korlátozott.

A „világos álom” vagy *lucid dreams* alatt az álmodó tudja, hogy álmodik, mintha az éber tudat állapota fönn maradna. Az álomfázisban minőségileg más „ébrenlét”-ről van szó. Az álomfázist a legősibb agytörzsi rendszerek valósítják meg. Vagyis az álomfázist úgy tekinthetnénk, mint egy *öntudat előtti, ősbibb tudatformát*. Az álomfázis szerepet játszhatott az emberré válást előkészítő *mentáció*, a tudat, illetve öntudat kialakulásában is. McLean azt vallja, hogy az ember agya „három agyat” tartalmaz: hullőét, emlősét és emberét. (Ne feledjük, hogy a hullőnél kétfelé válik a törzsfajlás. Az egyik ág a madaré – ezen a területen nincsenek őseink –, a másik az emlősé: az őscickányon át a fémajmok, majmok, emberszabásúak irányába vezet.)

Bár Jung szerint az álmokban vannak kollektív szimbólumok, de az álmok manifeszt tartalma csak a személyes vonatkozások előhívásával használhatók. (Pl. a pszichiátriai kezelés során.) Az álmok ezért nem fordíthatók le álmoskönyv segítségével, annyira egyénre szabottak. Mindig asszociálni kell az egyénre. Álomban, ha az többször ismétlődik, igyekszünk a feszültségeket megoldani. Polcz Alaine szerint az álomszimbólum lehet egyéni, közös társadalmi, kulturális, archaikus – ez az emberiség közös, tudattalan kincse. Így a tudattalannak is van egyéni, közös és archaikus szintje. Az álom a testen kívüli érzékeléshez hasonlatos lehet.

Létezik olyan álomkeletkezési magyarázat is, amely igen érdekes, de a legújabb kutatások kevésbé igazolják. Ezek szerint, amikor az agy REM-fázisba kerül, egyes sejtjei, mezői „fölbrednek”, miközben maga a személy alszik. Ezek az agyvezők kapcsolatba lépnek egymással és „munkálkodni” kezdenek. A bennük elraktározott élmények – legyenek azok fajilag évmilliókkal korábbi történések, vagy a napközben átélt egyéni események – megélnéülnek. Az agy, mint a gyerekek varázscsöve, a *kaleidoszkóp*, kezdi összerakni a fölzállanó képmozzaikokat egyetlen, vagy több táblóvá. Itt lenne óriási szerepe a fölbredt egyes agyvezők, sejtcsoportok közötti kapcsolatnak. Ezért nincs két egyforma álom; ezért nem álmodjuk soha pontosan ugyanazt, mert sem a sejtmézők, sem a bennük tárolt milliónyi élmény, sem a pillanatnyilag kialakuló összeköttetések nem tudják még egyszer ugyanazt az álomképet létrehozni; agyunk ugyanazokat a sejteket és összeköttetésekét újfent képtelen működésbe hozni. Ez az álom varázsa és megismételhetetlensége. Ez bizonyíték is lenne arra, hogy tudományos szinten miért nem lehet álmodat fejteni? Nincsenek eleve meghatározott és állandó fogalmat jelentő álmaink. Az azonos típusú álomtörténések is mindig differenciálódnak.

Ugyanakkor az álom a lélek létét is bizonyítja. Ezt a samanizmus empirikus tapasztalatok révén évezredek óta ismeri. Agyi tevékenység váltja ki az álmodat, az álom

szabadítja ki a testből a lelket. Olyan élettani jelenség ez, mint amikor a klinikai halál állapotában a tudat még nem szakadt el a testtől, de „kilép” belőle és fölötte lebegve érzékeli mindazt, ami körülötte történik. Álmodni azért jó – különösen, ha álmunk kellemes –, mert amit ébren nem tudunk elérni, azt álmunkban megkapjuk vagy megtapasztaljuk. Más kérdés, hogy miután álmaink zömében a napközben hozott élményeink és döntéseink alapján keletkeznek, illetve hatnak, tudomásul kell vennünk: minden döntésünk fontos és mérőföldkő lehet életünkben. Soha többé nem tudjuk ugyanazt a döntést, ugyanabban a környezetben és helyzetben sem meghozni, sem megváltoztatni. Akinek nyomasztó, esetleg rémálmai vannak, napközbeni döntéseinek eredményeit is benne élvezheti. Álmainkért felelősek vagyunk, mint ahogy 40 év fölött minden ember a saját arcáért is felelős!

Gyakran szállunk. Pszichiátriai tapasztalat, hogy álom közben elsősorban az alkotó típusú fantáziával megáldott (kreatív) embereknek vannak lebegő élményeik. Térképként látják maguk alatt az elszuhanó tájat. (József Attila versben is jelzett ilyen élményét.) Olyan helyekre eljuthatnak, ahová egyébként sohasem lennének képesek. Szabadság érzetük lehet, hiszen megszabadultak a test nehézkes, lehúzó és főleg bírálható, valamilyen fogalomkörbe besorolható élményétől. Ezt a repülést keresik a drogosok, akik lebegnének, rózsaszínbe burkolva szeretnék látni a világot, amelyben élnek. Ezt érik el a táltosok, amikor révületben testük a földön marad, de lelkük az álom szárnyán találkozik az e-világból elszármazott lelkekkel, és kapcsolatot teremtenek élők, illetve holtak között. Ha drogfüggők és sámánok tudnák, hogy nem kell a révületet keresni, mert az álmainkban magától jön, és lelkünket fölszabadítva áttemel a transzcendens világba, nem tennének mást, mint kihasználnák a napnak azt a bizonyos hányadát, amikor az álom megjöhet, és akár akarjuk, akár nem, úgy is hatalmába kerít bennünket.

Álmodni nyitott szemmel is lehet, éber, de bizonyos mértékig *hipnotikus* álomban. Ilyen helyzet akkor alakulhat ki, amikor egy erős akaratú ember sugallatának hatása lassan kikapcsolja körülöttünk a világot, és olyan helyzetet látunk, ami nem létezik, csak bennünk alakul ki. Jó példa erre Steinbeck: *Egerek és emberek* c. regényében a nagytestű, együgyű férfi, aki a folyó partján társa elbeszélésére látni véli az általuk megálmódott farmot, ahol majd jó életkörülmények között élhetnek. Nagyon keskeny a határ az álom és az álmodozás között, de aki napközben nem álmodozik, kreatívan nem fantáziál, és nem tudja beleélni magát egy olyan világba, amelynek megteremtésére törekszik, az fantáziátlan és elégedetlen marad haláláig. (Erre mondták a régi parasztok, hogy „savanya”, vagy „sava-borsa nincs ember”.) Álmodozás következménye a legtöbb alkotás, legyen az szobor megmintázása, épülettervezés vagy egy betegség elleni küzdelemben a hatékony gyógyításra való törekvés. Itt válhatunk, és itt kell igazán „sámánná” lennünk, hogy a megálmódott jövőt reálisan megteremtsük.

Saját tapasztalatom szerint az álmokat, különösen a kellemetlen történéseket korszerű világunkban tudatosan is ki tudjuk váltani azzal, ha alvóhelyiségünknek nincs meg a kellő légcseréje. Egykori kis bérházi szobánk légtérét fekvő és tároló bútorok zsúfolták. Belőle téli hidegben rajtunk kívül gázkonvektor égése fogyasztotta az oxigént. Ugyanakkor termeltük a kilélegzett széndioxidot, szénmonoxidot és egyéb gázokat. Agyunk éjfél után már oxigénhiányos állapotba került, és levegőért kapkodva előjöttek a gyötrő álmok. Másnap fejfájással ébredtünk. A klinikai halál állapotában jelentkező képeket is valószínűleg az oxigénhiány válthatja ki. Mindkét esetben a testünknek kell újra

befogadni a távolodó lelket, és ébredéssel visszahozni a való életbe. Az igazi teljes élet annál az embernél valósul meg, aki megfelelő arányban tud álmvilágban élni, és álmából egy új, értékesebb, reális világot megvalósítani.

ÁLLATÓSEIM

El ismerem az evolúciót, de nem tagadom a teremtést. Tudomány és vallási tanítás együtt? Az egyikhez bizonyítékok, a másikhoz hit szükséges. Mindkettőhöz bizonyíték és hit együtt kell, hiszen az emberiség kultúrtörténelme óta senki sem tudhatja, mi volt a történelem előtt.

Számomra is hit kérdése, hogy Isten létre hozta azt az anyagi világot, amelynek fejlődését biztosította. Földünk így vált ki a mindenségből, és rajta létre jött az élet. A bibliai teremtés „hat napja” hat, már idővel mérhető korszakot: milliárd, illetve millió éveket jelöl, és mindegyik az előző állapotnál fejlettebbet képvisel.

Az egysejtű élőlényekből kialakultak a többsejtűek, további hosszú fejlődés után a gerinces állatok, és azok csúcán a főemlős. Ez a lény már magában hordozta mid azt a tulajdonságot, amelyet örököltünk. Itt vált ketté a fejlődésünk. Az egyik ág maradt emberszabású majom, a másik pedig majomszerű emberré érlelődött.

Isten bármelyik élőlényt humanizálhatta volna, de a főemlősöket rendelte ősünknek. Ami a legfontosabb volt, tőlük örököltük ösztöneinket. Közülük is a legfontosabbakat: a légzés, az élet-, a szaporodás és a táplálkozás (szopás) ösztönét. Ha ezek közül bármelyik hiányzik, az egyed előbb-utóbb elpusztul. Nincs utód és kihal a faj.

Az emberiség életében két csodálatos pillanat volt: amikor a víztükörben meglátta saját arcát, illetve, amikor az érzelmeit humanizálva, megszületett benne a lélek. Ettől kezdve test és lélek összetartozik; még akkor is, ha a halál után a lélek az élettanászok szerint a szövetek által keltett bioelektromos feszültség, az ingerület észlelése és az idegközpontok felé vezetése megszűnik. Hitem szerint a kihülő testből egy parányi „*lélekenergiaként*” távozva részesei leszünk a mindenségnek.

Az Atya azért rendelte fajunk fejlődését, hogy megtanítson emberi mivoltunkat, az állatvilágból történt kiemelkedésünket értékelni. Amikor megszületünk, elsősorban életjeleket mutató, anyagcserét folytató lények vagyunk. Semmivel sem különbek a főemlősök utódjainál. Ami bennünket mégis megkülönböztet tőlük, az a képesség, hogy taníthatók vagyunk az emberi érzelmek kiváltására és kifejezésére, valamint a humánus magatartásra. Ez a *szocializációnk*. Attól függően, hogy a társadalom és a kultúra milyen fokán állunk, maradunk a főemlősökhöz közel, vagy távolodhatunk tőlük, de őket soha meg nem tagadhatjuk. Minek is tennénk? Én büszke vagyok rá, hogy már valamivel különb vagyok a cirkuszi mutatványokra betanítható emlős rokonaimnál.

Nézem a kezem, akár az övém, csak a fogásom különb és finomabb. Testemet változatlanul szőr fedi, ez csupán egyes testtájakon megkopott, pihékké változott, máshol viszont változatlanul elborít. Állati létünk során mindenkinél egységesen fődte a testünket. Ez volt az *egyenruhánk*. Küllemre mindenki szinte ugyanolyan volt, mint a másik. Ez jelentette összetartozásunkat és egyben önbizalmunkat, illetve erőnket is, hiszen egy-egy hordában esetleg többen voltunk és nagyobb erőt képeztünk, mint a rokon fajok. Ez a magatartásforma öröklődött bennünk. Változatlanul szeretjük és viseljük a közösséghez

tartozó külső megjelenést biztosító egyenruhát. A katona uniformisban, az orvos fehér köpenyben, a polgár öltönyben, nyakkendővel, a mai tizenéves farmernadrágban érzi jól és biztonságban magát. Ezek a hajdani általános szőrzetet helyettesítő mai egyenruhák, amelyek a csoporthoz tartozást biztosítják, és ezen belül azok védelmét, akik hasonlót viselnek.

Fölvetődik a kérdés, az emberek jelentős része miért nem meri vállalni a testét? Hányan vannak, akik az orvos előtt sem szívesen mutatják meg csupasz testrészüket. A kulturális örökségen túl – kialakult szégyenérzés, lenézés, megvetés, gusztus kiváltódás – ez ösztönös tartózkodás. Mezítelenül uniformis nélkül vagyunk, ráadásul még ősi „szőrzetruhánkat” is elveszítettük, nincs amiben az ártó pillantások (szemmel verés) elől „elbújhassunk”. Maga a csupaszság csak egy szűk, atavisztikus szemléletű rétegnek, a nudistáknak ad természetűséget valló, értéket képező egybetartozási kapcsolatot. Márpedig az embernek alapvető magatartása, hogy időnként szeret elrejtőzni, magára maradni, mások számára láthatatlanná válni. A szőrzet elvesztésével kezdődött az a tévhit, amikor ezért a kárunkért, a cserbenhagyásért a testet kezdtük megvetni, és rossznak, esendőnek, a legutóbbi évezredekben a „bűn forrásának” kikiáltani.

A vallások tanítása is szembe fordított bennünket a testünkkel. Megtört egy ősi, Isten által adományozott szép harmóniát, amelyre *holisztikus* szemlélettel csak mostanában kezdünk újra odafigyelni. Fölfedezni és értékelni azt, hogy a test és lélek csodálatos egység, amelyet egyedül mi kaptunk az élőlények között, és így együtt csak rövidre kiszabott életünkben élvezhetjük. Amikor a test meghal, nagy érték vesz el, amely az élet energiájának éltető óvóhelyet biztosított. Aki a test és lélek egységével nem számol, egyiket a másikinál jobbnak tartja, nem mer önmagával szembenézni.

B

BÁBU

Különös lény az ember. A szexuális eltévelyedések minden formájából van benne egy kevés, de ettől még nem mondjuk betegnek. *Narcisztikus exhibicionizmusunk* egyik tipikusan emberi alkotása a *bábu*. Csak az emberre jellemző, semmilyen más lény nem hoz hasonlót létre. Háromdimenziós *eikon*, vagyis képmás, amelyet az emberré válás óta készítünk, vele önmagunkat ábrázoljuk. Azóta műveljük, amióta megpillantottuk arcunkat, alakunkat a víz nyugodt felszínén és ráébredtünk, hogy a látvány minket tükröz. Szerettük volna megfogni, kiemelni és magunkhoz venni. Babusgatni, megszeretni, átadni neki azt az érzést, amelyet magunk iránt érzünk, de eddig nem tudtunk kifejezni. Ahogy tárgyiasult, ahogy általa megkettőződünk, ez már lehetségessé vált. Szerettük volna önmagunknak elrejtteni, hogy senki más ne jusson hozzá, hiszen e képmás mi magunk vagyunk, ő a mi elidegeníthetetlen tulajdonunk. Amikor a kislány a legjobb barátnőjének egy időre mégis átengedi játszani, olyan ez, mint amikor a nő föl kínálja magát szerelmének. Ennél többet nem adhat, mint teljes önmagát.

Babonás népek máig tiltják a fényképezésüket, nehogy a fotóval, a belezárt képmásukkal elvigyék őket, és rosszhiszemű varázslás, fekete mágia áldozataivá váljanak. A gyerek és a baba viszonya mindezt tükrözi, ahogy ragaszkodik hozzá, magához öleli, eteti, csókolja, ruháját cseréli, mosdatja, ápolja, hordozza és, hogy másé ne lehessen, távollétében senki ne birtokolhassa, elrejtji. Valószínű ezzel született meg a személyes magántulajdon, és a hozzá való, máig kiirthatatlan, szoros kötődésünk, a vele kapcsolatos egyéni és társadalmi hajtóerő.

A bábuk között sok az arctalan, amikor a fejábrázolás elmarad. Kezdetben ez a barlangrajzoknál és a termékenységgáldást szimbolizáló szobroknál a legszembetűnőbb volt. Előbbinél a cselekvő ember mozgását, pl. a vadászatot, vagy az ehhez szükséges varázslat végzőjét, a korai maszkos sámánt; utóbbinál a női nemiséget, a szaporodáshoz szükséges testtájakat, és nem a gondolkodás testrészét, a fejet emelték ki. A *Hominidae* előbb vált emberré, utána fedezte föl saját arcmását és alkotta meg belőle legkülönbözőbb isteneit. Talán itt lépett be az egyébként több vallás részéről tiltott istenábrázolás. A judaizmus, a kereszténység és az iszlám is ellenzi Isten arcának megjelenítését, a *faragott kép*, illetve *bálvány* készítését. A természeti népeknél és a sok istent tisztelő vallásoknál annál több istenarc-ábrázolással találkozunk. Köztük gyakori, olykor sámándobok rajzolatai között is föltűnik a kozmikus arcábrázolás, ahol az Isten aszimmetrikus kerek arcán, mint a látható egész égbolton a Nap és Félhold, illetve a magányos csillagok, vagy egy-egy csillagkép és a Tejút tűnik föl. Ezzel az Isten ábrázatán az egész teremtett mindenség tükröződik, végtelen hatalmát jelképezve.

Amikor tizenhat éves ápoló tanulóimmal önismereti gyakorlatként bábút készítettem, nagyon sokan megformálták a fejet, de a rajta lévő szerveket – fület, szemet, ajkat és az orrt – nem ábrázolták. A gömbölyded fejet „üresen”, fehéren hagyták. Az ősi készítés az volt, hogy önmaguk képét nem kívánták megörökíteni, és ellenőrizetlenül idegeneknek hátrahagyni. A koruknak megfelelő válasz pedig az, hogy mivel a személyiségük még nem fejlődött ki – a pszichológusok, antropológusok szerint nőknél ez általában harminckét éves kor körül, illetve a gyermekneveléssel együtt fejeződik be –

nem tudtak mit ábrázolni, megragadni fejletlen, de szüntelen alakuló egyéniségükből. Bábukészítés során e két eredendő magatartásforma megtalálható a természeti népeknél, a törzsi kultúrákban is. Az ábrázolatlan, üres fejrész a *szellemarcot* tükrözi, amely a neolitikumban *istenné vált*, az ábrázolt, megszemélyesült halandóból személytelen, többnyire maszk mögé bújt halhatatlan született.

Hangsúlyozni kell, hogy bábukészítés közben az ember öntudatlanul mindig önmagát ábrázolja, vagy azt, aki szeretne lenni. (Ez még akkor is így van, ha az alkotás során szándékosan igyekszik elkerülni személyes jegyeit, vagy azokat eltúlozza, idealizálja.) A hajviselet, a ruha anyaga és szabása, amelyben fölöltözteti, a ráaggatott cicomák a kor viselettörténetének is meghatározói, valamint saját divatértékét képviselik. Képtelen kiszabadulni a maga büvköréből, így válik a bábu saját „gyermekévé”, babájává, melyhez – pontosabban fogalmazva: „akihez” – ragaszkodást tanúsít. (Pl.: *kabalababák*.)

Még a 20. században is ismert volt a képmással történő *rontás*. Ellopták a megrontani kívánt személy fényképét, babáját; ha ezek nem voltak, készítettek egy arc nélküli bábút, és a képmást tüvel, szöggel átszúrták. Különösen az életfontosságú szervek helyén, a mellkasába, a szív tájékon, a nyakába és a fejébe szurkáltak. Ezzel a haragos halálát kívánták előidézni. Figyeljük meg, hogy a legtöbb erőszakkal ledöntött szobor diktátort ábrázol, és a nép haragja távolítja el. A gyűlölt szobor szimbólum: bábu, amely magát az ábrázoltat helyettesíti és jeleníti meg. Az első dolog, hogy kötelet kötnek a nyakára – ez az akasztással járó, megalázó halál jelképes eljátszása; az ehhez hasonló cselekvéssort a folklór *népi színjátéknak* nevezi –, és egy erős gépjármű segítségével rántják le, majd szétverik. Megsemmisítésével magát az élő figurát, illetve halála után az esetleg még létező, és hozzátapadó rendszer maradványait igyekeznek végleg elpusztítani.

A gyerektelen Báthory Erzsébetről jegyezték föl, hogy gyermekpótlékként mindig magával hordozta fából faragott babáját. Egyik alkalommal, amikor úton volt és éjszakára fogadóban szállásolták el, lefekvés előtt az egyik csecsemős szolgálóval kivetette annak emlékjét, és a fabábút meg kellett szoptatnia. Mint anya mások által gondoskodott róla. Anya és gyermeke a *laktációs időszakban* szoros biológiai kapcsolatban, „*szimbiózisban*” él. Az emberiség faji „szopós korában” is hasonló volt a helyzet a fa és a főemlős között.

A bábu vagy eikon modern változata a portré, amely a technika fejlődésével a kézműves művészi ábrázolásból valóság-hű, ipari előállítású másolássá változott. Berámázva a szoba falára helyezték, hogy a rajta lévő személlyel naponta szembesüljenek, szellemiségét földézzék, és magukban tovább hordozzák, illetve a védelme mellett éljenek. Korunkban egyre kevésbé divat, hogy lakóhelyünket magunk, vagy őseink fényképeivel díszítsük. A képeket dobozba tesszük vagy albumba helyezzük. Így rejtjük, óvjuk és csak alkalmanként nézegetjük, mutogatjuk. Az is zavar bennünket, hogy a fogyasztói társadalomban több tucatnyi készül belőlünk. A lencse minden dimenzióban bemutat bennünket, láttatja jó és rossz oldalunkat. Ösztönös félelem lesz rajtunk úrrá, hogy számtalan önmagunk egymás ellen hadra kél és az eseményeket már nem tudjuk befolyásolni. Melyik portrénk az igaz, és melyik győz majd ebben a háborúban?

A bábu őseredete a fához vezet vissza, amikor a fa még „ősanyánk” volt, akibe megkapaszkodhattunk, ágkarjainak oltalmába bújhattunk, águjjai közé fészket építhettünk, és az alattunk lévő szavannán ránk leselkedő ragadozó fenevadaktól megvédett. Ez volt a „boldog ősállapot”, amelyet tudat alatt, mint *édeni létet* máig visszavágyunk.

Az első bábuk fából, gallyból készültek. A megfelelő ágat kiválasztva, a bábunak

keze, lába, törzse, nyaka volt. Csak fejük nem készült. Olyanok voltak, akár a *pálcikaemberek*. Hasonló ábrázolásokat láthatunk a kezdetleges sziklarajzokon vagy a kisgyerekeknél. A fejet sárból, illetve szőrrel, száraz avarral gömb alakúra kitömött bőrdarabból, továbbá gumóból, gubacsból, kibelezett tökhéjből, valamilyen kerekded termésből rakhatták rá, vagy nem is volt szükséges ábrázolni. Ezek – mivel romlandó és könnyen sérülő anyagból készültek – mind elpusztultak, csak a törzsi népeknél fennmaradt hasonló bábuk alapján lehet sejteni, hogy az őskorban milyenek lehettek.

A Szegvár-tűzkövesi agyagból készült női *idol* felül a nyak megformálásával befejeződött. Elképzelhető, nem is helyeztek rá külön fejet, vagy azt a szerint váltogatták, hogy az istenség segítette-e őket, vagy cserbenhagyta. Ha nem váltotta be reményüket, a körülményesen, sok munkával előállítható test maradt, csak a fejet kellett rajta kicserélni, és a megújult bábuhoz ismét lehetett fohászolni. Még számolyra, a későbbi *trónusra* is ráültették, ezzel kiemelve a többi falubeli ember közül, aki törzsi gyűléseken, összejöveteleken általában körülötte a földön, esetleg gyékényből szőtt szőnyegfélén, de alacsonyabban foglalt helyet. Az idol később el is veszítette egyedi vonásait, sőt éppen istenné lényegülése során fából faragott, lapos *maszkot* adtak rá – lásd a szegvári Sarlós Istent –, hogy egyéni vonásait elveszítve, az állandót, az örökké valót, a halhatatlant, a sejtelmest, a titokzatos mindenhatót képviselje.

Kezdetben, a *matriarkátus* idején minden bábu *anyát* ábrázolt – különösen a kő, csont és agyag megmintázása során –, alaposan kihangsúlyozva a másodlagos női nemi vonásokat: a kerekded, kövér idomokat, a széles csípőt, nagy tomport és hatalmas emlőket. Záloga volt mindez a jövő nemzedéket fölnevelő asszonynak. A Willendorfi Vénusz példa erre, ahol van ugyan állandó fej, de az arc ábrázolása, mint lényegtelen hiányzik. A vastag combok összeérésénél a nemi részt háromszöggel jelölték, ahogy a vulvát a falfirkákon máig is a rajzolni rosszul tudó gyerekek sematikusán ábrázolják.

A bábu csak a *patriarkátus* idején változott férfivá. Ilyenek a *küklád-idolok*, amelyek némelyikén jókora *fallosz* bizonyítja nemiségüket, vagy a fegyverként, attribútumként és aratóeszközként egyaránt használható sarló, amelyet a Szegvár-tűzkövesi Sarlós Isten a vállán visel, akár az egyiptomi fáraó a korbácsot, vagy a pásztorbotszerű, gamós jogart, jelezve vele, hogy az egész rábizott embernyájnak ő a birtokosa és védelmezője. A biológiai létet megteremtő anyával szemben a férfibábut tehát e lét nemzőjeként és harcias megvédésére alkalmas, a csoportban uralkodó hierarchia vezéréként („alfahímként”) ábrázolták.

Az ember egyedi fejlődése során játéknak először mindig bábút készít, amelyet *fétisként* tart, magánál hordoz, és amikor élő anyja testileg nincs a közelében, lelkiileg belé kapaszkodik, vele őt helyettesíti. A bábu biztonságot jelent. Vizsgáló, nehéz dolgot író diákok máig kiteszik a padra fétistárgyaikat, amelyek között legtöbbször a bábu, valamilyen embert vagy állatot ábrázoló figura. Utóbbiak, mint címerállatok a népek, helységek, családok tulajdonságait megszemélyesítő piktogramok, ikonok között: a címerekben, exlibriseken is szerepelnek, a származás, az állatöshöz, *totemállathoz* való ragaszkodás jeleként. Mítoszokban ugyanis rendre előfordul, hogy valamelyik nép nem emberszerű istentől, hanem istenként tartott állatöstől származtatja magát. Ezt az állatfajt tiszteletben tartják, többnyire nem vadásszák, számukra *tabu*. Ha életük fenntartása érdekében mégis rákényszerülnek, hogy megöljék, előbb megbocsátásért könyörögnek hozzá. Holtában hálálkodnak neki, testvérüként elsiratják, és ugyancsak bocsánatát kérik. Ebben az

esetben már nem az a lényeges, vajon az ábrázolt lény ember-e, vagy állat – hiszen az ősnépeknél, törzsi társadalmaknál a természet összes élőlényével szorosan együtt éltek –, hanem az, hogy a bábuval lelki megkapaszkodásra, védelmükre szolgáló fogódzót helyettesítenek. A magyar nép esetében ilyen a *kerecsen sólyomból* mitizált *Turulmadár*, vagy a szkíta aranyszarvas-leletéig visszavezethető *Csodaszarvasunk*. Különös, de a madarak lehetnek szülők és nemzők, vagy mindkét nemet képviselő, származást és biztonságot egyaránt nyújtó egyedek. Az elhaltból *lélekmadár* viszi át a halhatatlan és láthatatlan szellemrészt a túlvilágra.

Hermann Imre szerint az emberfaj életében a nagy trauma akkor következett be, amikor Fa-ősanyánk elhagyott bennünket, és a veszélyekkel teli szavannára kerültünk. Máig visszasírjuk ezt az őállapotot, és kárhozzátjuk érte. Bosszúból a fát elégetjük és a tűz rémületén úrrá lett ember gyönyörködik a fölcsapó, emésztő lángokba. A legtöbb éjszakába nyúló kirándulás azzal zárul, hogy tábortüzet készítünk és belebámulunk a szikrákat szóró, füsttel, lánggal csapkodó, nedvét sisteregve, hangosan síró fa tűzébe. A terméketlen fát, ezt a „gonosz anyát”, aki megtagadja tőlünk éltető termését, a Balkánon fejszével fenyegették meg, hogy ha nem hoz gyümölcsöt kivágják és elégetik.

Ilyen gonosz nő még a fizikai, lelki, gazdasági adottságai miatt irigyelt, a közösségből ezáltal kiváló *boszorkány* is, mintegy a családját elhagyó Fa-ősanya megtestesítője, akit büntetésből el kell égetni. Csak a teljes megsemmisítésével szabadulunk meg gyűlölt személyiségétől, búbajos varázslásától, amellyel megkötheti nemzőképességünket, termékenységünket, illetve természetes életünk egyes funkcióit; vagy betegséget, szerencsétlenséget, kárhozzatot hozhat ránk. A boszorkány kezdetben fiatal, gyönyörű és okos nő volt, akár egy termékeny fa mása, vagy istennő földi megtestesítője, csak később vált öreg banyává, midőn a vén fa is meddővé. Ahogy az egyes fafajták között van nő- és hímivarú, így válhatott a boszorkányból is férfi. Tipikus példája ennek a fát és boszorkányt egyszerre megtestesítő *madárijesztő*, „akire” nadrágot és kalapot adnak, hangsúlyozva vele férfiasságát. A *kisze bábu* és más, a rossz telet megszemélyesítő, alakoskodó népi szokás fölöltöztetett képmása szinte mindig szoknyát és blúzt hord, kiemelve női nemi vonatkozásait. Közös még bennük a farúd, faváz, amelyre szalmával kitömve ráhelyezik őket. A *téltemető ünnepeken* a faluban a bábukat körbehordozzák, és ha a közelben tó, patak vagy folyó van, belévetik, ahogy a középkori *istenítéleteken* a rossz nőket zsákba varrva, vagy összekötözve vízbe dobták, de a legtöbbet elégetik. Ezzel a rítussal a hideg, halott telet váltja föl a termékenységet hozó, meleg tavasz. Hasonló sorsra jut a kiszolgált, rovarokkal teli madárijesztő is.

Egyes természeti népek a lányok első menstruációját követően, a nővé avatásuk előtt elkülönítik őket anyjuktól, családjuktól, és gyakran napokig nyomorgatják, hajukat kitépik, koplaltatják őket. Erre az időszakra, hogy sanyarú helyzetüket minél jobban el tudják viselni, egy kis *anyapótló* bábút adnak nekik, hogy mint segítőjükbe testileg, lelkileg megkapaszkodhassanak.

Különösen a latin jellegű kultúrákban, de az ortodox keresztények szokásai között is megtaláljuk a vallási szobrok öltöztetését. Szűz Máriát és a helyi védőszentek szobrait az alkalomhoz illő, díszes ruhákba bujtatják, bábukat készítenek belőlük, és körmenetekben hosszú utakon, órákig vállukon cipelik, közben ünneplik őket és könyörögnek, énekelnek hozzájuk. „Szent bábuvá” válhat holtában az ember is. Észak-Japán zen-buddhista kolostoraiban egy szekta papjai a 19. században élve mumifikálták magukat. Évekig

gyötörték, zsirtalanították és elmérgezték testüket, hogy az haláluk után mumifikálódva megmaradjon. Ezeket négyévente díszes ruhába fel- illetve átöltöztetik, és a szentélybe kiültetik. Már csak bábuk, de akikbe hitük szerint a lélek még benne van, és lehet hozzájuk imádkozni.

Harmadik világbeli, gyarmati sorból szabadult, vagy súlyos világnézeti, gazdasági gondokkal küzdő országokban, főleg Közel-Keleten az utóbbi években gyakran találkozunk olyan szélsőséges politikai csoportokkal, amelyek az utcára vonulnak tüntetni, miközben más nemzetek zászlóit és a megszemélyesítő, életnagyságú bábuit nyilvánosan elégetik. A száraz növényi anyagokkal, papírral kitömött figurák, vagy a gyűlölt államelnököket, politikusokat, vagy magát a nemzetet ábrázolják. Közöttük gyakran föllelhető John Bull (Anglia) és Uncle Sam (USA).

A bábu vagy baba nemcsak jóságos és féltetni való, de ellenünk is fordulhat. Az amerikai filmgyártás a kedves kis madagaszkári éjszakai félmajom, a *koboldmaki* figurájából – amely gyakran föltűnik a plüssjátékok között – megformálta a *Gremlin* alakját, és emberfaló szörnyecskévé változtatta. A horrorfilm egy másik változatában a gyermekjáték már baba, maga az eikon elevenedik meg, különösen éjszaka, vagy ha a kislány körül nincs védelmező felnőtt, és rémisztgeti, majd pusztítja környezete törékeny életét. Benne ismét a gonosz Fa-ősanya, a halál mint közeli telet szimbolizáló bábu, a gonosz boszorkány, az elpusztítandó szörny, illetve a meg nem született gyermek mitizálódott, aki azért áll bosszút, hogy nem bújhat ki bábbőréből és nem élhet valóságos, természetes emberi életet.

Kőből, de leggyakrabban fából olyan sírjelet készítünk, amelynek idol jellegű az kölcsönöz, hogy megszemélyesítjük: törzset, nyakat, fejet formálunk neki. Ezek az *antropomorf fejfák*. A kerekded felső vonalak, a fej jelölése alapján tájankénti elnevezéssel a *gombosfák*, *kopjafák* nevet kapták. Páros sírban két sírjel: férfi és nő emberalakja formálódik ki az egymás mellé állított, faragott *emlékoszlopokban*, vagy fűrészelt díszes deszkaszalagokban. A keleti sztyeppéken szkíta és kun eredetű *kőbabák* állnak. Erdélyben *kapubálványokat*, szerte az Alföldön, a feudalizmus korában épült parasztházakban *bálványfát*, *bálványanyát* találunk a gyermekágyat fekvő nő szobájában. Ez a faragott, függőleges faoszlop egyben a mestergerendát is alátámasztva, az alatta lévő fekvőbútornak, illetve a benne nyugvó embereknek a biztonságát adja, és a rontás kivédését, bajelhárítást is végez.

BOLOND

Van abban igazság, hogy a bolondot és a lángelmét néha csak keskeny határ választja el egymástól. Gyakran nehéz eldönteni, az átlagtól különböző magatartása miatt a vizsgált személy melyik csoportba tartozik. Albert Einstein például kisdíakként állítólag gyöngye fizikus volt és írás-, olvasásbeli nehézségekkel küzdött. Az elmélyült munka közben eléje tett nagy mennyiségű ételt az utolsó falatig elfogyasztotta, és utána nem tudta megmondani, mit evett. Az bizonyos, hogy mindig a közösség szociális és viselkedési normáitól alaposan eltérő ember „másságát” jutalmazták a pejoratív „bolond” jelzővel.

A velük való bánásmód koronként és kultúránként eltért. Egyes természeti népeknél, valamint korunk fölvilágosult, humánnummal rendelkező társadalmában a bolondot fizikailag és lelkileg nem bántották, nem üldözték, sőt kiváltságok is megillették. Egyes észak-amerikai indián törzseknél a bolond szabadon járkálhatott a sátrak között. Senki sem üldözte, sőt bizonyos tisztelet övezte. Úgy vélték, hogy valamelyik nagyszellem szállta meg, azért olyan különös a viselkedése.

A középkorban – amikor a legtöbb európai országban számkivetésbe és többnyire kíméletlen bánásmódba részesült –, a király udvarában tartott *udvari bolond* az egyetlen személy volt, aki szabad véleménynyilvánítással bármit megmondhatott. Egy darabig büntetlenül éles nyelvvel kritizálhatta a királyt, az uralkodó családtagjait és udvarnépét; a nemeseket, főurakat, és tányérnyalóikat egyaránt, hiszen ő „csak egy bolond” volt. Személyét alaposan meg is különböztették a színes, csörgőkkel teli, a normális viselettől eltérő, nevetség tárgyát képező öltözkéivel, és a kezébe adott attribútumokkal, amelyek mind a bolondot csúfolták. Ezek a hagyományok messze visszanyúlnak az ókorba. Amikor Jézust elfogatása után megvesszőzték, és felöltöztették a „zsidók királyának”: rongyos, piszkos palástot adtak rá, kezébe jogarként nádszálat nyomtak, fejére tövisből koronaként fonadékot helyeztek és meg is köpködték. Az emberi nyál ez esetben ürüléknek számít. A nyálürítés, amely egy másik társunk leköpésére szolgál, az egyik legrágárabb és legmegalázóbb becsmélés. A mondás máig megmaradt: „Krisztusból ne csinálj bolondot/bohócot”.

Mint említettem, a bolondokat a középkorban kegyetlenül üldözték. Nem egyszer a leggonoszabb bűnözőkkel szemben foganatosított igazságszolgáltatás, mint elkülönítő terápia várt rájuk: zárka, kínzás, kivégzés. Orvosi kezelésük még a 19. században is kínzással fölért, ahogy folyó hideg víz alá állították, jeges kádba kényszerítették, megkötözték, verték őket. A *kényszerzubzony* a 20. században éppen olyan embertelen eszköz volt, akár a feudalizmusban a kaloda, járom, bilincs vagy leláncolás.

A bolond lehet született elmegegye, akinek valamilyen családi terheltsége több nemzedéken keresztül öröklődik. Százszázalékos kis számban minden előzmény nélkül, és az elődei között kimutatható terheltség híján is születhet bolond. Van, akiből a nemi érés során, vagy később valami erős testi-lelki behatás alkalmával ütközik ki a hiba. Ismert a klimaxszal járó elmezavarodottság, amelynek jelentős része kitisztul, csak igen kis hányada állandósul.

Bármiként is alakuljon ki, a természet áldozata és tévedése, hogy létrehozta, mert eltér a faj eredeti tulajdonságait fenntartó és továbbfejlesztő egyedektől. Génjeiben esetleg ki is mutatható az öröklött, ritkábban a szerzett defektus. Ezeknek megfelelően, az ideg és elmebetegség lehet szerzett, de tartósan fennálló, vagy mulékony állapot. Ritkán anyáknál is előfordul, amikor szülnék, hogy a nagy fájdalom és testi megrázkódtatás, vérvesztés következtében az addig teljesen normálisan viselkedő nő agya időszakosan elborul, és cselekedetük a kised vagy önmaguk ellen fordul. *Ködös tudatállapotban* öngyilkosságot vagy újszülött-gyilkosságot követhetnek el.

A később jelentkező terheltséghez hozzájárulhatott a szervezet gyöngye ellenálló képessége, törekeny idegrendszere, lelkialkata, fizikuma, illetve a kíméletlen környezeti ártalom, amely fizikális és mentális sérülést egyaránt létrehozhatott. A nem várt, nagy megrázkódtatások úgynevezett *idegösszeomlást*, *idegösszeroppanást* idézhetnek elő. Ezek idült következménye az ideg- és elmegegyengeség lehet; különösen akkor, ha nem idejében,

vagy nem kellő szakszerűséggel kezelik; illetve amikor az ártalom továbbra is megismétlődik.

A bolondnak nagyon sok kifejezése, meghatározása van. Ezek egyik része az elmeállapotot, sok fajta idegrendszeri betegség összefoglaló kórtünetét tükrözi, másik része pedig jelzőként a gúny mértékét. A szavak jelentésének árnyaltsága azt is jelzi, hogy a bolondnak milyen változatos megjelenési és viselkedési formája van. Hívják elmebetegnek, hülyének – ez utóbbi még a kiegyezés utáni orvosi szakszótárban is az elmebaj egyik diagnosztikus, általánosan használt kifejezése volt –, zavarodott-, máskor elborult elméjűnek, stb. A hétköznapi pejoratív szleng utolérhetetlen a divatnak megfelelő kifejezésekben: *bugyuta*, *mákos agyú* (értsd alatta: a kisgyerekkorban, az alvászavarban szenvedőnél, a vele megitatott ópium tartalmú mákgubófőzet hatására történt elbutulást), *hibbant*, *flúgos*, *lökött*, *fejre esett*, *gügye*, *gyagya*, akinél *elmentek otthonról* stb. Ezeket természetesen nemcsak az orvosilag elmebetegekre értik, de mindenkire rámondják, aki nem úgy viselkedett, ahogy azt elvárták volna.

A bolondnak már az arckifejezése, a mimikája, az érzelmi kitörései is eltérőek a megszokottól. Bamba arc, amelyik kifejezéstelen, kisimult, vagy éppen tele van ráncsal, és mögötte eltűnik az értelem. Csurog a nyála, a könnye, bög, ordít, oda nem való szavakat használ, szitkozódik, káromkodik; illetve éppen mély tompaságban van, nem köszön, nem felel, semmilyen kommunikálásra sem hajlandó, mint az *autisták* egy része. Máskor kényszer rágásai, tónusos, de össze nem hangolt mozgáskényszere van. Grimaszol, csúfolódik, kezével ízléstelen jeleket ad, össze-vissza mutogat. Változó érzelmi kitörései következtében átmenet nélkül hol sír, hol nevet. Merev lárvaarca, üveges, réveteg, semmibe vesző, vagy villogó, haragos, fenyegető tekintete meghökkentő.

Hermann Imre leírta, hogy a *lelki elszakadás* következtében szenvedő elmebeteg gyakran szálanként kitépdesi a haját, szőrszállait, lerágja az ujjait, olykor megcsonkítja magát. (Hosszú magányba kényszerített, kis élettérbe zárt emlősök ugyanezt teszik!) Van köztük *koprofág*, aki ürülékét eszi, keni, hajigálja. (Az ürülékkel való foglalatosság az állatoknál, különösen az emberszabású „unokatestvéreinknél” is gyakori jelenség.) Mások öngyilkossági kísérleteket eszelnek ki, vagy szökéseket kísérelnek meg. Megeszik a borotvapengét, a sodronyágy drótját hajlítgatva, darabokra törve lenyeldesik, de elráganak és bekebeleznek üveg poharat, vasdarabokat, minden ártalmas tárgyat, amihez csak hozzáférnek. Olykor sebészi úton kilónyi elakadt idegen anyagot, kócot, szöveget, drótdarabot távolítanak el az emésztőcsatornájukból.

Korábban azt mondták rájuk, hogy *dühöngők*, most finoman úgy nyilatkozunk, hogy *nyugtalanok*, de az eredmény azonos: képtelenek nyugodtan viselkedni. Hol a csendből váratlanul, hol eleve lármás viselkedésből durván kitörnek, mindenféle agressziót hajthatnak végre: ön- és közveszélyesek lehetnek.

A bájosan hülyék, mint a kezes bárány, olyan ártatlanok és szeretnivalók, akik egész nap ülnek és fejüket ingatják, vagy éppen finoman a falba, ágyvégebe verdesik. Babákkal játszanak, firkálnak, a földről tollat emelnek föl és elfújják, majd a levegőben kerengő pihéket figyelik, ujjukat szopják. A mániákus kényszercselekvők, mint a kleptomániások vagy mindent ellopnak, amit találnak, illetve elrejtethetnek, vagy ingyenc módjára válogatnak és csak bizonyos tárgyakat hajlandók gyűjteni. Ezek látszólag teljesen normálisan viselkednek, de például, amikor a vendéglőből vagy házi zsúrból hazaindulnak, ki kell a zsebükből szedni a tucatnyi kiskanalat, sószórót, a teríték, avagy a díszítés különféle

elcsent kellékeit. Náluk ez a magatartásforma kettős irányultságú. Előbb a csenés kifinomult, más által észrevehetetlen ügyességében való örömszerzés érvényesül benne, majd a megszerzett tárgy leleményes elrejtése, sokszor olyan helyekre, amelyek épeszű embernek eszébe sem jutnának. Az elrejtésben Hermann ősi ösztönkésztetést lát.

A mániákus bolond állandóan gyűjt, egy bizonyos dolgot unásig hangoztat, egy-két értelmetlenül kiválasztott személyt igazságtalanul üldöz, ócsárol; vagy a hozzá való lelkes ragaszkodásával zaklat, hajszol és kényelmetlen helyzetbe sodor. Nárcisztikusan egész nap a tükör előtt áll, magát nézegeti, fodrászkodik, körmét reszeli. Állandó tisztasági mániájában szüntelen a vizes blokkok lakója, a mellékhelyiségekből képtelenség kivárni, vagy éjjel-nappal takarít. Különösen a porral van megverve. Minden kelmet naponta akár többször is kirázogat, a tárgyakat letörülgeti. Ha a lakás kicsi, még be sem fejezte a műveleteket, már előlről kezdi, rángatja a porszívót, nedvesíti a törlőruhát, sikál, fertőtlenítő- és ápolószerek után rohangál. Elsőnek próbálja ki a reklámokban megjelenő új háztartási szereket. Állandóan öltözködik és vetkőzik. Rendezkedik, pakol, átválogat. Sehol sem érzi jól magát, szüntelen hazatörekszik, hogy megszokott kulimunkájából egy percet se veszítsen.

A bolond lehet jóra való, mártír, rosszindulatú, gyűlölködő és alattomos. Jaj annak a közösségnek, ahol politikusként lép föl, és hol unos-untalan rábeszéléssel, hol erőszakkal, de mindenáron meg akarja váltani a világot; még úgy is, hogy nézetét gyakorta változtatja. Ezek a gyöngén fejlett személyiség jelei között is föllelhetők, mert a butaság és a gonoszság ikertestvérek! Szájából senkire, soha sem hallhatunk jót, mindenkire acsarkodik. Mindig csak az a helyénvaló, amit ő mond, ahogy ítélkezik és cselekszik. Személye a követendő példa, aki szüntelen az igazság útján jár. Mindenki más bolond, egyedül ő az okos. Hihetetlenül kifinomult az utánzóképesége és mások szerepébe való beleélése. A legtöbb hasonmás közülük kerül ki.

Olyan is akad köztük, aki nem szeret szerepet vállalni; elbújik, a felelősséget elkerüli, vagy ellenkezőleg: lehetetlen elhallgattatni. Minden társaságban központ akar lenni. Csak őt szabad hallgatni, különben megsértődik. Ha föláll a hordóra, onnan csupán halála, vagy egy jól irányzott rúgás segíti le. Közülük kerül ki a legtöbb politikus, aki előbb-utóbb megalomániássá, cezaromániássá, és ha hagyják: diktátorrá, majd hóherrá válik. Mindegyik mániákusan hiszi tanainak megváltó jellegét, és aki általuk nem akar üdvözülni, a nagy Vezért alattvalóként kiszolgálni, az erkölcsi hullá, vagy halál fia.

A bolondnak az étkezési szokásai is eltérőek a többi emberétől. Alapvetően jellemző rá, hogy a mértéket nem ismeri. Ennek háromféle megjelenése van. Egyik az *anorexi nervosa* eset, az éhező típus, akit nem érdekel a hasa; a másik a *bulémiás* zabáló gép, aki bármikor bármit megeszik, csak sok legyen. Utóbbi szüntelen rágcvál, zsebében tartalékot tart, hogy bármilyen rendkívüli helyzet adódik, egy percig se nélkülözzön. A harmadik típusnak mindegy, hogy mikor és mit raknak elébe. Jámborul túri az éhezést, olykor eszébe sem jut, hogy már napja nem evett. Midőn elébe rakják a tálat, automatikusan addig eszik, amíg talál benne, akár az irigy kutya, amelyik a macskák elől mindent fölfal, csakhogy nekik semmi se jusson, még ha rögtön minden ki is jön belőle.

A bolond a hagyományos társadalmakban, különösen az agrárfalvakban jól megfér a többi emberrel. A néprajzkutatók szerint a közösségében mindenkinek, így a bolondnak is meg volt a maga helye. A *falu bolondja* végezte a legalantasabb munkákat, amelyeket más, jobb ízléssel rendelkező ember még kényszerrel sem végzett. Ezek között összességében

tavasszal vezető helyen állt a megtelt potyogtatós árnyékszék tartalmának kihordása és szétterítése vagy elásása a szántóföldön; a dögök megnyúzása, elföldelése, sírásás, exhumálás, halottakkal, főleg bomló tetemekkel való foglalatosság stb.

Ha ezekre az egyébként nehéz, olykor még bizonyos szakértelmet is igénylő munkákra alkalmatlan volt, mint kisbojtár járt a kanász után, cipelte az *iszákot*, kishordót, *csobolyót*, tarisznyát, vagy húzta-vonta a *taligát*. Együgyűen szaladgált az állatok után és óbégatott rájuk, ha tilosba tévedtek. Gomblyukába tűzött cédulán, zsebébe dugott rovásfán hírt vitt a gazdának, ha dög ütött a falkába, vagy farkas rabolt a nyájból. Néha bika ereje volt, és a *ridegek* azért tartották, hogy a rablókat, haramiákat elriasszák vele. Amikor bekerült a faluba, fogadásokat téve rá, mutatványokra készítették. Fölhúzta a dombra a kövel telirakott szekeret, megállította a szélmalom kerekét, eke elé fogva szántani lehetett vele, és elhajlította a vastag kocsiráfot.

Különös figurák akadtak köztük. Volt, aki jelvényekkel rakta teli a gúnyáját, mások Napóleont játszottak. Valamennyi között Högyi úr volt a legkülönb, aki istennek képzelte magát. A Vásárhelyről Szentesre vezető úton, a derekegyházi határszélen vályogból többszintes „várat” épített magának, és amikor beindult a szövetkezeti tagtoborzás, hadat üzent a megalakult téesznek. A háborúra föl is készült. Éjszakánként árkot ásott a várfal körül. Bár gezemicéken élt és megvetette a húst, tartalék élelmiszerként a toronyba fölhúzott egy ártatlan borjút, és a jámbor az ellátatlanságtól hétszámra ott bögött, egy lőrésen át maga alatt látva a kívánatos, zöld legelőt. Istenünk módszeresen kiverte fogait és lófogakból protézist barkácsolt magának. Lábbal hajtható faautót is eszkábált, amellyel bejárt a vásárhelyi torony alá ügyes-bajos dolgait intézni. Sok csodálója akadt, amikor ezzel a kőkori járgánnyal megállt a főtéren. Végül Szentesről kijött érte a mentő és mondták istenüknek, hogy elviszik a mennybe. Így is történt. Élete végéig a zárt elmeosztályon hirdette megváltó igéit.

A bolondokról könyvtárnyi, hatalmas mennyiségű szakirodalom, szépirodalom, és folklórként talán a legtöbb vicc született. Mondják, az is bolond, aki ennyit firkál róluk. De az is, aki elolvassa!

C

CIVILIZÁCIÓ

Többértelmű szavunk a *civilizáció*. Magában hordozza az azonos kultúrát, szellemi, anyagi, erkölcsi, érzelmi értékeket alkotó közösségeket. Ezek tér- és időbeli határait alaposan lehet tágítani, illetve szűkíteni. Ha azt mondjuk, hogy „dél-amerikai ősi indián civilizáció”, először is a Kolumbuszt megelőző időkre gondolunk, vagyis az európai fehér népek megjelenése előtt, az amerikai kontinens déli részén élt nagy kultúrák képviselőire, a mayákra, aztékokra, inkákra stb. Csakhogy előttük ott éltek a *puebló indiánok*, akik már rendkívül fejlett csillagászáttal, a hozzá tartozó naptárral és építészettel rendelkeztek. (Pl. Chakó.) Ő előttük pedig ezen a kontinens részen a neolitikumban élő törzsek tanyáztak. A *konkvisztádorok* megjelenését követően a nagy kultúrákat hordozó indián népek részben kihaltak, részben genetikailag és kultúrájukban keveredtek. Létre jött egy különös, többféle pogány és keresztény elemeket egyaránt tartalmazó katolikus vallás, amelynek máig legnagyobb tömege Mexikóban él.

Az esőerdőben, különösen az Amazonas vidékén törzsközösségi kultúrában részben megmaradtak, részben kihaltak, vagy a legkülönbözőbb indián népek korunkban modernizálódnak. Sok az eltérő és sok a rokon vonásuk. Ha egységes indián civilizációnak tekintjük, valóban eltérnek az európai, az ázsiai, az afrikai vagy az ausztráliai kontinens népeitől. Ha időben és térben különítjük el, kiderül, hogy az indián civilizációban két egyforma sincs. Még a rokon népek, törzsek is véres háborúban harcoltak egymás ellen, sokszor a teljes kiirtásig vagy beolvasztásig küzdöttek. Egy amazóniai független törzsre azt mégsem mondhatjuk, hogy önálló civilizáció, mert ha sajátos tulajdonságait akarjuk elhatárolni, kiderül, hogy összefüggnek az időben és térben előttük, illetve mellettük élő más törzsekével. Még nagyobb a gond, ha genetikailag kívánunk különbséget tenni. A génvizsgálatok a legeltérőbb emberi civilizáció népei között is szoros vérkapcsolatot bizonyíthatnak. Eljuthatunk odáig, hogy a kontinensek valamennyi népe genetikailag visszavezethető a Kelet-Afrikában kialakult és innen szétszóródott, már emberi hordatulajdonságokkal rendelkező állatőseinkig.

A civilizáció meghatározását nehezíti a népcsoportok közötti eltérő szocializáció. Nem elég a genetikailag kódolva magunkkal hozott tulajdonságok összessége. Ezek kialakulása attól függ, hogy az adott népesség melyik részét itéli hasznosnak, vagy károsnak? Hagyja-e valamelyiket kifejlődni, esetleg szándékosan fejleszti-e, avagy elnyomja? A 20. század nagy fölfedezései között tartjuk számon az etológiai megfigyelések által kapott emberi csoportok viselkedéstükréit. Általános antropológiai megfigyelés – és ez nem elszigetelt jelenség, hanem valamennyi kontinensre, jelentősebb szigetvilágra kiterjed –, hogy a part menti síkterületeken élők fennmaradása a tengerek, mint nem elválasztó, hanem összekötő útvonalak kihasználásával, közlekedési lehetőségeivel a cserekereskedelem révén vált lehetségessé. Népcsoportok, eltérő rasszok találkozásánál mindenki számára az volt a hasznos, ha barátságban zajlott, mert a kereskedelem ekkor vált valamennyi fél számára elfogadhatóvá és gyümölcsözővé. Az ilyen népek utódaikat már kisgyermek korukban úgy nevelték, hogy elnyomták az agresszív tulajdonságaikat. Szeretettel nőttek föl. Érezniük kellett a családi fészek melegét, és szükséges volt a másik ember iránti rokonszenvet táplálni. Szomszédaikban nem

ellenséget, hanem az életük fönntartásához nélkülözhetetlen segítőársat, cserepartnert kellett látniuk. A síkságokon a közösségek kiszolgáltatottabbak voltak, mint a hegyvidéken, őserdőkben lakók, ezért a védelmi szempont is összekovácsolta őket.

Genetikailag ugyanaz a népesség évszázadok során civilizációjában teljesen elkülönült, ha fölvándorolt a hegyek közé. Itt a természet vadságában, a megnehezült kapcsolatteremtésben, a síksági agrárkultúra föladásával, legföljebb szerény állattartásra, elsősorban azonban gyűjtögető, vadászó életmódra kellett berendezkedniük. Ez az életmód visszalépés egy ősi, kezdetlegesebb közösségi összetartásra. Ebben a társadalomban az életnek nincs akkora értéke, mint ott, ahol már javakat tudtak fölhalmozni és abból biztonságos jövőt teremteni. Itt alakultak ki a *proteinszerzés* drasztikus módjai, a másik, elsősorban a síkvidéki, de a rokon hegyi törzsek ellen viselt rabló hadjáratok is. Bár legtöbbször az eredeti cél elfedéseképpen rituális színezetet adtak neki, de – ahogy a legkorszerűbb antropológiai vizsgálatok mind inkább kimutatják –, a *fehérjeéhség* következtében elsősorban itt alakult ki a *kannibalizmus*, amely az emberben lévő agressziós ösztön leglátványosabb megnyilvánulása.

A kutatók tapasztalták, a háborúskodó és kannibál törzsek szocializációjára jellemző, hogy itt a kisgyermek nyűg, kolonc, gyakran éheztetik, verik, szidalmazzák, megalázzák. Amikor a harcosok közé sorolták, férfivá avatáson estek át, amit gyakran a legvéresebb kegyetlenséggel, többnyire maradandó testi sérülésekkel hajtottak végre, és amelyet a fiatalnak arcrándítás, illetve érzelmi megnyilvánulások nélkül kellett eltűnie. Ezekkel a módszerekkel az agresszivitását fejlesztették. A fájdalomküszöbe állati szintre; minden esetre, a kultúrember szintje alá süllyedt, ugyanakkor mindenkiiben ellenséget látott, bosszúra szomjazott, és ahogy lehetősége nyílt, gátlástalanul megtorolt, foglyul ejtett, lemészárolt. (Lásd: Cook kapitány esetét és szörnyű halálát 1779-ben.) Érzelmi alapon száanalom vagy segítőkészség és empátiás készség nem alakult ki bennük, még a családjuk iránt sem. Ha gyermekük sírni kezdett, nem vigasztalni, hanem verni kezdték. (Egyes egyedeknél máig ismert tulajdonság ez, még a legcivilizáltabb kultúrnépeknél is.)

Az emberi csoportoknál előbb mindig a kultúra alakul ki. Teljesen civilizálatlan közösségnek is lehet kultúrája. Ide tartoznak az ünnepek, a művészetek, a vallások, a velük kapcsolatos szertartásokkal. Nagy kultúráknál is ügyesen lehet fölhasználni az agressziós és a kannibalisztikus ösztönkésztetéseket. Példa volt erre az aztékok emberáldozata. Elsősorban a foglyokat, de ha erre szükség volt, vérre éhes isteneik számára a kiválasztott legszebb, biológiailag vagy szellemileg legjobb fiaikat is föláldozták.

Civilizáció, pl. a testi kultúrát kiszolgáló, fejlett technika, a fürdőszobák megépítése, a vízöblítéses WC, a légkondicionálás stb. Ez mindig luxus, mert közvetlenül az emberi élet fönntartását nem szolgálja, csak megkönnyíti, vagy élvezetessé teszi. Gazdaságilag fejlett közösségben előbb-utóbb megszületik az igény, hogy a civilizáció termékeit kultúrálttá tegyék. Az igényesség következtében születik meg az ipari *design*, a formák célszerű, de esztétikus kialakítása és a díszítés. Ha a kultúrtörténelemben helyezzük a jelenséget, a kultúra a marokkó tenyérhez formálásával kezdődött, és a különféle termék a rokokóban eljutott a túldíszítettséghez, a 20 században le-, olykor túlegyszerűsödött.

Kultúrnép lehet civilizálatlan. Egy törzsi ház megtelíthető az ősök és az istenek tiszteletére készült megannyi egyedi, különleges, jól megmunkált tárggyal, amelyek a kultúrájának részét képezik. Tábortüzeik mellett mesélhetnek különleges történeteket

népük kialakulásáról és mitikus tetteiről. Ugyanakkor a tisztátalanságtól fejük tele lehet tetűvel, bőrük kelésekkel. A magas lábakra épített törzsi házba a fölmásztást legföljebb egy odatámasztott faderék szolgálja, amelynek lebotolt ágai a létrafokok. Semmi kényelem, amely a civilizációt jelentené. De, ha valaki belépett a szentélybe, ott egy évszázadok során, esetleg évezrede kialakult rend szerinti, differenciált kultúrát talál.

Civilizált nép kevésbé kultúrálatlan, de kultúráját elveszítheti. Amikor már csak az életminőség javítására és az élvezetek fokozására törnek – és ebben a helyzetben a fogyasztói társadalom egyre több termékkel árasztja el a piacot –; amikor a minőség helyett elsősorban a tömegtermelés válik elsődlegessé, mert, ha valami elromlik, nem érdemes megjavíttatni, hiszen az új termék alig drágább, mint a javítás, de korszerűbb. Fenyeget a népcsoportok elkülönült kultúrájának föloldódása, összemosódása. A korszerű olasz mosdókagylóban nem érződik az etruszk és római hatás, hanem a praktikum, és nem különbözik az ugyanazt a célt szolgáló német vagy spanyol használati darabtól. Csak a minőségben vannak eltérések, de ez legkevésbé a kultúrában fejeződik ki.

A *globalizáció* során csökken, devalválódik, jelentéktelenné válik a kultúra. A giccs előnti a közösségi és magánéletet. A primitív a benne fölhalmozott anyagi érték miatt válik sóvárgott céllá, és elérése a küzdelem tárgyává. Ezért nem marad hely az igazi érték befogadására, vagy olyan elérhetelenné válik, hogy azt a tömeg nem tudja birtokába venni, ezért egyre kultúrálatlanabb nemzedékek termelődnek ki. Történészek állítják, hogy a római birodalom akkor bukott meg, amikor a védelem kárára elsősorban a társadalmi élet civilizációjára, luxus közfürdők építésére, nagy prédákkal járó játékokra, lakomákra, háló- és fürdőszobák praktikumára törekedett.

Ideális társadalomban kultúra és civilizáció párhuzamosan fejlődik. Egyik sem akadálya a másiknak, sőt egymást segítik. A magasabb rendű életminőség a rajtunk lévő kultúrmáz falát vastagítja, hogy civilizációnk humánus társadalom legyen.

CS

CSALÁD

Nézem nagyapámat. Ott ül a gondolkodószékekben. Elmúlt nyolcvan éves, feje előre bukik. Pipáját nem szívja, kezéből kiesik.

Álmodik szökülő búzatáblákról? Talán kint jár a vetésnél és figyel a kalászkodat, hogyan telnek maggal? Valami zajra fölerez és hatvan éves fiát szólítja:

- Holnap örletni kell.
- Még van a kamrában liszt.
- Anyád kenyeret akar sütni!

Szavai parancsolnak, nincs tovább alkudozás. Fölveszi pipáját. Rágyújt. Ősz feje lassan eltűnik előlem a szobában álmosan bodorodó szürke füstben. Ott támaszkodik mellette az asztal sarkára nagyanyám. A Bibliát olvassa. Több részletét kívülről tudja. Pál apostol leveléből a *Szeretet dicséretét* minden karácsonyeste elmondja. Mi gyerekek áhítattal figyeljük és izgalommal várjuk, kapunk-e ismét egy marék diót ajándékba? Nem is a csemege fontos, amit ad, hanem az érintése. Amikor simogatva fejünkre teszi kezét, olyan, mintha megáldana.

Apám nem régen érkezett haza a piacról. Dohog a bajsza alatt:

- Olyan hideg van, mire kértem, megfagytak és szétrepedtek a megmaradt tojások.
- Szerencsére csak az a három, amelyik a kosárban volt – enyhíti a bajt anyám.
- A kár akkor is kár, ha a kabátomról egy fületlen gomb leszakad.

Harap valamit, de még le sem nyelte az utolsó falatot, már szalmából fonja a szakajtó kosarat. Nincs idő tétlenkedni. Majd pihen odalent, ha befogadja a föld. A bátyja még az ujját is levágta a szecskával, úgy igyekezett a birtokot gyarapítani. Nem a kezét sajnálta, hanem azt, hogy nem tud rendesen dolgozni.

Anyám nem szól. Mit is mondana akkor, amikor a férfiak beszélnek? Lábbal hajtja régi varrógépét és fölé hajol. Most készül a kising valamelyik öcsémnek. Későre jár. Lassan elpihen a család. Anyám nehezen föláll, izületeit a köszvény kínozza. Ő az, aki mindennap elsőnek kel. Téli hidegben begyújt a kemencébe, hogy langyos víz legyen a mosdáshoz, ha a többiek fölkelnek. Este betakarja az alvó gyerekeket, amikor álmukban lerúgták magukról a paplant. Utoljára nyugszik el. Bütykös ujjait megropogtatja, és a fájdalomtól halkán sziszeg. Gyérülő, hosszú haját kibontja és eloltja a lámpát. A sötétben vetkőzik. Testét mezítelen még apám sem látta. Magára húzza bokáig érő, foltos hálóingét és belebújik a hideg ágyba. Néhány órát éberem alszik, de ha húgom köhögni kezd, azonnal az ágyánál térdel és simogatja forró homlokát. Keze ebben a pillanatban már nem kérges, hanem bársonyként érint. Érezni fogjuk akkor is, ha már nem lesz.

Álmodott-e valaha? Járt-e eszébe balatoni üdülés, tengerparti nyaralás? Gondolt-e mesés tájakra, karneválokra és aranyló termekben zajló bálókra? Szeretett-e volna elektromos háztartási eszközöket használni, új ruhát venni a neve napjára? Semmit sem kapott, csak a baromfikkal, öregekkel és a gyerekekkel törődést, az uráról való gondoskodást. Ezek is kielégítették. Sohasem érezte magát szerencsétlennek vagy boldogtalannak.

Én vagyok a legidősebb fiú. Nagyapám, apám után öröklöm a birtokot, de a vagyont meg kell osztanom. Hárman következnek utánam, öcsém és két húgom. Az osztozásnál a

lányokkal még elboldogulok. Ahogy lehetett, anyám munkára fogta és megtanította őket főzni, varrni, hímezni. Maguk készítik el a hozományukat. De hogyan osszam el az egyetlen kocsit, ekét, boronát, vetőgépet Marcival? Egyet nekem, egyet neki? Mit ér az eke borona nélkül, a borona pedig eke nélkül, hiszen mindkettő szükséges a föld műveléséhez.

Az idő és a történelem megoldja a föloldhatatlan gondokat. Előbb nagyapám adta át helyét a gondolkodószékekben apámnak, és egy nap arra ébredtem, én ülök benne visszavonhatatlanul. Már csak ezt az öreg bútordarabot őrzöm konokul. Ennyi, ami maradt a gyermekkoromból és az ifjúságomból. Föld, tanya, gereblye és kapa régen oda. Nem nyerít ló, nem bög tehén az udvarban. Még a kút helyét is fölszántották, és valami ipari növény virít az egykori hajlék helyén. Ha szólítom anyámat, nem jön be többé, és nem von magához.

Itt ülök a negyedik emeleten egy csöppnyi lakásban, amit cserében kaptam. Feleségem busszal jár az üzembe, és napok múlnak, hogy a három műszakban végzett munka során találkozunk. Ilyenkor levelezünk. Megszólítás nincs, csak fölszólítás: „hozz kenyeret”, „ne feledd el a biztosítási díjat befizetni...”

Nagyobbik fiam élettársával a fővárosban él. Éve nem láttuk őket. Néha telefonál, hogy jól van, de küldjek neki pénzt. Ilyenkor titokban postára adom a nyugdíjam egy részét, és arra a hónapra nem váltom ki a gyógyszert. A kisebbik fiam ezüst karikát rakatott a fülébe és a szemöldökébe. Szobájában most is valami különös folyik, mert a zenebonától nem tudok pihenni. A falra vetült, fölnagyított, imbolygó árnyakról látom, hogy barátai, mint álomkórban szenvedő alakok támolynak. Serdülő lányomhoz már be sem merek nyitni. A múltkor is félmeztelen találtam a fiújával henteregni, és mérgesen bevágta rám az ajtót. Szélfűtta családdá váltunk.

Nagy gond, mit hagyok majd rájuk; de vajon mit adnak majd ők a családjuknak?

CSÖND

A csönd csak zajban alakulhat ki, akkor érzékeljük igazán, amikor – ha csupán pillanatra, de – megszűnik a ricsaj. Teljes csönd földi körülmények között nem létezik, még a süketsobákban, hangszigetelt stúdiókban is olykor a hőmérséklet ingadozása következtében bekövetkező dilatáció hatására halk pattanás, súrlódás érzékelhető. Talán az univerzumnak azon a részén lehetséges abszolút csönd, ahol a legkevesebb anyagi részecske található. Ahol atom vagy molekula megjelenik, ott beindul a mozgás és az ütközés. (Kivétel talán a *fekete lyukakban* lehetséges, ahol olyan sűrű az anyag, hogy az atommagok „egymáson fekszenek” és nem tudnak mozogni.)

Mai tudásunk szerint a világűr annyira üres, hogy a hatalmas égitestek és csillagrendszerek ellenére, ha ezek tömegét elosztjuk, a mérhetetlen távolságok miatt, minden 2 km³-es térfogatú kockában egyetlen atomi, vagy molekuláris rész fordul elő. A kozmosz méreteihez képest viszont ez a képzeletbeli kocka nagyon kicsi, és a mellette lévő, hasonló térben mozgó anyagrésszel könnyen ütközhet úgy, hogy ez által hang keletkezik. (Más kérdés, hogy ezt a hangot az hallja, akinek van rá „füle”, és van közeg, amiben terjedhet. A „közeg” viszont valamilyen anyagi természetű részt tételez föl, amely

eleve hangos, vagy háttérzajt ad.)

A világűrben szüntelenül bolygókra szitáló kozmikus por becsapódása számunkra hallhatatlan hangot ad, de ütközése nem csöndben történik. Ugyancsak a mindenségéből érkező sugárzás – elsősorban a *háttérsugárzás* és a nap *fotonsugárzása* – megfelelő műszereink által fölerősítve kimutatható, és jól hallható kopogó, kattogó hangot ad. Ha a fény-foton, nemcsak hullám-, hanem anyagi tulajdonsággal is rendelkezik, a csöndről már szó sem lehet. Ahol az anyag valamilyen formában megjelenik, a *fekete lyukban* lévő kivételével, ott vége a csöndnek.

Abszolút értelemben véve a képzeletben ugyan létezik, de még inkább valótlan a *halotti csönd* fogalma. A bomló holttestnek, a gázok kiszabadulásának még a föld alatt is van hangja, csupán a mi fülünk képtelen hallani a rajta lévő földtömeg szigetelő hatása miatt. A szétszórt, eltemetett hamvak ülepednek, porunk részecskéi ezáltal egymással surlódnak. Ha a talajvízzel kapcsolatba kerülnek, a földre mosódva további vándorlásuk során újabb zajt keltenek.

Szépírói kifejezés a *neszezés*, amely azt a folyamatos zajt jellemzi, amelyet az emberi fül is érzéklni tud. A fűben mászó bogár, a lámpa körül szárnyával verdeső éjjeli lepke, a besurranó tolvaj keltette neszek stb. mind ide tartoznak. Egyben jelzik, hogy körülöttünk a viszonylagos csöndben valami ahhoz képest megváltozott, amikor még semmilyen mozgás zaját sem hallottuk. Most valami súrlódik, rezzen, zizzen, koppan...

A fizikális csöndre mégis gyakran áhítunk. A „8 óra munka, 8 óra szórakozás, 8 óra pihenés” csupán politikai szólam volt egykor, amely a valóságban nem létezik. A következőt viszont világosan ismernünk kell. A helyes életmódhoz, a lelki békéhez valamennyi embernek minden napon szüksége van legalább egy olyan órára, amikor visszavonulhat a maga kis vackára. Még ha valaki zsúfolt tömegszálláson él is, fekhelyét függönnyel elkerítheti, ahol a szüntelen kutató szemek nem érik utol, és amikor a többiek már elpihentek, az ember maga lehet. Végiggondolhatja a nap eseményeit, az őt ért élményeket, a rájuk adott válaszait, különválasztva a számára jókat és rosszakat.

A meditálásban az ember befelé fordul. Lassan megszűnik körülötte a külvilág. Fülei kifelé megsüketülnek, és még a távolról jövő szuszogást, a testek forgolódásából keletkező háttérzajt sem érzékeli. Ez a *lélek csöndje*. Ha van igazán teljes csönd, akkor ez az. Ha az ember ezt a fizikai, lelki állapotot gyakorlat során sajátítja el, vagy az egész napi hajsza következtében a fáradtság hatására jut hozzá, akár lassú átmenettel, akár hirtelen belezuhanással álomba merül. Még nem álmodik, csupán kikapcsolta a külvilágot, és ebbe nemcsak a rajta kívül álló dolgok tartoznak, hanem a teste is, amely egyébként jelentős zajjal folytatja tovább anyagcseréjét. A szív dobog. Különösen, amikor jól érzékelhető csönd van körülöttünk, még halljuk is a dobbanásokat, hiszen mellkasunk, egész anyagi szervezetünk egyben *rezonátor szekrénye* is a benne keletkezett testi zajoknak. Hányszor mondjuk például, hogy a halántékunkon halljuk a vér lüktetését. A lélegzés, a ki- és bepréslt levegő hangot ad. A belek mozgása, az emésztés során felszabaduló gázok morgása, hasunk korgása stb. mind-mind hangokkal jár.

Egyedül a mentálisan egészséges ember lelkéből nem jönnek zajok. Amikor az idegrendszer megbetegszik, ha az ember mentálisan sérül, érzelmei kóros képeket és hangokat sugallnak, már a lélek felől is elindul a zaj. Lehet, hogy ez kezdetben csak alig érzékelhető suttogás, amely a szorongásos súrlódásokból keletkezik, amelyek háttérzajként a megemésztetlen napi gondokból erednek. Jó pihenéssel még kezelhetők.

De, ha a lélek naponta nem kap legalább egy önálló meditatív órát, amikor földolgozhatja, és mint a fizikai anyagcsere, kiválaszthatja magából a mérgező gondokat, csakhamar kialakul a kórkép, amely során rémisztő hangok kíséretében nyomasztó képek tűnnek föl. Ezek együttesen riogatnak, fenyegetnek, kísértenek. Megszűnik a lélek csöndje és lényünk legmélyéről is hangok törnek föl. Ebben a szabályozatlan, belső ricsajban a lélek már csak vergődő madár. Hasonlatos a tarlóúz által megpörkölt pacsirtához, amelyik rikoltva még fölszáll, röpdösve menekülne, de a fölcsapó lángok gyorsabbak; utoléri, és visszazuhan a tűzbe. Így ég a lélek is saját máglyáján, hallható pattogás, surrogás közepette mindaddig, amíg van bomlott agy, amely fölfogja. Amikor a kérgi *szürke állományból* agyunk egyre mélyebb, egyre ősbibb tartományába terjed a betegség viharától korbácsolt hullámok dübörgése, ezek már kiolthatatlanokká válnak, míg az elemésztő harsogás meg nem öli az embert.

Boldog állapot, mondhatnánk, akik még élünk, és semmi fogalmunk a lét igazi csöndjéről, a halálon túlról, mivel sohasem jártunk odaát; még akkor sem, ha esetleg a szíves, vagy klinikai halál állapotában töltöttünk néhány másodpercet, esetleg percet, hiszen az ott tapasztaltakat is az életért vergődő agy tevékenysége során kiváltott *küszöbélménynek* nevezhetjük; mindaddig, amíg ezt a mezsgyét a lét és nem lét határán végleg át nem léptük.

Ennél sokkal szörnyűbb helyzet akkor áll elő, amikor a szellem hűvös csöndje ereszkedik ránk. Különös, hogy az emberi szervezet, amely minden nap kiköveteli magának a pihentető és megújító csöndet, a szellemi csöndtől fél és büntetésként érzékeli. Amikor valamelyik agresszív, elnyomó társadalom azt mondja gondolatokat szülő és átadó tagjának, hogy *szilencium!* Amikor jelentést tevők öröködnék rajtunk. Láthatatlan késsé vált kezükkel a nap minden pillanatában fölnyitják koponyánkat és belepillantanak. Ki akarják fürkészni minden gondolatunkat, értékelni, és hírül adni megbízó gazdáiknak, akik majd másfajta kopókat küldenek ki, akik megfognak és elkülönítenek a közösségünkötől, hogy többet ne adjunk hangot gondolatainknak, mert az megbontja a mesterséges erővel fönntartott társadalmi csöndet, amely egy réteg éltető eleme, és úgy fél minden más zajtól, amely nem ezt a csöndet erősíti, mint kutya a forró lángostól.

A szellemi csöndben megsüketül a lélek is. Cellád falai között akár hangosan ordíthatod szépen kigondolt, világmegváltó himnuszodat. De csak a falnak van füle, és lármáért egy heti hideg vízen és száraz kenyéren tartanak. Akiknek gondolataidat el akartad mondani, azok sohasem hallják meg. A szellem harsogására csak akkor van létszükség, ha befogadó is akad hozzá, aki nemcsak hallja, hanem érti is, amit közölni kívánunk. A legjobb gondolatok olyan körülmények között születtek, amelyeket senki sem tudott rögzíteni és továbbadni. Ezek, akár a nyugtalan lélek, kiszállnak a falak közül. Kóvályognak a földi lét színtere fölött, majd rezgő energiájuk szétterül a kozmikus zajban, és elkeveredik a háttérsugárzás kopogásában. Nincs, és aligha lesz olyan műszer, amelyik a szellem végső erőfeszítésében fogant, majd elvetélt gondolatokat valaha is újra világra szülje.

Amikor a lélek magányában megsüketül, ott meghal a szellem is. Ha van igazán csönd, ekkor áll be. De az, aki már ilyen csöndben él, nem ember többé, csak massa, amit két szelet kenyér közé kenve, természetellenesen felörlő fogak, kiválasztott emésztő nedvek segítségével elfogyasztott saját társadalma.

CSŐCSELÉK

A címszóról nyelvészek ezt írták: „*Fegyelmezetlen, erkölcsi felelősség nélküli, minden rosszra kapható emberek összeverődött tömege.*” Olyan, akár egy csürhe. A rokonértelem a nevezett szótárból ki is derül: „*Együvé terelt, együtt őrzött disznókból álló csoport*”, illetve „*Zajos, fegyelmezetlen, szervezetlen személyek serege, csoportja.*” Vagy: „*A csürhe tulajdonságát mutató tömeg, csoport, had, népesség.*” Tehát egy *falka*, jutott eszembe, tovább bonyolítva a kifejezéseket. A szótár szerint: „*Egy fajta állatból összeverődött, vagy együtt terelt kisebb csapat, csoport, (ember) csapat.*” Ezekhez kell, vagy hozzájuk mindig verődik egy csürhés, falkás, kondás; egy Vezér, a csürhét őrző, vagy terelő pásztor, kanász.

A csőcselékkal először kisiskolás koromban találkoztam. A tulajdonságuk azért vésdődött belém, mert én is köztük voltam, tehát belülről ismertem meg. Amikor véget ért a tanítási nap, az utolsó óra után végre kicsöngettek. Az egész osztály kitódult. A folyósón további csoportok verődtek össze, és egy föltartóztathatatlan tömeg hömpölygött a kijárat felé. A háború után voltunk, amikor a táskánkban még nem volt uzsonna. Akinek a szülei tehettek volna egy karéj kenyeret a könyvek mellé, nem mertek. Dúlt az osztályharc. Mindenki attól félt, hogy *burzsujnak* nézik és hátrányt szenved.

A tanítási nap végére minden gyermekben rengeteg feszültség gyűlt össze a folyamatos fegyelmezés, és a visszafojtott indulatok miatt. Amikor végre megszabadulhattunk a nevelői szigortól, mint tojásról a héj, az egész napi oktatás értéke lepattant rólunk és kárba veszett. Tülekedve, egymást taszigálva, fegyvernek a táskát, vonalzót használva, vezetői szigor nélkül, szabadjára eresztett indulatokkal, ordítózva rohantunk, tódultunk az utcára. Közben kavicsot rugdostunk, szemeteltünk, belekötöttünk más iskolából jövő gyerekekbe, az elcsent krétával förtelmes rajzokat firkáltunk a falakra és kapukra. A lakóhely irányába vezető úton csökkent a roham, a hangerő és a hangadók száma. Egyre kisebb falkákban igyekeztünk az otthon gőzölgő kondér felé, akár a malacok a moslékos vályúhoz. A csőcselék lélektanához tartozik, ahogy körülöttünk a társak száma fogyni kezdett, lassan *megjuházottunk*. Elfogyott a lendület, nem volt miért ordítani, érdekeskedni. Ősszel még egy-egy utunkban eső, termését hullató vadgesztenyefa is megállított, és az árokba hullt termést bottal piszkáltuk ki a sárból, szemétből.

Amikor 15 évesen középiskolába kerültünk, javában dúlt bennünk a serdülőkori hormonzivatar, amely – akár a bőgő szarvasok esetében – eszünket vette. Se nem láttunk, se nem hallottunk, csak a nagy indulat és az erőfitogtatás csordult ki belőlünk. Szünetekben a tornaterem mögötti szűk udvarba, az „arénába” húzódtunk, ahová a sunyin fürkésző tanári figyelem nem ért el, különben is őrt állítottunk. Már az előző nap, vagy az óra előtt eldőlt, hogy a nagyszünetben ki kit hív verekedésre, kiharcolva a falkában a vezérnek járó rangot és hatalmat. A küzdelemre még a tornából fölmentett, kacskalábú gyerek is elbicegett, és torkaszakadtából kiabálva hajtotta valamelyik társát az ütlegelésre. Itt nem lehetett gyáván viselkedni. A csürhévé váló kamasztömeg egymásnak taszította a már erejükkel teljesen elkészült küzdőket és zuhogtak az ütések. Aki győzött, a bandájában mindaddig vezér lett, amíg e kétes rangtól a következő kihívó egy jó verést követően meg nem fosztotta. Az itt kapott sebeket mindenki büszkén hordozta.

Különös változás történt, amikor a tányérsapkát, mint diáksapkát kötelezően hordani

kellett. A tanítási nap végén most is változatlanul kitódult a csőcselékké változott had a kapun, de irányító nélkül is, marcona képpel menetelni kezdtünk. Nem volt üvöltözés, falra firkálás, kötözködés a járókelőkkel. A sapka kötelezett. Mindenkit azonos csürhebelivé változtatott, ahol más volt a „rend”, mint sapka nélkül.

Az antropológusok az ásatásokon talált emlékek alapján úgy tudják, hogy az előemberek hordái 20-24 főből álltak. Bizonyosan nem volt véletlen, hogy ennél többen nem fértek meg a csoportban. Ezt a létszámot nemcsak az élelemszerzés nehézsége, de a viselkedés is szabályozhatta. Ha ismét iskolai példát veszünk, kiderül, hogy a legjobban kezelhető a 20 fő körüli osztály. Amikor egy csoport a 20 főt meghaladja, minden egyes taggal növekedik a széthúzás és szembefordulás veszélye. Midőn szűkül az élettér, még a legjobb barátok is ellenségévé válhatnak.

Az emberiség szaporodásával, elsősorban a neolitikumban elindult urbanizációval az emberek mind nagyobb tömegekben kényszerűen kerültek társaikhoz közelebb. Kiderült, hogy egymásra is veszélyesebbé, irányíthatatlan csőcselékké válhatnak. Különösen a vér játszik közre, méghozzá kettős szerepben. Az azonos vérségűek csak akkor fordulnak egymás ellen, ha már nincs köztük idegen. A más családban, rajban, hadban, kasztban, országban, netán „fajban” tarozók az azonos vérségűek céltáblái lesznek. Hiába jönnek az elítélő bírálatok és a fenyegető rendelkezések. A belső ösztönkésztetés, a „vér szava” még mindig erősebb a demokráciánál és a humánumnál.

A vérnek, mint testnedvnek, nagy hatása van a csőcselékre. A vér az étellel függ össze. Aki elveszti, meghal. Ezért tudatosul, hogy a vérvesztéstől rettegni kell; vagy az ellenféllé vált emberek vérét kívánni lehet, hogy fölöttük a győzelem, a leigázás és főleg a megsemmisítés biztos legyen. Ez a kettősség bennünk lakozik. Amikor a tömeg csőcselékké aljasul, kívánja a vért. A látványától földühödik és bosszúból, vagy abbéli félelméből, hogy ő is sorra kerülhet, még több vért ont.

Miként válhat egy embercsoport csőcselékké? Lehet önkéntelen és rafinált irányítás következménye. Vegyünk korunkból egyszerű példát. A szakszervezet utcára hívja a dolgozókat tüntetni. Mindenki tudja, aki részt vesz benne, hogy miért vállalta a csoportosulást. Nincs olyan ember, aki magát csőcseléknek, vagy a csürhe egy tagjának nevezné. Öntudatosan harcol a tömeg erejébe bízva, és hisz abban, amiért kockáztat. Fegyelmezetten indul a menet a munkahely kapuján át, és utcáról utcára halad célja felé. Elkerülhetetlen, hogy ahol tömeg van, ahhoz ne csatlakozzon fegyelmezetlen ember. Ezeknek gyorsan növekedik a létszáma. Hangadókká válnak, lázítanak, butítanak, vagy szándékosan provokálnak, hogy az adott hatalom ellenállását kiváltsák.

Nem lehet tudni, hogy ki kezdte, de a védőkhöz már nemcsak ocsmány szavak, de kövek is repülnek. A tüntető tömegeből észrevétlenül csőcselék válik. Mint Pilátus előtt, már nem Krisztus nevét kiáltják, hogy engedje Őt szabadon – pedig valamennyien ezért sereglettek ide –, hanem Barabás nevét üvöltik. A türelem mindkét oldalon fogy. A barikád már láthatatlanul fölépült két, korábban békés, csupán más érdekeket képviselő csoport között. Az elégedetlenkedők tovább tüzelnek, míg a rendszert védelmezők közül valaki elveszíti az eszét, és visszadob, visszalő, és kialakul a kézi tusa. Közben a fegyelmezetlenné váló csőcselék az ellenálláson feldühödik. Már nemcsak a karhatalmat ostromolja, hanem kirakatokat tör be, vérmérséklete és az agresszorok többségbe kerülésével fosztogatni kezd, járműveket borít föl és gyújtogat. A védők erősítést kapnak, jönnek a gumibotok, vízágyúk, könnygázgránátok és gumigolyók. Amikor valaki az első

éles lövedéket is elengedi, majd az úton folyni kezd a vér, kitör a pánik és a csillapíthatatlan gyűlölet. Fölszaggatják az utca kövezetét, kitörik a kiséfákat, oszlopokat. A barikád percek alatt jókora torlasszá épül, és mindkét oldalon elkeseredett harc folyik az életért, gyakran a semmiért. A szembeszegülők közül azok váltak kiszolgáltatott csöcselékké, akiknek vesztetni valójuk van, és a háború, majd a vele járó megtorlás után még szegényebbekké válnak.

Aki a televízió valamelyik természettudományos csatornáján látta már, hogy a fajilag hozzánk legközelebb álló csimpánzok hordája miként válik egy pillanat alatt dühöngő, fákat tördelő, egymásnak eső csöcselékké; aki megfigyelte, a korábban növényevőnek vélt állatok hogyan vadásznak összehangoltan, és az elejtett majomtársak hulláján verekedve miként válnak ismét dühöngő csürhévé mindaddig, amíg a vezérhím az áldozatot meg nem kaparintja, vagy azt közösen darabokra szét nem tépik, az világosan láthatja a velük való viselkedésbeli hasonlóságunkat.

A csöcselék magából mindig kitermeli a vezért. Tőle függ a csürhe sorsa. Hitler néhány évet kért a már utcára vitt, és a kristályéjszaka óta vagyont, életet romboló néptől, hogy megmutassa, „mivé változtatja a birodalmat”. Hittek neki és nem is csalatkoztak, mármint a változásban. 1945 májusa után kivérzett, romba dőlt ország maradt utána. Mindezt a vezér roppant diktatúrát tartó demagógiával érte el. Korábban azt az elvet fejtegette, hogy *a tömeg massa*, vagy azzá kell tenni, mert akkor *kenhető*. Sikerült neki, és kenyérré kenve el is fogyasztotta.

Jó vezér nincs, mert mindegyiknek hatalmi törekvése van, és ezt úgy élheti ki, ha minél nagyobb tömegnek válik irányítójává. Törvényszerű, hogy birodalmat kezd kovácsolni. Kieépíteni a társadalmi piramist, amelynek ő ül a csúcán. Fogalma sincs az etológiáról, az emberi természetről. Nem tudja, hogy minél nagyobb a tömeg, annál széthúzóbb és a piramis kockái lazulnak, omlanak alatta. Ezt csak akkor veszi észre, amikor a nép, előbb tömeggé, majd csöcselékké válva a széteső piramis romjain köteleket dob a nyakába és lerántja ingó trónjáról. Minden gölem porba hull és összetört cserépdarabokká változik. Valamennyi birodalom fölbomlik. Egy jegenye sem nő az égis. Ha a csöcseléket belülről lárva állapotban, azaz tömegként keményen visszatartják és még nem jutott odáig, hogy a feltört bábból fejlett vérszívó rovar repüljön ki, akkor az irigy csürhe a birodalmat kívül kezdi ostromolni. A *limeseket* átlépve vandálként lehet a birodalom fővárosa, vagy irányító központja ellen – a történelmi koroktól függően – karddal, lő- és atomfegyverrel, legújabbban tornyoknak vezetett repülővel támadni, mert az éhes, vagy csak hatalomra vágó csöcseléknek az életén kívül nincs vesztetni valója. Márpedig a pusztító tömeg nem az egyéni élet védelmét, hanem a győzelmet tűzte ki célul. Amíg a tömeg csöcselékként viselkedik, addig az életnek sincs sem becsülete, sem értéke.

Bár jó vezér nincs, a történelemben néha akad olyan, aki ki tudja várni a kellő történelmi és lélektani pillanatot. Az ilyen ember ritka, mint a fehér holló, mert bizonyos mértékben az emberi természettel ellenkező magatartást tanúsít, és mégis eredménye van. A csöcselék élére áll. Lehüti a dühöngőket, és előbb tömeggé alakítja, majd szorgos néppé változtatja őket. Vagyis karaktert formálva, a csöcselék magatartásából ismét békés társadalomalkotó emberi modorra fordítja vissza az elállatiasodott viselkedési folyamatot. Ő is hódító, de birodalmát nem a földrajzi határok kitolásával növeli, hanem az emberek nevelésével. Ez a birodalom befelé, a lelkekre épül. Le kell írni, hogy a tömeg ezt a típusú

vezért kevésbé értékeli, mint a diktátort. A csürhe ugyanis szereti, ha a pásztor néha ráereszti a terelő kutyát, amikor elbitangolt, és harapást szenved tőle, mert részben érzi annak erejét, vagyis tudja hogy benne kemény ellenfélre talál, ha valaki kívül támadja őket, részben vérző sebeit mártírként lehet nyalogatni. Megfigyelhető, hogy a falkabeli sérültnek hamarabb állít majd szobrot, emlékoszlopot, mint a kegyes vezérnek.

DOB

A legősibb hangszerünk a dob. Amikor az ősember mézet kívánt rabolni az odúból, először egy jókora ágdarabbal ütni kezdte a fa derekát, hogy a lehető legtöbb csipést elkerülve, a zajra sok mérges rovar kirepüljön belőle. Hallotta, hogy a fa ürege az ütésekre messze hangon döng és gyakran még a szomszédos horda is érzekelte. Ez a kezdetben nem kívánt értesítés, később fontos üzenettovábbítássá, „hangmorzévá” vált. Így „dobolták össze” a csoport tagjait, amikor például közös vadászatra, vagy a másik horda ellen rablótámadásra indultak.

A dob azonban nemcsak hangszer. Annál több. Embrionális fejlődésünk során öntudatlanul két ritmikus hangot hallunk, mintha kisdobon két ütővel dobolnának, amely ösztönösen beleágyazódik idegrendszerünkbe. Egyik az anya szívhangja, másik a hasi verőerének lüktetése. Mindkettő a nő fizikai erőnlététől, nyugalmi, vagy erős mozgással (meneküléssel, munkavégzéssel, továbbá izgalmi állapotával stb.) járó fizikai, illetve idegrendszeri megterhelésétől függ: hol gyorsabb és erősebb, hol lassúbb és gyöngébb. Erre a velünk született „dobpergésre” – amelyet „rezonátorszekrényként” édesanyánk teste közvetít – egész életünkön keresztül visszaemlékezünk és különböző módon válaszolunk.

Amikor a feudalizmus évszázadai során a halálra ítéltet a vesztőhelyre kísérték, mind nagyobb erővel verve szóltak a dobok, egészen addig, amíg a bárd lesújtott, vagy lába alól kirúgva a támaszt, nyakán a kötél összeszorult, illetve a láng fölcsapott körülötte..., és így tovább. Az elítélt, amíg öntudatánál volt úgy érezhette, hogy „kidobolják” a világból, az életből. A harcba menetelő milliók még a 20. század nagy háborúi során is hallották a dobok rianó, sokkoló, ingerlő pörgését. Ütközetre szólítottak. A viadal kimenetelét hűen tükrözte a döbbögő hang: nógatott, a visszavonulást parancsolta vagy a veszteség minden gyötrelmét jelezte. Midőn a hadvezér és serege győztesként tért haza, a díszszemlén hazája előljárói hősként fogadták. Dobpergés közepette lépett eléjük a hódolatot és a kitüntetés átvenni. Úgy ivódhatott belé a ritmikus zajkeltés, mint amely az elismerés része, és a hőssé válás szükséges kísérő jelensége. Dob nélkül elképzelhetetlen volt a csatározás, legyen az lovagi torna, vagy egy domb elfoglalásáért vívott, elkeseredett küzdelem. Később a nagyobb állami ünnepek kísérő eszközévé és hangjává vált. Ott kopogott vidám és fiatal frissességgel katonák, tűzoltók, cserkészek, levették, úttörők sorakozásánál, zászlók fölvonásánál, utcai felvonulások, karneválok menetkezdetén, valamint sportvetélkedőket, világversenyeket megelőző seregszemlén, az eredmények kihirdetése előtt. A dob hangja a társadalmi élet legkülönbözőbb színterén így keveredett harci zajba, kitüntetésbe, ünneplésbe, megtorlásba, hűen kísérve az emberi próbatételek és megmozdulások mozzanatait.

A dob hangja nem mindig kellemes. Lehet ingerlő, visszataszító, fülsértő és kínzó. A kemény, durva döbbögés elől a legtöbb ember menekül. Zavarja az elmélyült gondolkodást,

a finomabb munkát, vagy csak az idegrendszeret sokkolja, stresszhatást vált ki. Annál a korszerű könnyűzenei irányzatnál, ahol a dallam tucatrendű, csak a ritmus és zajkeltés a fontos, hogy a hallgatóságban kellő önkívületi fölhangoltságot idézzon elő, csupán a dob gép hangja uralkodik. Ha ez a zaj távolról érkezik, például a zenés kerti szórakozóhelyről nyári éjszakán elhallatszik, mást nem is hall az ember, csak a dübörgést, mély dohogást, mintha vihar közeledve az ég dörögne, vagy a vulkán krátere nyílna meg. Amikor a közlekedési lámpa előtt várakozó autóból az ilyen „zene” dübögése hallatszik, lehet tudni, hogy a bent ülők érzékeit tompítja, főleg a vezető figyelmét elvonja, idegeit kifárasztja, és a biztonságos vezetését mind inkább gátolja.

A dob a hangszeres családában megkülönböztetett helyet kapott. Elképzelhetetlen egy nagyzenekari mű megkomponálása és előadása dob nélkül. A zene mint kristálytisztá művészet megalkotta a legkülönbözőbb hangszínű, mélységű és kifejezőerejű zenedobjait, a csörgődobtól a kis- üt- és nagydobig. A zenének hol ritmust, hol pedig érzelmet ad. A dob a többi hangszerrel együtt a zenekar része, vagy önálló, szóló hangszerként, improvizatív módon szólal meg. A viharos dobszólo – különösen a könnyűzenei műfajoknál; de például az indiai zenében a *tabla* elhúzható, negyedhangokat is adó hangzásával – rendre nagy tapsvihart és elismerést szül a hozzáértő hallgatóság körében. Nincs olyan fáradt ember, vérzivatarokban elgyötrődött, nélkülöző, fázó sereg, amely a dobpergés hallatára föl ne villanyozódna. Lassanként a dob hangja beleáramlik az ember fülén és agyán keresztül egész testébe. Kiüzi belőle a bágyadtságot, és mind mentálisan, mind fizikailag tette kész helyzetbe hozza. Ez a dob másik, fontos és pozitív szerepe az emberi szervezetet tekintve.

A hangszeres családában a dob kialakulásával szinte párhuzamosan, vagy időben ezt követően hamarosan megszületett a másik ősi jelző eszközünk is, a síp. Ezt a régészeti emlékek bizonyítják. Barlangokban, *paleolit telephelyeken* kerültek elő az első sípleletek. A kiszáradt, üreges velős csontot megfelelő távolságban, több helyen átfúrva, egyik végén a hangrést faékkal kialakítva, a lyukakat ujjheggyel bezárva majd kinyitva, az ember a csontüregben lévő levegőoszlop magasságának váltogatásával már dallamot is képes volt játszani. Ettől kezdve folyamatosan megjelentek a húros pengető és vonós hangszeresek, a billentyűsök, a zenekar egész hangszerkészlete. Ezek a korok divatja szerint változtak. Egyesek mára alig használatosak, de a dob rendre ott maradt a hátsó sorban.

A vadásztörzsek életében a dob, mint vadhajtó, fölriasztó eszköz is fontos szerephez jutott. Hamarosan rájöttek, hogy vaduldozás közben nem lehet jókora méretű és súlyú, üreges faderekakat cipelni, illetve döngetni. Hosszú, egyenes, rugalmas falemezt kerekre összehajlítottak, átkötöttek, és erre a vázra az egyik oldalán állatbőrt feszítettek, másik oldalán fogantyút erősítettek. Faágat verővé faragtak, vagy hasított körmű patás állat, például szarvas, illetve mancsos emlős, mint leopárd kiszáritott alsó lábszárát dobverőként használták. Ez a könnyű dob bárhová vihető volt. Vadászszerszámból hamarosan gyógyító eszközzé vált.

A vadászdobot a törzs varázslója ünnepek során a közösségi házból előhozta, és a sötétben fölcsapó lángok mellett sajátos énekeit kántálva, dobolással kísérte. Nem várt hatását tapasztalták. A pergő, forgó, füstöt beszívó sámán saját mutatványától és a dob ütemes kongásától előbb-utóbb révületbe jutott. Magával ragadta néző-, illetve hallgató társait. Az egész faluközösség ott ugrált a tűz körül, míg a lángok el nem aludtak. (Lásd még a *Táltos* címszó alatt írottakat.)

A táltos ez a hangszert hamarosan kisajátította és átalakította. *Sámándobot* készített magának. A feszülő állatbőrre rárajzolta az életfát, amelynek gyökere az alvilágba, dereka e világba, és lobja a túlvilágba ért; vagyis a három *életdimenziót* fogta át. Az égen *szoláris* jelek, csillagok és a Hold követték egymást a röpködő *lélekmadár* társaságában. Középen vadászjelenetek rajzolódtak ki, a fa gyökereinél pedig csúszómászók tekeregtek. Az egész *mindenséget* egyetlen dobon összefogta, és kezében tartotta. (Más méretben, de ezt csak Isten képes megtenni.) A dob szélére ráaggatta a csontból, fémlemezről kivágott törzsi totemállatokat, az ártó szellemeket elhárító, védelmező figuráit, valamint a csoport színeit hordozó szalagokat. Amikor a dob az ütés következtében megrezdült, az egész teremtett világ szólalt meg, annak mesélve, aki szavát megértette.

Midőn a különböző árnyék- és valós világok közötti kapcsolatot keresve, bolondgomba füstjével, kalapjának elfogyasztásával a révülést mesterségesen előidézve, elindult: szelleme repült vagy utazott az ismeretlen dimenziók felé, immár saját dobját verve. Megfigyelte, hogy a varázslás során az addig beteg ember a dob rezgése következtében ekstázisba került és hatására gyógyulni kezdett. A dob hangján keresztül az ősrobbanás lecsöndesített kitörése, a kozmosz összezsugorított morajlása, a víznek mint őselemnek loccsanása, a tenger hullámainak zúgása szólalt meg. Ettől kezdve sátrában dobszóval kezdett gyógyítani, amelyet főzeteivel, poraival, növények, állatok szárított részeivel egészített ki, és addig nem észlelt, jótékony hatásukat tapasztalta.

Ha a dobon feszülő bőr a sok használatból foszladozni kezdett, és az első lyukak megjelentek rajta, másikat kellett készíteni. A régít az asszonyok vették pártfogásba. Csontból készült hegyes árral az égi testeket jelképezve, csillagképeket, különböző mágikus jeleket formáló alakzatban még további, apró lyukakat fűrtak rá, és szitának kezdték használni. Ezzel a dob nem veszítette el mágikus hatását. Szerepköre változott, sőt új fölhasználást nyert. Amikor a rostát telerakták a kézi malmon durván megőrölt, szemetes liszttel – mintha csillagtörmelékkel, szétrobbant égitestek *aszteroid*-maradványait fogták volna össze – , akár a sámán, ide-oda forgatva, mozgatva, ahogy a világűr pulzál; kezükkel oldalát ütögetve, egyhangú, de ütemes munkadalt mormolva: „szitapéntek, dobszerda”, elkezdtek szitálni. Fölül volt az e világ szennye közé rejtett kincs, amely ha „szitáló esőként” átszóródott a dobostán, egy másik világba jutva, megtisztulva várta, hogy belőle elkészüljön az életadó kenyér. A nő akkor vált a házi tűzhely varázslójává, amikor rostája segítségével különválasztotta a jót és a rosszat, az egészséget és a betegséget, a sötétet és a világot; ahogy a durva szemcséjű, szürkésbarna korpát megkülönböztetjük a hófehér, finom liszttől. A rosta jóseszközzé is vált, amelyet hegyével beleszúrt ollón forgatva sorsot és jövődőt regélt, vagy gyógyított, akár a dob.

DÖG

A közönséges szóhasználat a dög fogalmaként bomló, bűzös, undorító állati tetemet jelöl, amitől szinte mindenki irtózik. Az emberek visszataszító látványa, illetve szaga miatt minél messzebb elkerülik. Hol van már az a történelem előtti hordakorszak, amikor a szavannán a nagy ragadozók után kullogtunk, és a hátra maradt, bomló tetemekből lakmározunk! A döggel csak rendkívüli körülmények között, valamilyen

szinten a társadalom erre kiválasztott, vagy ajánlkozó emberei foglalkoznak, az eltakarításától, földolgozásától a tudományos vizsgálódásokig. Az ilyen ember rendkívül hasznos, mégis a bűzlő hullától undorodó többség a velük való kapcsolatot is kerüli. Rajtuk állandóan érezni vélik a dögszagot, még akkor is, amikor személyi tisztaságuk garantálja, hogy ez képtelenség. Ha bármilyen dezodort használnak, rögtön fantáziálunk, hogy ez a felbomló tetem ellen alkalmazott fedő illat. Rossz beidegződésünket az észérvek sem tudják megdönteni, mert érzéseink, szubjektívek, amelyek ellen nehéz küzdeni. Ismert a kísérlet, amikor a professzor bevisz az előadóterembe egy üveg desztillált vizet. Elmondja, hogy szűrős illatú folyadék van benne. Fölnyitja, és kéri a hallgatókat, hogy jelentkezzenek, akik kezdik érezni a szagát. Végül még a hátsó sorokban is föltartják kezüket, és érzéki tévedésüket csak akkor ismerik el, amikor a szagtalan vizes palack körbejár.

A dög szerencsétlen állati tetem, amely életében valamilyen sérelem: kórokozó, szervi betegség, vagy a kitaszítotttság, a gondozatlanság, betegség, illetve éhség, elvétett lövés, sebzés következtében nyomorultul elpusztult, és még az sem volt, aki elföldelje vagy eltüntesse. A mai rohanó forgalom mindennap számtalan életképes állatot, madarat, csúszómászót üt el, és dögöt termel, amelyek ott folynak, aprózódnak szét az utakon, amíg a gyorsan forgó gumibroncsok föllehetetlenül szét nem hordják a környezetünkben.

Egyes nőkre is hajlamosak vagyunk rámondani, hogy „dög”. Ezt a nem éppen hízelgő jelzőt elsősorban a kurvák kapják, akik testük árulásából élnek. Ők a társadalom „jobbik” fele számára erkölcsileg meghaltak. Élő holtak, vagyis dögök, akiknél semmilyen mentális megújulás sem hozhat föltámadást, mert a bukás bélyege rajtuk bűzlik.

Ezeknek a „dögöknek” két típusa ismert. Az egyik a közönséges utcalány, aki telt bájainak kimutatásával utak mentén, utcákon, tereken, parkokban, kirakatokban ülve és minden tömeget mozgó rendezvény helyén, kihívóan járkálnak, csábítanak, szolgálataikat ecsetelik, majd alkudoznak. A dög ezen munkálkodása világos, tiszta ügylet. Nem lehet félreismerni, félreérteni.

A másik dög is fölismerhető a gyakorlott szem számára, de kétségtelenül sokkal jobban álcázza tevékenységét. Ő nem ül ki a közönség elé szétvetett lábakkal, bugyi nélkül. Ellenkezőleg. Az első divat szerint, drága holmokban, elegánsan öltözködik. Nem bizsut, hanem valódi ékszereket visel. Vannak állandó partnerei, barátai és barátnői, akiknek a társaságában jelentkezik. Ő az a kívánatos, drága nő, a „bombázó”, a „szuper csaj”, aki után minden férfi epekedik, és akire a szleng újabb kifejezése rögtön ráragad, hogy „dögös” nő. Az ilyen „úri ” kurvánál a végeredmény ugyanaz, mint a könnyen kaphatónál, de ő számító. Olcsón nem kapható, esetleg küzdeni is kell érte, ha kitarotként kívánják kisajátítani.

Kapcsolatteremtő és fönntartó, aki könnyű életét kiépíti és gondoskodik arról, hogy szerzett javaiból még akkor is léha életet élhessen, amikor már a bájai elvirágoztak. Akikből él, éppolyan erkölcsi hullák, mint ő, többnyire mégis a társadalom fölszínén úsznak. Olyan emberek, akik tevékenységükért jóval többet szereznek, mint mások tisztességes munkájukkal, éppen ezért a kitarotok tudják megfizetni a kultúrmázba csomagolt dögös nők szolgálatait.

Az erkölcsi hullák sorában ezek a dögök apró, bűzös kis tetemek, lelki toprongyok, akiket elkerülve, szájalmat érzünk, vagy figyelembe sem vesszük őket. A társadalomban azonban jóval nagyobb dögök bűzlenek körülöttünk szerte szét, akiket nem olyan könnyű

az utunkból elhordani, mint az állati tetemeket az utakon pörgő kerekeknek. Ők a *zombiek*, az élő halottak, akik bár számunkra, talán a társadalom számára is már holtak, mégis kéretlenül utánunk jönnek, bűzlő kezük messze ér, és belepiszkálnak szorgosan építő életünkbe. A zombiet szolgálni kell. Ő alattvalónak tekinti az élőket, és szagát igyekszik minél hamarabb ránk ragasztani, hogy mi sem legyünk különbek. Az ilyen dög gátlástalan. Minél mélyebbre ássák, annál jobban föléd. Előbb csak éjjel mászik ki sírjából, később már minden órában kipattan belőle. Gátlón elénk áll és igyekszik fölfalni. Harapása fertőzést terjeszt, olyan hullamérget, akár a varánusz nyála, és ha egyszer sebet ejtett rajtunk, bárhová bújhatunk előle, a kór utolér, a láz leterít és bűzös pofájával előbb-utóbb bekebelez.

A társadalom gyakran tenyészti az ilyen dögöt, hogy varánuszként mindig rendelkezésére álljon a nem kívánt egyedek eltüntetésére, vagy zombieként örködjön, szüntelenül rémisszen és figyelmeztessen arra, hogy hozzájuk hasonlatossá válunk, ha szabályaikat nem tartjuk be. Az ilyen dög egyfajta társadalmi értéket képez, akár a vitriol, vagy a cián. Szükséges rossz, de mindenesetre ki kell képezni, és amíg a mérgező hatása miatt szükség van rá, fönt kell tartani.

Az erkölcsi hullánál csak a szellemi dög a bűzősebb tetem. Vagy a szűkagyúsága miatt válik szellemi topronggyá, vagy éles eszét csak kártékonyásra használja föl. Az előbbi kevésbé hatékony, mert tudatlanságával csupán a betanult normákon belül tud kárt okozni. Az utóbbi sokkal veszélyesebb, mert önállószkodása kiszámíthatatlan. Az agya működik, akár egy kaleidoszkóp, mindig újabb, addig még nem tapasztalt gazságokat termelve, amelyek józan gondolkodású embernek az eszébe sem jutnak. Az ilyen típusú dög elleni védekezésül nem sok reményünk lehet. Ahhoz, hogy hatékonyan elkerülhessük, vagy támadásait kivédhessük, nekünk is döggé kell válni; agyunkat szükséges átalakítani, hogy az ő észjárása szerint működjön. De ehhez gyomor kell.

Léteznek jó dögök is, amelyeket, ha kellően komposztálódtak, a termőföld javítására tudjuk fölhasználni. Régebbi időkben ezeket a dögöket dögkutakban gyűjtötték össze a település elhagyatott határán, jó messzire az élők környezetétől. Ma már ezek nem működnek. Helyettük hatalmas konténerek állnak a lakosság rendelkezésére, amelyeket telegyűjtve, földolgozóba szállítanak. Ettől kezdve csak a bűzüket lehet érezni, amely megrontja a levegőt. Nyári melegben szinte magától terül szét és ajtót, ablakot be kell csukni, hogy az átható szag kívül rekedjen. A szellőzetlen lakásban, saját bűzben lehet fuldokolni.

A dögből készült lisztet és granulátumot jó pénzért meg lehet venni, és állatokat etetni, tartani belőlük. A tároló helyen a förtelmes illat még ilyen formájában is áthatóan mérgezi a levegőt, mindaddig, amíg növényi takarmány közé nem keverik és a jószágok föl nem élnek. Azután a hússal együtt visszaesszük. A természet körforgalma ez. Ha maradt benne kórokozó, az is belénk kerül, és gyorsabban pusztít, mint vártuk. Amennyiben tisztán kezelték, a dög akkor is beleépül a szöveteinkbe. Átalakul, vagy átalakít bennünket, és olykor már nehéz megmondani, hogy hol kezdődik az ember és hol a dög?

E

EDÉNY

A mikor a fazekas edényt készít, önmagát alkotja újra. Itt a magyar Dél-Alföldön *tálasoknak, korsósoknak, gölöncséreknek és sárvargáknak* nevezték őket. Utóbb már ők is *keramikusok, népi iparművészek*. Nincs még egy olyan ember készítette tárgy, amely áttételesen úgy hasonlítana ránk, mint az edény. Ember és kerámia egyaránt földből, a csillagok porából keletkezik. Amikor meghalunk, akár elhamvasztanak, akár koporsóba zárnak, előbb utóbb hamvakká válva visszatérünk a földre. Nem véletlen, hogy a középkori perzsa költő, Omar Khajjám egyik négysorosában arról írt, hogy „az edényekből királyok szeme tekint ránk”. Amikor agyagrögöt fogunk a korongra, talán egy maréknyi embert, őseink vízzel sárrá keveredő hamvait formázzuk újjá. Hasonló a helyzet, ha földfalat építünk, vagy betapasztjuk azt.

Mi is az edény? Befogadó, tároló alkalmatosság. Szimbolikusan az anyaméhet, sőt a vulvát és hüvelyt is jelenti. Isteni eredete leginkább a Jézust megszemélyesítő kelyhekben nyilvánul meg. Egyikben a teste, másikon a vére (ostya, vagy kenyér és bor alakjában) van jelen. Kehely az anyja, Mária, aki méhében befogadta a Szentlelket. A keresztlő edény többnyire kelyhet ábrázol és ebben alámerítkezve, megkeresztelkedve a lelki üdvösséghez vezető útra léphetünk. Ezek tehát jó edények. Ugyanakkor ismertek azok az edények is, amelyekben a rossz, a gonosz gyűlik, akár Pandora szelencéjében. Az özönvíz is az ég, az Isten büntető edényéből ömlött a földre. A méregpohár szintén halált rejt magában.

A régészeti föltételezések szerint, az első edényeket a természet szolgáltatta. Közülük is elsők lehettek a tökhéjből készültek. Csak a nyakukat kellett letörni, kibelezni, napon kiszáritani és már készen is álltak. Könnyűek voltak, tehát a vándorló, gyűjtögető, vadászó hordák magukkal tudták vinni. Rugalmasak, csak erősebb ütésre repedtek, törtek, de ha vigyáztak rájuk, évekig szolgáltak. Készültek állatbőrből is. Erre a legjobb példa a mai nomádoknál még mindig ismert vizes és tejes tömlők, amelyeket juh- és kecskebőrből készítenek. Az egyben lenyúzott bőrt kiszáritják, a vágásokat összevarrják, és az eredeti állatformát meghagyva, jókora tárolási űrtartalommal rendelkező edényt kapnak. Az állatok, de még az emberek koponyájából, a szarvából, tülkökből és a velős csontokból is lehet kisebb méretű, kívülről karcolt, vésett, spanyolozott, festett stb. díszített edényeket készíteni. Ilyenek voltak a fejedelmek, királyok ivókürtjei, a pásztorok *rühzsírtartói*, sótartói, a vadászok, katonák puskaporos szelencéi. Állatok herebőréből pipadohánytartót, vizeletgyűjtő hólyagjából szárított gyógynövénytárolót, sőt az üveg alkalmazása előtt a házfalak ablakaira, lyukaira áttetsző fény-, hő- és légszabályozó felületként kifesteni.

A növényi és állati eredetű edénykészítést a neolitikumban az agyagedények követték. Az agyag csodálatos anyag, amely engedelmeskedik az emberi fantáziának és beszerzése, megmunkálása egy bizonyos szintig a legkönnyebb. Az első kerámiatárolók még a tökedények formáját követték, de találunk vajköpülő vagy víztároló tömlőhöz hasonlatosakat is. Ettől kezdve az emberi találékonyosság és alkotó fantázia elszabadult, és addig nem látott, a természetben nem lévő formák születtek meg. Kétféle kézi megmunkálásuk ismert. Az idősebb az *agyaghurkákból fölrakott*, a későbbi a kézi, vagy ún. *lábítósz korongon* kialakított edény. Ezeket követték a fémekből, kövekből és üvegből formált edények. Amikor már sokféle anyag rendelkezésünkre állt, ezeket összerakták,

egymással kiegészítették. Különlegesek a bölényszarvból, tengeri csigákból nemes fémmel, drágakövekkel, koralldarabokkal, igazgyöngyökkel kirakott ivóedények, ivókürtök. Ezeknek az edényeknek a használati értéke a művészi munkával és az anyag értékével párosult. Dísz tárgyakká, dísz edényekké váltak, amelyeket ékszerként inkább gyönyörködésre, illetve a vagyon részeként óvtak, semmint a szomjúság oltására használtak.

Az edény hasznosságát, fontosságát és megjelenési formáját a rendeltetésük, valamint a bennük tárolt anyag határozza meg. Tunéziában, Djerba-szigetén láttam gyönyörűen korongozott, sárgára égetett agyag amforákat, amelyeket évezredek óta változatlan formában készítenek el. Ezek egyik részének széles talpa volt. Magas, hasas, vastag falú edények, amelyekben ivóvizet és háztartási célokra, öntözésre használt esőt, továbbá magvakat, elsősorban datolyát és cirokkását tartottak. Az öblös, jókora tároló edények a gazdaság, és a gazdagság mutatóiként is szolgáltak. Ahol többet tartottak, ott a család jövedelme és létszáma is nagyobb volt. Az amforák másik részének az alja kihegyesedett. Ezek kisebb, vékonyabb falú, könnyen hordozható edények voltak. Bennük pálmaolajt, pálmabort, ivóvizet tartottak. Jó szolgálatot tettek a vándorló életmódot élő családoknak, az otthontól távolabb dolgozó pásztoroknak, kéz- és földműveseknek. Magukkal vihették és a homokba leszűrva, a homokdűnékbe beleállítva, tevepokróccal leterítve, bármelyik percben elérhetőkké váltak.

A nők szépítkezési szokásaikhoz az edényeket rögtön fölhasználták. Finom kézműves darabokat formáltattak belőlük. Így keletkeztek a kenőcstartó tégelyek, a különböző festéket őrző szelencék, olajokat és szagos vizeket tartalmazó üvegcsék. A csontfaragványtól az arany billikomig mindent miniatürizáltak és dekoratívvá tettek. Az egyszerű formák és kidolgozások – mint pl. az ókori ipari mennyiségben gyártott, egyforma amforák – csak a nagyobb mennyiségű áru tárolására és célba juttatására szolgáltak. A kiadagolásra és a szépítkező helyen való elhelyezésre használatos edényeké a nő ízlésvilágát, valamint a tehetőségét egyaránt tükrözték.

Ezek a női intimitás edényekéi az emberi hajlékkultúra hajnalán már megszülettek, amikor a rituális ünnepek során kultikus edényeket is kezdtek használni. Mind az agyagból, mind a különböző egyszerű, illetve féldrágakövekből formált, főleg áldozatoknál használt edényekre szintén az a jellemző, hogy faluk vékony volt, általában nem nagy tömegű anyag befogadására készültek, gazdagon díszítették, többnyire rejtve óvták őket. Véres áldozatoknál éppen úgy szerepet játszottak – legyen az ember-, vagy állatáldozat: vér, tej, egyéb szövetek, szervdarabok –, mint a növényi eredetűeknél: magoknál, virágoknál, gyökereknél, leveleknél. Többféle anyag is vegyülhetett bennük, különösen akkor, ha ezeket étel és italáldozatra használták föl.

Korunkban a rituális edények használata veszített jelentőségéből, míg a szépítkezésé növekedett. A dísz edények formagazdagsága és dekorativitása a gyorsan változó stílusjegyek függvénye lett, és gyakran a természetben föl nem lelhető, torz változatokat is szült. A használati edények a célszerűséget szolgálták, és elsősorban nem a megjelenésük volt a döntő. Ugyanakkor uralkodóvá vált az ipari tárolást, kiadagolást segítő edények terjedése, amelyeket olyan új fölhasználásra használt anyagok jellemeznek, mint az alumínium vagy a legkülönbözőbb nyílt- és gyűrűs szénláncú, nagy molekulájú, organikus anyagokból készült műanyagok. Ezen a téren vetekedik a formatervezés és a tömeggyártás. Az utóbbinál a külső kevésbé érdekes – jóformán göngyölegként

használatosak –, mert csak a bennük tárolt anyag a meghatározó, a nagybani előállító vagy értékesítő elsősorban a termékkel és nem a hordókkal, tartályokkal találkozik. Ugyanakkor a fölhasználó, a vevő, csak a szép, gusztusos felületű, a „hozzá szóló” csomagolásban, edényben „kiszerezelt” árut választja szívesebben, még akkor is, ha a flakonját kiürülése után eldobásra szánták. Minőség és érték így változik az edények esetében is.

Maga az ember is edény. Vizsgáljuk mindjárt a leginkább kézenfekvő testet. Legfontosabb szerveink közé tartozik a *véredény*, amelynek központi szerve a lírikusok szerint máig az érzelmi központunk, vagyis a jelentős vérmennyiséget befogadó és áramoltató, szüntelenül mozgásban lévő szív. Az *aorta* és a nagy szállító, illetve visszerek is ide tartoznak. A *zen* tanítása szerint a nemes szív is értékes edényben lakik. Az erényes ember maga ez a drága kehely. Az ember törzse két egymás alatt, fölött elhelyezkedő belső edényt, a mellüreget, és alatta a rekeszizommal elválasztott hasüreget foglalja magába. Ezek az edények életfontosságú szerveinket őrzik.

Edény az emésztőrendszer, mindjárt az elején a jókora befogadóképességű gyomorral, a végén pedig a salakanyag-tároló vastagbéllel. A húgyhólyag a véredényből kiválasztott folyékony mérgező anyagokat gyűjti, és időszakonként kiüríti. A tüdő a friss levegőt tárolja, a vér közvetítésével átadja a szöveteknek, majd a véredényekből kiszabadult elhasznált gázokat segít kilélegezni. A gerinccsatorna és a koponya együtt a központi idegrendszert tárolja. Utóbbi az értelmi központunk, amely egyéniségünket hordozza. A koponyából, annak alapi részét lefűrészelve, morbid edényt is készítettek, amelyből fekete miséken bódulatkeltő, rontó vagy serkentő italokat kortyoltak.

Az ember edény szerepéhez sokkal közelebb kerülünk, ha testét és szellemét *holisztikusan*, vagyis együtt vizsgáljuk. Fajunk legnagyobb diadala az, hogy az emberré válás során befogadta és tárolja az állatösök gyakran ösztönös cselekedeteinek, illetve romboló erőinek rovására bennünk növesztett alkotó és jobbító szándékú Embert. Ma az univerzum egyik legkülönlegesebb lényé. Mint edényből ugyanazon a szájnnyíláson keresztül, döntései függvényében környezetére hasznos és káros következményeket tud önteni.

Az ember edényfala egyszerre tágul és pulzál, akár a világmindenség. A kised a legkisebb kapacitású, de legképlékenyebb edény, amelyben a szocializáció során példátlanul nagy mennyiségű információt, tudásanyagot öntünk, amelynek hatására felnövekedve emberré válik. Évről évre lehet tapasztalni, hogyan változik, fejlődik az egyénisége, a megfelelő feltöltés hatására. Az emberi szellem az a különleges töltelék, amely egy idő után önmagát szaporítja. Az önnemesítés és képzés hatására magát gerjesztve, külső segítség nélkül is tud töltődni.

Az *emberedény* ki is tud üresedni. Olyan törekeny, mint egy vékonyfalú, hatalmas, minden külső és belső veszélynek kitett porcelán- vagy üvegedény. Minél nagyobbra töltöttük, annál hatalmasabb támadási felülete van. A kis, vastag falú, szabálytalan edényeknek nagyobb az ellenálló képessége, de kevésbé értékesek. Az érték és a veszély növekedése együtt jár. A túlcsoordulás sem veszélytelen, hiszen az üledék, vagy *ruskó* alól gyűlik össze, míg a legértékesebb, a *föl* a felszínen. Ha az edény csordulásig telve, ezt már nem képes magában tartani, kifolyik belőle. Előbb tehát mindig az érték ömlik ki és marad az „alja”.

A túltöltött, de még az üres edény is sokszor a belső feszültség következtében szétpattanhat. Máskor meg eldőlhet, összeroskadhat, és a benne tárolt értékek gyorsan,

illetve visszagyűjthetetlenül kiszivárognak belőle. Az emberedény mégsem akkumulátor, hogy felelőtlenül hol föltöltsük, hol kimerítsük. Ezt a váltakozó folyamatot néhányszor megismételhetjük, de egy idő után, akár a végleg kimerült elemet, már nem tölthetjük újra.

A hinduizmusban (és brahmanizmusban) Siva az *isteni hármasság* egyike, akinek kezdetben még emberáldozatot mutattak be. Ő az univerzum két ellentétes, de egymást kiegészítő és váltó folyamatát, a teremtő-, illetve pusztító erőt testesíti meg. A sivaisták számára a legfőbb lény. Siva, a Tánckirály vagy Natarádzsa a világot elpusztító tűzkör – amely az *én tudatlanságot* eloszlató bölcsességet jelképezi – lángnyelvekkel jelzett keskeny szélén, mint két szájával összefordított, *láthatatlan edény* összeérő, kör alakú peremén, a világrendet irányító kozmikus energiákat orgasztikus táncával, a *tándovával* fejezi ki. Felölünk van az első edény, amelyben megszülettünk és éltünk. Amikor a tánclépés hatására az edény alja megemelkedik, tartalma átömlik Siva lábai között a mögötte lévő edénybe. „Beleszületünk” ebbe a másik tárolóba, világba. A két összeérő edény peremén történik meg az elmúlásunk. Odaát a másik edény összegyűjti a holtakat, hogy színültig telve, egy újabb tánclépés következtében a folyamat megforduljon, és visszazuhogjon a Siva előtt kiüresedett *életedénybe*. Visszafelé, a két edény peremén, elhagyjuk a holtak birodalmát, és az üres edényben újjá születünk. Újabb lehetőséget kapunk a *karmánkat* elrendező hatalomtól. A természet körforgalmává válunk. Részesei leszünk Siva egész világmindenséget mozgató energiájának, ha földadjuk vágyainkat, és előző életünk alapján elérjük, hogy nem kezdünk ismét *inkarnált* vagy *reinkarnált* életet. Ekkor már nem az edények változó tartalma leszünk, hanem beleépülünk örökkévaló, közös falába.

Az Istenhez közelálló ember számára – bármilyen valláshoz is tartozik – a világot energiaként rendező Úr a legfőbb Edény. Az *isteni amfora* a lét három alapvető elemét hordozza: belőle fény, meleg és tiszta víz csörgedez. Előbbi kettő a nélkülözhetetlen energia, utóbbi a fölhasználó matéria. Ezek egyetlen eleggyé: a lélek táplálékává, szeretetté egyesülnek. Ez az isteni edény kifogyhatatlanul és túlradóan, örökké magából buzog. Az üres emberi edénynek csak alá kell állni és hagyni, hogy belőle töltekezve befogadjon az élet kenyerét.

EMBER

Az emberkép mindig fejlődik bennünk. Ezt az érést életkorunk, tapasztalatunk, a bennünket ért jó és rossz behatások, a társadalomban betöltött helyünk, lelki állapotunk, komfortérzésünk, a történelem és még sok tényező befolyásolja. Ez a változás összességében hol pozitív, ezért hajlamosak vagyunk az embert túlértékelni, hol negatív irányultságú, és igyekszünk lerántani elért magaslatáról.

Amikor ezt a különös lényt, az embert vizsgáljuk, számunkra hármas megközelítés lehetséges: materialista, idealista és természettudományos. Az első kettővel ott van a gondom, hogy nem az ész logikája szerint bizonyítanak, hanem saját maguknak formált ideológiával méricskélnek, amelyhez elsősorban hit szükséges, másodsorban jobb, illetve baloldali nézetek, sőt politikai erők társulnak, és ettől kezdve dogmatikus, demagóg, egyeseket kiszolgáló, másokat kirekesztő, ezért számomra az egész hitelét veszti. Más

kérdés, hogy maga az ember mennyire hiteles és milyen szerepet tölt be?

Az anyagelvű szemlélet elvileg *empirikus*, amelyhez – ravaszul, a befolyásolható, gyöngén képzett emberek megtévesztésére – a természettudományokat hívták segítségül. Hétköznapi profán megközelítésben: „amit nem látunk, nem érzékelünk, az nincs.” Az univerzum hatalmas méretű holt anyag, amelyben tömegéhez képest elenyésző az élő. Az élet létrehozása a természet tévedése. Bizonyosság erre többek között az, hogy minden egyed, sőt minden faj halálra ítélt, vagyis visszatér *anorganikus* összetevőikhez. A fajok változnak, túlélnek, mások születnek, fejlődnek, kihalnak. Földünkön vajon melyik lesz a legtovább élő? A patkány, a csótány vagy valamelyik vírus, amelyik a legegyszerűbb fehérjemolekulából áll, és fölépítését, szerkezetét gyorsan tudja változtatni, ezért nagy az alkalmazkodó képessége? Bármelyik is, csak idő kérdése, hogy faja kiéli magát és végleg eltűnik, de ennek időpontjáról az ember már aligha tud, mert várhatóan korábban kihal.

Az élet tévedése az ember, aki – a marxisták szerint – *önmaga alkotója*. Az emberré válás magyarázataként a tudományok a saját szempontjaikat helyezik előtérbe. Néhány ezek közül: a hüvelykujj tenyér felé történő behajlításának lehetősége. A markolás helyett a biztos fogás érdekében, az eszközkészítés és használat kivitelezése. Az öntudatra ébredés, a gondolkodás és a logikus következtetés kialakulása. A tagolt beszéd, az éneklési képesség. Az érzelmek fejlődésével a „lélek” megszületése. A múlt és jövőkép megjelenése, a halál elől való menekülés. A természet által szabályozott ivarzási szakasz, vagy *ösztrusz* humanizálása szerelemmé és időtől független, kultúrát jelentő örömszerzéssé. Az emberi társadalom és kultúra létrehozása stb.

A természettudományos gondolkodás szerint az ember a fentebb felsoroltakkal együtt sem több, mint a földi tápláléklánc élére került, mindenevő *csúcsragadozó* – aki fajtát és nem egyes egyedeit tekintve – saját élő, holt és alkotott környezetét pusztítja, vele *önmaga sírját ássa*. Az világos, még ha az emberré válás láncolatában több szem hiányos és nem magyarázható is, hogy az ember fejlődés, tehát faji *evolúció* következtében, időben gyorsuló sebességgel vált ki az állatvilágból. Amíg az állatfajok zöme megrekedt – pl. a bojtosúszó-hal 400, a flamingó 100, a fecske 50 millió éve érte el mai fejlettségi fokát –, addig az embernél példátlan, hogy fölfelé ívelése nem állt meg ma sem, bizonyosság erre a növekvő agytérfogat, az akceleráció, a gyorsabb nemi érés, a tudományok szinte követhetetlen haladása. Az emberben ott van csalódásom, hogy magát túlságosan hamar trónra emelte és a természetet pusztítja. Ha fajunk fiatalságát tekintjük, akkor nem lehetünk elégedetlenek.

A főemlősök 70 millió éve jelentek meg, és ebből mintegy 2–1.5 millió évvel ezelőtt ágazott ki az a faj, amelyik elindult az emberré válás útján, de a mai ember legföljebb 100 ezer, a kultúremlék pedig – attól függően, hogy szorosabban véve honnan datáljuk – a barlangábrázolások, az eltemetés és a holt túlvilági életéről való gondoskodás, valamint az írás megjelenésével egyidős. Utóbbi, ha a *pintaderákat* a *testpecsételőket* is figyelembe vesszük, amelyek ábrázolt vonalai már állandósult gondolatot, pl. egy törzshöz való tartozást szimbolizálnak, illetve közölnek, legföljebb 7 ezer éves, de az írás legföljebb 5 ezer évre tekint vissza.

Az ember tehát az egyik legfiatalabb fejlett faj. Még magában hordozza állati tulajdonságait, a reflexeket, ösztönöket, magatartásformákat, amelyek nélkül nem létezik emberi élet. Az etológusok azt vallják, hogy az ember nem romboló, hanem alkotó, nem agresszív, hanem *együttműködő*, de bizonyos, hogy tanult, látott példák alapján hajlamos a

romboló agresszióra, és egyes egyedei ezt többször követik el, mint az építő, közös cselekvést. A humánus, a kultúra vékony réteg még rajtunk, amely nehéz, „embert próbáló” körülmények között gyorsan levedlik rólunk, és alatta csak a válságból menekülő *csupasz majom* marad – ahogy D. Morris az embert nevezte.

Az ember, amit kitalál – minden tiltás ellenére is – előbb-utóbb kipróbálja és végrehajtja. Ez szintén szubhumán főemlősi kíváncsiságunk, amely egyszerre erőszakra hajlamos belső készletünk és emberi alkotó törekvésünk kifejeződése. Itt van például korunk új, tiltakozást kiváltó „csodája”, a klónozás és génmanipuláció. Nem értem az ellenszegülőket. Nincs molekuláris biológiai fejlődés ezek nélkül. Ha pedig nincs fejlődés, megindul a stagnálás vagy a recesszió. Ezek negatív hatások, amelyek más fejlődésekre is kihathatnak és a faj kipusztulását siettetnék.

Minden élet azért jön létre, hogy önmagát megújítsa, megsokszorozza, utódaiban génjeit továbbvigye, ezzel az egyén biológiai túlélését biztosítsa. Ki vehetné el tőle azt a lehetőséget, hogy ha az eddig ismert ivaros szaporodási mód alapján nem tud utódot létrehozni, önmagát ismételve, csecsemőként újra ne kezdhetné az életét, vagy beteg szervét saját, illetve mások, pl. embrió őssejtjéből újjáalakított testrésszel pótolva, az életét meghosszabbítsa? Isten? Mi ne gondolkozzunk helyette, és ne találjuk ki, hogy Ő ezt helyesli-e vagy sem! Amennyiben a Teremtő létezik, majd beavatkozik akkor, amikor úgy látja, hogy az ember átveszi helyét, és trónjára akar ülni.

A kihalt gének „újraélesztése” már nem ilyen egyszerű kérdés. Az még elképzelhető, hogy az ősszállatok maradványaiból kivont és manipulált gének hatására elektromos árammal védett, erős kerítések mögött rezervátumokat, „Jurassic parkokat” hozunk létre, amelyekben különböző szauruszok marcangolják egymást, vagy tonnaszám zabálják a zöld takarmányt, miközben jó pénzt fizetve a fenntartóknak, a kihalt, de föltámasztott, özvíz előtti, különös lényeket biztonságos leszállásokról figyeljük.

Mi történik akkor, ha az Australopithecusoktól a Cromagnoni emberig talált *humanid* láncolat maradványaiból vett mintákból élő egyedeket hozunk létre? Erdeinkben, szavannáinkon vagy hegyeink között eleresztjük a husángokkal, kőbaltákkal hadonászó, nyájainkat megtámadó, tagolatlan, vagy alig tagolt hangon üvöltöző őseinket? Rezervátumokba csukjuk, vagy ketrecbe zárva mutogatjuk őket? Gettót hozunk nekik létre, közösségi házat, vagy bérházat építünk? A rácsok, falak kit választanak el a másiktól és ki lesz belül, illetve kívül? Kik ők egyáltalán, állatok, vagy emberek? Hol húzzuk meg a határt, hogy életükben miként bánjunk velük, és haláluk után dögkútba vessük, vagy temetőinkben sírhant alá rejtjük bomló tetemüket? Melyik énünk kerekedik majd fölül: a megsemmisítő hitleri, sztálini, vagy kalkuttai Teréz anya humánusa? Ezekben a pontokon a csak természettudományos gondolkodás az emberről tervezve összezavarodik. Jönnek a jogi, etikai, egyházi, társadalmi ítéletek, akik a gondokat tovább bonyolítják, miközben az életre kelt ősök szaporodásnak erednek, hordákba verődve randalíroznak és ellenőrzött, zárt életteret, azaz börtönt kell nekik létrehozni.

Az ember idealista szemléletű megítélése sem könnyebb. A gond ott kezdődik, mit vegyünk figyelembe? A természeti népek *panteista*, sok istenhitű, vagy magát a természetet teremtőként elfogadó gondolkodását, illetve a nagy világvallások tanítását? Isten személyében jelentős eltérést kialakító dogmáink nem egyeztethetők össze. A judaisztika, az iszlám és a „zsidózónak” is csúfolt unitáriusok szerint „egy az Isten”. Következésképpen Jézus csak próféta vagy igeteremtő, Mária nem Istenanya, hanem földi

halandó, akit vagy eleve be sem eresztettek, vagy száműztek templomaikból. A keresztény egyházak viszont a Szentháromságot hirdetik, ezt a bonyolult és nehezen fölfogható hierarchiát. Gondoljunk ennek a nehézségébe egyetlen példát említve. A katolikus és az unitárius is keresztény egyház. Előbbi szerint az utód nélkül maradt Szent István koronáját Krisztus Anyjának, a „Magyarok Nagyasszonyának, Boldog Asszony Anyánknak” ajánlotta föl. Utóbbiak szerint csak egy Mária nevű asszonynak, aki olyan gyermeket szült, aki Istennek akkor korszerű tanait hirdette. Eléggé lehangoló és egyáltalán nem megnyugtató, hogy a nemzet legfőbb ereklyéjét István, a király elvileg egy akkor közel ezer éve elhalt arámi nő védelmébe ajánlotta, akinek még a sírját sem ismerjük.

Fölvetődik a kérdés, a népek eltérő hite, illetve a vallások különböző dogmái szerint, vajon melyik Isten teremtette az embert? Ahol a panteonban többen is ültek; és veszekedtek-e az alkotó személyét illetően, avagy egymás között könnyen megegyeztek? Sárból gyúrták-e, vagy az Andok völgyeiben megtermett kukoricacsőből formálták? A Teremtő lelket lehelt-e bele, vagy ujján keresztül átadta neki az élet egyszerre éteri és fizikai szikráját, amelytől azonnal mozogni kezdett, majd öntudattal cselekedni. Ha nem fejlődött, akkor antropológiailag mit kezdünk a *Pithekusokkal* vagy *Erektuszokkal*, illetve a különböző *Hominidaekkel*?

Amennyiben a bibliai elbeszélés szerint vizsgáljuk az embert, kiderül, „Isten saját képmására teremtette”. Ha elfogadjuk a fajfejlődést – és kénytelenek vagyunk, hiszen eredeti leletek sokasága bizonyítja, hogy elődünk nem egyetlen nap alatt vált emberré, hanem földtörténeti korokon keresztül lett a „föld királya” – akkor a Teremtőnek melyik *Hominidae* lehet az eredeti arca, vagy velünk együtt az övé is fejlődik? Az embert két nem: férfi és nő teszi egészszé. Isten vajon Atya, vagy Anya? A világ ösvallásai mindkét nemből tisztelik. A megtermékenyítő eső, a Nap, a fény, az erő megtestesítője, vagy a passzív befogadóé, aki Hold képében a sötétséget, hideget táplálja? Vagy egyszerre kétnemű, azaz *androgün*? Szent Pál szerint „Isten templomai vagyunk”. A vallásos ember számára Isten mennyben lakó, jóságos és segítő. Milyen „templomai” azok, akik tömeggyilkosság miatt börtönben várják a kötelet, avagy a méreginjekciót? Mennyi föloldhatatlannak tetsző, csak bizonyíthatatlan, kiagyalt eszmékkel magyarázható ellentmondás rejlik e megbolygatott kérdésben, és ez a zavarosság nem Istent, hanem az embert jellemzi.

Bármiként is történt, a tény igaz: itt vagyunk! Kérdés, minek? Kik vagyunk mi egyáltalán? Valóban Istennek halhatatlan képmásai és játszótársai? Akkor hogyan romolhatott meg kapcsolatunk a Teremtőnkkel? Miért következhetett be az *ősbűn*, amely kivetett bennünket az édenkertből? Kellet-e Istennek egy eretnek faj, amelyik ellene szegült és többé nem barátja, hanem ellenfele, akit özönvizekkel, háborúkkal, földrengésekkel, dögvésszel, villámmal és végső soron önmaga pusztító kezével rendre sújtania kell? Miért és kinek lesz az jó, ha halálunk után, a végítélet napján keveseket enged majd magához közel, és ők boldogok lesznek, de a nagy többséget a ráért élethelyzet miatt, valamint az emberi gyarlóság, az észti háttérbe szorító, fékezhetetlenné váló állati ösztönkésztetés következtében betarthatatlan, szigorú normák miatt örök szenvedésre kárhoztat? Ha az embernek nem a klónozáson jár az esze, vagy nem épít űrhajót, hanem a földi élet kihívásait elutasítva, minden örömet megtagadva, kolostorban zsolozsmázik, netán egy elmeotthonban tengődik, akkor üdvözülni. Hol lesz itt a mérték és arány az életminőség és értékteremtés meghúzásakor? Természetesen ez ne legyen a mi

gondunk. Csakhogy a dolog a mi bőrünkre megy. Egyáltalán nem mindegy, hogy húsvét körül évente legalább egyszer jó katolikusokként gyónunk és áldozunk-e, vagy halálos bűnben éljük a következő évszakokat is, és esetleg ez lesz az utolsó évünk. Ezt az istenképet az ember fejlesztette ki, és ma már alighanem tarthatatlan, éppen ezért az ember megmérésére kevésbé alkalmas.

Földi létünkre hiteles okot és mértéket keresve, biztos értéket nem találunk, ezért egyik vizsgált szempont sem elégíthet ki bennünket. Talán jobb lett volna meg sem születnünk. Csakhogy itt vagyunk. Mikor elvonul a pusztító vihar és kiderül az ég; ha megáll a lávafolyam és a forrongó vulkán kráteréből termőföldre, lakott településre már nem folyik tovább; midőn a háború után fölépül az utolsó romba dőlt ház is; ha többé nem azon gondolkodunk, hogy kire vadásszunk, hanem azt vizsgáljuk, kinek segíthetünk; amikor mások kirekesztésére és a magunk védelmére nem erkölcsi vagy jogi normákat szülünk, akkor mosolyra készíten bennünket az élet, amelyet szabadon élvezhetünk. Az árnyékból kiállhatunk végre a napra, hogy fénye bearanyozzon. Halljuk a madarak énekét, a víz csobogását. Gyönyörködünk gyermekünk, unokánk növekedésében, fejlődésében és érvényesülésében. Az alkony sugarakban dédunokánkat a térdünkön táncoltatva, némi derülátással azt valljuk: ezért volt érdemes élnünk, ezért születnünk!

EMBERÁLDOZAT

Két lábon járó ősrünk az afrikai szavannán, a nagy ragadozók nyomában kullogott. Az otthagytott dögből nyerte állati fehérje szükségletének jelentős részét. Különösen a csőves csontok feltörését szerette, mivel a velővel további zsírhoz és a benne oldott vitaminokhoz juthatott. Bizonyítékként a kövekkel mesterségesen szét tört állati csontok sok ezernyi töredékeit őrzik a múzeumok. Amikor a közelben szendergő fenevadak a kopácsolásra föléreztek és észrevették, hogy féltett zsákmányukat dézsmálják, a tolvajok között szétcsaptak. Aki nem tudott időben elinálni, áldozattá vált és szétépték. Az előemberek csontmaradványainak egy részén jól láthatók a hatalmas agyarak vájta bemélyedések.

Amikor a hordaközösség törzsi társadalommá szerveződött, még mindig nem volt élelemföhalmozás, és változatlanul a gyűjtögető, vadászó életmódból kellett magukat tengetni. A törzshöz már nem csupán egy több nemzedékre bővített nagycsalád tartozott, hanem egész kis faluközösség. Növekedett a proteinszükséglet, amelyet mind nehezebb volt kielégíteni, és ennek következtében fokozódott a fehérjeéhség.

Ez idő tájt nem megjelent, hanem terjedt a már korábban is mutatkozó kannibalizmus. Ekkor még szó sem volt *rituális gyilkosságról*, ahogy korábban a folkloristák gondolták. Az antropológusok kimutatták, hogy előbb jelentkezett a fehérjeéhség emberhússal történő csillapítása, amelyet „kultúrálódva” ideológiai alapokra helyeztek. A folyamat azzal kezdődött, hogy először is *ellenségképet* alkottak, majd *ellenfelet* kerestek hozzá. Egyik sem ment nehezen, hiszen embertársaink adva voltak. Az ellenség szívének (és természetesen vele a vitaminokban dús belsőségnek) elfogyasztása az emberáldozat erejét; agyának bekebelezése az esztét, majd később lelkének birtoklását is jelentette. Tibet eldugott hegyi falvaiban még az 1980-as években is készítettek fotódokumentációt arról a szokásról, amint a tetem „égbetemetése”, azaz keselyűkkel való

elfogyasztatása előtt, a trancsírozó boncsegéd a körülülő szűk családnak bekebelezésre a hullából egy-egy szelet húst nyújtott át, hogy szeretett halottjukat magukba zárják.

A törzsi társadalmakban később már nagy lakomákra gyűjtötték a lerohant szomszédos falvakból zsákmányolt embereket, akiket gödrökben, ágakból eszkábált kosarakban hizlaltak a rituális ünnepekre. Felfedező útja során Cook kapitány is így járt, a róla elnevezett csendes-óceáni szigetek egyikén, mivel képtelen volt a bennszülöttek erkölcsi normáit tiszteletben tartani. Előbb fölvtágt testrészeit szemlére, *platóra* helyezték, majd tengerész társaival együtt megették. Az ideológia természetesen jóval korábban, nemzedékről nemzedékre öröklődött. Volt már fölállított totemoszlopuk, „oltárunk”, kifaragott kőistenük, aki „igényelte” az emberáldozatot.

A Húsvét szigeten fölállított óriási *hosszúfülű madárember* kőszobrok régen magányosak. Emberáldozatok nélkül maradtak. A legújabb föltételezés szerint, a kis szigeten a növekvő lakosság nem tudott megélni. Kannibalizmus ide, vagy oda, amikor az utolsó patkányt is megették, a kevés hátramaradó vagy kipusztította egymást, vagy csónakjaikon, ahogy korábban jöttek, végül távoztak. Egyébként csak a természeti népek kultúrájából kifejlődött, kezdeti civilizációk rendelkeztek emberhússal éhes, véresszájú istenekkel. Ez a hosszúra nyúlt korszak – a történelmi érestől függően – a neolitikumtól egészen a középkor végéig, a felfedezések koráig terjedt, és az emberiségnek ezt a fajta fejlődési korszakát minden földrészen át kellett élni.

A bálványok emberáldozatot követeltek. Később már bálvány sem kellett hozzá, csak tudat, hit és belső készítés. Ha például a bibliai folyóvölgyekben kialakult civilizációk esetében az ifjú pár családjával új otthonába költözött, a fölépülő ház alapjába, a tűzhely, vagy a küszöb alá egy agyagedénybe be kellett falaznia elsőszülött fiúgyermekét. Ilyen edényt, benne csecsemőcsontvázzal magam is láttam az Izraeli Nemzeti Múzeum régészeti kiállításán. Később a művelt Európában, így nálunk is a gyereket fölvtágtotta az edénybe zárt kakas áldozat.

Közép- és Dél-Amerika Kolumbusz előtti nagy civilizációi, például a mostani Peru környékén, az inkák a hóhatár fölötti hegycsúcsokon áldozták föl gyermekeiket. A jelenlegi Mexikó és szomszédos országainak területén az aztékok a lépcsős piramisaik tetején, különösen esőistennek, vagy a termékenység, illetve harc istenének egyre több emberáldozatot mutattak be. Közismertek az obszidiánból pattintott, rituális kések, amelyekkel a mellkast fölvtágták, a bordákat szétfeszítették, majd kézzel kiszakították és fölvtágták a dobogó szívet. A vért edényekben összegyűjtötték és szomszédos isteneknek adták engesztelésül. A hullát a lépcsőkön legurították. A papok megnyúzták, bőrükbe bújva a húst az ünneplő tömegben szétszórták. („Nyúzott” isten ünnepe.)

A legtöbb és legkegyetlenebb áldozatot az agrárkultúrák istenei követelték. Ennek alap oka mindenütt az éhezéstől való félelem volt. A termékenyséért, az esőért éppen úgy emberáldozatot követeltek, mint a legkülönbözőbb bajelhárítás érdekében. Ezek a kultuszok minden kontinensen egymástól függetlenül alakultak ki. Aligha lehet azzal vádolni az afrikai *matrilineáris* törzseket, vagy a már fejlett civilizációban élő kínai parasztokat, hogy egymást utánozták volna, amikor Földanya terményt adó kegyeiért termékeny korban lévő nőket élve eltemettek; sem a perzsa-török népektől elterjedt azon szokást, hogy esőért könyörögve nőket vetettek apadó kútba.

Amikor a kultúrák az istenekre hártott emberáldozat rítusát már „kinőtték”, nem kellett ahhoz tovább bálvány, hogy mégis gyakorolják. A proteinéhség sem játszott már

szerepet. Annál inkább a vissza nem szorított agresszió ösztöne, amely rendre minden gyermekben fölébred. Ilyenkor kezdi el titokban kínozni a környezetében lévő háziállatokat, kisebb testvéreit, vagy lelkiileg bántalmazni a felnőtteket, majd, ha ráhagyják, rosszul sikerült szocializációja után a tömeggyilkosságig is eljuthat.

Az ókori görög, vagy római civilizáció kiteljesedése után már nem kellett istenszobrokat vérrel öntözni. A hódítások során mindenkit megölték, aki ellenállt; és aki nem, azt rabszolgának elhurcolták. A gladiátorokat hadifoglyokból válogatták ki, és a cirkuszokban halálukig kellett verekedni. A szurkoló tömeg, társadalmi helyzetétől és nemétől függetlenül kívánta a vért és a fájdalmas halálhörgést. Spartacus legyőzött seregének minden férfi harcosát keresztre feszítették. Fontos volt a vérontás és az emberáldozat. Ez a társadalom eljutott odáig, hogy az ártatlan keresztényeket hitük miatt vérrel bemázolt felsőtesttel, kiéhezett állatok elé vetették az arénákban.

A másság büntetése, és az áldozatkész szeretet kimutatása ürügyén, elérkeztünk a Bibliához. Az Ótestamentum tele van a legkíméletlenebb pusztításokkal. Ádám és Éva két fia sem tud békében élni egymással. Káin agyoncsapja Ábelt. Jahve egész törzseket, városokat, népeket írt ki. Lót felesége csupán kíváncsiságáért válik sóbálvánnyá, de Szodoma és Gomorra emberestől, állatostól elég. Jerikó egy kurtizán és az ott lévő küldöncök kivételével elpusztul. Egyiptomban meghalnak azok a kisdedek, akiknek házuk nem volt vérrel megjelölve. A tenger hullámaiban elpusztulnak a Mózes népét üldöző katonák stb. A legnagyobb pusztítás kétségtelenül a minden jelesebb nép mítoszában föltűnő özönvíz volt. Az emberek bűneik miatt életükkel fizettek. Csak egy család érdemelte ki a túlélést.

Az Újszövetségben az Atya földre küldi emberként született fiát, hogy az ösbűn eltörlése végett föláldozza. Szörnyű kínhalállal kell meghalnia. Az emberiség történelme során ez az első olyan áldozat, amelyben Isten kettős szerepet töltött be. A „Húsvéti Bárány” áldozat, vagyis Ember pusztul el emberek milliárdjainak megváltásáért. Mindez annak érdekében történt, hogy az Atya fogadni tudja üdvözlésre alkalmas teremtményeit, vagyis megmenti őket az áldozattá válástól.

Az ókortól kezdve megszűnnek az illúziók. Minél nagyobb az egyház szerepe, annál több emberáldozatra kerül sor. Kit eretnekként, vagy boszorkánnyként ölnek meg, kit pedig azért pusztítanak el, mert gyöngébb az ellenfélnél. Már Krisztus életáldozata sem számít. X. Leó pápa pénzért árulja a lelki üdvösséget megváltó búcsúcéduláit. Válaszul Luther a reformálást sürgető téziseit kiszögezi a wittenbergi vártemplom falára.

A 20. század elejére mind a keresztény, mind a megreformált keresztény egyházak világi hatalma odáig kopott, hogy a beolvasztott harangokból készült fegyvereket fölszentelje és megáldja. Becslések szerint az első világháborúban 40, a másodikban 60 millió ember vált áldozatul. Ne legyen illúzióink. A két világháború 100 milliós vesztesége mellé a világban mindenfelé föllángoló helyi háborúk, vérengzések, a szovjet gulágok, a fasiszta haláltáborok, az afrikai törzsi villongások, Jugoszlávia fölbomlásával az újabb balkáni háborúk, a mind gyakoribbá váló terrortámadások, az elmúlt egy évszázadban még közel másik ennyi áldozatot eredményeztek.

Abban sem legyen illúzióink, hogy az emberiség okult a szörnyű pusztítások és iszonyatos emberáldozatok kárán. A folyamat nem szakadt meg. Gördül tovább az áldozatszedés, mert ez természetünk. Már nincsenek istenek, mítoszok, sem kötelezően ellenőrizhető erkölcsi szabályok. Amikor nincs külső ellenség, az ember önmaga ellen

fordul. Öngyilkosságával fölládozza saját magát. Ez ismeretlen az élővilágban.

A társadalom inog. Csupán Kínában – minden szaporodást gátló intézkedés ellenére – évente 17 millióval többen lesznek. A világon valamennyi ember életteret követel magának. Az erősebb lesz a túlélő.

A bonbon úgy készül, hogy, egy kis darab zselét, vagy mogyorót, forró csokoládémasszába mártanak, és ez bevonja az alapmagot. Amikor kihül, megdermed és kívánatos. A Földgolyó egy szenvedő „bonbon”, amelyet szárazföldről, tengerestől, atmoszférától embervérbe mártottunk. Még nem alvadt meg. Nincs is rá ideje, mert szüntelenül újabb áldozati vérfürdőt kap, ezért folyamatosan folyik és csöpög a semmibe.

ESŐ

A gravitációval szóródó anyagok egyike a felhőkből leeső eső. Ez az alliterációs szójáték nem tükrözi azt a mély és értékes fogalmat, amely az esőhöz köt bennünket. Mit jelent az ember számára az ég cseppfolyós vize, amikor kevés van belőle, midőn nincs, vagy túlárad?

Az eső Földünk történetében hamarabb megjelent, mint az élet, de hozzájárult, hogy a szilárd földkérget jókora tócsák, folyók, tavak, tengerek és összefüggő óceánok fődjék be. A Holocénban is a föld egész felszínének csupán egyharmada szárazulat, kétharmada víz.

Az óriási elektromos kisülések, a föld felszíne fölött kialakuló gőzök, párák között mind több légnemű víz jelent meg, amely a viharok közepette cseppfolyós eső formájában leezett, majd egy idő múlva a benne oldott ásványi anyagok hatására lehetőséget biztosított előbb a *koacervát*, majd az élet kialakulásának és fejlődésének.

Az eső nélkülözhetetlen részévé vált életünknek. Igazán nagy kultúra olyan helyeken tudott kialakulni, ahol a csapadék megfelelő mennyiségben és éves elosztásban jelentkezett, folyamokat, illetve folyóvölgyeket egyaránt táplált. (A „két folyam közén”: Mezopotámiában, a Nílus-völgyében, a Ganges és a Brahmaputra vagy a Jangce és a Huangho stb. folyása mentén.) Jellemző, hogy az eső milyen fontos szerepet töltött be az emberi civilizációkban, hogy „személylé”: istenné, esőistenné vált.

Az egyik leggazdagabb panteont ezen a téren az archaikus közép- és dél-amerikai indián kultúrák hozták létre, amelyek érdekes módon nem voltak annyira nagy folyókhoz kötve. A legrégebbi esőisten *Kecalkoatl* volt – a különleges tolldíszű *kecalmadár* nevéből eredeztetve –, a totonakoknál pedig *Tahin*. Kultusza a Kr. e. 2. századtól terjedt. Az azték mitológiában *Tlalok* a növesztő, a növekedést adó; illetve az eső és a menydörgés istene volt. A mayák mitológiájában előbb *Csak*, majd az egyik főisten *Kukulkan*, a *Tollaskígyó*, aki többek között esőadó istenként szerepel.

Amikor egy nép mitológiájában valamely személy, fogalom vagy tárgy megjelenik, az azt jelenti, hogy életük meghatározójává vált. Nélküle annak a közösségnek nincs kiteljesedő élete, ha pedig túlzott áldásával sújt, pusztítja a kialakult civilizációt. Akár egyik, akár másik tevékenysége érvényesül; akár van égi áldás, akár nincs, életükben valamilyen formában mindig jelen van, és könyörögni kell hozzá.

Megannyi nép mondájában gyönyörű esősirató és esőért könyörgő, „szent” szövegek, sámánimák maradtak fenn, amelyek az egyetemes szépirodalom részeivé

váltak. Talán nincs egyetlen szerzőjük, jóllehet először pap, tanító, földműves fohászként hangzottak el, de mint a népdal, szájról szájra terjedtek, bővültek, egyszerűsödtek, formálódtak, míg elérték végső, csiszolt formájukat, vagy máig is tovább alakulnak.

Az eső elsősorban az agrárkultúrákban játszik óriási szerepet. A paraszt számára az esőtől függ a jó és bőséges termés. Ha elmarad, életét, közössége létét fenyegeti, ezért még áldozatra is képes, hogy az eget urát megnyerje, és esőisten elárassza a szárazságtól sújtott földeket. Rabszolgáját, saját feleségét, gyermekét, végső soron önmagát is följánlja, olykor a legkegyetlenebb módon: élve eltemetve, vízbe fojtva, mélybe dobva, fölkoncolva föláldozza, csak hogy megeredjen az ég csatornája. Katona Imre folklorista szóbeli közlése alapján ismerjük, hogy – egy Csongrád megyei gyűjtési adat szerint, mint az Indiában szokásban volt – az öreggazda aszály idején végső erőfeszítése és áldozataként kisebb lányát a kútba eresztette.

Amikor Magyarország jelentős részén fölszámolták a tanyavilágot, vele tönkretették a tanya körüli kis erdőket, fáskerteket, azt a mikroklímát, amely kipárolgásával készítette, összefüggő lombsátrával vonzotta a felhőket, és „az ég emlőjét megfejte”. Ma sivatagosodik a magyar Alföld. A Csongrád–Békés megyében elindult olaj- és földgázkitermelés során a két megye, illetve a kitermelés két nagy központja: Algyő és Kardoskút közé eső vásárhelyi Pusztán a nem megfelelő vízvisszajuttatás következtében a talajvíz a kitermelt üres földrétegek helyére olyan mélyre szállt, hogy a tanyai kutak elapadtak, a fölszíni lefolyástalan tavak, mocsarak jó része kiszáradt, ember és állat víz nélkül maradt. Ezrével hagyták el a tájat. A gazda, a pásztor szomorú sorsát korábban olyan tragikusan tudta előadni, hogy „esőisten szemét” sírásra bírta, amelyből dűlni kezdett és patakokban folyt a felhők könnye. A természet gyermekének fohását szépen foglalta szavakba a hajdani hortobágyi nótafa:

*„Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz;
A szegín barom is csak a pásztorra níz.
Istenem, Teremtőm, adj egy csöndes esőt,
A szegín jószágnak jó legelőmezőt!”*

Az élet kicsírázásához – nem laboratóriumi, hanem természetes körülmények között – három alapvető tényezőre van szüksége: oxigénre, megfelelő hőmérsékletre és nedvességre. Amikor a csíra föléli a magban tárolt, növekedést biztosító anyagkészletét, és kellően kapaszkodó, illetve fölszívásra alkalmas gyökérrzel rendelkezik, akkor a negyedik feltétel sem hiányozhat: a tápanyagot biztosító talaj. A fölszínre törése után pedig az asszimilálásához szükséges napfény. Mint a fölsorolásból kiderül, a nedvesség meghatározó, amelyet a föld számára a téli és tavaszi csapadék, utóbbi esetben az eső biztosít. Amikor elmarad, nem kel ki, vagy csak foltokban mutatkozik a vetés.

A jó termés érdekében esőre később is szüksége van a növényzetnek. A szárba szökkenést, a kalászolást a mi éghajlatunkon az áprilisi és májusi esők biztosítják. Nem véletlen a bölcs népi mondás, hogy „a májusi eső aranyat ér”. A dél-, délkelet-ázsiai térségben, ahol a szegény földműves lakosok száz-milliói élnek, a monszun várják bőséges esővel, amely megtermékenyíti földjüket. Az eső tehát olyan, mint a férfi nemző magja, kell a csíráképződéshez, az új élet megjelenéséhez.

Hasonló a helyzet más földrészekeken is, különösen a sivatagos, kevés esőt látó

térségekben, ahol nincs monszon, legfölbbe az *el niño* (karácsonyi „kisfiú”) érezteti egyre rakoncátlanabb hatását. Minden esetre, a régészek inkább azon az állásponton vannak, hogy az amerikai kultúrákban a *prekolumbián* időszak lakói nagyon sok egykor virágzó, ép várost azért hagytak el, mert a sok év óta pusztító aszály következtében a terület eltartó képessége megrendült. A népesség minden épített értékét hátra hagyva, jobb éghajlati viszonyokat keresve elmenekült.

Hány kultúrában hangzik föl a könyörgés: „*Istenek, adjatok esőt!*” Az istenük előbb-utóbb meghallgatja kérésüket. Amikor ritka, nagy csöppekben el kezd az ég könnyezni és veri az utak porát, a tikkadt állatok, emberek kijönnek, kiállnak aklai, viskók elé. Az eső egyre sűrűbben folyik, ömlik, áztatja cserzett bőrüket, és tisztára mossa verítéktől, sótól kimaródott testüket. Egyszerre langyos és hűsít, üdítő és reményt adó.

Ha az eső elmarad, előbb kiszárad a föld, azután a növénytakaró és a vetés, éhen pusztulnak az állatok, majd a tápláléklánc és az aszálysújtott élővilág csúcsán szenvedő emberek. Ahol kevés a víz, ugyanazért az életfeltételekért az embereknek és igás barmaiknak sokszoros, kemény munkát, illetve a vele járó szenvedést kell elviselniük. Bárhonnan nyerik a vizet, legyen kút, ciszterna vagy valamilyen fölszíni víztároló: folyó, tó, patak, eredendően az ég csatornáiból lehullt vízből töltődtek föl a sziklák, hegyek, a földkéreg rétegei. Észak-Afrikában és Közép-Ázsiában láttam kútból, folyóból kiemelőkerekeket, emeltyűs szerkezeteket, amelyeket éjjel-nappal folyamatosan szerencsétlen állatok egyhangú erőfeszítéssel forgattak, illetve mozgattak. Ahol nem akadt barom, ott az ember dolgozott, és a családtagok váltották egymást. Minden éhező serénykedett, aki táplálékhoz akart jutni, a gyerektől az aggastyánig. Végül már kifogyott a víz, csak a híg iszap csurgott, folydogált a nedvességért hajlongó növények felé, de mire elért volna hozzájuk, a nap kegyetlen sugarai az utolsó kortyot is kiitták belőle, és megkérgesülve, megrepedezve eltömte a keskeny csatornákat.

Az esővel akkor is nagy a gond, ha túl sok van belőle. A kötött fekete és barna talajok lassabban áznak át. A víztől előbb a fölszínük válik csúszóssá, de a lábak, illetve kerekek összetörik, mély kátyúkká mélyítik, és összekeverve sártengerré dagasztják, amely gátolja a növények lélegzését, az emberek közlekedését. Veszélyezteteti a termést, a lakóhelyet, amelynek falai átnedvesednek és az épületek összedőléssel fenyegetnek. A fölszíni vizek medrei megtelnek, kiáradnak, és a víz olyan utakat tör magának, amelyeken mindenfelé eljutva, az életet és a gazdasági értékeket egyaránt pusztítja. Nincs irgalom. Ahogy az aszályban halomra pusztul és kiszárad az élet, a hömpölygő árban ezrek fuldokolnak. Fölpuffadt testüket kénye-kedve szerint himbálja és hurcolja magával a fékevesztett víz. Közben az eső tovább ömlik. Az ember bármilyen enyhelyre húzódik, átnedvesedik a ruhája, a környezete, a levegő megtelik párával, egyre nehezebb lélegezni, mozogni, munkát végezni. A nyirkosság kikezdi a bőrt, az idegeket. Az elázott cipő föltöri a lábat, a szívós ruha a testhez tapad, és a testmelegtől párologtatva állandó hidegérzést kelt, amelyben előbb csak tagjaink, majd a lelkünk is didereg.

Hidak, házak omlanak össze, vetéseket mos el a rohanó áradat. Az ég egyhangú szürkeségében nincs kegyelem, az eső és erős széllel csapkodó vihar minden értéket tönkretesz. Ilyen lehetett az özönvíz, amely valamilyen formában a legtöbb nép mítoszában szerepel, vagy utalás történik rá. Számunkra a bibliabeli Noé története a legközelebbi; az Ararát csúcsán himbálódzó bárkával, amely magában hordozta a túlélőket. Amikor a negyven napos tomboló felhőszakadás után végre elállt az eső, az ég

sötét kárpitja foszlányokká szakadt, és meleg, szárító sugarával előtűnt a nap. A párás levegőjű, tengernyi vizet hullámzó, elárasztott föld felett megjelent a szivárvány, amely máig is reménységünk jelképe, hogy bármilyen károk is keletkeztek, idővel fölszámolhatók. Isten ad esőt és vele nem küld többé végső pusztítást.

É

ÉVSZAKOK

Az embereket gyakran halljuk arról megnyilatkozni, hogy melyik a kedvenc évszakuk és hosszan mesélik, vagy tényszerűen felsorolják érveiket. Gyerekkoromban a szánkózás, hóemberkészítés, jégen csúszkálás és a mozdulatlan, szép zúzmarás, havas tájak miatt a tél volt a legkedvesebb évszakom. Belső égéstől szüntelen forró volt a testem, ahogy a tizenéves korban gyermekből férfivá értem, és ezt a lázat a fiatalokra jellemző módon heveskedve, télen is rövid ujjú ingben járva, olykor kiskabátban akartam átvészelni. Barátaimmal mezítelen megfürödtünk a vastag Tisza-parti hóban, majd a budai hegyek között. Sarki történetekről álmodoztam, rénszarvasszánról, északi fényről, eszkimókról.

Nősülésem után teljesen megváltoztam. Hosszú időn keresztül feleségemmel együtt a nyár a volt a legkedvesebb évszakom. Szerettünk csupaszon kifeküdni a tiszai csöndben a hó helyére, ahol puha, zöld fű nőtt. Magunkba szívni a forró napsugarakat és elraktározni azokra a hónapokra, amikor hideg vesz körül bennünket. Már korán elkezdtük a kirándulásokat, ahogy melegedett az idő, és a magasban megszólaltak a pacsirták. Egy-egy hosszú tél után szinte kirobbant a természet. Szedtük a vadvirágot, csodáltuk a határban szorgoskodó embereket, akik a kenyerünk megteremtésén fáradoztak. Észre sem vettük, a tavasz hogyan teljesedik ki a nyárba, ahogy patak fut a folyóba.

Amikor megszülettek és egyre önállóbbakká váltak gyermekeink, lélegzetnyi szabadidőhöz jutva, az ártéri erdőt jártuk. A gyalogösvényeket beborító színes levelek zörögtek a talpunk alatt. A kopaszodó fák ágai között egyre nagyobb eget láttunk, ha föltekintettünk. Szürke felhőfoszlányok egymást kergették, és lassan összeállva eleredt a csöndes, hűvös eső. Akkor arra esküdtünk volna, hogy az ősz a legszebb évszak. A gyerekek már iskolában ültek, az embereknek letelt a szabadságuk és dolgoztak. A természet csöndjében az aranyba öltözött indián nyár egy-egy kellemes, langyos óráján összebújva élveztük a felénk áradó bágyadt fényeket, és biciklire kapva elhagytuk a gyorsan felénk kúszó, hosszú árnyakat.

Túl 60 évemen nem tudom, melyik a legkedvesebb évszakom, hiszen mindegyikben találok örömet és szépséget. Ma már talán a dermesztő, hideg téli, és a katlan-forró nyári napokra gondolok kevesebb vágyal. Mind inkább a kiegyensúlyozott idő: télben a tavasz, nyárban az ősz a legkedvesebb.

Életem során sokat változtak az évszakok. Korábban jobban elkülönültek egymástól. Ma a melegedő éghajlat hatására mind inkább összemosódnak. A tavasz szinte eltűnt, a tél után gyorsan ránk köszön a nyár. Télen alig esik hó, vagy belefulladás, mint 2002-2003 fordulóján. Nyáron, amikor legjobban kellene az eső, az aszály egyre inkább hatalmába keríti a természetet. Midőn végre megjön a várva várt csapadék, felhőszakadás formájában zúg végig a tájon, órák alatt földuzzasztja a békésen csörgedező vizeket, és dühöngve pusztítják a környezetet.

Ahogy múlnak az évek, bennem mind inkább a régi évszakok ébrednek újjá, amint emlékeim elraktározták belőlük a számomra legfontosabb és legszebb élményeket.

Tavasszal öröm volt, ha iskolából hazafelé levethettük a cipőt, és az árokparton frissen gyűlt, langyos tócsákban mezítláb tapicskolhattunk. Nagyon vártam a fecskéket és

figyeltem, beköltöznek-e a szárazbejárásos kapu alá, a padlásfölgjáró szögletébe.

Nagyhét következett, amelyre áhítattal készültünk, és a kabátunk kihajtójára jácintot tűztünk. Virágvasárnap a barka, majd húsvét szombatján a tűzszenteléssel és a föltámadási körmenettel kezdődött a kikelet igazi varázsa, hiszen nemcsak a természet, de nekünk, hívő embereknek Krisztus is föltámadt. Elhozta az üdvösség reményét és holnapunk kenyerét. A pünkösdi, illetve Úr-napi körmenetben már rózsák és liliomok jelezték, hogy teljes lendülettel tombol a tavasz, a nyár közeleg és a megfogant reményből valóság született.

Leckeírás után a fél utca gyerekhada találkozott a grundokon, ahol ádáz fejelő meccsek zajlottak, majd *ipiapacsot* játszottunk. Nem voltak különleges automata és elektromos játékaink. Tévé vagy számítógép előtt sem ültünk óraszámra. Íjat, bodzafapuskát, csúzlit, sárból *hukkot* magunk készítettünk. Este, amikor hűvösödni kezdett az idő, lestük, hogyan tűnnek föl egymás után a kockaköveken zörgő parasztkocsik és térnek haza a mezőkön elfáradt emberek. Orromban érzem a szakadt, foltos, átizzadt, portól szürkévé vált ingekből párálló savanyú testszagot, amely nem volt olyan kellemetlen, mint emberöltővel később.

Orgonák, gyöngyvirágok illatát idézem föl. Május végén gyűjtöttük a kert virágait, hogy a ballagók tiszteletére díszbe öltöztessük az iskolát. A kishomoki akácerdőben vagy a mártélyi Tisza partján madarak és fák napját ünnepeltünk. A méhek rajokban közlekedtek a virágzó fák, mezők és a kaptárok között. Zúgott tőlük a levegő. A Vásártéren, a Szigetben, a Népkertben majálisokon forogtak a hinták, csattogtak a légpuskák a céllövöldékben, a hangszórókból harsogott a *recefice*. Szerelmesek bújtak össze a sörsátrokban, gyerekek kergetőztek, iparosok földön, asztalokon árulták kézzel készített termékeiket, és a friss szélben szálltak a színes sárkányok. A piacokon megjelent a földieper, cseresznye, meggy, ribizli, az ünnepi asztalra saláta került.

A nappalok egyre hosszabbakká váltak. Hajnalonként úgy gőzölgött a szántó föld és a rét, mintha alant boszorkánykonyha üstjében melegítették volna. Kinyílt a világ és a tél után az ember minél többet akart belőle élvezni.

A nyár aranylott, a hosszan elterülő búzamezők dűlők közötti szántókat fogtak át. Részesek alkudoztak az aratásra, vagy kivonult az egész család és kora hajnaltól késő estig hajlongott. A határban minden ember talpon volt, és a nap izzó örömét csurgatta rájuk. Csak az elemózsiás kosár és a korsóba tárolt víz bújt meg a szaporodó búzakeresztek árnyékában. Jött a dinnyeszezon, érni kezdett a vajalma. Megjelentek a darazsak és részt kértek a gyümölcsökből.

A táblára csupa ákombákom nagybetűkkel kiírtuk a VAKÁCIÓ-t, és rohantunk a strandra fürödni. Vasárnaponként a belváros egy részét elkerítették, és gyorsasági motorversenyeket rendeztek. Ezernyi ember tolongott a kötelek mögött és szurkolt kedvenceinek. Sokan összefogtunk és elszegődtünk néhány hétre, egy hónapra dolgozni. Hordtuk a vizet, délben az ebédet az arató, majd cséplőmunkásoknak, gyomláltuk a rizst, kapáltuk a gatz a kukoricában, vesszőt húztunk a fűztelepen, újságot hordtunk, szorgoskodtunk. Játék és munka keveredett napjainkban. Szent István és a kenyér ünnepe után mindenki igyekezett hazatérni valamelyik rokonánál vidéken, vagy a fővárosban eltöltött boldog hetek után, mert tíz nap múlva kezdődött az iskola.

A nyáron kikelt fecskék megerősödtek és reggelenként egyre nagyobb csapatokba gyűlve a villanydrótokon csiviteltek. A kertekben, a piacokon megjelentek a piros elálló

almák, mézédés szőlőt fogyaszthattunk. Beért a birsalma, főztük a szilvalekvárt, és a már meg nem növvő, zöld dinnyéből savanyúságot rakott el édesanyám. Ma is látom, amint fejét piros-fehér pöttyös kendővel köti be, és hosszú fakanállal a rézüstben keveri a fröcsögő lekvárt. Hordtam az üstház alá a rózsét és a fát, mert tudtam, hogy jutalmul kikaparhatom az üst maradékát. Tüzeléskor már jólesett a meleg, pedig a nap még fényesen világított, de sugarai egyre ezüstösebbek és hidegebbek voltak. A távolban el kezdett zúgni a szél és zörgő leveleket kavart az utakra, majd egy nap nyitva maradt ablakokat csapkodva, esővel együtt végleg megérkezett. Belebújít a lombokba, rázta a fák ágait, és ettől kezdve társunkul szegődött.

A fecskék és golyák elröpültek. Magasan szálló, észak felől érkező darvak krúgatását lehetett hallani, amint rövidebb, hosszabb pihenőre igyekeztek a vásárhelyi Pusztára, és távoli vidékekről megjöttek a vándorsólymok, sasok, biztos jeleként az ősznek. Az iskolában egyik nap még vadgesztenyéből hurkapálcák segítségével különös figurákat készítettünk, másik nap már vontatókra, teherautókra raktak és kivittek bennünket a határba szüretelni, kukoricát törni, és cukorrépát hordani. Az ég mind vészterhesebbé vált az egyre alacsonyabban szálló, sötét felhőktől, és kitartóan esni kezdett az eső. Dideregtünk. Vágyódva gondoltunk a tanteremre, milyen jó lenne most a padokban ülni. Bosszankodva zsörtölődtünk, hogy nekünk itt kell vacognunk, a gazdaságból meg nem jön el senki, hogy az iskolatáblán a föladatokat megoldja helyettünk.

A földek népének is volt bőven munkája. Mihály napján meleg istállóba hajtották a Szent Györgykor pusztákra, rétekre kiadott lábasjóságot, piacra vitték a nyáron fölcseperedett baromfit. Hetekig behordtak, terítették a trágyát, szántottak, boronáltak és elvetették az őszi gabonát. Halottak napján megteltek a temetők sötét ruhába öltözött emberekkel. A reformált vallásúak sírjára őszi virágcsokrok kerültek, a katolikusokén a koszorúk mellett az örök világosság reményében gyertyák fénye imbolygott.

Egy nap arra ébredtünk, hogy a tócsák teteje bebőrödött a jégtől. Lekerültek lábunkról a szandálok, félcipők és fűzhattuk a hosszúszerű bakancsot. A kiskabátra nagykabát került, akinek volt, kesztyűt húzott, akinek nem jutott, zsebbe dugta lilára várt, meggémberedett ujjait. A kertekben, házak elején, kint a mezőkön összegereblyézték az avart és a töve szakadt gázt, majd elégették. A füst naphosszat szállt a nyirkos, félig nyers, korhadó alomból.

Az ólakban hízott a disznó. Katalin napján levele hullt, kopasz ágat vittünk be egy köcsög vízbe rügyeztetni, Erzsébet megrázta pöndölét, és előbb csak nagy pelyhekben szállingózni, majd sűrű, apró szemekkel ömleni kezdett a hó. Az egész világ megdermedt és fehérré vált, mint egykor őseink gyászviselete. Temettük az előző évszakokat és az évet. András napkor levágták az első disznót és ünnepi tort rendezett a család. Még a távolba költözött atyánkfiai is eljöttek e vigasságra.

A gyerekek előbb a Mikulást, majd a Jézuskát várták. Álmodoztunk szarvas-szánon érkező, csodálatos ajándékokról, fehér lepelbe öltözött angyalkákról, és jól esett, ha előbb a cipőnkben, majd a fenyőfa alatt zacskó diót, anyánk varrta kisinget találtunk, az ünnepi asztalra pedig fonott kalács került. Másnap reggel az egész család ünneplőbe öltözött, és együtt mentünk a templomba. Az ostyába rejtett áldást kívánva letérdeltünk az oltár előtt, vagy csöndes főhajtással megálltunk az úrvacsorával váró úrasztalánál.

Újévig már nem mentünk iskolába. A hó tömörült és összeállt. Lehetett hógolyózni,

hőembert építeni. Az árkok jegéről lesöpörtük a havat, vagy a kert végében néhány vödör vizet szétlocsoltunk, és amikor keményre fagyott, papucsszöges bakancsban, patkós csizmában csúszkáltunk rajta. Új év napján vártuk, hogy kiszüljön a rétes és a Luca-naptár kiteljesedvén, már arra gondoltunk, hogy néhány hónap múlva újra eljön a reményt adó kikelet.

Ma már nincs annyi várakozás. Elmaradtak a csodák, a remény is megkopott. Az egymásba érő évszakok zaklatott munkát, társadalmi pörlekedést, ügyeskedők és gonoszok kiskirályságát hozták. Szüntelen leselkedő bizonytalanságban élünk: lesz-e holnap kenyereünk, békénk, vagy fejünk fölött ismét tüzek kormozzák be a világot, füst borítja el fénylő egünk és megmérgeződnek kutjaink? Gilgamesként vajon megtaláljuk-e, fölhozzuk-e és korunk embereként meg tudjuk-e tartani az örök ifjúság virágát; vagy ha újra elveszítjük, legalább örülünk-e a biztonságot nyújtó, épülő városfalaknak?

Még a nap sugarai is barnábbak, mint régen, és ha eljön újév napja, egyre gyakrabban fölmerül az emberben, hogy megéri-e, és van-e értelme megérni újabb évszakokat?

F

FA

Dr. Hermann Imre pszichiáternek a két világháború között írt „*Az ember ősi ösztönei*” című könyvéből ismert, hogy fajunknak „három anyja” van. Első helyen áll az édesanyánk, akiben megfogantunk, aki testében nevelt, óvott majd világra hozott és még hónapokig önmagából táplált. Második anyánk – különösen az agárkultúrákban – a föld, amelyből mint *csillagporból* vetettünk. Termékeivel táplál és halálunk után befogad, hogy ismét csillagporrá változzunk. Hegylakó népeknél ezt a szerepet a legmagasabb, „megistenült” orom látja el. (Lásd a Hegy szócikknél.) Harmadik anyánk Fa-ősanyánk, amely az emberré válásunk előtt óvott bennünket. Veszélyben karjai között bújtunk meg, koronájában fészket építhettünk, ahol pihenhattunk és, gyümölcsével, levelével táplált. Belé kapaszkodhattunk, ágkarjaival átkarolt bennünket és ez adta biztonságérzetünket, lelki – abban az időben inkább még – érzelmi megelégedettségünket, jólétünket.

A fa ettől kezdve elválaszthatatlan emberi létünkötől. Nehéz eldönteni, mi hagytuk-e ott, és – lemászva róla, majd fölegyenesedve – kijöttünk a szavannára, vagy éghajlatváltozás következtében az erdő tűnt el alólunk és a hatalmas mezőn találtuk magunkat védtelenül. Évmilliókkal ezelőtt bármiként is történt, elveszítettük Fa-ősanyánkat. Már csak önmagunkba és társainkba fogódzhattunk, a hívő ember istenébe. Ez a lelki megrázkódtatás, a hiányérzet máig bennünk van, és minduntalan próbáljuk pótolni.

A fa csodálatos élőlény. Amikor az élet elhagyta az óceánt és kijött a szárazföldre meghódítani, legsikeresebb a fává fejlődött növény volt, amely benépesítette az akkor még összefüggő, vagy egymáshoz nagyon közeli kontinenseket, a föld és ég közötti teret. A fa szilárd és hajlékony, árnyékot vet, és mikroklímát nyújt. Ma is megannyi élet rejtőzik benne és körülötte. Milliókat táplál, esztétikai örömet nyújt. Testéből használati tárgyakat, műalkotásokat készítünk és holtában is szolgál. Amikor kő, fém, agyag és fa, mint anyag között választanunk lehet, ha lehetséges, melegsége, megmunkálhatósága, rokonszenves szerves anyaga miatt többnyire a fát választjuk. Bölcsőnk, nászi ágyunk, koporsónk, megannyi szerszámunk és használati tárgyunk általában belőle készül.

Ez az örök belső vonzalmunk Fa-ősanyánk iránt munkál bennünk öntudatlanul. A fában szegény alföldi mezőkön is a pásztorok legalább akkora darab fát szereznek, amelyet farigcsálhatnak. Akár a sámán dobján, vagy a tükrösökön, borotvatokokon, mángorlókon, kazettákon, botokon megjelennek az égi testek, a bicska alatt kiformalódik maga a fa és az ember. Ezeken az egyszerű ábrázolásokon egész kozmikus rendünk tükröződik: alvilággal, e világgal, túlvilággal, égtájakkal, állatőseinkkel és a belőlük kialakult címerállatainkkal. A fa mindig valamilyen kapcsolatban van az itt bevészt emberfigurával. A viszony jelképes és misztikus, mitológiai, illetve történeti, mélyen lelkünk mélyén gyökerezik.

Amikor a gyermek először faragni kezd, babát készít. A test elnagyolt, gyakran egy rúd, de a kerekre formált fej jól megkülönböztethető és megszemélyesíti a fát. Ilyenek egyszerű antropomorf fejfáink, előképei a végtelen kelet-ázsiai sztyeppéken a kőből kinagyolt őtörök, szkíta *kamennaja babák*, kunszobrok, „köemberek”, alakos kopjafák voltak. Mindezek többé már nem növények, hanem emberszabásúak. A kislányok felöltöztetik és nevet adnak nekik. Etetik, dajkálják őket. Eljátsszák velük a gondoskodó anyaszerepét. (Báthory Erzsébetről följegyezték, hogy egy alkalommal, amikor éjszakára

kíséretével az út menti fogadóba maradtak, a magával vitt fabábut átadta egyik szolgáló asszonyának. A „dajkával” kivetette emlőjét és a bábut meg kellett „szoptatnia”. Lásd még: Bábu, képmás.)

Öregségünkre bőrünk úgy ráncolódik, ahogy a keresztbe vágott fa testében az évgyűrűk sorakoznak. Halálunkba arcunk belemosódik a földbe, a gyökerek közé, amelyek fölszívják, viszik az ágak felé, hogy levellé válva a nap felé forduljunk és éltesük a fát. Így válunk vele eggyé; mert ember és fa elválaszthatatlanul összetartozik. Amikor asztal mellé, székre ülünk, simogassuk meg a mívesen munkált fát, mert őseink nyugszanak benne.

A fa gyakran ellenünk szegül. Nem hallja kéréseinket, ága letörik, kérge megreped, nem nevel gyümölcsöt, meddővé válik és kiszárad. A gazda már sejtí a közelgő véget. Ágát levágja, és bábut készít belőle. Amikor a tavasz elközeleg, a Balkánon fejszét végighordozza a kertben és megfenyegeti a fát, hogy ha ezen a nyáron sem terem, kivágja, és úgy jár, mint a bábu, amelyet vagy a patakba vetnek, vagy elégetnek.

Kevés olyan éjszakába nyúló kirándulás van, amely ne azzal érne véget, hogy tüzet, máglyát rakunk és belebámulunk a kormosan nyaldosó, ropogó lángokba. A tűz egyszerre gyönyörűséget és félelemmel teli szörnyűséget kelt bennünk. Közben azt figyeljük, hogyan éri el a belévetett ágakat és miként pusztítja. Ha a fa még élt, nedve sisteregve csurog ki a tört végeken és fájdalomban sír. Valami kéjes érzés kerít bennünket hatalmába. Élvezzük a pusztulását. Most állunk bosszút Fa-ösanyánkon, hogy a történelem hajnalán elhagyott bennünket, és magányosan a pusztára lökött.

Különösen izgalmas a megtorlás, ha fából készült bábut égetünk; azt a banyát, boszorkányt, aki képes volt ágkarjait visszafogni, és a földre pottyantani bennünket. Üvöltsön fájdalomban a lángok között, és sírja verét az izzó zsarátnokra. A középkorban így égettünk el milliónyi boszorkányt, bennük Fa-ösanyánkat kárhoztatva.

A fa kultúrtörténetünk feledhetetlen része, és csak az emberrel együtt veszik ki az univerzumból. Ösanyánk legszebb jelképe talán a *világfa*, amely minden nép művészetében szüntelenül újjá alkotva, számtalan formában megjelenik. Gyökerével hozza a tápláló nedvességet. Egy óriási fa egész életközösséget nevel és gondoz, belelát életünkbe. Alapanyagunk, a csillagpor nem röghöz kötött, hanem kozmikus. Ez a mindenség ember- és faarcú, mert lehet, hogy a végtelen űrben rajtunk kívül is létezik élet, de ilyen összefüggésben, mint a mi kis bolygónkon, aligha lehet több.

A fa gyökerei lenyúlnak a sötétbe, a föld alá. Mélyen kapaszkodik Földanyánk testébe, tőle merítve energiát. A fának általában akkora gyökérzete van, amekkora a lombkoronája. Szerteágazik a talajba, alá nyúlik, le az alvilágba, a holtak és a gonosz szellemek birodalmába. A föld köldökén át, az életfa gyökerén lefelé kell másznunk, hogy eljussunk az örök sötétség és a léttelenség honába. Itt nincs többé fény és meleg. Az ember és az állat nem nemz több utódot, és az anyák bomló, hideg, meddő teste nem szül gyermeket. Csak a fa lesz úrrá ezen a halott világon. Tavasszal ismét elindul benne nedveinek keringése. Gyökerein, törzsén keresztül hozza az életet a holtak világából, hogy így újra világot teremtsen idefönt.

Az életfa ábrázolása a kultúrtörténelem kezdetén a legtöbb nép művészetében és mitológiájában megjelent. (Lásd: Jankovich Marcell. „*A fa mitológiája*”). Az ortodox keresztény ikonosztázon is van életfa. Nagymihályi Géza görög katolikus művészettörténész pap így fogalmazott: „*A fatörzs a királyi ajtó, a titkos vacsora, a*

trónon ülő Krisztus, az Istenszülő, a Jel és a kereszt. A vízszintes sorok a fatörzs ágai.”

Öleljük át a fát, kövessük benne az élet áramlását, és másszunk föl derekán a lombok közé. Ahogy a földtől elszakadtunk, csak rajtunk múlik, meddig tudunk fölfelé eljutni. Kezdetben az égig ér, ahonnan messze láthatunk. Immár az egész világ alattunk van, de innen még visszaereszkedhetünk. Aki igazán vágyik rá, hogy megismerje azt a dimenziót, amely az égen túl nyílik ki előtte, másszon tovább, mert ez az *égig érő világfa* ettől kezdve *tetejetlen*, és midőn elhagyjuk rajta a földi világot, hiába tekintünk vissza, nem látjuk többé a földet.

Amikor megszületünk, anyánkkal közös erőfeszítéssel egy meleg, sötét, nedves kürtön át, a szülőúton keresztül vérlucskosan látjuk meg egy alagút végét, amely e világ fényével ragyog. Amikor a tetejetlen fán elindulunk, és alattunk a föld fényei végleg elvesznek, a sötét ágak között tapogatva, egyszerre ismét fölragyog előttünk a nap. Meleg, életadó fényével hívogat bennünket egy kopár, tövises bokroktól szegélyezett, hajnalpírral derengő világosság felé. Lábunkat minduntalan megszúrjuk, botunkkal vicsorgó kutyákat üzünk tova, míg egyszerre kiérünk a sötétségből, és ott vagyunk a világfa csúcsán. Előttünk milliónyi levélként zizegve hívogatnak őseink:

– Gyere, régen várunk. Látod, itt a helyed. Emeld föl végre orcád, hogy tündökölj!

Már nincs többé testünk, csak a lélek energiája lüktet, áramlik szét áttűnő ereinkben, hogy életfánk kozmikus keringő öröklétéből átadja halhatatlan erejét. Így küzd meg naponta a sámán is, amikor lehozza a hegytetőről a völgybe települt kis falujába a táj legszebb, legnagyobb fáját, hogy a házaktól körülvett téren elültesse. Fészket készít rá a fa lombja alatt, hogy amikor szükséges, fölmászhasson rá. Vigye magával az áldozatot, hogy kedves legyen a fának és a vele érintkező szellemeknek. A sámánfa immár *életvezeték*, amelyen keresztül le és föl lehet közlekedni. Így tart kapcsolatot az al-, az e- és a túlvilággal, hogy akik itt élünk a fa törzse körül, hírt hozzon nekünk, a nyugtalan és elpihent őseink szelleméről.

Kívánságainkat akasztjuk a nagy fára. Ágain a szél tarka, színes szalagok formájában rojtolja, lengeti őket. Kívánalmainkat nem mondjuk ki hangosan. Szavak nem zavarják a fát, hogy az üzeneteket továbbíthassa, és valóra váljanak. Csak a vágyakozás marad meg: egy másik ember szíve után, nagy cél eléréseért, pénzért, hatalomért, egészségért, gyermekáldásért... Mindenkinek van álma, amelyet szeretne megélni és betölteni. A szalagok ezeket őrzik, és a *kívánságfa* ága rákötött jelként érzékeli.

Eredetét tekintve, a fa mint „anya” a társadalom korábbi matriarkális időszakának fölfogását idézi. A patriarkátus terjedésével a nőnemű fa is „megférfiásodott”, különösen az eurázsiai népek esetében. Róheim Géza szerint a lányok háza előtt, vagy udvarában föllállított *májusfa*, illetve a házépítésnél a tetőre erősített, fölszalagozott *ácság* az erigált péniszt szimbolizálja, amely néha az erőszakos birtoklás, sőt a támadó fegyver jelképe is. Az átalakult szimbólumrendszerben így kapott a fa „hímnős” jelleget.

Ha fát ültetünk, magunkat szaporítjuk, amikor kivágjuk, életünket kurtítjuk. Pusztulásával csak az árnyéka marad, és kárhozatal rávetül lelkünkre. Telepedjünk alá, és hátunkat vessük a derekához. Fohászodjunk. A nagy fa meghallgat és megtartja titkunk. Világunk általa él és majdan pusztul.

FÁJDALOM

Hippokratésztől származik (Corp. Hipp.) ez a mondás: „*Divinum est opus sedare dolorem*”, vagyis „*isteni tett csillapítani fájdalmat*”. Az első fájdalomcsillapítók között az alkoholt, a mákfőzetet (ópiumot) és a mandragórát említették.

A fájdalomnak – szaknyelven a *dolornak* – pontos meghatározását a mai napig nem ismerem. Itt nem a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában található definícióra utalok, amely elsősorban a nyelvész szempontjából igyekszik magyarázatot adni, hanem a biológiai, élettani megfelelőjét kutatom. Egyáltalán mi a fájdalom? Rossz, elviselhetetlen, tűrhetetlen érzés, attól függően, hogy milyen erővel jelentkezik. Nem mérhető, műszerekkel nem, vagy alig kimutatható. Azonos behatás két embernél sem ugyanazon fájdalomérzettel jár. Ezt mindig az egyéni *inger-*, illetve *fájdalomküszöb* szabja meg.

Egyik első világhírű kutatója az 1932-ben Nobel-díjat kapott C. S. Sherrington volt, aki 1909-ben leírta a paprikában lévő *kapszaicin* fájdalomcsillapító hatását. Ez szelektív toxin, amely az érző neuronok 50 százalékát elpusztítja. Érdekessége, hogy csak a kémiai ingerekkel szemben hatásos, de a fizikailag kiváltott fájdalomra nem hat. A fájdalom élettani összefüggéseivel és a fájdalomcsillapítással foglalkozó tudósok közül meg kell említeni Patrik D. Walltot és Ronald Melzackot.

A fájdalom három alapvető részre tagolható. Legtöbbször a testi szenvedéssel találkozunk és talán ez a legszembetűnőbb. Az bizonyos, olyan kedvezőtlen állapot, amelyet érzékszerveink, illetve az idegrendszer érző idegnyúlványai fölfognak, majd bioelektromos ingerületként az ideghálózat közvetít a test valamelyik vagy egész részéből a központi idegrendszer fájdalmat *érzékelő* és azt *tudatosító* központja számára, de mindenféleképpen *szenvedést* okoz. Lehet *helyi*, *irradiáló* vagy *kisugárzó*, *szétszórt* és *általános* fájdalom, hasogató, metsző, szúró, görcsös, szaggató, kízó, illetve gyöttrő érzés, amelyek megrontják közérzetünket, hangulatunkat, és károsan befolyásolják testi-lelki működésünket.

A második megjelenési formája a lelki szenvedés. Jézus anyját, Máriát „Hét fájdalomnak” nevezik, pedig nem őt érte a testi gyötrelém és a kínhalál. Tünetei a „megtört szív”, azaz a megviselt idegrendszer, amely egészen az „idegösszeroppanásig” fokozódhat. Jellemző kórtüneti előzményei lehetnek többek között a szomorúság, bánat, levertség, és különösen az európai civilizációkban jelentkező, korunk egyik népbetegségként számon tartott, az elmagányosodással járó *depressziós tünetcsoport*.

Harmadik típusa az intellektuális fájdalom, amelyet e tanulmányon kívül szinte nem is említ még a pszichiátria és a pszichológia sem, pedig mind több embert érint. Példaként említjük azt a kutatót vagy alkotót, akinek tudományos, ill. művészeti eredményét ellopják, kisajátítják. A közöny, a hozzá nem értés, a rosszindulat vagy a szakmai irigység elutasítja, nem enged neki teret vagy létjogosultságot, és fájdalommal látja, hogy addigi szellemi erőfeszítése miként megy tönkre, esetleg szeme láttára feledésbe, anélkül, hogy őt, családját, csoportját – esetleg képessége és álláspontja szerint – az emberiséget szolgálta volna. Ebben a helyzetben ugyanazok a tünetek jelentkeznek, mint a második típusnál, és ez nem véletlen. A testi fájdalom még akkor is „kívülről” érkezik, ha az a szövetek megbetegedéséről közvetít üzenetet, és számunkra belülről jön, míg a lelki és intellektuális fájdalom idegi természetű, ezért az ember „legmélyéből”, személyiségéből, sértett lelkéből és intellektusából ered.

A fájdalom különösen szembetűnő és leggyakrabban a kisgyermeknél, illetve az

öregéknél jelentkeznek. Mindkét esetben élettani. Visszavetülve az elmúlt hónapokba, évtizedekbe, a jelenben mérhető módon, korhoz kötött alapokon nyugszik. Ehhez társul gyermekeknél a tapasztalat hiánya, amikor a legkisebb fájdalomtól is megijednek, és – neveltetésüktől, vagy belső érzékenységüktől függően – olykor hisztérikusan reagálnak rá; míg az öregek esetében a szenvedésüket éppen az élet során szerzett tapasztalataik válthatják ki. Az ilyen gyötrődő, mindig elégedetlen, síró öregre a gerontológiai szakirodalom is ezt a nem pejoratív meghatározást adja, hogy „nyafogó öreg”, a jelzőt hang- és hangulatutánzó szóval érzékeltetve; értvén alatta az idegrendszer nagyfokú elhasználódását, az önkontroll csökkenését. Mindkét életkornál a szenvedés visszahatásaként ellenállást és kötekedést eredményezhet.

A fájdalom, jelzés. Arra figyelmeztet, hogy a kiváltó állapottól igyekezzünk minél hamarabb megszabadulni, mert károsítja egészségünket, esetleg életveszélyt jelenthet. Egyik külső, tehát mások számára is látható megjelenési formája lehet a mimikai jelzés: a szomorú arckifejezés, lebiggyesztett ajak, összeráncolt homlok, görcsberándult izmok, réveteg vagy tüzet, gyűlöletet sugalló tekintet, a könnycseppek megjelenése a néma sírástól a hangos zokogásig.

Nem egy kultúr- és természeti népek által alkotott civilizációban a fiúgyermeket úgy nevelik, hogy az érzelmeiket, főleg a sírást mások előtt ne mutassák ki. Legyenek úrrá fájdalmaikon, és ne rohanjanak azonnal segítséget kérni. Erre szolgál mindkét társadalmi kategóriában a férfiak „beavatása”, amikor kínos tortúrán kell átesniük és bizonyítaniuk: a fájdalmak elviselésére fölkészültek. A törzsi társadalmakban brutális megveretésről, hajtincsek kitépéséről, a bőr bevagdósásáról, körülmetélésről, bőrbe, izomba akasztott horgokkal föllógatásról stb. kapunk értesülést. A „kultúrtársadalmakban” az iskolások, kollégisták, újonc katonák megverése, pénzük elszedése, megalázása, vaskos csínyek elkövetésének kierőszakolása a gyakori példák közé tartozik. Ezen utóbbiakhoz már nem csak testi, hanem lelki és intellektuális fájdalmak is keverednek.

Orvosaink a megmondható, milyen elképesztő emberi tévedés az a fajta „férfiasság”, amikor a szenvedők elhanyagolt betegségükkel akkor mennek hozzájuk, amikor a fájdalmuk elviselhetetlenné vált; és vagy jóval hosszabb, ill. kínosabb gyógyulási időszak vár rájuk, mintha a fájdalom és egyéb, a betegségükre jellemző tünetek jelentkezésekor azonnal szakemberhez fordultak volna, vagy menthetetlenek, és a társadalomban elvárt viselkedésük „fizetségéül” halál vár rájuk.

A fájdalom lehet állandósult állapot, amelyhez az ember hozzászokik, akár az évszakok változásához, és eljőhet az idő, amikor a megszokott fájdalomérzés már hozzá tartozik a napi élettani működéshez, akár a táplálkozás és kiválasztás. A fájdalmat meg lehet szokni, sőt az ember odáig is eljuthat vele, hogy igényli. Nélküle már nem lenne teljes az élete, és hiányérzete támad.

A fájdalom beteggé tesz. A betegség minden kultúrtársadalomban, amelyben van valamilyen általánosan biztosított szociális háló (még ha rongyos is!), igyekszik a kóros állapotban lévő emberen segíteni és gyógyítással, ápolással, illetve gondozással visszaállítani eredeti egészségét; vagy ha eleve betegnek született, a kor orvosi fölkészültségének megfelelő mértékben helyrehozni azt, amit a természet eleve elhibázott.

Az orvostudomány végső soron a fájdalomnak köszönhető. Ha idegrendszerünk számunkra nem közvetítene kellemetlen érzéseket, nem lenne értelme az azt kiváltó okkal sürgősen foglalkozni. Az orvoslás azonban eleve *humánus természettudomány*, és a

megérzésen, de mindenféleképpen *empátian* alapuló mentális szakág is, amelynek a megelőzésen túl legfőbb főladata a fájdalom csillapítása, megszüntetése és az alapállapot visszaállítása.

A fájdalom a törzsfajlás során a magasabb rendűvé válással alakult ki. Az ember tehát állatöseitől örökölte. Nincs olyan melegvérű gerinces, amely fájdalmától ne próbálna szabadulni, vagy ne igyekezne segíteni szenvedő társán. Ez az összefogás rendkívül nemes és elgondolkodtató. Ugyanakkor megfontolandó, mennyire emberi, ha valaki társából szándékosan vált ki fájdalmat, és abban gyönyörködik, örömét leli, esetleg kéjeleg benne? A „jó” beteg a fájdalommal magát gyötri. Élmény neki betegnek lenni, és fájdalomban élni. Szeret szenvedni, és ezzel környezetét befolyásolni, gyötörni, sakkban tartani, zsarolni. Más esetben pedig nincs benne önsajnálát és önszeretet. Szándékosan okoz magának fájdalmat, hogy szenvedjen, mert úgy véli, megérdemli.

A fájdalomnak fokozatai és megjelenési formái vannak. Jelentkezhet egész testfelületen, egyetlen lokalizált helyen, egyszerre több testrészen, vagy fokozatosan terjedhet ki. Kiindulhat belülről. Lehet ismeretlen eredetű és látható, vagy fölsimert okok miatt létrejövő gyöttrődés. Kezdődhet általános tünetekkel, rosszulléttel, hányingerrel, hasi görcsökkel, lázzal, kiválasztási gondokkal és így tovább, amelyek mind inkább markánsan kialakuló fájdalommal változnak. A szenvedés hirtelen is ránk törhet, kiszámíthatatlanul, egy pillanat alatt, és lábunkról ledönthet, vagy kiváltó oka akár életünket is veheti. Keletkezhet alattomosan, amikor indítékát még nem ismerjük, és lassan vagy gyorsan kifejlődhet, szervezetünket visszafordíthatatlanul pusztítva.

Ismert a fájdalomküszöb, amely rendkívül relatív és itt lép be a *mentális fittség*, amely a *fájdalomhatárt* növelheti vagy csökkentheti. Tapasztalat, pillanatnyi fizikai és lelki állapot, illetve fölkészítő tréning kérdése, hogy ugyanazon fájdalmat hogyan érzékeljük. Például, amikor egy kisgyermek korábban már megégette magát, és ezt követően tüzes pizskavassal közelítünk felé, félelmében az előző fájdalomélményét akkor is átélheti, ha a fenyegetés nem válik tevélegessé. Aki valamitől sokat szenvedett, annak a fájdalomküszöbe a megszokás miatt lehet alacsony, de többnyire mégis az a jellemző, hogy igen magas. Elég, ha fölidézi magában a fájdalmat kiváltó okot, hogy annak bekövetkezése nélkül is szenvedést érezzen. Ide sorolható, pl. a *fehértöbny-effektus*. Sokat szenvedett betegeknél, vagy éppen tapasztalatlan embereknél, akik gyakran, vagy ritkán vannak orvosi kezelésen; esetleg csak hírből halottak a rájuk váró fájdalomról, ezt már akkor is átérzik, ha fehér köpenyes embert látnak a rendelőben.

A fájdalomcsillapítás még a 19. sz. végén is alacsony szintet ért el. Durva narkotikumok, mákgubó-főzet, éteres altatás, háborús körülmények között olykor az alkohollal való leitatás nyújtották az önkívületi állapotot, vagy a fájdalomcsökkentést. Az viszont elgondolkodtató, hogy ma, amikor a fájdalomcsillapítás viszonylag magas szintet ért el, miért nem alkalmazzák kellő mértékben; hogyan lehet az, hogy egyes beavatkozások a beteg szempontjából még mindig „középkori jellegű kínzásnak” minősülnek? Ebben már nemcsak a gyógyítást végző személyek a hibásak, de a környezet is. Amikor a család, a barátok otthon, vagy a váróban lévő betegek úgy készítik föl az enyhülést kereső páciens, hogy „amikor én voltam itt utoljára, hozott a doktor egy ekkora tüt” – és mint a horgász a fogott hal hosszát túlozza, mutatják a „kínzóeszköz” valótlanságát.

Megfelelő testi és lelki tréninggel a fájdalomküszöböt egészen az érzéketlenségig

lehet redukálni. A fakírok, a sámánok, a vallási mániákusok kellően adagolt drogok, füstölés, táncolás, forgás, zene, főleg dobpergés hatására *transzba* esnek. Ebben a rendkívüli lelki és fizikai fölkeszültségben nyelvüket, arcukat, végtagjaikat átszúrják. A Fülöp-szigeti fanatikus keresztény hívők némelyike nagypénteken keresztre feszíteti magát.

A korszerű kórházakban pszichológusok dolgoznak, akik fájdalommal, vagy nagy megpróbáltatással, rettegéssel járó beavatkozások, műtétek előtt fölkeszítik a betegeket a várható következményekre és megerősítik őket a gyötrődés, avagy a kezelést követő hosszabb szenvedés vállalására. Ennek a tréningnek a fájdalomküszöb elviselhetővé tétele, ill. csökkentése a főadata.

E gondolatokkal korántsem merítettük ki a fájdalommal kapcsolatos kérdésekre adható feleletek sorát. Gondoljunk csak arra, hogy a sorstól, pl. gyakran kapunk olyan pofont, amely jobban fáj, mintha alaposan megvertek volna bennünket. Ezt a témát legjobban talán azzal érzékeltethetjük, ha leírjuk egy szenvedés történetét és szubjektív „lelki anatómiáját”.

*

»Pillanatra olyan érzésem támadt, mintha a felhőtlen égen ragyogó nap elé világos füstszínű üveget tartottak volna. Behunytam szemem és amint megszűnt a káprázat, újra kinyitottam. Megnyugodva láttam, nincs baj. Érzékcsalódásom lehetett, mert az ég változatlanul tiszta maradt és a nap akadálytalanul mosolygott fölöttem.

A jelenség fél óra múlva megisméltődött. A szememre ereszkedő homálytól kissé megszédültem. Nem volt kellemetlen, inkább lebegésnek éreztem, mint amikor az ember feje könnyű és lába nem arra viszi, amerre lépni szeretne. Különösnek hatott ez az enyhe szalonspicc, hiszen napok óta egy korty szeszes italt sem fogyasztottam.

„Elmúltam hatvan éves – gondoltam – ez a fura állapot bizonyosan a korommal jár együtt. Egykori osztálytársaim közül már négyen meghaltak, egyiknek mindkét csípőízületét kicserélték, van, aki teljesen megkopaszodott, néhányan cukorbetegék, rákban szenved a másik...”

Vigasztaltam magam, hogy nekem eddig még alig kellett orvoshoz fordulnom, és gyógyszereket sem szedek rendszeresen. A legutóbbi vér-, illetve vizeletvizsgálat szerint a koleszterinem kicsit emelkedett, kevés bennem a magnézium, de ezekkel a gondokkal akár száz évig is el lehet élni.

Az önvigasztalásban idáig jutottam, amikor a jobb szemem fölött egy csikban a koponyám teteje felé jól kivehető, görcsös nyilallást éreztem. Nem volt ez elviselhetetlen, inkább ijesztő. Szegény édesanyámat fél éve temettük el egy agyi katasztrófa után, amelynek okát és természetét nem lehetett pontosan földeríteni. Az orvosok egy része úgy vélte, hogy „agyérgörcse” volt, mások kisebb fokú agyvérzésre gondoltak.

„Istenem, csak nem követem az ő sorsát? – jutott eszembe, és könny szökött a szemembe. – Kezdődik az önsajnálát. Még beteg sem vagyok, csak valami múltó és enyhe tünet figyelmeztet, hogy ezután még több korpás kenyeret fogyasszak, vitaminokkal teli csalamádét és a húskételeket kerüljem.”

Nagyot nyeltem, mert éppen éhes voltam. Korábbi élményeim közül hatalmas tálon illatozó sülték jelentek meg előttem, olyan tökéletes valószínűséggel, hogy szinte nyúlni kellett utánuk. A fájdalom ekkor ismét megjelent és erősödött. Újabb figyelmeztetést

kaptam, hogy ne gondoljak az élet „habos” oldalára, mert ami jól esik, az vagy egészségtelen, vagy bűn.

Elgondolkozva ballagtam hazafelé. A parkban áthaladva kellemes nyár eleji alkonyatban virágzó fasor borult fölém. Fészkeléshez készülődő fecskék cikáztak át az égen, ahol még röpködtek a nappal bogarai. Amikor a fejem fölemeltem, a fájdalom belém hasított. Társamnak szegődött, mert állandósult. Halántékom gyöngyözni kezdett a születő félelem és szenvedés hatására.

„Bizonyosan rosszat ebédeltem, azért fájdult meg a fejem. Ha megvacsorázom és kipihenem magam, elmúlik az egész.”

Próbáltam másra terelni a gondolataimat. Fölidéztem magamban azt az emberöltővel ezelőtti, kerti kispadot, amely ehhez a parkhoz hasonló zöldterület szélén állt, és először csókolóztam. Ilonkával... Magdikával... már nem is emlékszem a nevére, de ma is végigbizsergeti a számat. Ahogy ajkamat érintettem, a fejjörcs ismét figyelmeztetett a valós jelenre. Szinte megbotlottam, mint akit egy jókora bunkóval sötétben, orozva, hátulról kupán vágnak.

„– Ennek fele sem térfa! – mordultam félhangosan. – Otthon nem terhelem a gyomromat éjszakára, hanem azonnal lefekszem. Úrrá kell lennem ezen a semmiségen.”

Minden lépésnél nyilallni kezdett a fejem, és egyre jobban szenvedtem. A fájdalom lassanként birtokába vett, és kezdett kisugározni a végtagjaimba. Egy idő után fölvetődött bennem – pontosan nem tudtam hány perc telt el –, a szüntelen szorítást vajon a koponyámban, avagy a mellkasomban érzem-e? Lépteimet megkettőztem, hogy minél hamarabb otthon legyek, csak hogy lábaim nem vittek. Minél jobban igyekeztem, annál lassabban haladtam.

Térdre rogytam, majd magamat megadva, lassan elterültem a pázsiton. Egy göröngy nyomta a kulcscsontomat. Próbáltam tőle eltávolodni, de a kisugárzó fájdalom ismét erősebb volt, és egész testem megvonaglott. Megkíséréltem segítségért kiáltani, de értelmes szavak helyett valami elnyújtott bűgás jött ki a torkomon, mintha gyári sziréna szaggatott hangját sodorta volna felém a szél.

„Itt a vég – rezzentem össze –, lehet, hogy ezt már nem élem túl.”

A testem a fájdalom hatására rángott, akár az élettani kísérlet közben elektromos árammal ingerelt békacomb. A fejem meg sem bírtam emelni. Éreztem, az orromat birizgáló fűszárlól félig elnyílt számba hangya mászik. A szemem kiguvadt a fájdalomtól és száraz nyelvem megdagadt. A görcsös fájdalom a hasüregemben szorította össze zsigereimet. Félttem, összevizelem magam, vagy tehetetlenségemben más hasonló szégyen ér.

A külvilág lassan kívül rekedt. Már csak a kín lüktetett bennem. Áthatotta lábamat, végigfutott az ujjaimon, a körmeimet feszítette, mintha csípőfogóval szaggatnák. Nyitott szememre homály ereszkedett. Már nem tudtam, a fák közül az est osont-e rám jótékony takaróként elfödve, vagy a látásom veszett el.

„Kár lenne így végeznem – jutott eszembe és sajnálkoztam sorsom fölött. – Nálam bűnösebbek is végezték már kellemesebben.”

A gyötirelem tovább folytatódott, és agyamban tüzes piszkavassal kotorták meg a velőt, amely kitüremkedett a füleimen. Mielőtt végleg elveszítettem az eszméletemet, arra emlékszem, hogy két idegen rám talált. Az egyik fölém hajolt, mondván, „hagyjuk itt, részeg”, a másik szimatolni kezdett, és megállapította, hogy „nincs borszaga, talán

cukorbajos és kómába esett”.

Ahogy újra elindultak és távolodni kezdtek, úgy erősödött bennem a doboló, harsogva őrvítő fájdalom. Fölrémlett hitoktatónk tanítása a pokolról, ahol a bűnös lelkek elevenen égnek. Úgy éreztem, nagy sebességgel zuhanok egy fortyogó olajjal teli üstbe, és a csillagfénytelen világ elmerült bennem.»

FÁRADTSÁG

Valamennyi élőlény közös tulajdonsága a fáradtság. A frissesség ellentéte. Ha az állatvilággal hasonlítjuk össze az embert, a fáradtság tekintetében van egy alapvető különbség köztünk és az alacsonyabb rendű fajok között. A fáradtsággal mindig együtt jár a kimerültség, a kedélybetegség valamilyen állapota, súlyosabb esetben reményvesztéssel. Ezek a tünetek különösen akkor keletkeznek, ha valaki folyamatosan fáradt állapotban él és napról napra, hétről hétre nem tudja magát tökéletesen kipihenni. Ilyenkor halmozódik benne a fáradtság, és vele együtt növekedik; szinte előbújnak belőle az ősi ösztönkésztetések, amelyek a tanult emberi normák ellen hatnak, és a kimerültséget gátló magatartás erősödését segítik. Az állatnál is hasonló a helyzet. Az idomítással „humanizált” vagy háziasított, illetve rabságba kényszerített állatból is kitör a pihenést erősítő ösztönös cselekvés, és ellenáll a gazdája akaratának. Ilyen esetekben az ember és az állat magatartása között mégis ott van az alapvető különbség, hogy az állat, ha megszorítják, előbb keményen védekezik. Minden biológiai fegyverét előveszi és használja. Csíp, vág, rúg, harap, büzt vagy mérget lövell, menekül, elbújik stb. Egészen a végső kimerülésig, amikor föladja.

Az ember nem adja föl ilyen hamar. Amikor fáradtsága olyan fokra érkezik, hogy a kiváltó ok fönntartása számára már súlyos egészségkárosodás nélkül lehetetlen, próbál a helyzetén lazítani. Kilép abból a mókuserékből, amelyikbe belekerült. Ha ez lehetetlen, lassítja a tempót. Amikor figyelmeztetik rá, megpróbál alkudozni, vagy ha ez sem hatásos, kisebb-nagyobb menekülő utakat, kiskapukat keres a helyzetéből való kilábaláshoz. Midőn ismét visszalökik a gályapad mellé, ájulást színlel vagy összeesésig húzza az igát. Tudja, hogy már az a kis idő is jelent valamit, amíg eszméletlenül pihenhet. A fejlett egyéniség még mindig nem adja föl.

A fáradtság nagyon különböző. Legegyszerűbb a fizikai kimerülés. Kiadós alvással, pihenéssel, megfelelő gyógytornával, masszírozással a zsibbadt, vagy tejsavval fölhalmozott, izomlástól gyötrődő izmokat megújítani lehet. Ez a helyzet igen gyakori élsportolóknál, akiket fokozott fizikai igénybevétellel készítenek föl valamilyen nagy versenyre. Ma már a testi igénybevétel túróképességét fokozzák, a kifáradási küszöböt kitágítják azzal, hogy pszichológusok mentálisan segítik őket. Így a lelki, szellemi fáradtság elmarad, és a testi megterhelés könnyebben kipihenhető. Visszaélni viszont nem lehet vele. Az állandó fizikai fáradtság következtében gyorsul a sejtek biológiai anyagcseréje, elhasználódása. Ennek ellenében nincs meg a megfelelő újraképződés, sejtszületés. Nagyobb a kopás, mint az újratermelődés. Ez a természetellenesen kiváltott folyamat sürgeti és fokozza az öregedést. Orvosi rendelőkben gyakran lehet látni „elhasználódott” fizikai dolgozókat, akik negyven éves korukra aggastyánnak hatnak, de a

belső szervi vizsgálatok is azt erősítik meg, hogy biológiailag koruknál „érettebbek”. Valamit lehet még ilyenkor is javítani a teljes életmódváltással és megfelelő javító, pihentető életvitellel. De ami végleg elkopott és hiányzik, mint például a fogak, fontos testfelületet védő szőrzet, hajzat, kiélt, pigmentált foltokkal teli bőr, már nem, vagy legföljebb esztétikailag, kozmetikailag, művi beavatkozásokkal javítható.

A fáradtság következő formája a szellemi kimerültség. Ennek több oka is lehet. Elősegítheti az egyhangú munka. Nincs szörnyűbb, mint a szellemi dolgozót úgy dolgoztatni, mint fizikai munkást a futószalag mellett. Tipikus példa erre valamennyi egészségügyi dolgozó, aki betegellátással foglalkozik. Még inkább beszűkülnek akkor, ha szakrendelést végeznek, és mindennap betegek százait kell ugyan azon a területen ellátniuk. A gond ott kezdődik, hogy sem a beteg, sem gyógyítói nem gépek. Előbbi igényli a testi-lelki gondozást, megfelelő ideig a vele való foglalkozást. Csakhogy erre a minőségi munkára nincs idő. Maguk a várakozó betegek kezdenek el türelmetlenkedni, ha az orvos alapos vizsgálatba kezd és nem halad a betegforgalom. Az egészségügyi dolgozóban viszont a termelőmunka hatására csökken az empátiás készség, növekszik a beidegzett, gépies feladatteljesítés. Egyetlen beteget sem ereszthet el, hogy lejárt a munkaideje, jöjjön majd holnap. Addig a valódi beteg tünetei súlyosbodhatnak, esetleg a gyors beavatkozás elmaradása következtében jóvátehetetlen károsodást szenved. De vizsgálat nélkül, ki tudja azt kiszűrni, hogy melyik páciens üldögél a váróban fölöslegesen, és ki az, aki indokoltan kereste föl orvosát? Ezért nem marad más, mint a munkatempót fokozni, bizonyos vizsgálatokat elhagyni. Egy-egy időszakban, különösen járványok idején eljuthatnak odáig, hogy gyógyszerfőlíróvá válnak.

Ez az egész egészségtelen folyamat leginkább az egészségügyi dolgozókat sújtja – a betegek elégedetlenségét fokozza –, és a fizikai fáradtságukat a szellemi kimerülésük tetézi. Eljön az időszak, amikor a kivett pár heti szabadsággal már nem képesek általános kifáradásukat kipihenni, csak valamit behoznak az elmaradt álmatlan órákból, szaladgálásokból, rutin föladatak teljesítése során keletkezett kimerültségből. Amikor ismét visszazuhannak a megszokott munkaritmusukba, sőt kiderül, hogy távollétükben senki sem végezte el a közben fölhalmozódott föladatokat, így azok megoldása is rájuk vár – szűrővizsgálatok, adminisztráció, beteglátogatások stb. –, gyorsan visszakerülnek abba az állapotba, amely a szabadságuk előtt kialakult, és a helyzetük innen súlyosbodik tovább.

A szellemi kimerültségnek vannak olyan típusai, amelyek nem ennyire romboló hatásúak. A nagy alkotókról, legyenek azok matematikusok, föltalálók vagy művészek, közismert, hogy a munkájukba annyira belefeledkezhetnek, hogy körülöttük megszűnik a külvilág. Mit jelent az ember számára a „külvilág”? Két alapvető fogalmat kell megvilágítanunk. Az egyik külvilág az a közeg, amelyben él és mozog. Ami a lakásban, munkahelyen, településén, a természetben körülhatárolja. Ilyenkor fordul elő, hogy például a tervező reggel kiül a hűvös teraszra dolgozni. Körülötte fák levelei zizegnek, madarak csicseregnek, és az utca zaja is csak távolról érkező, halk mormolásnak hallatszik. Asztala fölött, ahogy a tervezése alapján kezd munkája kibontakozni, és belülről látja, hogyan fog a valóságban kinézni, megfelelkezik a környezetéről. Észre sem veszi, hogy közben a nap tovább járt az égen és előbb ferde sugarakkal oldalról világította meg, majd a feje fölül tűzött rá és szája kicserepesedett, szeme vibrál a fehér papírt figyelve. Közben felesége ropogtatni valót hozott, elébe tette és automatikusan addig

fogyasztotta, amíg a tából ki nem fogyott. Emberek járkáltak körülötte, hangokat hallott távolról, amelyek hozzá szóltak. Valószínű, ösztönösen felelgetett nekik, de közben újabb fontos résszel bővült a munkája. Így lepte meg az este, amikor már csak a csillagok fénye derengett fönről és kezéből végre kiesett a munkaeszköze. Amikor az elcsöndesült házban a hálószoza felé botorkált, az agya lüktetett, és már csak az az egyetlen vágy hajtotta előre, hogy elérjen az ágyig. Mégis jóleső fáradtsággal rogyott le, mert mielőtt teljes éj zuhant volna rá, lelki szemei előtt új házat, hidat, városrészt, gépet látott, amely társait esetleg évszázadokig szolgálja és fönn tartja nevét.

A másik típusú külvilág az emberben található. Mindaz, amely a vegetációját biztosítja: anyagcsere, bizonyos mértékig az érzékelés, különböző élettani folyamatok. A munkavégzés, vagy más erős belefeledkezés során az ember körül előbb megszűnik a környezet jelenlétének felfogása. Amikor ez a folyamat tovább tart és egyre mélyebb ösztönrétegekbe kerül, lassanként megszűnik testének fizikai érzete. Vágyai, éhség, szomjúság, fizikai fáradtság, ürítkezési késztetés, zsibbadt tagok megmozgatásának igénye elnyomódik benne. Önkéntes zár alá kerül. Egy idő után a nagy szellemi igénybevétel odáig fokozódik, hogy elnyomja a természetes fizikai igényeket, és vele a testét károsítja. Ha ez gyakran ismétlődik, a különböző visszatartások következtében idült betegségek léphetnek föl.

Amikor az ilyen erős szellemi igénybevétel után az ember visszatér a valódi világba, a gátlások gyors föloldása érdekében nagyon sokan újabb egészségkárosítást végeznek. Leggyakoribb az alkoholizálás, dohányzás, narkózis, szexuális kilengés, az éhségérzet elmulasztása zabálással; de a belső láztól szabaduló test külső, hideg fürösztése, zuhanyozása is kellő károsodást okozhat. Ilyenkor nem egyszerre kell a feszültségeket oldani, hanem magunkat folyamatosan, lassan „kizsilipelni”. Mindenek előtt könnyű fizikai átmozgatás, kellő mennyiségű folyadék föl vétel, kevés ételpótlás után nyugtató alvás szükséges.

A fáradtság következő fokozata mentális; amikor lelki kimerültség lesz rajtunk úrrá. Ezt a típusú fáradtságot sokkal nehezebb kiheverni, mint az előzőeket. Gyakran egyedül már nem is lehetséges. Pszichológus, súlyosabb esetben, amikor a lélek a hosszantartó, megerőltető kifáradás hatására beteggé vált, pszichiáter szükséges. Hívó embernél lelkész segítsége is nélkülözhetetlen. Az igazi terápia azonban nagyon összetett segítségnyújtást igényel: a társadalomnak, annak a csoportnak, ahová tartozunk, a barátoknak, a családnak és a hitvestársnak az összehangolt segítsége nélkül csak részeredmények érhetők el. Mivel az ember bio-, pszicho- és szociális lény, egész környezetének, a természet gyógyító hatásának is érvényesülni kell. Ilyenkor nem segít a magány, de a zsúfolt környezetből csöndes, megnyugtató természeti közegbe kerülés üdülést hozhat. Ha fordított a helyzet, és a lelki fáradtság korunk súlyos társadalmi betegsége, az elmagányosodás következtében állt elő, éppen egy befogadó, kedves, vidám, életigenlő társaságba kerülés, aktív szórakozás hozhat gyógyulást.

A lelki fáradtság idülté válása az esetek egy részében nehezen kezelhető, vagy vissza nem fordítható lelki betegséggé, eltorzulássá válhat. Ez az ideges viselkedéstől, túlérzékenységtől, depressziótól, egyre nehezebb alkalmazkodó készségtől, kötekedéstől vagy visszahúzódtástól kezdve a mániakusságon, eszelős, zavaros, a közösség által el nem fogadott, antiszociális magatartáson át egészen az elmebetegségekig terjedhet.

Szomorú, hogy a kifáradás általában nem különíthető el egyetlen típusra.

Leggyakrabban összetett. Egyik vagy másik fajtája váltja ki a továbbiakat, amelyek az emberi szervezet egészében összeadódnak. Legtöbbször kísérő jelenségek társulnak hozzá, vagy egyenesen azok váltják ki. Korunk embere – különösen a különböző fölszabaduló lehetőségek, a táguló egyéni szabadság során – mind inkább individuummá válik, még akkor is, ha erős kötődése van a csoportjához. Az önálló egyéniség előbb-utóbb elmagányosodik. Bármilyen értéket termel, önmaga számára halmozni kezdi a kudarcokat. A csalódások szintén többrétűek, és ezeket igen sok tünetcsoport határolja be. A fáradtság másik kísérő jelensége lehet a szorongás, amely kezdetben csak a saját állapotától való félelemben állandósul, majd – még be sem következett, de már – a jövőbeli kimerültségtől menekülne.

Jön az ellensúlyozás. Aki emberi gondokkal foglalkozik, legyen lelkész, pedagógus, orvos vagy szociális munkás, a gyengék segítségét égető szükségének kezdi érezni. Ezzel a már meggyöngyült saját ingatag lelki egyensúlyát, olykor túlértékelt tulajdonságait igyekszik javítani. Hivatása a „kábitószerevé” válik, hogy ebben a mákonyos érzetben megfélekedezzen vagy eltörpítse saját mentális gondját. Ez a *helper szindróma*, amely saját kifáradásával való visszaélés és nehezen áll meg ezen a ponton. Következő állomása a *kiegési szindróma*, amely a krónikus lelki megterhelések, stresszek, kudarcérzések, szorongások összeadódása során fizikai, szellemi, érzelmi és lelki kimerüléshez vezet. Tanulmányok foglalkoznak változatos kiváltó okaival és egyéni tüneteivel. A kiegészített lelkű emberen reménytelenség lesz úrrá. Előbb saját, aztán mások munkájára, életére vonatkozó negatív bíraskodás válódhat ki benne. Elveszti realitásérzetét, ideáljait és céljait. Személyisége sérül, és ez az az ártalom, amelyet nagyon nehéz kipihenni vagy gyógykezeln.

FOHÁSZ

„*Bensőséges érzésből fakadó rövid ima, fájdalmas sóhaj; nyomasztó érzés ösztönös, hangos kitörése, sóhaj, nyögés*” – írja a szakirodalom. Hozzá teszem, hogy *könyörgés, kérés, óhaj, kíváncsi* is lehet. Ezek többnyire szinonimák, de megannyi árnyalati és érzelmi különbség van közöttük. Az általam hozzátett utóbbi négy fogalom annak kapcsán jutott eszembe, amikor majmok között az egyik ételhez jut, és megelégedett csámcsogással fogyasztja, míg a kisebbek és a gyöngébbek körül ülnek, és vágyakozva nézik. Szinte könyörögnek, olykor kapkodnak a táplálék után, úgy szeretnének ők is egy-egy falathoz hozzájutni. Karácsony körül figyeljük meg a játékkal, ajándékokkal teli kirakatok, vagy pultok előtt sóhajtozó, könyörgő, fohászzkodó gyermekszemeket, miként csodálják a számukra elérhetetlennek tetsző tárgyak jökora választékát, és ha hozzátartozójuk a közelükben van, kifejezésre is juttatják óhajukat.

A fohással kapcsolatos ima szerte a világon gyakran elhangzik az emberek száján, vagy megfogalmazódik a lelkükben. A fohász ugyanis a lelki kapaszkodás egyik megnyilvánulása. Valamilyen segítségkérés. Még a nem hívő ember száján is ki-kicsúszik a könyörgés: „jaj, Istenem, segíts meg”, ha végveszélyben, olyan rettegésbe kerül, amelynek hatására föladja korábbi, akár egész életén keresztül hangoztatott álláspontját; de lehet egyszerű frázis is, amelynek az Istenhez semmi köze, csupán a közismert szólás-

mondást ismétli.

Számomra a belső érzésből fakadó legszebb vallásos fohász a magyarok Himnuszának első gondolatsora: „*Isten áldd meg a magyart*”. Hozzá tehetem még a következő részt is: „*Jó kedvvel, bőséggel...*” Ezt az imát lehet tovább folytatni, hiszen az egész egy nagy fohász, sóhaj, óhaj és nemzeti könyörgés.

Az emberben régen megszületett az istenhez szóló fohász, amikor könyörgése nem egyetlen személyhez szállt, nem monoteizmusban gondolkodott, hanem a sokistenhit következtében mindig éppen ahhoz esedezett, akitől remélt valamit elnyerni. Fohászával hiányt fejezett ki, amelyre – számítása szerint – válaszul a kérelmezett megadta az ajándékot.

A történelem legalább ötezer évre röpít bennünket vissza Mezopotámiába, ahol ékírással fogalmazták meg a Rákos Sándor gyönyörű magyar fordításában olvasható akkád szöveget az ember teremtéséről. Részlet az első töredékből:

*Az istenek „Kiáltottak az istennőhöz.
A nagy istennőhöz, a bölcshez, az istenek segítőjéhez,
Mamihoz ekként kiáltottak:
»Isten-anyánk, teremts hát embert! Anyai tested melegéből,
verejtékkal, véres lucsokban hozd az emberfiát világra.
Szülőanyánk, ne késlekedj hát! Az ember hiányzik a földnek!«*”

Közel négy és félezer évet ugorva, Bourgeois L. Isten utáni óhaját 1551-ben, Genfben foglalja imában. Első versszak a református 42. zsoltárból:

*„Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt uramra,
És hozzá fohászkodik,
Tehozzád, én Istenem,
Szomjúhozik én lelkem,
Vajon színed eleiben
Mikor jutok, élő Isten?”*

Ugyanez a fohász így hangzik a római katolikusok 222. énekében, 1674-ből, a szegedi *Cantus Catholici*-ben:

*„Mint a szarvas hűs eret,
Csobogót,
Úgy kívánlak, mérhetetlen
Égi jót.
Énekszóval áldalak
Művedért.
Áldott Krisztus, kegyelmedbe
Vissza végy.”*

Az emberi „profán” fohász az óhajtó léleknek legteljesebb árnyalatait kibontva, legszebben a népköltészetben nyilvánul meg. Rendkívül szerény válogatást nyújtok itt ízelítőül, néhány verstördéket közismert népdalainkból. Sok évezredes fohász csöndül a rabok szabadságáért, amely kikristályosodva a magyar népköltészetben jóval rövidebb múltra tekint vissza. A török hódoltság után ugyanis 1723-ban alakul ki az újkori vármegyrendszer.

*„Röpülj páva, röpj,
 Vármegyeházára,
 A szegény raboknak,
 Szabadulására.”*

A következő népdalt a ballagó diákok éneklék szívesen, akik iskolájuk közeli elhagyása miatt szomorúak. Azért fohászkodnak, hogy szívük megkönnyebbüljön.

*„Füdd el jó szél füdd el
 Hosszú útnak porát
 Hosszú útnak porát
 Az én Szívem búját.”*

A fohász a szerelmes énekekben megannyi újabb árnyalattal jelentkezik. A következő népdalsorok a szerető iránti epekedésről szólnak. Egy nagy sóhaj a négy sor, hogy a magányos ember fa szeretne lenni.

*„De szeretnék az erdőben fa lenni,
 Ha valaki hazavinne tüzelni,
 Kigyógyítanám a gyarló világot,
 Akiben én szeretőt nem találok.”*

A következő versrészletben a búcsúzkodó ember azért fohászkodik, hogy csillagként beragyogva szeretője ablakán, utoljára csókot kérjen tőle.

*„De szeretnék hajnal csillag lenni,
 Babám ablakába beragyogni,
 Beragyognék hozzája, hajnalba,
 Csókot kérnék tőle utoljára.”*

Végül egy népdalrészletünk énekese az elmúlásban várja boldogsága beteljesülését. Fohászkodik kedveséhez, hogy menjen ki hozzá a temetőbe.

*„Ha meghalok temetőbe visznek,
 A síromra fakeresztet tesznek.
 Jöjj ki hozzám holdvilágos este,
 Úgy borulj le a sírkereszttemre.”*

A népdalrészletekből a fohásznak egy fontos tartalmi mondanivalója is kiviláglik. A hiányérzet, valami iránt: boldogság, szerető, szabadság stb. A könyörgő a várakozás időszakában van. Akkor kezd fohászni, amikor a bizonytalansági érzete, hogy kívánsága nem fog teljesülni, kétségekkel gyötri, és fél a megvalósítás, a beteljesülés elmaradásától. A fohász akkor jön, amikor valaki úgy érzi, hogy már kiüresedett, nincs kapaszkodója. Mindenben csalódott és csak a rajta kívül- és fölülálló, számára alakot nem öltött, meg nem határozott erő segíthet. A fohász boldogságváró könyörgés. A hívő azért imádkozik, könyörög Istenhez, hogy segítse meg. A fohászoló ember azért epekedik, hogy vágyát elérje.

Így, vagy úgy, az ember egész élete várakozással, epekedéssel, a maga elé állított cél elérésével telik, és hogy ez megvalósuljon, áldozatot hoz, „megdolgozik” érte, vagyis fohászol. Mágiát gyakorol, akár a varázsló ember. Fohászával meghívja a testének-lelkének hiányzót. Öntörvényű gyakorlatot végez: fut vágyának beteljesülése felé. Ezt a hosszú utat fohászával kívánja megkönnyíteni és lerövidíteni.

Az egész emberi élet egy nagy fohász. Szüntelenül epekedünk, kívánalmainkat szeretnénk elérni, vágyainkat beteljesíteni. Vagyis célunk van. Cél még akkor is, ha ez az élet szempontjából már nem építő, hanem romboló. A halálvágy is cél, amelyért előbb fohászolnak: „bárcsak meghalnék”, de végső esetben önpusztításba torkollhat. Az értelmes és tartalmas emberi élet ott szűnik meg, ahol már nincs cél és utána való epekedés; ahol többé nem száll fohász.

FÖLDANYA

A föld szavunknak sok jelentése van, és ezekhez több kiegészítő tulajdonság társult. Mindenek előtt jelzi a Nap egyik bolygóját, a Föld nevű kis égitestet, amelyen mintegy 4 vagy 4,5 milliárd évvel ezelőtt kialakult az élet. Különös helyzetben, különleges körülmények között. Mindeddig hiába kutattuk, hogy a Földön kívül van-e élet, nem kaptunk rá meggyőző feleletet. Az élet bizonyos mértékig ellentmond az anyagi világnak, és ebben az esetben ennek tévedése, hiszen véges. Ismert, hogy a földi élet egyszer teljesen véget ér, megsemmisül. Akkor miért alakult ki? A természet mindent lefarag magáról és elpusztít, ami számára szükségtelen. Ennek értelmében az anyag fejlődésének nem lehet az élet, vagyis az élővé vált anyag a csúcsa. „*Az organikus anyag anorganikus megsemmisülése felé törekedik*” – visszhangzik fülemben még ma is az emberöltővel ezelőtt, a gimnáziumban tanult mondat. Az bizonyos, akár van rajtunk kívül élet, akár nincs, jóval kisebb és romlandóbb tömeget képvisel, mint a Metagalaxis fölmérhetetlen holt anyagmennyisége, amelyet a természet jóval hosszabb időtartammal, hozzánk élőkhez képest szinte „örök létezéssel” látott el. E gondolatsor szerint a tartósabb az értékesebb, a pusztuló az értéktelenebb. Mindezek az elképzelések csak a Földünkön születhettek meg, és bennünk öröklődve csupán itt léteznek. Egy másik égitesten, ahol nincs élet, már értelmetlennek számítanak.

A föld az ókorban kialakult filozofikus gondolkodás szerint a fontos *őselemek* közé tartozott. A *jin* és *jang* elmélet alapján hűvös, befogadó, passzív, tehát női jellegű. Bolygónk fölszíne hegyeivel, vizeivel, pusztaságaival, sivatagaival együttesen is a földet alkotják. Az a talaj, amely mint biológiai léttér kialakult; amelyen élünk és segítségével

mezőgazdasági, illetve bányaművelést folytatunk, szintén föld. A gazdálkodó ember számára a talaj felszíne az, amelyen járunk, a termőföld, amelyet szántanak és belé magot vetnek. Innen lefelé, pontosabban a föld középpontja felé addig folytatódik, ameddig a gyökerek érnek, és táplálékukat felszívják a felszín fölé magasodó termőrész számára. Ez alatt a réteg alatt húzódik a víz és ásványi anyagok helye, le egészen az olvadt láváig, a *magma*ig; illetve a fölhasználható anyagok kiaknáthatóságának legmélyebb pontjáig.

A középkori keresztény szemlélet szerint a föld felszíne (lehetne) a Paradicsom, ha az ember a béke szigetévé változtatná. Alatta a holtak birodalma következik, amely elhalt testünket befogadja. Bolygónk középpontjában a fortyogó olvadt kőzetben van a Pokol, amelynek zsákjai további kínzó rétegeket, *bugyrok*at rejtnek, és a gonosz lelkek számára a halálon túli szenvedés tartományává teszik. Ezt a mesét a természettudományok ismeretének hiányosságával küszködő ember a gonoszság elrettentéseként, erkölcsvédelemből találta ki.

A valóság megfigyelését, illetve a vallási kultuszt leginkább a parasztember tudta ötvözni, és sajátágos mítoszt teremtett belőlük. Júda Halévi gyönyörű gondolatát idézem: „*Vendég és vándor vagyok én e földön, de lenn, méhében, birtokom, tanyám van.*” A gazdálkodó minden évben néhány alkalommal fölshántja a földjét. Már ez a talajművelés is különleges esemény. Olyan akár a szeretkezés, amikor az erigált péniszt jelképező erős vassal föltörlik a szűznek tisztelt földet, és szunnyadó magot vetnek belé, hogy az majd életre keljen. Ezt a folyamatot metaforikus képekkel nagyon szépen fejezi ki a magyar népdal e két sora:

„*Szántottam gyöpöt,
Vettem gyöngyöt.*”

A föld ezzel változik anyává. Az *anyaföld* legfőbb kincsünk, amelyből a szárazföldi élővilág születik, táplálkozik, növekedik, itt szaporodik, újabb nemzedékként művelni kezdi, majd halála után visszatér belé. A föld maga a mitikus uterusz, amely születésünk előtt és halálunk után befogad, életünkben anyaként gondoskodik rólunk. Minden agrártársadalomban tisztelet övezi, sőt istenként tisztelik, imádják. A 20. század elején Hódmezővásárhely néhány hagyományörző gazdacsaládjában még élt az a szokás, hogy a forró kopasztó vizet nem volt szabad a földre kiönteni, nehogy megégessék vele Földanyánkat. Egyes kultúrák szerelmi, mások virág, termény és állataldozatot mutatnak be érte; de nem egy kultusz élő emberáldozattal, azaz élve eltemetéssel adózott neki. (Ókori kínai, *matrilíneáris* afrikai stb.)

Ez a föld válik szülőföldé, amely valamennyi tisztességes ember számára szent, és mint az anyjához ragaszkodik hozzá. Ha hazáját, honát bántják, védelmére kel, akár az életét áldozza érte. Allatőseink territoriális vonzódását és harcát humanizáltuk, majd a szülőföld mítoszában életre keltettük. A földet nem lehet elhordani, hogy más népek, országok birtoka legyen; ha sebet ütünk rajta, be lehet fedni és gyógyulása után újra termővé tenni, rekultiválni.

Korunkban a földdel kapcsolatban különös ellentét bontakozott ki. Ugyanaz a nép, amelyik másokat kirekesztő módon, ha kell háborúzva igyekszik földterületét birtokolni, magától nem védi meg és ahol tudja, pusztítja. Kincseit kirabolja, termőrétegét, vizét, élővilágát kizsákmányolja. Gondatlan gazdaként betegen hagyja, sebeit mélyítve,

elfertőzve végveszélybe sodorja. (Lásd, pl. a Tisza ciánnal való mérgezésének bányatechnológiai hibáit.)

G

GARÁZDA

MindannyiÓNkban ott bujkál a garázda. Velünk született és kellően el nem nyomott agressziós ösztönünk része. Az emberszabású majmok: unokatestvéreink is nagy garázdák, és gátlástalanul törnek, zúznak, pusztítanak, amíg le nem csillapodnak. Ekkor ideiglenesen helyre áll a rend, de elindul az ellenkező folyamat is, amelynek során ismét gyűlni kezd bennük a feszültség. Így vagyunk mi is. Egyik emberből kitör a gyalázat, másokban szunnyad és megfelelő alkalomra vár. Ahogy a tolvajt az alkalom szüli, a garázda is lehetőséget kapva követi el ön- és társadalomellenes cselekedeteit. Ez az emberi magatartásforma évezredek óta ismert. Amióta írásos emlékek is őrzik, gyakran bizonyítható és dokumentálható. Különösen sok jó példa adódik az ó- és középkorból, de legfőképpen korunkból.

A garázdát és a garázdálkodást az emberi természet legősibb indulatai mindig újratermelik. Nincs olyan társadalmi réteg, amelyben ne lenne garázda, aki valamilyen vélt, vagy valós hatalmával élni, illetve visszaélni ne akarna; lehet az illető egy kolostorban laikus barát, rendfőnök, kaszárnnyában örvezetőtől a tábornokig bárki, hivatalban vezető, vagy egyeduralgó egy kormány élén, akit egész nemzete figyel. A garázda olyan, akár egy zabáló gép. Amikor már túltömte magát, alul, fölül kibuggyan belőle emésztetlen, környezetének kárt és undort keltő végterméke.

A garázdából mindig az antiszociális magatartása tör a fölszínre. Ebben hibás lehet az egyén öröklött adottsága miatt. Ez a legegyszerűbb és viszonylag legkisebb garázda réteg. Megfigyelték, hogy a kemény férfi bűnözők között sok az erősen *maszkulin* típus. Túlzott férfiasságukat annak köszönhetik, hogy egy plusz **Y** nemi kromoszómával rendelkeznek. (A férfi nemiséget ez a kromoszóma határozza meg. Az viszont nem igaz, hogy minden kemény bűnözőnek eggyel több férfi nemi kromoszómája lenne.)

A másik garázda réteg – és ők vannak többen – a tanult minta alapján válik rombolóvá. Környezetében ez volt az érték és példa; ez vésődött be gyermekkorától, amikor a tanulás, elsajátítás időszakában élt. Számára az képezte az értékkerentést, ha áldatlan tevékenysége során minél több kárt hagyott maga után. Számára a fekete lett a fehér, és ez az értékrend azért rögzült, mert tapasztalata fűződött hozzá, hogy amit tesz, számára jó és könnyebben eléri, mintha valamit keserves munkával állítana elő. Az ilyen környezetben a garázdavirtus elfogadott, és minél durvábban jelentkezik, annál nagyobb „értéket” képvisel. Környezete azért ismerte el, mert jól garázdálkodott és nem azért, mert remekművet alkotott.

A garázdát gyakran a szervezetlen, a megosztott, a politikai harcokba fulladt, gyűlölködő társadalmi rendszerek is támogatják. Azt egyik hatalom sem hirdeti, hogy valaki azért kaphat mondjuk *pro urbe* díjat, ha fölrobbantja a városházát, de ha megteszi, kellő mértékben nem üldözik, nem igyekeznek elfogni, nem büntetik. Így minden más garázda hajlamú ember is vérszemet kap. Érzékeli, hogy az elkövetett szenny cselekmény súlya nem áll arányban a társadalmi ítélet és megtorlás mértékével. Akit elfognak reggel, estére kiengedik. Ha mégis rajtakapják, de jó ügyvédje van, az egész ügy elkenhető. Amikor a társadalmat egy kicsit mégis pihentetik tőle – közben sajnálják, bűnbakként kezelik, és a médiában elindul a mártírrá szelídítése –, büntetési idejét jó

magaviseletére való tekintettel megkurtítják, majd marcangoló farkasként újra ráeresztik a békés embernyájra.

A garázda egyedül jóval kisebb ember, mint tömegben. Az ereje megújul és meghatványozódik, ha társakra találva, együtt követhetik el pusztító cselekedeteiket. A vitorlából könnyebben kifogható egy sapkányi kis szél, de ha minden vihar összefog, és örvénylő tornádóvá válik, amerre elvonul, romlás, illetve halál marad utána.

A garázda ereje megsokszorozódik, ha cselekménye előtt jól fölönt a garatra, illetve valamilyen ajzószeret használ. Ezeket a hasonló cimborák, mint „drogpótlékok” akár helyettesíthetik, akik egymást lelkesítik és fűtik. A romboló szellemét különösen erősíti és brutális fizikai erejét növeli, ha a társaságban más neműek, vagy rá fölnéző gyöngék is vannak, akik előtt lehet hősködni, többnek látszani, mint amekkorák.

A garázdákra a kegyetlenség jellemző. Alantas ösztöneik együtt, és a védtelen emberekkel, tárgyakkal szemben tudnak igazán kibontakozni; különösen akkor, ha tettüket a szellemi, illetve fizikai sötétség, és a tisztességes emberek hiánya vagy közönye is segíti. Abban a társadalomban, ahol a garázdaság mindennapossá és megszokottá vált, a segítségért kiabáló embert messze elkerülik, kitérnek a garázdaság elől, nehogy valamiképpen belekeveredjenek. Ha vérbefagyott emberre találnak, nem foglalkoznak vele, részeg disznóként kezelik: íme, ezért jutott a köre, gyepre. Semmiképpen sem kívánnak ismeretlen embertársuk mellett tanúként közreműködni, ezzel időt pocsékolni egy már bekövetkezett, egyébként sem megváltoztatható ügyben. Lehetőleg a közbiztonság őrei sem avatkoznak a dologba, mert nekik is kellemetlen. Igazoltatás, felelősségre vonás többnyire ott történik, ahol jámbor polgárok követnek el olyan szabálysértéseket, amelyekről maguk sem tudtak, és filléreiken fizetik be a rájuk kirótt büntetéseket.

A garázda általában nem úgy indul el hazuról, hogy ő ezen az éjszaka majd egy jót garázdálkodik. Jön az magától! A lebújok hangulata, füstös, alkoholgőzös, drogos világa, és az itt összeverődő haverok egymás előtti erőfitogtatása következtében hősünknek lilulni kezd a feje. Gyűlik benne a nagy hevületű indulat. Erejével nem tud mit kezdeni, és előbb el kezd kötekedni. Amikor a környezetét és az őt kellően megbolondította, kezd belőle kitörni igazi elfojtott éne. Lesöpri a pultról a poharakat, sört önt a nyugodtan iszogató társaságra, kitéri a szék lábát. Végre fölfigyelnek rá és néhány fogdmeg az ajtó elé dobja. Néhányszor még próbálkozik bejönni, de a haverok is utána erednek és elindulnak az éjszakában. Ami útjukba kerül, az menthetetlen. Amikor a garázdaság elszabadul, az mindig elfojtott társadalmi gondot, tehetetlenséget és elégedetlenséget jelez, amelyekről a hatalom addig nem volt hajlandó tudomást venni.

Ameddig elérik, az ereszek alól leszakítják a csapadékelvezető csurgót és az útra dobva összetapossák. Rikító festékekkel összemázolják a szorgos polgárok által gondozott házak falát, kerítését. Értelmetlen, primitív szövegekkel, ákombákomokkal, sátánista és gyűlöletet keltő, tiltott politikai jelekkel firkálnak teli minden útjukba eső felületet. A közben kiivott sörös, boros üvegeket az utca kövezetén halomra törik. Nekiesnek a padoknak, és deszkaszálanként széttörik. A játszóterek létesítményeit megrongálják, a kerékpárállványok fémvázát elhajlítgatják. A telefonfülkéket és berendezésüket összetörik, kirabolják. A szemétgyűjtő edények tartalmát fölgújtják és szétszórják. Kitérdelik a kistáskát, kidöntik az útjelző karókat, a táblákat rossz irányba csavargatják. Kidobálják, kicsavarják a közvilágítás izzóit. Betörik a kirakatokat. Megvernek és kirabolnak minden

egyedül, vagy csak párban közlekedő, útjukba tévedt embert. Nekiesnek a szobroknak. Fölmásznak rájuk, lefűrészelik, letörök kiálló részeit és a másik utcában az árokba dobják. A parkoló járműveket föltörök, megrongálják; amelyiket lehet, elkötök, összevissza randalíroznak, karamboloznak vele, és valamelyik gyér forgalmú útszálon kifosztva elhagyják, vagy tóba, folyóba gurítják. Visszafelé taxival közlekednek, és a vezetőjét kényszerítik a napi jövedelme átadására. Összetaposnak néhány, a földön, közterületen alvó hajléktalant, majd a közeli temetőben ledöntök, összetörök a síremlékeket és a kereszteket. Visszafelé belük tartalmát valamelyik kapumélyedésbe ürítök.

Közben hajnalodni kezd. A hősök fáradni kezdenek, és szétválva hazaténferegnek. A gőz még az agyukat homályként borítja, de erejük és lendületük megtörök, gyűjteni kell a következő garázdálkodáshoz.

GÉP

A gépet az ember találta ki és készítette el. A Biblia szerint Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette. Ha a gyártásban még Isten sem kivétel, hogyan lenne az ember? Minden gép a mi valamilyen tulajdonságunkat testesíti meg; egyik megjelenési formánkká válik.

Az első és legegyszerűbb gép ilyenképpen valószínű az elröpített *bumeráng* lehetett, amely ha nem talált, automatikusan visszatért kitalálójához, elkészítőjéhez és alkalmazójához, az emberhez. Az egyszerű görbe, lapos fa azért volt gép, mert antropomorfása, hogy az embert megkeresi és szolgálja, vitathatatlan.

A bumeráng egyszerre volt más élőlények ellen irányuló fegyver és az embert segítő eszköz. A gépnek ez a tulajdonsága mindaddig érvényes maradt, amíg nem fordult az ember ellen. Már a bumerángot is rá lehet dobni ellenfelünkre, és ha jól fejbe kólintja, agyonütheti. Csakhogy megjelentek a *katapultok*, vagy követ hajító gépek, és tőlük már egyenes út vezetett a pontosan célzó gépágyúig, amelyekkel – a belőlük kilőtt lövedék romboló hatásától függően – nem egy, hanem ezernyi emberélet is pillanat alatt kiolthatóvá vált.

A gép megítélése nagyon ellentmondásos. Attól függ, mennyire használjuk saját hasznunkra és mennyire mások pusztítására. Ebben az esetben nemcsak a fegyverekre kell gondolnunk. Évezredek óta ott voltak a sarlók, majd jöttek a kaszák, a kézi aratás szerszámai, a betakarítás első, primitív eszközei. Ezeket a 19. században aratógéppé, a 20. században arató-cséplőgéppé tökéletesítve azt gondoltuk, hogy az embert kímélik a nehéz fizikai munkától. Ez igaz is volt, de ugyanakkor ezrek kezéből vették ki a sarlót, kaszát, vagyis átvitt értelemben a kenyeret.

Angliában az ipari forradalom hatására, a szövőgép föltalálása után, amikor a takácsok bezárhatták műhelyeiket, mert egy gép egyetlen munkással annyi anyagot megszött, mint több kézi műhely együttvéve, a takácsok összetörték a segítő gépeket. Chaplin néma filmje a gépekről, a kapitalizmus hatalmas szörnyét mutatja be, amely fogaskerekei között örli, tépi szét a belekerült embert, aki tehetetlenül forog, zakatol a jelképes gép alkatrészei között kiszolgáltatottan. A gép ettől kezdve már nem az ember barátja.

Korunk ma még csak a robotok ellen ágál. Ezek a számítógépes technikával vezényelt, precíziós műszerek, amelyek hosszú szerelőcsarnokokban ember nélkül, távirányítással százszámra dolgoznak, nemcsak gyorsak és sok árucikket termelnek, hanem munkanélkülieket is ezerszám. Azt a néhány irányítót, aki az automatákat a vezérlőpult előtt ülve üzemelteti, jól megfizetik, mind kevesebb a munkaideje és több jut a szórakozásra, de a tömegek ellehetetlenülnek. Fölkerekednek, törnek, zúznak, háborúznak, és előzönlük az iparilag fejlett államokat. Ők is részt kérnek az emberibb életből.

A gépekben maga az emberi szellem dolgozik különböző mechanikákkal és számításokkal. Egyre kevesebb a forgó, zajos alkatrész, mind több az öngondolkodó automata, amelyet mi programozunk és tartunk életben.

Ma még a fantáziafilmek birodalmába tartozik, de a nem is távoli jövő része lehet, amikor az automatákba programozott emberi gondolatok nehéz helyzetbe hozhatnak bennünket. Az intelligens, gondolkodó gépek nem egyes szakmák, kisebb csoportok, hanem egész országok, az emberiség ellen is fordulhatnak, attól függően, milyen gonosz ember és milyen pusztító programot ültetett beléjük. Egyetlen robotrakétával, megfelelő nagyságú és erősségű atomtöltettel ma már az egész élővilág is elpusztítható.

Nyilvánvalóan túlzottan egyoldalú kép lenne a chaplini géplátomást előtérbe helyezni. Nagyon sok értelmes gép az egész emberiséget szolgálja. Több robot nélkülözhetetlen. Behatol testünk legrejtettebb zugaiba. Szenvedés és kártétel nélkül föltérképezi szöveteinket, sejtjeinket és megtalálja betegségeinket, vagyis diagnosztizál. Mások a gyógyulást hozzák el. A szórakoztató ipar olyan különleges, érzékeinket gyönyörködtető, értelmünket megmozgató játékok tömegét dobja nap, mint nap piacra, amelyek félévszázada még elképzelhetetlenek voltak. Kényelmesen otthon ülve gépeink segítségével beléphetünk a nagy könyvtárakba, és a legföltettebb kódexet is „lapozhatjuk”.

Az ellenség nem kívülről, egy másik égitestről jöhet, hogy akár az egész Földet leigázza vagy elpusztítsa. A gonosz belőlünk származik, és gépeink segítségével ellenünk támadhat. Kísérletek folynak a legcsodálatosabb, és fölülmúlhatatlanabb „géppel”, az élő emberi aggyal, amelyet megfelelő számítógépekkel, azokat robotokkal összekötve, szinte bármire képes automatákat hozhatunk létre.

A géntechnológiák valamelyikével, génebésszettel, klónozással stb. elérhetjük azt is, hogy az átlag emberből olyan „szuper egyedeket”, ezekből olyan *hiperfajt* tudjunk létrehozni, amely továbbszaporodva kiszorítja a Földről és az univerzumból a nálánál gyöngébb, „alantasabb” élőlényeket, így a mai, betegségek, olykor elhízott, elpuhult, érzelmileg, szellemileg, fizikailag visszamaradt egyedeket. Ez a fasisztikus falanszterről alkotott gondolat laboratóriumi kísérletek csírájában már itt kísért, amikor az igazi gép, az ilyen módon, mesterségesen előállított, *multikultúrájú* és cselekedetű ember lesz.

GY GYÁVA

Az ember fajilag kétségtelenül hozott magával agresszivitást, legalábbis hajlamos rá. Életében a családi, társadalmi ráhatás következtében, a szocializációja során dől el, hogy az erőszakossága kifejlődik-e vagy gátlás alá kerül. Ha valakitől elveszük a kultúráját, néptudatát, identitását és hitét, többé nem fűti eszme az erkölcsös életért, ezért bármire, a legdurvább agresszióra is képes.

Megítélésem szerint kétféle gyáva ember létezik. Az egyik a méhen belüli fejlődése során genetikailag elveszti agresszív hajlamát. A nép erre mondja, hogy *galambepéjű*, holott jól tudjuk, a galamb meglehetősen erőszakos madár. A gyáva másik típusa születésekor nem hoz magával több erőszakos hajlamot, mint más, de neveltetése és az agresszív megnyilvánulásaiért elszenvedett büntetések, megvonások, hátrányos helyzetek megtanítják arra, hogy elnéző, beletörődő és együttműködő ember legyen. A környezete ezt igényli, ezért kifejlődhet benne a „nyuszi”. A „gyáva nyúl” népi kifejezés legfőljebb részben igaz. Etológusok bizonyították, hogy ez a rágcsáló párzás idején a vetélytársakkal mind a négy lábával kemény „ökölvívó mérkőzésekben” vesz részt. Kis termete, növényevő táplálkozási szokása miatt a természet a táplálékláncba beépítette, ezért a nálánál nagyobb ragadozók prédaállata. Ebből következik, hogy veszély esetén „gyávának” mutatkozva, „fölkösse a nyúlcipőt” és idejében kereket oldjon.

Az embernél is van hasonlóság az említett állatok viselkedéséhez, de a társadalom a magatartásukat sokkal jobban befolyásolja. A gyáva a sikeresebb, mert jobban megtűrik, mint az erőszakost. A forradalmárt általában kivégzik, bebörtönzik, őt és családját lehetetlenné teszik, kiszorítják az uralkodó rétegbeli boldogulók közül. Az alattomos, a gyáva besúgó tisztes fizetést kap, elnézik kisebb botlásait. Akár a nyúl esetében, ő szaporodik jobban. Azok a népek, amelyek gyakorta lázadnak, hősöket és mártírokat faragnak gyermekeik legjavából, kiirtódnak, lassanként eltűnnek a történelemből, mert mindig a patkány szaporodik jobban, és bár pusztítgatják, igyekeznek annyit meghagyni, amennyi szükséges a társadalmi egyensúly megtartásához. Ezért nem igaz az a közmondásunk sem, hogy „gyáva népnek nincs hazája”. A gyáva szüntelen maga előtt tolja az őt védőt, aki rendre helyette veszik el, míg ő a hátérben marad, és a veszély elmúltával tovább éli megszokott életét. Egy biztos, bármiként is cselekszik, belőle sohasem válik oroszlán.

A gyáva mindig alattomos és árulásra alkalmas. Fölhasználható minden erkölcstelen dologra, elég megfélemlíteni. Szereti a törleszkedést, hízelkedést. „Macskatermészete van” – szokták rá mondani. Mindenkit képes kiszolgálni, aki agresszívabb nála. Az összeütközéseket kerüli, inkább meghunyászkodik. Ha hiába tér ki, rajta mégis erőszakot hajtanak végre, sebeit világfájdalommal nyalogatja, és szerencsétlennek érzi magát. Tele van alantas indulatokkal. Titokban kezét dörzsöli, ha a számára koncot vetők közül valaki pórul jár, miközben sajnálatában könnyeit törülgeti.

A gyáva emberrel nem érdemes packázni. Tudni kell, hol a mérték, ameddig üthető. Ha sarokba szorítják, patkányként harapni kezd. Beárul és tanúkat szerez. Támadjára még

olyan cselekedeteket is rábizonyít, amelyeket nem követett el. A megtorlásban kíméletlen tud lenni, amíg kétes értékű hatalmat kap.

Az ilyen ember nemcsak lelkileg torz, de legtöbbször született vagy szerzett testi hibája következtében, tehát önhibáján kívül is személyiségtorzulást szenved. A gyávák között ritkán találni két méter magas, mázsa tömegű atlétát, aki már a pusztta megjelenésével is tiszteletet, legalábbis kíméletet parancsol, annál többet láthatunk a gyöngé, hibás alkatúak csoportjában. Ez nem „faji” kérdés, hanem természeti adottság – úgy mondják, hogy „a természet elhibázta” –, amely miatt az ilyen szerencsétleneket a diktatúrák kihasználják, ahelyett, hogy humánussal kezelnék őket.

A gyáva ritkán választ erőszakos társat. Madách szerint „ebnek is eb a párja”. Esetünkben az a mondás sem igaz, hogy „az ellentétek vonzzák egymást”. Más kérdés, a gyávanak esetleg igénye lenne egy erős védelmezőre, de az erőszakos ember ritkán választ maga mellé ilyen barátot, hitvest, hacsak azért nem, hogy szadisztikus vágyait a gyáva állandó gyötrésével kiélje.

Ahogy az erőszakos egyéniség szélsőséges, a gyáva is a végletek másik részéhez tartozik. Valamiképpen mindegyikhez többet kell alkalmazkodni, keservesebb a velük való együttélés vagy kapcsolattartás, mint a kiegyensúlyozott személyiséggel. A gyáva nem válogat, alapjában mindenkit utál és irigylél vagy azért, mert agresszív, avagy a kiegyensúlyozottsága miatt.

A gyáva ösztönösen rejtőzik. Mindig nesztelenül jár, mintha mezítláb volna. Szereti a gumitalpú és vászoncipőket. Az ajtót véletlenül sem csapdossa. Igyekszik beleolvadni környezetébe, hogy észrevétlen maradjon, miközben sunyi módon mindent megfigyel, és magában elraktároz, hogy tapasztalatait adott pillanatban bárki ellen fölhasználhassa.

Különös ellentmondásként szereplési vágya is van. Imádná kitűnni, illetve valami olyan dolgot cselekedni, amely meghozná neki az áhított elismerést és kitüntetést. Utóbbiért akár a családját is föláldozná. Ez a magatartása azért alakult ki, mert a kiválóság társadalmi védelmet is nyújtana neki az agresszorokkal szemben. Nem ő lenne a célpont. Ugyanakkor a megméretés, a felelősség és a teljesítmény elérése nem tetszik neki. Szorgalma addig terjed, míg vele egyéniségét földheti.

Narcisztikus tulajdonság is van benne. Szeret tükör előtt hosszan magával foglalkozni. Gondosan elrendezi haját, ruháját. Nemétől függetlenül örömmel használ élénk illatosítókat és különleges díszeket. Szeretne magával elégedett lenni, és ezt az örömet meg is szerzi. Ha piperézésén rajta kapják, roppant dühös, de ha a fölfedező nálánál erősebb egyéniség, igyekszik indulatát palástolni.

Lelki vonatkozásban a fájdalomküszöbe rendkívül változó. Hol túlérzékeny és sohasem tudhatja az ember, mikor sérti meg, ha ezt nem is mutatja ki, hol pedig semmit sem vesz magára. Lelkére pajzsot, testére páncélt növeszt, hogy bevehetetlen bástya legyen. Tűrőképessége mindkét szélsőséges irányban meghaladja a fejlett személyiség által elviselhető.

Soha sincs világos, tiszta fogalmazása. Jelképekben beszél, amely így is, úgy is érthető. Nehéz rábizonyítani, hogy szavaival kígyóként mérges nyálat lövellt, mert mondandóját nem pontosítja, csak érzékelteti. Amikor rákérdezőnk, hogy „ez a célzás nekem szólt?”, magában azt gondolja, hogy „ez már nem célzás volt, hanem találat”, míg szavakkal azt közli, hogy „ne vedd magadra, csak általában említettem”. Itt a témának és a vitának vége. Egyiket sincs értelme tovább folytatni, mert az ember úgy kaphat újabb

nyilatkat, hogy azokat tisztességes körülmények között nem tudja visszalőni, miközben a sebző gyáván megfutamodik.

Végül bele kell törödnünk, hogy a gyáva természet és személyiség hozzátartozik az emberhez. Tetszik, vagy sem, itt van velünk. Néha elviselhetetlenül nagy csoportosulásokban, máskor sajnálatot ébresztő magányban. Ha sokan vannak együtt, természetük átcsap a másik végletbe, erejük megnő és pusztá jelenlétük is agresszív lehet.

GYÓZTES

Emberi értéket adó, példát mutató hőssé válni győzelmet jelent. Nem valószínű, hogy bármelyik ember veszteségre született, hacsak minduntalan árnyékba nem húzódik, ahelyett hogy lenne mersze és akarata a napra kiállni. Győztest a véletlen is szülhet, akár egy pillanat alatt, anélkül, hogy erre várt volna, de hosszú tréninggel, készülődéssel, kemény munkával is lehet ráhangolódni.

Az ember olyan, amilyen. Egyre nehezebben nyomja el magában az agresszivitást, mind kevésbé látszik együttműködő társnak, mégis úgy értékelem, nem bukásra teremtődött. Még a legtöbb öngyilkos is előbb jelzéseket ad, mielőtt önpusztító cselekedetét végrehajtaná. Példálódzásával, majd öngyilkossági kísérleteivel fölhívja a figyelmet, hogy vele kapcsolatban valami katasztrófálisan hátrányos dolog alakult ki, amelyet hosszú távon nem képes elviselni vagy megváltoztatni, ezért még élete veszélyeztetésével is segítséget kér. Csak, amikor mindenki elfordul tőle, midőn úgy érzi, hogy rajta már senki sem hajlandó segíteni, akkor végez magával. Az öngyilkosság, az önmaga ellen ható agresszió mindig a vesztes győzelme, kíméletlen korbácsütés, és megtorlás a környezet számára. Elgondolkodtató, hogy a hátramaradók, akik átéltek társuk halálba igyekvését, de túléltek, vajon győztesek-e, vagy ők az igazi vesztesek?

A győzni akaró nem ezt az utat választja. Több lehetőség is kibontakozhat előtte. Tehetségétől és emberségétől függ, hogy melyiket választja. Győzni lehet saját erőből, mások segítségével, a társak félrelökésével és eltiprásával. Mostanában sajnos mind inkább az utóbbi két típus került előtérbe és nagyobb számba. A győzelemhez vezető út is többféle lehet, attól függően, hogy a küzdőnek mekkora a gyakorlata, és tehetsége a nehézségek leküzdésére, illetve mekkora ellenállásba ütközik. Könnyű úgy győzni, ha a versenyre csak ügyefogyott, alkalmatlan ember nevez be, csupán egy tehetséges és kimagasló küzdőképességű akad köztük.

Az igazi küzdőtípus nem szeret úgy győzni, és babérokat szerezni, ha a verseny során nem kell érte megszenvedni. Az ilyen győzelemnek csak ára van, de nincs igazi értéke. A valódi győztes tisztességes versenyben, egyenlő esélyekkel indul. Nagy ellenfelek fölülmúlásával bizonyítja rátermetségét és fogadja el az ünneplést. Miért akar mindenki győztes lenni? Mind maga, mind a közössége előtt bizonyítani kívánja kiválóságát. Ki akar tűnni a csoport- és kortársak közül, meg kívánja tartani emlékét a jövőendő nemzedékek számára is, tehát halhatatlansági igénye van.

Próbálja megmutatni, abban a versenyben, ahol győzött, nálánál nem volt jobb. Számára a győzelem örömet, sőt boldogságot jelent. Ez a dicsfény éltető erő, amely újabb bátorságot és ösztönzést ad a további versengéshez, az újabb győzelmekhez. Kétségtelen, hiúság is kell hozzá, amely megfelelő mértékkel elfogadható emberi tulajdonság. Ezek

nélkül nincs ösztönző erő, emberi haladás. Ha mindenki maga elé engedné a másikat, aki helyette érdemtelenül vinné el a pálmát, ezzel az emberiség nem fejlődne, hanem megtorpanna, sőt visszamaradna.

Az ógörög stadionban a győztes egy évre megkapta a babérkoszorút. Ezzel egész népe előtt megkoszorúzták, tehát fölmagasztalták. Amerre járt, elismerés és üdvözlés kísérte. Nemzeti hőssé vált, aki ezért megbecsülést érdemelt. A monda szerint egy ilyen verseny során ott ült a legjobb küzdő édesanyja is. Amikor fia győzött és megkoszorúzták, a lelátóról bekiáltotta neki, hogy „– Most halj meg!!” Szó sincs róla, hogy gyermekének a lehető legrosszabbat akarta, az életét áldozni. Ellenkezőleg. A legjobbat kívánta neki. Az örök boldogságot, amelyben, ha meghal, a túlvilágról időtlen időig való visszatérésig része lehet. A következő évi nagy versenyen, ahol újra megválasztják a legjobb küzdőt, már nem valószínű, hogy az ő fia lesz a győztes, hiszen mindenki azon fáradozik, hogy maga mögé utasítsa. Az év gyorsan tovaszáll és babérját vagy önként átadja, vagy az új befutó elveszi tőle. A diadalától megfosztott, egykori győztes szánalmas, akit mégsem sajnál senki, legföljebb az anyja, mert egy jó anyának soha sincs kudarcot vallott, vagy bukott gyermeke. (Lásd még az Út esszét.)

A győztes fölállhat a dobogó legmagasabb pontjára, így a többiek fölé emelkedik. Nem kell neki mások árnyékában szerényen az orrát lógatni, valahol a „futottak még” sorában görnyedten és tétován álldogálni. Egy sorszámra zsugorodott helyezettnek lenni a célratorók között. Kihúzhatja magát. Nyugodtan bárkinek a szemébe nézhet. Nem kell földre szegezett pillantással, sandán körülnézni, hogy őt vajon ki veszi észre? Elsőnek éljenzik és megtapsolják. Ereiben nő a feszültség, halántéka lüktet, mellkasa domborodik, idegeiben fokozódó áram vibrál. Ma nincs senki hozzá hasonló. A második, a sokadik helyezett, mindenki csak utána jön. Őket végül már számon sem tartják. Csak egy név, adat lesz valami fősoroló szakági listán, amelyet hamar elfelejtenek. A győztes nevéből viszont mindaddig harsog a világ, amíg nem talál legyőzőre.

A győztes egyszerre mindenkinek a barátja lesz. Még azok is hozzádörgölődnek, akik eddig hasmenés formájában a folyóba pottyantották volna. Vele el lehet dicsekedni: „nekem ilyen hős a barátom. Régi haver, aki már pelenkás korában kiváló volt, és csak velem cimborált. Én már akkor megláttam benne a győztest. Hiába mondták ismerősei, hogy semmirevaló, úgy bíztam benne, mint önmagamba. Nem is értem, miért olyan vakok az emberek, hogy nem látták, micsoda tehetség, pedig csak rá kellett volna nézni. Az a sugárzó, nyílt tekintet, a szép, magas homlok, az erős áll, a finoman ívelt ajak, és természetesen a termete, a duzzadó izmai messziről kiáltották, ő a legkülönb! Ő győztesnek született!!”

A győztest ünnepelni kezdik. Mindent kiszimatolni képes emberek kikutatják, hogy fél évvel hamarabb bilizett, mint a csoporttársai. Avítt fotókat ásnak elő, amint nehezen mászik egy kötélén fölfelé és jóval a cél előtt leesik, de ekkor el kezd gyakorolni. Izmai napról-napra acélozódnak, kitüremkednek a bőr, majd az ing alól. A következő fényképen már látni lehet egy iskolai ünnepségen, amint az élő gúla tetején áll és karját úgy emeli fölfelé, mint akinek az istenek nyújtottak kezét. Mások testén mászva jutott egyre följebb, míg fölért az emberhalom csúcsára, de mindenki segítette, hogy odafönt őket is képviselje, és mondjon értük néhány jó szót, ha Jahve, Jupiter, Zeusz vagy Allah parolázik vele.

A győztes felemás eredményeket érhet el. Tornaórán elsőnek kúszik végig a fűvön a célzászlóig, nem törődve vele, hogy térdéről lement a máz. Azután a példát kellene neki

megoldani, de az óra végén is ott tart, ahol kezdetben a ceruza végét kezdte el rágogatni. Nem érthet mindenki mindenhez. Őt nem arra nevelték, hogy füzetét számokkal írja tele, hanem a futópályán mindenkit lekörözzön. Ehhez gyakran nem ész, hanem láb és szív szükséges. Nem baj, ha oktalan, csak szép legyen. Amikor a győztesek listájára bejegyzik, soha, senki sem kéri tőle számon, hogy matematikából miért volt elégtelen. Őt a sportra tenyésztették, itt szerzett elévülhetetlen érdemet. Győztesként igazán nem is nézte le azt az ügyefogyott fickót, aki három percen belül kiszámította az egyenletet és dolgozatát beadva, kiment a térre hűsölni, míg ő egész órán át ott izzadt példalapja fölött, egy ép gondolat nélkül. Mégis, mi lett belőle? A győztes zsebe tele az elismerés jól megérdemelt, bármire beváltható eszközeivel, míg az a lúdtalpas rossz cipőben jár, és a nők messze elkerülik. Így forog a szerencse és lesz az utolsóból első, sőt ünnepelet győztes.

Másként is lehet valaki győztes. Az első világháborúban történt. Egy átszellemült, tiszta lélek, amikor rajának kiadták a „tüzelj!” vezényszót, puskáját a csöve felől szorította magához és ellőtte a fél vállát. A tábori kórházból lábadozása során elkóborolt az erdőbe sárgult leveleket gyűjteni. Közben leszállt a novemberi köd, és tétován böcörögve arra lett figyelmes, hogy idegen szavakat hall maga körül. Szúrós tekintetek és szuronyok szegeződtek rá, majd az ellenség fogolyként elkísérte. Csakhogy a ködben ők is eltévedtek és visszavezették a táborába. Egyszerre csak azt látják, hogy kelekótya betegük magával hoz egy tucat ellenséges katonát. Közrekapták, és az őrzőit lefegyverezték. Volt nagy éljenzés.

„– Micsoda gyerek ez a Jani! No hát, puszka nélkül ennyi muszkát ejtett fogságba!”

A szemlén kiszólitották a sorból. Mellére tűzték a nagy keresztet. Egy heti rendkívüli szabadságot, és a háború után a kormányzótól vitézségi rangot kapott, ráadásul néhány hold szikes földdel. Igazi hőssé, mi több, mintaképpé vált, akiről már a frontról képes beszámolókat küldtek haza, és győztesnek kijáró elismerésekkel halmozták el.

A győztes kevesek által alkalmazott pályafutása is ismert, amellyel elérheti végső célját. Ez a keservesebb út, és ráadásul semmivel sincs nagyobb elismerése, mint annak, aki egy csapásra válik ünnepeleté. Már gyerekkorában fölteszi magában, hogy eredményes életet kíván élni, és mindenkinek bizonyítja, hogy különb a többiekénél. Hajnalban kel, gyorsan átismétli az előző este megtanult leckét. Fürgén mosdik a hideg vízben, de nem reggelizik, hogy súlyát tartani tudja. Száguld az edzésre. Testét alaposan meggyötri, szakad róla a veríték. Rohan az iskolába, hogy becsengetés előtt már a padban üljön és segítsen a mellette lévő rossz tanulóknak elmaradt föladatát megoldani. Minden órán elsőik között jelentkezik, amikor a tanár számon kéri a tanultakat. Bizonyítja, nemcsak a föladott leckét ismeri, de a témához szorgalmasan hozzáolvasott, és felelete közben a történelem hősének intim életéből is belop néhány izgalmas részletet.

Amikor serdülni kezd, hozzá méltó, rendes lánynak udvarol. Csak ellenőrizhető, nyilvános helyekre jár vele, nehogy pletykázzanak róluk, és ez befolyásolja kialakuló jó megítélését. A sportversenyeken élen jár. Gyakran ő áll a dobogó csúcsán, és Napóleonnak szétnéz figyelő dombja tetejéről. Gyakorol az eljövendő kitüntetések fogadásához. A bizonyítványa kitűnő, és év végén kedvenc tanárától jutalomkönyvet kap. Néhány év múlva az egyetemen a professzor rögtön rájön, hogy ő a legértelmesebb tanítványa, és maga mellé veszi segítségül. Együtt túlórának a görebe fölött, és mindketten érzik, születőben van a nagy találmány. Amikor tanára átveszi az állami díjat,

a médiában megemlíti, hogy egyik diákja is hozzásegítette a sikerhez, aki most végez kormánygyűrével.

Ott marad az egyetemen tanársegédnek. Útja töretlenül halad az intézetvezetői kinevezés felé. Feleségül veszi egykori diákszerelmét, akinek három gyermeket nemz, ezzel megtörve annak is szorgalommal fényesített karrierjét. Sportolni már nem jár, de van egy jachtjuk a szomszéd ország tengeri kikötőjében, ahova minden nyáron elmennek két hétre nyaralni. Barnára sülnek a mediterrán nap alatt, és amikor hazatérnek, irigylik őket. Ismét folytatódik a napi verkli, de már másodszor is őt terjesztették föl a nagy kitüntetésre, és most végre meg kell kapnia.

A következő állami ünnepen ott ül az első sorban. Mindenki más mögötte foglal helyet. Elsőnek szólítják, és miközben kellemes háttérzeneként szól a halleluja, a legnagyobb aranydíjat nemzeti színű szalagon a nyakába akasztják. Amikor kezét fog, érzi, ő tesz szívességet az államfőnek, hogy idefáradt és átveszi tőle a kitüntetést. Hosszan rázogattja a feléje nyújtott kezét, hogy a jelenlévő valamennyi riporternek legyen ideje a fényképezésre. Arcát kissé a lencsék felé fordítja, hogy az újságok első oldalán ne oldalról lássák. Már csak egyedül van a dobogó legtetején, az első helyen a kiválasztottak között, a villanófények káprázatos tűzözüében. Amikor méltóságos léptekkel, gerincét kihúzva visszafelé megy, fejét odabiccenti a tömegnek a tapsot megköszönve, de nem néz rájuk. Ő a győztes, akit az egész nemzet ünnepel, és hírét viszik szerte a világban.

Kényelmesen visszahelyezkedik páholyába. Amíg a többiek átveszik a kisebb-nagyobb érmeiket és okleveleket, elgondolkodik. Hangulatát szomorúság árnyékolja be. Hogyan lehet az, hogy még nem terjesztették föl a Nobel-díjra? Mindenki tudhatja, már régen kiérdemelte volna. Micsoda félreértés és közömbösség van azokban, akiknek kötelessége lenne őt, az individuumot, a meg nem ismételt zsenit az ember-milliárdok sűrűjéből, a masszanépből kiemelni. Amikor gépkocsivezetője kinyitja előtte az ajtót és beül a párnázott autóba, már tudja, hogy nem nyavalyogni, hanem elszántan küzdeni kell tovább. Modoros humorral odaszól a sofőrnek:

„– Csapjon a lovak közé, Józsi!”

H

HAJLÉKKÉSZÍTÉS

Veszem a táskám. Ott lóg egy szögön a falon. Anyám szötte és varrta rongyokból. Belerakom a kulacsom. Már nincs, aki hamuba sült pogácsát adjon. Az éhezés ellen majd szakajtok néhány szem gyümölcsöt hosszú utamon. Kezemben bot a kutyák és a göröngyök ellen, hogy ne üldözzenek, illetve ne botladozzam. Vándorútra indulok, mert új hajlékot építek.

Hónapokig megyek előre. Nem tudom, egyenes irányba visz-e a lábam, vagy elindulásom közelébe gyakran visszatévedek. Gyönyörű kerek világban járok. Fölöttem gömbölyödik a napfényvel és éjsötéttel kivert ég, körülöttem a mező szélesedik. Egyedül vagyok, nincs hova tovább mennem.

Ez itt a birtokom, amelyet ősi jusson örököltem. Nem nagy az egész. Arra szolgál, hogy egykor a föld befogadjon. Itt nyugszom majd örökre. Velem egész világ válik csillagporrá, hogy fénylő égitestekről tovább álmodhassam. De addig vagyok, és életházat emelek.

Ágakból négy cöveket faragok és leszurkálom. Zsinórral kerítem és alapul lábammal keményre döngölöm. Gödörből sarat hozok. Veritékem és kezem gyúrja csomókká, ahogy a fecske ragasztja fészket. A jelölés mentén rakni kezdem a falat. Amikor karom fölül már nem éri, keresztbe rá erős ágakat fektetek, és bogárhátra szénát terítek. Az ajtónyílás keletre néz, hogy reggelenként, ha fölkel a nap, sugarai beragyogjanak. Az ablak kicsi. A hold éppen az ágyamnál, a fejem fölött néz be kíváncsian, ha erre jár az ég mezején. A kutat addig mélyítem, amíg belepillantva Földanyám víztükröt nem tart elém.

A hajlék előtt jószágot nevelek, hátul pedig kertet gondozok. A telket bevetem. Jó magot szórok a barázdába, hogy az állatoknak abrakot, nekem pedig kenyeret adjon. Évre rá, amikor aratok, segítségül asszonyt hozok. Együtt vágjuk a rendet és dalolunk. Hangunk száll a szélben, elkeveredik, akár a tépett felhőfoszlányok. Nézzünk az égre és porosan, boldogan összeölelkezünk. Mindketten arra gondolunk, jó lenne családot alapítanunk.

HALÁL

A halál tudományával foglalkozó szakemberek, a *tanatológusok* egy része azt állítja, hogy a halálhoz semmi közünk. Amíg létezzünk, nem éltük át, nem tudunk róla. Amikor e világból végleg elköltöztünk – beállt a vissza nem fordítható agyi és biológiai halál – akkor pedig azért nem gond többé, mert megszűntünk és nem vagyunk rá képesek, hogy foglalkozzunk vele. Következésképpen, a haláltól nem kell félnünk, legföljebb az azt megelőző testi-lelki szenvedésektől, de az orvostudomány ezeket egyre jobban kezeli.

Vallásfilozófiák szerint a halál nem más, mint maga a földi életünk, amely tele van megpróbáltatásokkal, bűnökkel, szenvedésekkel és kudarcokkal. Valódi, hosszú életünk a földi pályafutás után kezdődik, amikor minden e világi kötöttségtől megszabadultunk. Van, akinél megfelelő életmóddal, meditációval már életében, az átlag embernél pedig állítólag a földi életének befejeződése után történik meg a *megvilágosodása*, amikor megnyílik

harmadik szemünk, amellyel többet látunk, mint az anatómiailag és élettanilag velünk született látószervünkkel. Abba az ezoterikus világba látunk bele, amely az örök életben vár ránk. Fölösleges ezt tehát halálnak nevezni, hiszen éppen ez a halálon túli élet vagy állapot.

Amikor „*Isten saját arcára és hasonlatosságára teremtette az embert*”, ezzel világosan kinyilatkoztatta, hogy magából adott számunkra egy alapvető tulajdonságát: a halhatatlanságot. Ma már egyre kevésbé kérdés, hogy kezdetben volt-e *ősrobbanás*, vagyis a világmindenség születése; illetve e világ végén lesz-e *összeroskadás*, azaz teljes megsemmisülés. Mind inkább kiderül, hogy bár volt kezdet és már előfordulhatott világvége, csak azt nem tudjuk, hogy jelenlegi kozmoszunk ezen természetes folyamatok sorában hányadiknak született? Univerzumunk pusztulásával az egész körfolyamat ugyanúgy kezdődik előlről, mint ahogy jelenleg még az évszakok változnak – és itt, a mi mérsékelt égövünkön számíthatunk rá, hogy – a „halott” tél után az „életre keltő” tavasz következik.

A matematika, fizika és csillagászat nagy fölfedezése az volt, hogy az anyag sohasem vész el, csak átalakul egy másik létezési formájába, és energiaként majd újra teremti látható, illetve kézzel fogható önmagát, az anyagot. E két formáját úgy váltogatja, mint lombhullató fa a levelét. Ősszel visszaszívja belőle a számára létfontosságú, az asszimilációjához szükséges zöld testeket, a *klorofilt* – ezért sárgulnak, fakulnak ki és hullnak le a levelek – majd tavasszal a rügyekkel visszaküldi a kibontakozó és növekedő levelekbe. Az univerzum is így gazdálkodik önmagával, az atom részecskéivel és anyagát hasonlóképpen szabadítja föl, illetve újítja meg energiaként, majd abból visszaépíti anyagnak. Ennek a körfolyamatnak tagja az ember is, mint anyag és energia.

Gyakran mondják, hogy „semmik vagyunk, csak egy porszem”. Tehát néhány molekula, vagy még kisebb részre aprózva, mindaz, ami életünk után marad, csak pár atom. Ez óriási! Gondoljuk át, mekkora érték néhány anyagi rész? Lúgban, savban, tűzben, vízben, energiák ráhatásával stb. föloldhatatlan, elpusztíthatatlan. Sőt ezekkel elegyítve meg is sokszorozható.

Elmúlásunkban nem szűnünk meg, csak az anyag átrendeződik más, egyszerűbb, ugyanakkor jóval stabilabb molekulákká, de – akár csillagporból valók, akár „*isa pour es homu vogymuk*”, része maradunk annak az anyagi világnak, amelyből születünk, és ahová visszatérünk. Ezen átalakulás során az összetettből az egyszerű felé haladva energia szabadul föl, amely éppen úgy itt marad, csak egyelőre megfoghatatlanná és kimutathatatlanná válik. A hittel élő ember számára ez a *lélek*, más eszmerendszer szerint a *szubsztancia*. Az már nem hit kérdése, hogy az emberek miként nevezik; lényege, hogy elpusztíthatatlan, mert a természetnek, az anyag-energiavilágnak szerves része. A való világ összeroskadása után is vagy anyagban, vagy energiában újraéled, tehát nem lesz semmivé. Halhatatlanságunk így marad fenn.

A történelemben a művelődés több ezer éves múltját tekintve, lehet érzékelni, hogy az embernek a halálhoz való viszonya mennyire kiforratlan. Elsősorban a romlandó testet, magát az anyagot erőltetett módon kívánja hol maradásra készíteni, hol teljesen elpusztítani. Szellemi érettségünk, magatartásunk változásai ezek, amelyek nem fejlődést hoznak, hanem kerengést a téma körül: a halállal kapcsolatos földolgozatlanságunkat jelölik.

A mesterséges mumifikáció az egész világon ismert, ahol kultúrnépek laknak.

Évezredek óta gyakoroljuk. Vele anyagi testünk megmaradását késleltetjük, de a földi élet megszűnését nem tudjuk elkerülni. Mai legmodernebb változata – elsősorban az USA-ból ismert – az elhalt mélyhűtése. Elnézést az illetlen kifejezésért, de e „konzerválási kísérletre” legjobb szó a „testbefőtt készítése”, arra a bizonytalan jövőre várva, amikor megoldódott annak a betegségnek a gyógyítása, amelyben a hibernált meghalt; de még távolabbi vágy az, hogy amikor megtalálják a „halhatatlanság génjét”, és vele ennek életadó módszerét alkalmazni tudják.

Ez természetesen naiv vágya azoknak, akik nem tudják, hogy *a halál a sejteken belől van*. Több olyan faktorial, köztük a sejtmembránon által termelt enzimmel vagyunk ellátva, amelyek a belső öregedést, a sejtmembránon belüli szétesést és pusztulást kódolva, adott időszakban elindítják, és nincs az a külső beavatkozási folyamat, amely ezeket megállíthatná. A halál tehát természetes velejárója az életnek, és a sok milliárd sejt anyagcseréjének lassabb, vagy gyorsabb gátlását idézi elő.

Ugyanabban a korban, amikor a test tartósítása létrejött, elkezdünk hamvasztani. A hamvakat urnákba rejtve megőriztük, vagy szétszórtuk. A maradványokat szent folyóba, tengerbe, illetve a föld felszínén öntöttük ki. Ma ismét divattá vált, hogy a temetőben a hamvakat a „rózsák kertjében”, vagy repülőről szétszórják. Ezzel szeretnénk megoldani, hogy testünk végleg eltűnjön; egyesek azt, hogy vele emlékük is a földbe mosódjon. Ugyanebben a korban létrejött a klónozás lehetősége, amely az egyén különleges túlélését célozza. Egyszer tehát önmagunkat a végsőkig pusztítani akarjuk, máskor megmaradásra készítjük.

Az ember azért izgalmas lény, mert vágyakkal és érzelmekkel bír. E két fogalom kiegészíti egymást. Akiben vágy van, az kíván valamit, és érzelmeivel fejezi ki, ha elérte célját. Az élet tehát azért nagyszerű, egyéni és megismételhetetlen, mert célt ad létünknek. Az állat is él, de megfogalmazott, értelmes céllal, tehát *jövőképpel*, amit az elkövetkező időszakban szeretne megvalósítani, nem rendelkezik. Éppen ezért akkor sincs benne öröm, kielégültség, ha számára valami beteljesedett, például hozzájutott kedvenc táplálékához. Ennek köszönhető, hogy újabb föladatot sem tud magának kitűzni, amely az ember esetében, ha eredményekben nyilvánul meg, hajtóerő mind az egyén, mind a faj számára.

A halállal ezt az életet veszítjük el, vele a küzdelmünk színterét és mindkettőt sajnáljuk. A buddhizmusban az újjászületések körforgása után a vágytalan *nirvána* a »kialvás«, ill. *minden vágy és szenvedés megszűnése* vár ránk. Tegyük rövid kitérőt, és magyarázzuk a nirvánát. „*Az egyén (lélek) teljes megsemmisülése, ill. annak helye*” – fogalmaz tömören az Alapismereti Kislexikon. A Magyar nyelv értelmező szótára szerint „...az egyéni lét teljes megszűnése és a legfőbb szellemben való beolvadás, mint a legtokéletesebb boldogság állapota...”, vagyis a léttelenséget nyújtó *teljes föloldódás*, a létezés és a *szanszára* – amely elkerülhetetlenül összefügg a szenvedéssel és az újjászületéssel – ellentéte. A nirvánában vár ránk a nem földi értelemben vett *szabadság, nyugalom* és a *gyönyör*, vagyis az, hogy nincs tovább szanszára. (A meghatározások gyakran ki is térnek arra, hogy a magyar szavak jelentése csak „fordítás”, de nem fedik annak buddhista tartalmát.) A nirvánában lévő ember a földi gyönyört nem érzékeli, mivel ott az egyén, a lélek teljes megsemmisülése következett be. Tehát nincs test = jelfogó és közvetítő rendszer, ill. nincs lélek = szenzor és feldolgozó, vagy tudatosító központ.

A *nemlét* az alkotó élet számára negatív életszemlélet. Ha valamennyien csak meditálnánk, és arra összpontosítanánk, hogy „megvilágosodjunk”, vagy a földi élet

vágyait leküzdve a mindenségben föloldódjunk, az emberiség a passzivitása miatt már régen kihalt volna. Nem lenne földhöz ragadt hajtóerő, amiért küzdeni kellene, és amit megtartani érdemes. Az élet rendkívüli teljesítményekre sarkall bennünket; ösztönöz, hogy újabb értékeket hozunk létre. Ezekhez ragaszkodunk, és életünk végén sajnáljuk itt hagyni.

Ez az önsajnálát és ragaszkodás hozta létre a halál gondolatát, mint mindent megsemmisítő erőt, amely hátrányos, mi több, káros az emberre. Vágyaink és érzelmeink jelentik az öntudatunkat. Aki fölfogja, hogy létezik, szeret, vágyakozik, akar, küzd, az tudattal rendelkezik. Ez is hiányzik az állatból, amely az életéért küzd, míg az ember a halál, az öntudata elvesztése elől menekül.

Megszűnésünkkel az öntudatunk kétségtelenül végleg elenyészik. Ez azt jelenti, hogy vele elvesznek vágyaink és érzelmeink. Megtisztulva, vagy leegyszerűsödve, csak a lényeg marad, amelyből mint elpusztíthatatlan anyag–energia tömegeből újabb mikrovilág keletkezhet. Tételezzük föl, hogy van lélekvándorlás, és a halálunkkor távozott energiánk visszaköltözik egy szervetlen anyagokból átalakuló, szerves lény fizikai testébe. Ebben az új összetételben már nem azok lennénk, akik voltunk. Előfordulna, hogy férfiként távozva, női testben, ember helyett féregként születnénk újjá; szegényként távozva, királyi bölcsőben válnánk öntudattal rendelkező emberré. Talán még bizonyos *déjà vu* emlékezethatások is erősítenének bennünket egy korábbi létbe, de azok, akik voltunk, soha többé nem lehetünk. Ezt a más anyagi szerkezet, az újonnan kapott test, benne a génállomány, a testben életre kelő energia mennyisége és minősége mind-mind befolyásolja.

A halálunkkal, a testünk, vágyaink és érzelmeink elvesztésével tehát a tudatunk múlik el. Ez az, amely bennünk halandó. Ezt követően nem szemmel látjuk, hogy mi történik pusztulásunk után. Nem füllel halljuk, nem tapintással, nyelvünkkel stb. érezzük, hanem megmaradt lényegünkkel az egész mindenségbe beleépülve érzékeljük. Az egyén a halandó. Amikor az összes egyed kihal – és egyszer ez is bekövetkezik itt a Földön, illetve ebben az univerzumban – eltűnik az emberi faj, majd követi a többi élőlény is. Elképzelhető, de bizonyíthatatlan, hogy a mindenségben máshol, más formában újabb élet keletkezik és belőle további fajok születnek, virágoznak majd ismét kivesznek. Egyetlen dolog marad: a halhatatlan anyag–energia, amely időtlen és bármilyen dimenzióban megtartja alaptulajdonságának legalább egy fontos részét, hogy újraformálódhat. Ennek az ismétlődő fejlődést végző világnak vagyunk mi emberek egyedenként is részesei, halhatatlanjai.

Fogadjuk el az egyedi és öntudattal bíró életet, mint a természet nagy ajándékát. Élvezzük emberhez méltó normákkal minden adottságát, de – mikor ebből az életből távoznunk kell –, ne legyünk szomorúak. Tudnunk kell, hogy csak oda térünk vissza, ahonnan jöttünk. Péter apostol állítólag kijelentette, hogy számára nyereség a halál, mert találkozik Mesterével. Mi emberek mindannyian így vagyunk, akkor is, ha nem lennénk hívők. A vallásos ember megszemélyesíti, és istennek nevezi azt, Aki másoknak a teremtő és kormányzó, örök természet. Az biztos, akár így, akár úgy hívjuk, csak idő kérdése, hogy földi halálunkat beteljesítve, az öröklétben találkozunk vele. Ez adhat számunkra megnyugvást és valóknak értelmet.

*

Föltehetjük a kérdést, mi történt azokkal és mit tapasztaltak, akik „visszajöttek a

halálból”? Könyvtárnyi szakirodalom számol be azokról, akik *klinikai halál* állapotában voltak, különleges látomásuk vagy álmuk volt: filmszerűen lepergett előttük egész életük, sötét alagúton mentek át, és annak másik végén a *Fénylénnyel*, elhalt hozzátartozóikkal találkoztak stb. A jelenségbe, mint Isten és a túlvilág bizonyítékába, az egyházak is kapaszkodnak. A halálon túli élménykutatás ma is kiterjedt. (Konferenciákon foglalkoznak vele, szakfolyóirata működik, vele kapcsolatban új elméletek születnek. Az igazság azonban az, hogy az agyműködés kutatása a jelenségre még nem tudott kielégítő választ adni.)

A klinikai halál állapota nem a teljes halál. A szív leáll, de remény van újraindítására, és az élet reakciói is megindíthatók. Az agy oxigénhiányos állapota, illetve sejtjeiben a széndioxid fölhalmozódása miatt előfordulhat, de nem bizonyítható, hogy az emberek az újraélesztés után *halálon túli élményeket* tudnak elbeszélni. Csakhogy nem voltak túl a halálon! Korábban már írtuk, hogy a halál nem egyetlen pillanat, hanem folyamat, és a halálon túli élmény ennek egyik szakasza lehet. A *tanatológia* mai meghatározása szerint, a vissza nem fordítható élettani reakciók, az agyhalál bekövetkezése az a *folyamatszakasz*, amikor már nincs értelme a *reszuscitációnak*. (*Transzplantációra* mind jogilag, mind etikailag ebben a folyamatban nyerhető szerv.) Igaz ugyan, hogy halottat még ebből az állapotból is lehet „föltámasztani”, csak hogy a jóvátehetetlen, tehát visszafordíthatatlan agykárosodás következtében *apalliker* lesz, azaz tudat nélkül élő, személyiségét veszített test, aki nem képes elmondani a halálon túli élményeit, de embertársaival intellektuális kapcsolatot sem tud teremteni. A legtöbbet gépen lélegeztetik. Csupán agytörzsi életet élnek, vagy ha önálló mozgásra képesek is, magukat ellátni képtelenek és állandó felügyeletet igényelnek. A gyors, teljes leépülés következtében haláluk visszavonhatatlanul bekövetkezik. Halálon túli, vagy *küszöbélmény* csak a szíves halálból újraélesztett emberek kis hányadánál fordult elő. Gyakorló *aneszteziológus* orvosok elbeszélnek, hogy a legtöbb újraélesztett semmit sem észlelt „odaát”, azt sem tudta, hogy klinikai halál állapotába került. Az egész eseményt úgy élte meg, mintha mélyen aludt volna.

Látszólag hasonló állapot idézhető elő azzal a mutatóval, amikor az alapos koplalás, az emésztő- és kiválasztó-rendszer teljes kiürítése, illetve a testnyílások lefödése után a fakír hetekre eltemetteti magát. Biológiai funkciói minimálisra csökkennek – akár a téli álomba hibernálódott állatok esetében –, szívverése, pulzusa, vérkeringése lelassul, vérnyomása csökken. A köztudat szerint „meghal”, majd a megbeszélte idő után koporsóját kiássák, testnyílásait szabaddá teszik és az élet lassan visszatér belé. Mintegy „önfeltámasztást” végez. Ahogy az oxigéntartály nélkül tengerbemerülők mélységrekordjai évente méterekkel növekednek, időben úgy hosszabbodik az eltemetés és kiföldelés világrekordja is. A *vita minima*, azaz a tetszhalálhoz hasonló állapot azonban nem tévesztendő össze a klinikai halál szakaszával!

Halálon túli állapotnak vélték azt a *lucid*, vagy „*megvilágosodott*” személyt, aki látszólag teljesen öntudatlan állapotban van, szeme csukott, egyes reakciói, reflexei nem mutathatók ki vagy lassúak, közben mindent hall, ami körülötte történik. Ilyen esetek fordultak elő mély altatásban lévő betegeknél hosszú műtét befejező, „ébredő” szakaszában, amikor az operált még fájdalmat nem érzékelt, szólni képtelen volt, de már hallotta a műtétet végző csoport beszélgetését, és teljes ébredése után beszámolt róla, miről folyt a szó. Ebben a bódult állapotban bizonyos érzékcsalódás, abnormálisan

működő idegrendszeri tevékenység is előfordulhat. Az ilyen ember nem volt halott, érzékelésének semmi köze a túlvilághoz!

Másik különös parapszichológiai helyzet az *ESP jelenség (Extrasensorialis Percepció)*, az *érzékszerveken túli érzékelés*. Bár a halálon túli élmény állapotában lehetnek ESP jelenségek – de ezeknek rendkívül ritka az említése – klinikai halál nélkül is előfordulnak. Az éber állapotban lévő, de reflexeiben, élettani, neurológiai tevékenységeiben bizonyos korlátozottságot mutató személy, vagy ha beteg, előfordul, hogy nincs teljes öntudatánál, ennek ellenére „én-tudata mintha a testén kívül lebegve érzékelné mindazt, ami körülötte történik”, mert ebben az állapotában tudja, hogy mit beszélnek, és mit cselekednek vele az újraélesztése során. Spiritiszta körökben úgy magyarázzák, hogy halálában a lelke elszakadt a testétől, vagy már csak egy vékony „ezüsthúr” egy elvékonyodott *életenergia-szál* kötötte össze, és elindult a túlvilág felé, de újraélesztésekor nem folytatta megkezdett útját, hanem ismét visszatért a testébe. Amikor ez bekövetkezik, fölébred, és pontosan beszámol arról, amit vele műveltek. Ez az egész elmélet orvosi szempontból rendkívül zavaros. A jelenséget értelmezni nem tudjuk. Az agysejtek minden megnyilvánulását sajnos még nem ismerjük. Tudott viszont, hogy a *látókéreg* legjobban ellenáll a *hypoxiának*, ezért előfordulhat, hogy az átélt, illetve elbeszélte vizionálások esetleg innen eredhetnek. Az biztos, hogy agyhalál nem következhetett be, mert visszafordíthatatlan biológiai károsodás még nem történt.

Ugyancsak a folklór, a középkori babonák, egyes keverék törzsi vallások, és a spiritizmus körébe tartoznak az alábbi jelenségek.

A fekete mágia ismeri a *távgyilkolást*, amikor a sámán, varázsló, boszorkány bábút készít, amely a pusztulásra ítéltet személyesíti meg, majd nyakára zsineget hurkol és megfojtja, vagy életfontosságú szerveibe, elsősorban mellkasába, szívébe, fejébe tűket szurkál és az illető ennek következtében bárhol is tartózkodik, meghal. Ha akad olyan varázsló, akinek az ereje erősebb a gyilkosénál, a holtat föltámaszthatja. Sajnos csak a folklór és kultúranropológia vizsgálta, de mint érdemtelen ügyet, az orvostudomány behatóan nem foglalkozott vele, így világosan nem tisztázható, hogy a megannyi „konkrét eset” leírásának esetleg mennyiben van tudományos alapja?

Idekívánkozik még egy különös halottföltámasztás, a „*zombie-gyártás*”, amelyre megfelelő magyar szavunk sincs. A fogalom leginkább az apallikerhez áll közelebb. A Karib-tenger térségében, elsősorban a Haiti-szigetcsoporton élő, a *voodoo* vallást gyakorló, afrikai négerekből az őslakos indiánokkal keveredett népesség, a „nyugat-indiai babonában boszorkányos varázslattal órák óta halott ember reaktiválására, föltámasztására” képes. Az ilyen sem nem élő, sem nem halott „köztes lény” valódi voltában kételkedem. A sírból kikelt és az élők ellen támadó hulla, akit nem lehet megállítani, megölni, mert egyébként is halott, inkább a horror és sci-fi filmek, illetve meseirodalom tárgykörébe tartozik.

A karibi szigetvilágban azonban ezeket a zombiekat nem rombolásra használják, hanem éppen ellenkezőleg. Az agykárosodott, életműködésükben csökkent, de primitív, mechanikus és monoton munkára képes élőholtakat kihasználják. Őket a feladatot gondolkodás nélkül végrehajtó rabszolgaként, étlen, szomjan addig dolgoztatják, míg teljesen leépülve, végleg elpusztulnak. (Két haláluk van?) Állítólag az alatt a több óra, vagy néhány nap alatt, míg dolgoznak, értéket termelnek. Mondják, hogy elsősorban olyanokból alkotnak zombiekat, akiket életükben valamiért gyűlöltek, és halálukban nem

hagyják őket pihenni, hanem a társadalom számára utálatos munkával, egyáltalán a kihasználásukkal kívánnak megbüntetni.

A zombie-gyártás többféleképpen lehetséges. Egy fiatal, erős férfit kiválasztanak és voodoo-halálra kényszerítik, vagyis fekete mágiával kiközösítik, olyan állapotba hozzák, amikor az földjé életét és valószínűleg tetszhalál állapotába kerül. Testét a szigetet alkotó korallkőzet üregébe temetik, ahol alig kap levegőt. Önkívületi állapotában, tehetetlenségében ez ellen nem tud védekezni és, az oxigénhiányos környezetben agykárosodást szenved. Ezután előveszik és dolgoztatják.

A másik zombie-gyártás az, amikor a meghalt (agyi halál állapotába került) embert fekete mágiával föltámasztják. Nem a szellemét, mert az súlyosan sérült, nem a lelkét, mivel attól félnek, sőt azt a mágiával távol tartják tőle, hanem csak a testét.

A harmadik megoldás szerint a zombiet azzal hozzák létre, hogy az egészséges fiatallal valamilyen növényi főzetet itatnak, aki ennek hatására tetszhalál állapotába kerül. Elveszti önazonosságát, és egy másik személy hatása, irányítása alá kerül, aki a rabszolgamunkát rákényszeríti. Az eljárásokban kétségtelen fölfedezhetők különbségek, miként a voodoohalál, a tetszhalál, az agykárosodás stb. fogalmak sem azonosak.

A Bibliában nem egy halott-föltámasztásról kapunk híradást. A legkülönösebb kétségtelenül Lázáré, aki már több napja feküdt a sírban, és rajta az oszlás nyomai érzékelhetőek voltak. Kérdés, hogy az ilyen agykárosodott és már biológiailag is halott további „életében” mire lett volna képes? Megjegyzem, hogy a Szent Írás arra sehoh sem tért ki, hogy mi történt ezekkel az emberekkel? Meddig „éltek” még, és milyen körülmények között? Talán apallikerként vagy zombieként, akkor pedig mit kezdett velük szegény családjuk? Kinek volt ez jó? Arra sem kapunk választ, hogy e világból végleg miként távoztak? Ha újra meg kellett halniuk, az újabb szenvedéstörténet lehetett, hiszen elég annak előzetes kínjain egyszer keresztüljutni.

Az egyetlen bibliai személy, akinek további életét egy darabig még ismerjük és több napos halálából nem zombieként vagy apallikerként tért vissza az élők közé, Krisztus volt, de Ő sem változatlan formában érkezett meg, hiszen rajta sem múlt el a halál nyomtalanul. Sebei lyukak formájában megvoltak – hitetlen Tamás beléjük mélyíthette ujjait –, de már nem véreztek. Úgy jött át tanítványaihoz a bezárt ajtón, elválasztó, tömör falon keresztül abba a helyiségbe, ahol tartózkodtak, hogy maga előtt nem nyitott rést, mert – ahogy ma a teológia magyarázza –: *szellemtesttel* rendelkezett. Vagyis láthatóvá, érinthetővé változott. Energiája, akár az ESP jelenségnél, akadály nélkül átjutott a tér anyagi részén – tudjuk, hogy az anyag rendkívül üres, a molekulák és atomrészek önmaguk tömegéhez képest óriási távolságokra vannak egymástól –, és a tanítványok előtt újra egyfajta anyaggá, „szellemtestté” változott, összerendeződött, amely attól is különbözött a valóságos anyagi testtől, hogy nem nehézkesen járt, hanem lebegett. Mindez hit kérdése, de, ahogy az anyagot és a természet jelenségeit mind inkább megismerjük, érzékelhetővé válik, hogy a tudomány sem tudja meggyőzően cáfolni; a bizonyítás pedig még várat magára.

Az egész elmúlás témakörből számomra az világos, hogy az élet és halál egy nagyon keskeny, közös mezsgyén libikókaként egyensúlyoz, és hol egyik, hol másik kerül aktív helyzetbe.

HARC

Láttam egy különleges antik szobrot, amely az ábrázolt iszonyatos kegyetlenségével nem hagy nyugton, és rémálomként rendre föltűnik bennem. Oktat, nevel, és minduntalan óvatosságra int. A firenzei Uffizi képtárban őriznek egy, a Kr. e. III. századból származó, hellénisztikus szoborkompozíció római másolatát. A phrügiai szatürosz, Kübelé istennő fia Marszüasz (Marsyas) szemtelenül kihívja zenei versenyre Apollónt. Tét a bőrük. Aki nyer, megnyúzza a másikat. A legyőzhetetlen Apolló diadalmaskodik. Az egyik mítosz szerint ő maga lesz a hóhér, a másik szerint egy barbárral nyúztatja meg az öreg szatírt. Pauszaniasz szól egy vad törzsről. Tagjai lófarkat viselnek. Ezek – a szoborcsoport másik alakjának elnevezése szerint – a szkíták lehettek.

A több ezer éves legenda megtartotta időszerűségét, és napjaink kegyetlensége búvik meg benne. Idős, mezítelen férfi lóg egy faderékről. Két kezét összekötve fölhúzták, ezáltal teste, mint a följazott íj idege kifeszült. Előtte egy harcos térdel, aki elszántan rátekin. Kezében kést tart, amelyet kövön fen. Áldozatát ezzel a fegyverrel fogja elevenen megnyúzni. Az ábrázolt szoborrészletet a művészettörténet „Késfenő skythá”-nak nevezi, míg Marszüasz kompozíciójában a kín következtében beállt szenvedés patológikus kifejezését, a mezítelen test naturalisztikus jellemzésének mesterművét csodáljuk. Még nem lehet hallani az örült fájdalomtól eltorzult torokhangot, ahogy majd a szörnyű sebekből vérző ember ordít, és nyúzója, valamint a mögötte figyelő, számunkra láthatatlan nézősereg kéjes örömujjongással, a szerencsétlen szidalmazásával annak szenvedését fokozza. A történet látszólag hosszú és borzalmas kínszenvedéssel járó, barbár kivégzés története, de a kés gazdája ezt nem így éli meg. Számára a cselekedet elszánt, kemény harc lesz.

A hóhér összpontosít. Remek, hozzá illő küzdelem vár rá. Ezt mindenki megelégedésére, a saját öröme, és az elítélt legteljesebb kínszenvedésére kell megvívnia. Tökéletes föladat egy barbár számára, aki még nem járt egyetlen ókori fürdőben, palotában, sem templomban. Nem látott még ingyenc ételektől roskadásig telített arany tálakat, finom kelmékbe öltözött embereket, akik választékosan társalognak. Durván szótt ruhadarab fűdi a testét, és egy kése van. Ez a fegyvere. Ebben van az ereje, mindaz, amivel megmutathatja: valódi harcos. Őt nem finom társaságokban csevegésre és lakmározásra nevelték, hanem mások ellen harcolni. Gladiátor ő is a maga különös helyzetében. Mindegy, hogy az ellenfél öreg, tehetetlen, megkötözött, fegyver nélküli és kiszolgáltatott körülmények között van. Ez az ő baja.

A harcosnak nem gondolkodni, hanem cselekedni kell. Föladata, hogy ezt a számára ismeretlen embert becsülettel úgy nyúzza meg, hogy tenyérszíri bőr se maradjon rajta és belepusztuljon. Nem az első eset, hogy legyőzött nép vezérét rábízta, és mindig sikerrel végzett velük.

Valamennyi harcnak általában van győztese és vesztese. A szkíta hallott már arról, hogy olyan harc is lehetséges, amikor mindkét fél győztesnek, máskor meg vesztesnek vélte magát. Egyik alkalommal az ünneplés, másik alkalommal a gyors visszahúzóadás, vagy a kegyetlen leigázás vár a küzdőkre. Az igazi harcos nem ez utóbbit akarja. Azért kell küzdeni, hogy győzzön, különben becsmérlik, gyöngének, gyávának vagy árulónak tartják. Neki személyesen mindenféleképpen győznie kell még akkor is, ha serege vesztesen kerül ki a csatából. A lehető legtöbb harcost szükséges megsemmisíteni, minden

ellene küzdő embert megölni. A harcnak az a tétje, hogy egyiknek meg kell halnia. A vesztes pusztuljon. A kudarcot valló csak úgy győzhet, ha belehal sérüléseibe és utódjai szemében mártír vagy áldozat lesz. De egy igazi harcos a végső győzelemért küzd. Harcának az is föltétele, hogy az ellenfél megsemmisüljön. Ne tudjon fölépülni, erőt gyűjteni, hogy ismét ellene szegüljön, visszavágjon. Jaj a legyőzötteknek!

A barbár szkíta nem azt fontolgatja, hogy a küzdelem föltételei mennyire szabályosak és egyenlők. Ezt a helyzetet nem ő teremtette, csak belecsöppent. Nem finom nemes emberek párbaja folyik itt az imádott nőért. Neki akkor kell igazi rátermettségét megmutatni, amikor pengéje belevág az elevenbe, fölharosan az első üvöltés, és kezére kifröccsen az ellenség meleg, ragadós vére. Meg kell harcolnia ezzel a vén, kemény és ráncos bőrű senkiházzal. Erre alaposan fölkészül. Nem győzhet ellene életlen pengével, rossz fémből készült késsel, amely a nyúzás közben elhajlik, meggömbül vagy eltörik. Nyiszitelni sem szabad, mert a tömeg kineveti, a megbízó előljárói pedig mérgesek lesznek, hogy nem halad előre a győzelem felé.

Igazán nem örült neki, hogy a legyőzött ember öreg, mert testén a bőr már több helyen ráncolódott. Nem lehetett pontosan azt sem tudni, hogy milyen vastag, mennyi alatta a háj, és hol kezdődik az izom. Amikor vág, a penge sercegéséből kell kifülesni, és a bőr ellenállásából érzékelt, hogy milyen mélyre hatolt. A harcos legkevésbé a köldök körüli lágy, ráncolódó bőrt szerette. A háton akár kaszabolni is lehetett, mert kemény és vastag volt, de a hason a repedezett, vékony bőr alatt a jólét és lustaság következtében előbb-utóbb hurkába tömörülő zsírréteg halmozódott föl, amely a legélesebb penge vágása alatt is mélyebbre hatolt, összeszakadozott, majd kifordult. Amikor rábízták az öreget, először is testének ezt a részét vizsgálta, de örömmel látta, hogy az elaggással járó sorvadási folyamat előre haladt rajta, és hasának bőre alól már jócskán kiapadt a zsír.

A harcost bosszantotta, hogy az átkozott terepen csak ez az egy kiszáradt faderék volt, ahová ellenfelét köthették. Szerette volna, ha talál egy terebélyes, nagy fát, amelynek erős ágára fellógathatja és bokájára súlyos követ köthetne. Akkor minden testtájon inaszakadtáig kifeszült volna a lötyyedt, puha, vagy elszarusodott, kemény bőr, mutatva domborulatait és homorulatait.

Még élénken emlékezett egy korábbi esetre, amikor Halamud Gagát nyúzta. A púpos varázsló a vezérnek állati belekből rosszul jósolta meg a támadás idejét, midőn a védvonal mögött ismét szemtelenül sok barbár gyűlt össze. Gaga olyan alaposan tévedett, hogy szinte egész seregük odaveszett, és a tiszteknek inalniuk kellett, hogy életüket megmentse. Ezért a jós életével fizetett. Súllyal a lábán őt is így húzatta ki, hogy a nyomorult púpjá ne zavarja. Most elsősorban abban bízhatott, hogy ellenfele minden vágásnál a fájdalomtól ösztönösen védekezve összerándul, és bőre néhány pillanatra kifeszül, mutatva a további metszés helyét.

Amíg a kés éle a kövön sikoltott, a szkíta ismét Gagára gondolt. Emlékezett, hogy a púpos a tehertől ég és föld között úgy kinyúlt, hogy moccanni sem tudott. A harcos figyelte a szemét, midőn a pengével hozzá közelített. A rémület már akkor is fájdalommá vált benne, amikor még a bőréhez sem ért. A korábbi sérülések hatására előbb kezdte átélni a vérig hasító fájdalmat, még mielőtt neki látott volna szeletelni. A hús a szörnyű feszülés hatására képtelen volt összerándulni, csak a bőr mozdult el fölötte remegéssel, de megfelelő tartó és vázizmok nélkül rögtön ellazult. Ez volt az a pillanat, amikor a harcos vágott. A mágus addigi könyörgése torkából felöklendezett állati üvöltésbe tört ki, és

többé képtelen volt érthető emberi hangon szólni. Szeme kidülledt, ujjai, mint karvaly zsákmányt markoló karma befelé görbültek, és körmei belemélyedtek a tenyerébe.

Ez a vénember nem rimánkodott, mint Gaga. Már-már sajnálatféle ébredt benne, de csak pillanatig tartott, mint amikor az eldobott kő a vízben egyet csobban, és azonnal elmerül. A harchoz nem szív, hanem kés kell. Azt a púpost bezzeg élvezte nyúzni, mert semmi férfias tartás nem volt benne. Néha mélyebbre is vágott, mint szükséges lett volna, hogy a jóst a fröcskölő vér látványa még inkább kínozza.

A harc szépségéhez mindig hozzátartozik, hogy nem foglyok, nem áldozatok, nem túlélők kellene, hanem tömegestől legyőzöttek. A hóhér harcában minden vágásnak tétje van. A szakszerűség és a célszerűség elengedhetetlen. Ezek együtt vezetnek győzelemre. A harcok kitartás és bátorság is szükséges. Ismerni kell a fegyvert, mire képes és hogyan forgathatja. Úgy szükséges megmarkolni, hogy az ellenség legyőzésében a legmegfelelőbb legyen. Ehhez gyakorolni kell a harc technikáját. Fontos, hogyan kanyarítson vele. Tapasztalatra és kellő elszántságra van szükség. A penge nem vághat nagyon mélyre, mert akkor az áldozat mindjárt elvérzik, és a harcnak hamarabb vége lesz, mint ahogy valójában megvívta volna. Nem böllérnek szegődötték, hogy leölt jószágot fordítson ki a bőrből. Ő igazi harcos, ezért kapta a föladatot. Tudni kell, hogy szabdalás közben az izom fájdalmasan összerándul, és ezért a bőrbe olyan helyen is belevághat, ahol nem szükséges. Nem az a cél, hogy a bőrt kis darabkákban kimetélje.

A testnyílásokat metszés közben úgy kell kerülgetni, hogy e helyeken a bőr ne szakadjon tovább. Az ő harcában az a szép, ha a vesztes bőrének egy darabban, fölösleges bevágás nélkül tudja lehúzni. „Megkettőzi” a figurát. A test majd porrá ég a máglyán, vagy megrothad a gödörben. De a bőrének ki lehet szárítani, mint a birkáét vagy kecskéét tömlőnek fölhasználni; fűvel kitömni, és elrettentő példának kiakasztani a sátor, illetve épület legfelső csúcsára, hogy a jövőben senkinek ne legyen bátorsága ellenszegülni. Ez a „bőrbábu” kultikusan vigyázza majd a győzöt és a rendet. Magát a győzelmet, amelynek nem szabad veszteségbe fordulni! Ez az elővigyázat és óvórendszabály maga is harc. Küzdelem az elérhető legteljesebb lehetőségért, amelyért a harcosnak élni, győzni, és alkalom szerint halni érdemes.

A küzdő ember harc közben szükségtelen, vétlen hibákat is elkövethet, amelyek a győzelmi esélyeit csökkentik. Bizonyosan észreveszik fölöttesei, hogy a kését akkor kezdte el élesíteni, amikor a küzdelem célpontja már ott volt előtte fölköttve. Neki harcra készen kellett volna állni! A jó harcos a csata után nem pihen, hanem előbb rendbe teszi a fegyverét. Nem tudhatja, hogy mikor jön a következő csata. A harcosnak állandóan készenlétben kell lenni. Ki látott még olyat, hogy elhasznált, rossz fegyverrel száll harcba? Sem magát, sem a seregét nem kárhózzathatja eleve egyenlőtlen esélyekre és veszteségre ítélve.

Mentsége talán az lehet, hogy a késfenés látványa eleve fokozza a legyőzendő ember szenvedését. Hallja, hogy a penge kezdetben még csikorog a kövön, ahogy a csorbulások reszelik. Aztán egyre simábban siklik. Suhanása egyetlen sikoltó hangot ad, amint kieleződött. Elképzeli, lelki szemei előtt megjelenik, egész testén érzi, amint belevág. Hajszálvékony metszést okoz, hiszen olyan az éle, akár a borotváé. Szinte kívülről látja rángatózó testét, és ahogy a nyúzás ideje közeleg, belülről már olyan fájdalomérzete van, mintha a kés belé hasított volna.

A küzdőnek lélekben is készen kell állni a harcra. Nem lehet gyáva és könnyörületes.

Minél jobban rimánkodik a vesztes, a kést annál mélyebbre kell belé mártani. A bocsánat az istenek dolga, az emberé pedig az, hogy győztes harcot vívjon, és ehhez kíméletlennek kell lenni. A harc nem pillangófogás egy színes faragványokkal szegélyezett, zöld pázsit fölött ringatózó, tarka virágokon, hanem vérontás. Ha a lepke egyszer a hálóra került, össze kell roppantani a torát, hogy ne küzdjön tovább az életéért, mert ledörzsöli hímporát, és a szemébe dobhatja.

A harc élvezetes és izgalmas. A jól fölkészült harcos élénken figyeli az ellenség minden mozdulatát. Látja, hogyan közeledik felé. Érezni kell, hogy gyáva-e, vagy bátor? Nem mindegy, azért ordít-e, hogy félelmében pánikját leplezze, vagy, mert erejét fitogtatja. Vizsgálni kell, mennyire van fölszerelve, és fegyverzetének milyen a minősége. Amikor kézitusára kerül sor és test, test ellen feszül, fizikailag erősebb, súlyra nehezebb, mozgásában fürgébb-e, mint ellenfele? Elrejtett tőr, husáng, láncos bunkó nem kandikál-e ki köpenye alól? Tud-e előhúzni olyan titkolt eszközt, amellyel győzelmét biztosíthatja. Harc közben nem oldódhat ki lábbelijének kötőszíja. Nem eshet ki kezéből a fegyvere vagy védőpajzsa. Célra tartás előtt sem röphülhet ki ijából vesszeje. Minden fölszerelési tárgya hozzá illő, számára megszokott, kényelmes, könnyen kezelhető és praktikus legyen. Vívásnál a jobbkezes markába nem adhatunk balkezes markolatú tőrt. A harc a küzdő számára úgy esélyes, ha katona és fölszerelése összhangban van.

A szkíta a késfenés után magabiztossá vált. A harc kimenetele akkor látszik biztosnak, amikor eleve elrendelt, ki lesz a győztes. Kis csapat is diadalmaskodhat nagy sereg fölött, ha van hite, kitartása és ereje. Harc közben megfutamodni csak akkor lehet, ha ez az ellenfél megtévesztését célozza. Aki gyáván elmenekül, az nem harcos, és ezzel elismeri veszteségét. A harcra tehát mindig úgy szükséges készülni, hogy mi leszünk a győztesek. Nincs reménytelen küzdelem. Hozzá kell látni az ellenség megsemmisítéséhez. Ahogy nő a lekaszaboltak száma, úgy erősödik az önbizalom, hogy innen nem lehet vesztesként kikerülni. A nyúzó mire föláll, és rezzenés nélkül szembenéz ellenfelével, már elszánt. Meg sem fordul benne, hogy vesztes lehet. Csak megalázás érheti, ha ellenfele leköpi, amikor kivont késével feléje közeledik. De majd oldalról lép hozzá, amerről nem várja és az első kanyarítást ajka körül végzi, hogy ne legyen többé kedve nyálát szórni.

A harchoz terep kell. A barbár nyúzó katona előtt van a tér, amely összekapcsolja a vesztesel. A nyúzandó ott függeszkezik előtte. A legyőzött mögött a fa dereka, arra nem menekülhet. Vele szemben a szkíta harcos guggol ugrásra készen. Az oldalirányok nem érdekesek, mert az erős gúzs fogságából a vesztes képtelen mozdulni. A harcos terepe könnyen átlátható és fölmérhető. Ránézésből kifürkészheti, hogyan lehet az adottságait kihasználni. De nem mindenki ilyen szerencsés. A küzdelem helyszíne gyakran átláthatatlan, amikor földerítőket kell kiküldeni. A harcmezőn lehet árok, folyóvölgy, magaslat, bokor vagy erdő. Megannyi megtévesztő, becsapó akadály. A küzdőtérnek minden zugát ismerni kell, hogy a harcos a maga javára tudja kihasználni, és ne a vesztes okozza. Harc közben elerodhat az eső, a küzdő elcsúszhat a sárban, a vízcseppektől elernyedhet az új feszülő idege, és kicsúszhat kezéből a nedves, vérlatyakos kés.

Végül is a harc a fontos. A csatában a küzdőnek tartani szükséges magát az utolsó leheletéig. Élvezni kell minden hadmozdulatot, és azon lenni, hogy a győzelemre vezető csapások minél szervezettebben, fegyelmezettebben és céltudatosabban haladjanak a végső kifejtés felé.

Az őseitől örökölt nyúzó harcos mindenkiben benne van, és csak alkalomra vár,

hogy ösztönei kiszabaduljanak. Akinek az alkalom megadatik, de lendületét minduntalan visszafogja, azt előbb-utóbb más nyúzza meg, mert a kés harci eszköz. Arra találták föl, hogy fájdalmat okozva vágjon és megsemmisítsen. A szkíta immár fölkészült a nagy csatára.

HEGY

A kisgyermek még embrionális fejlődése első heteiben fizikailag túljutott az evolúció rövid megismétlésén. Születése után, a beszédképesség kialakulásával szocializációjának elején tart. Most sajátítja el mindazt a magatartásformát, amely csoportjában szükséges a felnőtté válás során, a létrejött emberi normák átvételére és betartására. Ez a korszak egyéni életében a szellemi, illetve mentális érése. Még nem vált emberré, de már nem egy kis állat, vagy „*barbár invázió következménye, melynek során belecsöppent a társas élethez szokott családjába*”.

Magatartásában még leplezetlenül ott húzódnak az atavisztikus jelenségek, erőszakosság, félenkség, követelőzés, illetve többek között az elveszített Fa-ősanya iránti vágyódása, amely például a fa megmászásában nyilvánul meg. Nincs olyan ép fizikai és lelki adottságokkal rendelkező gyermek, függetlenül a nemétől, aki ne mászott volna fára. A fa szeretete abban is megnyilvánul, hogy a földön lévő fenyegetésektől megszabadul, és odafönt biztonságban érzi magát. Amikor fölér a lombátorba és megkapaszkodik benne, úgy érzi, meghódította és valamit visszakapott abból, amit az ismeretlen, távoli múltban elveszített, amitől a természet igazságtalanul megfosztotta. Nem egy gyermek azért esik le, mert képtelen még mérlegelni, az ágak hol vékonyodnak el annyira, hogy nem bírják megtartani és letörnek alatta. A fáról messze el lehet látni, kitágul előtte a világ, új lehetőségeket mutat, amelyeket meg kell ismerni, és további hódításra ösztönzik.

Ugyanígy vagyunk a hegyvel is. Amikor világhíres alpinistákat kérdeztek meg, mi hajtja őket, hogy egészségük, életük kockáztatásával megmásszanak egy ormótlan sziklát, általában azt válaszolták, „– *Azért, mert ott van*”. Meghódítása kihívást jelent. A fa ősi anyaszimbólumának elvesztése után az ember egy másikat: pótmamát keresett magának. Így talált rá a hegyre, amelyről szintén messze ellátott. Számtalan segítséget nyújtott neki, és mire az agrártársadalmak eljutottak odáig, hogy a fa helyett a földet tekintsék őspanának, azaz Földanyának, a hegyi népek esetében, a hegy töltötte be ezt a nélkülözhetetlen szerepet: egy nagy, erős oltalmazót és éltetőt találtak benne. A Himalájában lakó népek a legmagasabb csúcstól *Csomolungmának*, a *Világ Anyaistenének*, az Andok egykori indiánjai a hegy szellemét *Hegyanának* tisztelték. Az embert talán túlságosan el is kényeztette a hegy, hiszen számtalan természeti kincset készen kapott tőle, csak ki kellett bányászni, föl kellett dolgozni, vagy szüretelés után elfogyasztani. Barlangürege hajlékot, a mélyéből feltörő patakvíz szomjúságra, bőrének megtisztítására enyhülést nyújtott.

A síkvidék emberének mindenért keményen meg kellett küzdeni, hiszen ami a föld és az ég között van, az valamennyi két kezének, szorgalmának és találatkészségének a műve. Ezért évezredekken keresztül az alföldi agrárlakosság aktívabb volt, és a kultúra fejlettségében előrébb járt, mint a hegyvidéki. A különbségek csak azután egyenlítődték

ki, amikor az ember a minél nagyobb termőterület birtoklása érdekében, egyre nagyobb természetpusztítást végzett, és az erdők eltűnésével megjelent az aszály, illetve az elsivatagosodás. Ugyanakkor a hegyvidék fája és ásványkincse még mindig kifogyhatatlannak tetszett. Ezek az értékek az ipari jellegű többlettermelés, fölhasználás során gyarapodtak, illetve fölhalmozásuk a társadalom fejlődésével hatványozódott.

A Kelet-Afrikában emberré vált, és hódító földrajzi útjára elindult „csupasz majom” számára a hegyvidék kiváló élelétárnak bizonyult. A szikla hajítható és pattintható kőveket, tehát fegyvert és szerszámot, a fák, bokrok gyümölcsöt, tüzelőt, szerszám- és fegyvernyelet, az erdei vadak húst, bőrt, faragható, fölhasználható szarvat adtak. A még hordákban gyűjtögető, vadászó, 1,5 millió évvel ezelőtt megjelent, és mintegy 1 millió évig fennmaradó *Homo erectusok* számára utolsó korszakukban a hasadékok, mély völgyek alkalmasak voltak arra, hogy a csordákban legelésző állatokat behajtván, azok összetörjék magukat, így könnyen, nagy mennyiségű, jó minőségű táplálékhoz, illetve nyersanyaghoz jussanak. Többnyire azonban a csordák után kullogtak és az elhullott tetemekből lakmározta, vagyis dögevők voltak. Agyük gyors fejlődéséhez a ragadozók által már lerágott csontok feltörése során nyert tápláló velő szolgált.

A hegyből tisztavízű források fakadtak, amelyek nemcsak ivóvízzel, hanem hallal, táplálékkal, sőt közlekedő vízi úttal is ellátták őseinket. A mind északabbra vándorló hordák, majd törzsek számára a hegy az éghajlat és a ragadozó fenevadak ellen védelmet is nyújtott. A hegyben talált barlangokból fáklyákkal, dorongokkal kikergette az állatokat és elfoglalta. A barlang, mint üreg a női nemiséggel és az anyasággal függött össze. A barlang szája a *vulva* bejárata, amely hosszú keskeny, sötét folyosóján, a „hüvelyen” keresztül behatol a hegy mélyébe, ahol öblös barlanggá tágul, és az *uterust* szimbolizálja. Itt rendezkedtek be és a vándorló, nomád életet mind inkább a letelepült, biztonságos barlanglakással cserélték föl.

Találtak egy új „anyát”, amely ölébe fogadta és védelmezte őket. Előkerültek innen a tűzhelyeik, pattintott kőeszközeik, az elfogyasztott zsákmányállatok széttört csontjai, az emberi művészet kezdeteként a barlangi rajzok, festmények és szobrok, amelyekből kibontakozott a mítosz. Ábrázolták a vadászt, aki állatmaszkot viselt, hogy könnyebben elvegyülhessen a prédaállatok között, majd a maszk varázsló álarccá és öltözékké változott, hogy a kívánt állatokat megidézve, illetve megigézve, minél többet sikerüljön belőlük elejteni. Barlangban találták meg az első sírokat, amelyekben virágok maradványai voltak, jelezve, az ember a hegy hasában arra a szellemi fokra került, hogy a lélek és vele a túlvilágkép megszületett.

Az ember tovább kutatott a hegy gyomrában és csodálatos kincsekre lelt, amelyek életét megkönnyítették, kultúráját fejlesztették. A tűzhelynél átizzott kővekből csillogó érc folyt ki, és kihűlve, megmerevedve, belőle hajlítható, megmunkálható, de az eddigi csont és kőeszközeinél maradandóbb, illetve többféle célra fölhasználható eszközök készülhettek. Rátalált a sóra, a ritka de gyönyörű sárga fémre, az aranyra, amely a Nap színét és ragyogását hozta el számukra, éjszaka is jelezve a fényes égitestet. Ráadásul ezeket a hegytől kapott termékeket el tudta cserélni a síkságokon élő agrárfalvak lakosságánál ehető magvakra, megszótt ruhákra, agyagedényekre, sok mindenre, amelyre szüksége volt. A hegy bőkezűen ellátta gyermekeit.

Kialakult a hegy kultusza. Az égbemeredő csúcsok kapcsolatot jelentettek a felhők fölött lakó istenekkel. Hozzájuk közelebb lehetett jutni, ha fölmásztak rájuk. Hódolatuk

jelül, támogatásának elnyerésére a magas platókon, ormokon áldozati helyeket építettek. Az oltárokon bemutatott áldozatokat mind inkább magának a hegynek, mint istennek szentelték. Az Andokban élő indiánok az emberáldozatokat: *kapakocsákat*, vagyis az „istennek kiválasztott”-akat a legrangosabb családok legszebb szüzeit az anyaistenné vált hegynek áldozták föl, akinek hitük szerint a létüket köszönhették. A Himalájában lakó népek előbb egyszerű, később faragott, vallásos gondolatokat tartalmazó kövekből halmokat raktak a hegy szellemének, majd *sztúpákat* és *csorteneket* építettek, ahová temetkeztek, és ahol áldozni lehetett. Nyugat-Európában elsősorban a kelták *menhireket* állítottak, *stonehengeket*, szakrális helyeket és csillagászati megfigyelőket építettek. Egyiptomban a Níluson messziről leúsztatott, faragott kövekből a homokba az örökkévaló élet elnyerésére piramisokat emeltek. Ezek az építmények jelzik, hogy a hegy istenszerepe miként fordult meg, és az ember hogyan vette át a helyét.

Korábban a hegy – míg erre éppen maga az ember rá nem cáfolt – az *állandóságot* jelezte, és vele a biztonságérzetét erősítette. Fajunk ezt nemcsak a hegy isteni létevel igyekezett magában tudatosítani. Az erre alkalmas csúcsokon a körülöttük lévő táj titkait fűrészülő kilátókat, a világmindenséget föltáró csillagvizsgálókat, a naprendszer összefüggéseit kibogozó naptár- és az égi változásokat jelölő építményrendszereket hozott létre. Ezekből újabb kultuszok és áldozati helyek születtek. Nem egy nép esetében később ezek annyira korlátozták, szabályozták és befolyásolták egész életüket, hogy elkövetkezett az idő, amikor a további fejlődés gátját képezték. Máig csodált építményeiket visszaadva a természetnek, végleg elhagyták őket.

A terjedő urbanizáció és korunk óriási nyersanyagigénye mind inkább a megtalált hegy-anyaisten és jótevő patrónus ellen fordította az emberiséget. A hegycsúcsok meghódítása már csak önérték-igazolás: én erre is képes vagyok; gyakran kétes értékű sportteljesítmény, a hozzá szükséges drága felszerelés gazdasági versenykérdés, az eredmények médiapropagandák, a színes hírovtatok léggömbjei, amelyek egymás után pukannak szét, amint újabb és újabb hajmeresztő hegymászó vállalkozások járnak sikerrel. Marad utánuk a táborok helyén szétdobált hulladék, emberi ürülék, csákányokkal, mászóvasakkal, bevett szögekkel, kampókkal megbontott szikla, melyet a természet tovább rombol. Egyre több a fohász nélküli emberáldozat is: a lezuhant, elsodort, lavinától hóba-jégbetemetett, eltűnt sportember.

De ennél sokkal szomorúbb az a kíméletlen kizsákmányolás, ahogy a hegyeket elhordják. Kívül és belül egyaránt fűrészlik, robbantják, hasogatják, szeletelik, szállítják. Megszűnik rajtuk és bennük az élet. A vizek elapadnak. Az évmilliók óta kialakult cseppköveket, kristályokat, ásványokat és kőzeteket letördelik, gyűjtők vásárolják. A bányaművelés olyanná teszi a bércet, mint az ementáli sajtot; összefurkálják, és a temérdek járat előbb-utóbb beomlik. A sziklákat fölrobbantva a követ épületek és utak építésére elhordják. Csak az óriási, jóvátehetetlen, tátongó sebek jelzik a természet hajdan érintetlen testén a hullafoltokat. Jó, ha a nagyváros egyre inkább földolgozhatatlan mennyiségben termelődő hulladékával igyekeznek feltölteni, és újra növényesíteni, de a *rekultiválás* során a műanyag csomagoló fóliákon, konzervdobozokon az eredeti életközösség már sohasem tud kialakulni. A hegy istene megcsonkítva, meggyalázva elhal, vagy szárnyaszegetten elúszik. Néhány éve gróf Wass Albert még azt írta az erdélyi értékek pusztításának részleteit költői érzékenységgel illusztrálva, hogy végül is minden elhal és tönkremegy, de „*a kő marad*”. Már ez sem igaz! A sziklákat szétzúzzák,

megőrlik, elszállítják. Egész hegyek tűnnek el az emberi mohóság következtében.

Alföldi emberként úgy vagyok a hegyvel, mint Petőfi Sándor, aki csodálta, ám de nem szerette. Néhány napig érdeklődéssel sétálok a csúcsok és völgyek között. Megnézem a természet itt alkotott, ritka szépségeit és jól tudom, milyen pótolhatatlan értéket képviselnek. Hegyvidéken élni mégis képtelen lennék. Számomra hideg szépség. Születésem óta arra a melegségre vágyom, amelyet pusztai, tanyai Földanyánktól kapok.

I

IDŐ

E mberré válásunk után tudatosult bennünk, hogy a természetnek, így a mi életünknek is van egy többé-kevésbé hasonló, ha nem is állandóan azonos módon végbemenő ritmusa. A nap reggel fölkel, este lenyugszik és ránk borul az éjszaka. Tavasszal a természet megújhódik, nyáron termést érlel, ősszel álomba szenderül, télen alszik, mintha elmúlt volna, majd tavasszal újraindul. Az ember megszületik, növekedik, eléri fajilag meghatározott, átlagos középidéjét, hanyatlani, öregedni kezd és meghal. Ha szerencsés volt, belőle új nemzedék születik és genetikailag részben továbbél. Bármelyik életritmust nézzük is, belőle egyfajta körforgás tűnik elő. Ugyanakkor a jelenségek mindig másként születnek meg és zajlanak le, tehát abszolút ismétlésről szó sem lehet. Közben múlik, változik a természet, az élet. Találószerű az az ókori megfogalmazás, hogy „ugyanabba a folyóba nem léphetünk be kétszer”.

Az ember érzékelni kezdte az időt és annak múlását. Ehhez a folyamathoz talán két fontos tényező vezetett el. Egyik a jövőben való gondolkodás, amikor a törvényszerűen bekövetkező halál, a szomorú emberi vég előtt igyekezett menekülni. A másik pedig a megismételhetetlen, boldog pillanat megállítása, vagy hosszas késleltetése, hogy örömét minél tovább élvezhesse. Ekkor születhetett meg benne az örök élet, és sorsának saját irányítása iránti vágya, amellyel lehetővé válna, hogy korát és az időt befolyásolja. Természetesen egyik sem sikerült, hiszen mindkét vágy csak fantázia, és ellentétben áll a természet szigorú rendjével.

Az valóban elgondolkodtató, hogy a gyakran 200 évet is megélő galapagosi óriásteknőshöz képest, a mi jelenlegi, átlagosan 70-80 évünk rövidnek tűnik. De ha arra gondolunk, hogy az anyagi világban, pontosabban az atom szerkezetében vannak olyan részecskék, amelyeknek az életritmusuk a másodperc tört részéig tart, és a maguk világában „teljes életet élnek”, akkor nekünk nincs sopánkodni valónk. Különben, még ezt a néhány évet sem tudjuk megfelelően kihasználni.

Az időt máig nem tudjuk pontosan meghatározni. A legjobb definíció az, melyet a fizika úgy fogalmazott meg, hogy a *negyedik dimenzió*. Ehhez viszont a kiinduló pont, és alapvetően meghatározó az anyag léte. Ahol nincs anyag, ott az idő sem mérhető. A fizika szerint „*az idő nem független a tértől és az anyagtól*”. Ahol csak energia létezik, ott nem valószínű, hogy lenne idő, mert például maga a potenciális energia sem mérhető, csak tudunk a létezéséről. (A fölfüggesztett golyó potenciálisan magában hordozza azt az energiát, „erőt”, amellyel fölemeltük, de csak akkor válik mérhetővé és láthatóvá; akkor szabadul föl, ha mozgásba kezd, például leesik.)

Az ember önkényesen és kínjában fölszabdalta az időt, hogy legalább így tudjon benne eligazodni, és jobban uralkodhasson rajta. Örjítő lehetett egy hosszú „fonalat” érzékelni, amelynek sem eleje, sem vége. A szabdalás eredménye: múlt, jelen és jövő. Ezt az idő nem tudja, és változatlanul egy hosszú, az ember számára végtelennek tűnő fonálként húzódik, hömpölyög, gördül át a történelmen. A jövő inkább csak filozófiai kérdés, mivel senki sem ismeri. A tudatlan legfőbb jóslással, a tudós számításokkal igyekszik belelátni, de a természet, vagy a társadalom, illetve valamelyik embertársunk rendre közbeszól, és a jövőről alkotott egész addigi elképzelésünk dugába dől. Nyugodtan

leírhatom, hogy a jövő csak kép, amelyben saját arcunkat hiába keressük, mert nem tükör az, hogy benne magunkra ismerjünk.

Akkor mi van a jelennel? Ezzel a fogalommal is nagyon óvatosan kell bánnunk. A jelen ugyanis olyan rövid, hogy mielőtt fölfognánk, hogy benne vagyunk, máris múlttá válik. Könnyen megértetjük, ha az anyagi világnak egy jóval egyszerűbb fogalmából, a tér egy pontjából indulunk ki. Mit is tanultunk a matematikai pontról? Semmilyen irányban sincs kiterjedése. (Mikroszkóp alatt sem látszik belőle semmisen, csak tudjuk, hogy van. Filozófiai tétel is, amelyben hinnünk kell.) A tér egy másik meghatározójának, a vonalnak legalább egydimenziós szála van, amely valamerre fut, tekeredik. Tehát hossza van, ha szélessége, tehát másik irányba, dimenzióba kiterjedése nincs is. A jelen sem más, mint egy matematikai időpont, meghatározatlan kiterjedés nélkül. Ha papírra lehetne vetni, hogy szemlélhető lenne, belőle sem látnánk semmit.

Gondoljuk csak át a következőt. Nézem az időmérő műszeremet, és megállapítom, hogy most 12 óra van, de mire ez az észleléstől az idegrendszerben, a fénysebességével közel azonos gyorsasággal végigfutó ingerület formájában eljut az agy azon központjáig, ahol tudatosul bennem, már 12 óra és valahányad másodperc van, vagyis a dél, illetve éjfél már a múlté. Ennek megfelelően nyugodtan elmondhatjuk, hogy az ember anyaga, amiből a teste fölépült, biológiai sajátossága folytán, gyakorlatilag *mindig a múltban él*, csak a szelleme kapaszkodik a számára minden pillanatban múlttá váló jelenben lenni, de az éppen úgy kicsúszik az életéből, mint, ahogy a jövő, amely ha elérkezik, máris múltba csap át.

Jelen és jövő az ember számára csak fogalom, akár a boldogság kékmadara, amelyet még senkinek sem sikerült kalitkájába befogni. Se baj, éltesebb férfiak, akik tapasztalt nőekkel kerülnek össze, gyakran mondogatják, hogy „jobban szeretik azokat az asszonyokat, akiknek nem jövőjük, hanem »múltjuk« van”, de ez mindenkire érvényes.

A vonalnál és a kiterjedésnél már pedzettem, hogy ezek egydimenziósak. Ha a vonalat két irányba terjesztem ki, velük *síkot*, ha pedig három különböző irányba futtatom, *teret zárhatok közre*, és létrejön a *három dimenzió*. Ez csak ott létezik, és ott van értelme, ahol anyag van, amelyet körülhatárol, legyen légüres tér, vagy egy kövekből emelt gúla. A dolog természete szerint ez a dolog éppen fordítva van. Ahol ugyanis anyag van, ott maga körül teret hoz létre. Az őszrobbanás pillanatában még nincs tér, de megszületik az anyag, és ettől kezdve körülötte tágul az űr. Az anyag egyes részecskéi belül, darabjai kívül távolodnak egymástól, létrehozva a teret, mindenséget.

De mi köze van ennek az időhöz? Ismét anyag-őfelsége a nyitja. Fura egy találmány az atom. Képtelen nyugalomban lenni, szüntelenül moccanog. A pozitív és negatív töltettel rendelkező részecskékből álló, tehát kifelé kiegyensúlyozottnak érzékelhető atommag körül legalább egy, másoknál jóval több *elektron* kering. Nem úgy mintha egy labda körül kis golyó szaladgálna – ahogy azt korábban hitték –, hanem ez a kis tömeg szétterül, akár a rétestészta és lepelként teret határolva, beborítja az egész atommagot. Ez a külső felület az *elektronfelhő*, vagy *atomhéj*. Mozgása csak az abszolút zérus fokon állna meg, amikor is beleesne az atommagba, de gyakorlatilag ez a hőmérséklet nem érhető el, éppen azon ok miatt, mert az anyag alapvető megváltozását idézné elő.

Amíg viszont anyag van, addig mozgás is létezik, méghozzá a maga körül létrehozott térben. Bizonyos műszerekkel mérhető, vagy észlelhető, hogy ez a mozgás az egyik ponttól a másik pont eléréséig milyen sebességgel történik, és a két távolság közötti

utat nem hossz mértékkel mérjük, hanem azt vizsgáljuk, hogy *mennyi idő alatt teszi meg*. Az anyag így szülte meg az időt, illetve vele egy újabb fogalmat, a *téridőt*, amely nem más, mint a *négydimenziós tér, amelynek pontjai az események*.

Lukács Béla fizikust idézem: „*Annyit most is megállapíthatunk, hogy van három alapvető természeti állandónk: a Planck állandó, a gravitációs állandó és a fénysebesség. Ha csak ez a három van, akkor a természetben három alapvető mennyiséget lehet képezni: egy alapvető hosszat, egy alapvető időt, s egy alapvető tömeget.*” A téridő tehát *kontinuum*, az anyag létformája.

A téridőről a szakirodalom így fogalmaz: az anyagi világ eseményeinek, egymással való kapcsolatainak halmaza, elvonatkoztatva az események, kapcsolatok konkrét tartalmától. A fizikai folyamatoknak nincs két különálló „medrük”: a tér és az idő, az anyag mozgásának színhelye soha nem bomlik föl elszigetelt térre és elszigetelt időre. A tér és idő nemcsak egymástól nem független, hanem az anyagtól sem. Az anyag határozza meg a téridő szerkezetét. Megváltoznak a föltételek, ha az anyag mozgása gyorsul, vagy lassul. A térnek és az időnek egymással és az anyaggal való kapcsolata számos *kozmológiai* problémát is fölvet.

Elek Tibor egyetemi tanárt idézem. „*Az idő általános fogalma jól definiálható: ez a fogalom a dolgok és események létezésének formai oldalát: az anyagi folyamatok lezajlásának genetikus rendjét (az állapotok egymástól való leszármazottságát) tükrözi [...] A tér általános fogalma is formai oldalt jelent: az együtt létező állapotok strukturális elrendezettségét.*”

Teller Ede – akit a 20. század legnagyobb atomtudósai között tartunk számon, és egyike, aki az anyagot leginkább ismerte – még meg sem született, amikor 1905-ben Albert Einstein kidolgozta a *relativitás elméletét*, hogy ezt a szerencsétlen időt az ember számára még bonyolultabbá tegye. Azt állította, hogy *az időtartam relatív*. Ismét a szakirodalmat hívom segítségül. A relativitáselmélettel ismerte föl a fizika, hogy a folyamatok nem vizsgálhatók külön időben és térben, hanem csak a téridő együttesben. A fizikában az általános relativitáselmélet fölfedezése óta tudjuk, hogy az idő nem független az anyagtól, sajátosságait az anyag (a tömegelosztás) határozza meg. Az idő, időtartam fizikai mennyiség. A közvetlenül mérhető legkisebb időtartam kb. 10^{-10} másodperc, közvetett úton 10^{-20} – 10^{-22} másodpercig terjedő időtartamokat becsülhetünk meg.

Ezek a meghatározások kis tömeg esetében tökéletesen érvényesülnek, de mi történik, ha a tömeg nagy, és vele a gravitáció is hatalmas? Akkor a tér elgörbül. Ismert előttünk a lyukas labda, amelyből már hiányzik egy kis levegő, ezért a gumigömböt nem tartja feszesen, hanem valamelyik oldala behorpad. Olyan, mintha kívülről valami láthatatlan nyomás nehezedne rá, vagy belülről szívás érné a labdát határoló gumiköpenyt.

A görbült térről többek között ezt olvashatjuk: nagy tömegek környezetében a valóságos tér szerkezete nem írható le az euklideszi geometriával. Ennek a ténynek a szemléletes tartalma az, hogy a tér görbült: a két pont közötti legrövidebb távolság nem az euklideszi geometria értelmében vett egyenes, hanem görbe vonal.

Sokkal egyszerűbben is magyarázható. A fénynek kétféle tulajdonsága van: *hullámtermészetű* és *körpuszkuláris*, vagyis tömegrésszel is bír. Tegyük föl, hogy kísérletképpen egy erős fénynyalábot küldünk el a Nap mellett. A fény az úton odáig hullámként terjed, de, ahogy ennek az óriási tömegnek a közelébe ér, mint anyagi részecskére: a csillag gravitációja a körpuszkulára hat, és maga felé görbíti azt a teret,

amelyben a fénysugár halad. Ezt a földről úgy érzékeljük, hogy magához vonzza a fényt és elhajlítja.

Miért érdekes számunkra az idő relativitásának megértésében a görbült tér? Vegyünk egy egyszerű, sík papírlapot, és a két ellentétes végére rajzoljunk két pontot. Az ismert fizikai szabály az, hogy „két pont között a legrövidebb út az ezeket összekötő egyenes”. Fogjunk egy vonalzót, és ceruzával húzzunk egyenes vonalat a két pont között. Lemérhetjük, hogy például ez a két pont a síkban 15 centiméter távolságra van egymástól. Ezután fogjuk meg a papírlapot és a két rövidebb végét a térben behajlítással közelítsük egymáshoz, vagyis Oalakba görbítsük meg. A fizikai törvény most is igaz, hogy két pont között a legrövidebb út az egyenes, ezért mérjük meg, hogy a létrehozott görbült térben milyen távolságra vannak. Kiderül, hogy – a behajlítás mértékétől függően – mondjuk 5. centiméterre kerültek egymáshoz, és már nem síkban helyezkednek el, hanem térben. Amíg síkban voltak, hosszabb úton, hosszabb idővel, vagy gyorsabb sebességgel érhattünk el egyik ponttól a másikig. Amint (görbült) térbe kerültek, ugyanazon sebességgel rövidebb úton, rövidebb idővel juthatunk el a két pont között.

Mit tehetünk, hogy az időt valamelyest is legyőzzük? Két lehetőségünk van. Vagy olyan energiára teszünk szert, amelyik a messzi célpontot hozzánk közelebb görbíti, és ez által hamarabb eljuthatunk hozzá, vagy gyorsabban száguldunk. Ezek természetesen csak fikciók, jelenleg még nem többek, mint a gondolattal való játékok. Az űrutazás során lenne hatalmas hasznuk, hogy a sok fényévre lévő égitestekre is eljuthassunk anélkül, hogy a földi idő elszállna fölöttünk, és az űrhajóban megöregedve, úgy halnánk meg, hogy nem értük el célunkat. Az bizonyos, hogy most még egyik lehetőség sincs az ember birtokában. Nincs olyan iszonyatos nagy és erre a feladatra szabályozható energiaforrásunk, amellyel a teret úgy görbíthetnénk meg, hogy a Metagalaxisban valamelyik kiszemelt csillag ez által közelebb kerüljön hozzánk.

De mi van a gyorsulással? Eredjünk ismét Einsteinnel a relativitáselmélet után. A térben mozgó tárgy (pl. egy űrhajó) minél nagyobb sebességre tud fölgyorsulni, az idő relatíve annál lassabban telik rajta, mintha ott az óra kevesebbet mutatna. Amikor belekerülünk egy másik sebességgel közlekedő rendszerbe, mint amilyen a Föld, amely az űrben száguld, ott már nem az az idő érvényesül. Ha ezt a helyzetet ismét továbbgondoljuk, kiderül, hogy ennek következtében az űrhajóban a fölszállás után még éppen csak a vacsorára kezdünk gondolni, amikor otthon már elsuhant két év. Menyasszony lányunk férjhez ment és megszülte első unokánkat, miközben mi még meg sem éheztünk az otthon elfogyasztott ebéd után, amikor elindították velünk a rakétánkat.

Kérdés, meddig lenne fokozható a gyorsulás? Ameddig az űrhajónk a fény terjedési sebessége közelébe nem kerülne, de azt el nem érné, és túl nem szárnyalhatná, mert az anyag természete az, hogy a sebességnek itt a határa, hiszen ezen a ponton olyan minőségi változás következne be az anyagban, amely minden határon túlterjesztve megállítaná, és mivel nem lenne tovább benne és körülötte mozgás, ez lenne az anyag egyfajta „halála”.

Az űrhajóban nagy sebességgel utazó ember számára természetesen változatlanul folytatódna mind biológiailag, mind tudatilag az öregedése. Önmagához képest tehát az élete relatíve nem hosszabbodna meg, csak a Földön maradt emberek számára tűnne így. Az energia áramlása és az idő múlása együtt történik, az időnek is mindig csak egy irányba kell múltnia. Az űrutas részére az idő a Földön maradtakhoz képest *zsugorodik*. A táguló világegyetemmel, a széttartó anyaggal párhuzamosan a száguldás létrehozta a

zsugorodó időt!

Arra vonatkozóan, hogy az időről eddig megismert tulajdonságok még inkább elkéserítsenek bennünket, azt is el kell mondani, hogy természetesen nemcsak relatív idő, hanem több idő is létezik. Menjünk vissza az ősrobbanáshoz, a Metagalaxis teremtéséhez. P. W. Atkins, ez a kemény materialista tudós írta: „*A mi időfajtánkkal az egész mindenség visszavezethető egy pontra, és ez volt a kezdet[...] Idő nélkül – ahogy mi értjük – nincs kezdet. A kezdettel – abban az értelemben, hogy a téridő egy pontján létezik egy pontszerű teremtés – szükségképpen idővel tarkított geometria jár.*”

Itt folytatom tovább Lukács Béla gondolatait, akit főntebb idézve megállapította, hogy ha van hosszúság (tér), idő és tömeg, „*Ebből lehet csinálni alapvető sűrűséget is. Tehát a világegyetem alapvető kezdőfeltétele az, hogy egy adott pillanatban, egy adott sűrűségű állapotból elindul. Ahhoz, hogy a jelenlegi világegyetemet elő lehessen állítani, egy korai energiatermelő időszak kellett legyen.*”

Ez akkor állt elő, amikor a korábbi Metagalaxis anyagi részecskéi olyan messze kerültek egymástól, hogy féltő volt, a gravitáció nem hat, ennek következtében az anyag megsemmisülve széthull, és ekkor bekövetkezett az összeroskadás. Ilyen *előállapot* lehet a *fekete lyukakban* – előre vetítve az anyag jövőbeli halálát –, amelyekben már olyan nagy az anyag sűrűsége, hogy a fényt is rabságában tartja, onnan nem szabadul ki. Ezeket a területeket ezért észleljük sötétnek. Az előző Metagalaxis összeroskadásakor az idő „*visszafelé folyt*”, nem az addigi fejlődés, hanem a megsemmisülés irányába. Az atomok elveszítették elektronfelhőiket. Az atomszerkezet *ionizálódott*, és az atommagok olyan szorosan kerültek egymás mellé, hogy iszonyatos tömegenergiájukkal ismét tűzbe hozva magukat, az anyag „haló porából” az ősrobbanással ismét elindította az újabb Metagalaxist, amelyben most mi élünk.

Ettől kezdve egy újabb időszámítás kezdődött, és véget ért az előző. Valószínűsítik, hogy a világegyetem mintegy 80 milliárd évig „él”, tágulása folytán ekkor következik be az az állapot, hogy megmaradásáért össze kell roskadnia, és jön az *időtlen anyagi lét*, amikor nincs tér és mozgás. Ki tudja, hogy ez a „köztes lét”, vagy nyugalmi állapot meddig tarthat, hiszen nincs tér, távolság és idő, tehát nincs amit mérni lehetne. Nem tudjuk, hogy utána természetszerűen mikor indul el egy újabb világ születése más időszámítással, amikor a gondolatbeli óra előlről kezdi a másodpercek számlálását. Azt sem tudjuk, hogy előttünk már hány Metagalaxis volt, utánunk hány lesz még, és ez a végtelen körfolyamat meddig tart? Benne az idő, mint játékszer hányszor folyik ide-oda, relatíve gyorsul, lassul-e vagy megáll?

Amikor idáig elérkeztem, ez az az időpont, ahol a fantáziálással meg kell állnom, mert ez már a mai ember által be nem látható dimenziókban és feltételek között játszódik majd tovább. Úgy 60-70 milliárd év múlva, mivel a mostani világegyetemünk az ősrobbanástól idáig már egyesek szerint 12-14, mások állítása alapján 16-20 milliárd évet megért.

ISTEN

Nem irigylem az én Uramat, inkább sajnálom. Ő az egyetlen, Aki magányos. A legmagányosabb mindenek között. E fogalom meghatározója lehetne, ha

mértékegységet készíthetnénk a társtalanságról. Már akkor létezett, amikor „*semmik sem voltak*”. Idő sem létezett, azt az anyaggal, térrel és mozgással együtt kellett megteremteni. Fölfoghatatlan, hogy meddig lehetett teljes magányban. A Bibliában így mutatkozott be: „*Vagyok, aki vagyok.*” Ezt csak egyetlen személy mondhatja el magáról, aki nem volt, nem lesz, hanem állandóan létezik. Az ilyen személy az emberi agy számára fölfoghatatlan. Anyagelvűséggel, fizikai kísérletekkel nem bizonyítható. Létezésének elismerése hit kérdése.

Nem jó kifejezés, de emberileg nincs rá jobb fogalom, hogy még Isten is „fejlődik”, legalább is „változik”, hiszen eljut arra az elhatározásra, hogy föladja magányát és nekilát teremteni. Emberi elmével az sem fogható föl, hogy teljes magányában mennyi „idő” telt el, ha az idő még nem létezett. Micsoda ellentmondásos fogalmak! Ezt a tökéletes magányt még az anyag sem bírta volna el, hiszen tulajdonsága, hogy oszlik, összetapad, mozog, változik, fejlődik vagy visszafejlődik. Egyes egyedül az energia az, amely teljesen egyedül létezhet. Fölfogásunk szerint Isten is „Energia” lehet, Akinek „Én-képe” van, tudatos és teremtő, tehát minden más fizikai értelemben vett energiától lényegesen különbözik. Ez a különbség abban is megnyilvánul, hogy valamennyi energián és az anyagon uralkodik.

Talán még Isten sem szerette a magányt, mert megteremtette anyagi világunkat, hogy ebből alkotókedve szerint univerzumot: csillagokat és tereket, majd életet növeljen. Fogalmunk sincs arról, hogy a mindenségben hány olyan hely lehet, amelyen valamilyen formában az élet is megjelent. Mind valószínűbb, hogy kis bolygónk az egyedüli, amelyen „földi életet” teremtett. Ezzel az anyag legkülönösebb fejlődését, a faji *evolúciót*, ezt az örök harcot hozta létre. E folyamat során az élet fájáról mindig leválasztott. Egyes fajokat hagyott kipusztulni, másokat továbbfejlődni. Így alakította ki évmilliárdok során az egysejtűből az embert, akibe végül lelket lehelt. Ettől váltunk a Bibliában leírt „saját képére és ábrázatjára” teremtett, „halhatatlan” lényekké.

Ismét egy ellentmondásba ütközünk. Hasonlíthat-e arcunk Istenére? A Teremtő sohasem hagyta magát anyaggá változni, hogy emberi szem számára láthatóvá váljon. Az energiának nincs érzékelhető teste és képmása. Ő az energiák „lelke”, a valódi *őserő*, amelytől a világegyetem telítődött. A kezdet után „Lebegett a vizek felett, ég és föld között”, majd több, mint kétezer évvel ezelőtt beköltözött az arámi Máriába, hogy Fia emberként megszülessen. A helyzet tehát fordított. Áttételesen, nemző földi apa nélkül energiából egy anya áldott méhe teremtette meg az Emberarcot, de ez még mindig nem az Atyaistené.

Halhatatlanságunk összetett. Anyagunk: atomjaink és molekuláink megegyeznek az univerzumban található anyagéval; a mindenség legkisebb részecskéivel, a csillagporral. Az anyag–energia megmaradási elv szerint testünk szintén halhatatlan; sőt keresztény hitünk szerint, Isten jóvoltából a végítéletkor föl is támad. A test halála és fölbomlása tehát csak az emberi megjelenés egyik formájához tartozik, de annak nem végső terméke. Ennél sokkal értékesebb az a *lélekenergia*, amely bennünk Isten része, és mint ilyen érték szintén halhatatlan. Ránk bízta, hogyan élünk vele. Ehhez szabad lehetőséget és teret adott, ahol akaratomkat érvényesíthetjük. Ezért kellett megalkotni az egyetlen emberlakta égitestet, a Földet, ezt a csodálatos kék és zöld bolygót, amely kimért pályáján úrhajóként száguld a mindenségben. Mindez fantasztikus nagy ajándék, hogy tudniillik a csillagpor öntudatos életet kapott, amelynek során néhány évtizedig együtt élvezheti test és lélek isteni

adományát.

Bizonytalan, hogy a halálon túl mi vár ránk. A hívő hiszi, hogy van további élet, a hitetlen ezt elveti. Olykor, ha a látott és tapasztalt világot végiggondoljuk, még a hívő is elbizonytalanodik. Megkérdezi magától, van-e Isten, vagy az emberi fantázia szüleménye? Csak a Biblia ad támpontot arra a helyzetre, amikor a halálból föltámadunk és további életünk kezdetét veszi. Tetteink alapján olyan *állapotba* kerülünk, amely Isten energiájától távol kerül, és szenvedést okoz, vagy közelébe enged és boldogít. Sorsunk nem független. Rajtunk múlik, miként és milyen szorosan tartozik majd össze az Atyával.

Isten, ha megteremtett, többé nem mond le rólunk, sőt fiának fölládozásával mentőkötelet dobott számunkra. A kérdés mégis fölmerül bennünk, Isten oldotta-e velünk a magányát? A Fiú és a Szentlélek benne él tovább, tőle elválaszthatatlan. Ki lehet az Ő barátja és társa? Az ember legkevésbé. Játzópajtásként elfogadhat, de vitapartnerül, főleg teremtőtársként aligha. Nem velünk fogja megbeszélni, és döntését nem a mi válaszunktól függően hozza meg, hogyan alakuljon tovább az univerzum fejlődése, és mikor legyen vége.

Isten változatlanul magányos maradt. Emberi gondolkodásunk szerint „magányra ítéltetett”. Teremtő, cselekvő egyedülvalóság ez. A gondolatok és a lélek születésének, fejlődésének adottsága. Ezért társtalanságát nem háritja el, de nem is taszíthatja el magától, mert – hitünk szerint – rajta kívül nincs még egy vele azonos hatalmú, hozzá méltó társként csatlakozó Isten.

J

JÁTÉK

A játék szavunkhoz több fogalom is fűződik. Először talán egy tárgyra gondolunk, amellyel örömteli, vidám, de alakulhat úgy is, hogy bánatba, sőt tragédiába torkolló, izgalmas időtöltés vár ránk. Ha egy játékkaszinóban pénzre játszunk, a nyereség örömet, a veszteség bánatot, kiábrándulást okoz. A sakk is alaposan megtréfál bennünket, még akkor is, amikor nem pénzéért, hanem kedvtelésből ülünk a tábla és a bábuk elé.

A játék szó hallatán először kisgyerekkorunk kedves figurái, a plüssből készült állatok, a babák, továbbá a kisautók, labdák, társasjátékok jutnak eszünkbe. Ha az időben még régebbre kalandozunk vissza, különösen az agrártársadalmakban, megjelennek a szülők, nagyobb testvérek, barátok, illetve magunk által, természetes anyagokból varrt, faragott, formált, díszített, összerakott játékok. Ezek és később, amikor valamilyen alkalomra szeretteinktől, barátainktól, majd szerelmesüinktől személyes ajándékot kaptunk, *kabalákká*, tehát új minőséggé lépnek elő. Ezeket a tárgyakat magunkkal hordozzuk. Matatunk velük, fogdossuk, csavargatjuk, igazgatjuk, le- és fölrajkjuk, nézegetjük, átalakítjuk, illetve bűvös erőt tulajdonítunk nekik. Ez az energia az adományozótól ered és a tárgyban szunnyad. Mivel azért ajándékozta, hogy vele örömet szerezzen, pozitív, segítő erőt foglal magába. Ezért mindig ott lapul a zsebünkben, táskánkban, vagy magunkon hordozzuk. Amikor nagy erőpróba előtt állunk: vizsgázni akarunk, hosszú, veszélyes utazás vár ránk, házasodni, szülni, temetni kell, magunkhoz vesszük. Elválhatatlan testvérünké válik.

Az igazi játékkal önfeledten matatni lehet. Fontos, hogy kellemes, selymes, bársonyos és természetes tapintású legyen. Megnyerő tárgyunkat úgy lehessen gyűrögetni, húzogatni, ropogtatni, tapogatni, simogatni, szétszedvegetni és összerakosgatni, hogy ne sérüljön, de ujjainknak jóleső időtöltést nyújtson. Ezekben a játékokban végül már a tárgy sem lényeges, hiszen saját vagy mások haját fésülgetjük, fonogatjuk; bőrét simogatjuk, tisztogatjuk. Hermann Imre szerint visszaütés ez az ősi „*bőrápolásos szolgálatra*”, amikor a majom és az előember kurkászta magát, illetve társát. Ez a szociális folyamat nem csökkent, sőt a kultúrhatások következtében kitágult: fodrász, manikűrös, pedikűrös, kozmetikus, bőrkezelő orvosok és asszisztensek, tetoválók, testékszer-beépítők, masszőrök stb. hada segíti ősi ösztönünket fönntartani. Így alakult ki a *Homo ludens*, a *játékos ember*, aki élete végéig játszik, vagy igényli, hogy játsszanak, foglalkozzanak vele. A játék szolgáltatássá vált, és egyre nagyobb összegeket adunk érte, csakhogy élvezhessük.

A magával való játék fokozódik a társaitól, természetes környezetétől elszakított, elzárt, és a szellemileg elmaradott, vagy idegileg sérült ember esetében, amely a maszturbálástól a haj és szőrzet kitépéséig, súlyos elmekórtani körülmények között az ujjpercek leharapásáig terjedhet. Az is ösztönkésztetés – és bizonyos örömet okozunk vele magunknak –, ha társunkkal úgy játszunk, hogy neki kisebb-nagyobb fájdalmasokat okozunk. Belecsípünk, beleharapunk, haját húzzuk, nyakát szorongatjuk, ujjait markunkban ropogtatjuk stb. Ez a játék tipikusan a *praepubertas* korban nyilvánul meg, amikor rokonszenvet kezdünk érezni egy másik pajtásunk iránt, akinek tapasztalatok híján még nem tudjuk, nem merjük kifejezni a vele való időtöltés örömét, de erre úgy hívjuk föl a figyelmét, hogy kisebb (olykor durva) kellemetlenségeket okozunk neki. Fontos, hogy a

két test között időszakos kapcsolat legyen.

A játék a szerelemben teljeseedik ki. Mind a két fél a maga módján, neme és személyisége adottságaival játszik a másik érzelmeivel és érzékeivel. A közvetlen testi kapcsolat erőteljessége megfordul. Előbb a kellemes testi közeledés, simogatás, csókolgatás érvényesül, majd, ahogy az érzéki izgalom fokozódik, a fájdalomtűrés határáig terjedő karmolások, harapások, csípések következhetnek. A fájdalomküszöb ilyenkor kitolódhat. Ami a nemi izgalom hatására élvezet, ha közömbös, vagy ingerült állapotban ér bennünket, kényelmetlen fájdalomként hat. A nemi vágy keltette fájdalom az egészséges lelkületű és érzékű ember esetében egy bizonyos határig alakulhat élvezetté. A beteg szexuális hajlamú ember megköveteli, igényli, hogy a nemi játék alatt durván bánjanak vele, mert neki ez okoz gyönyört. Megfelelő társ kell hozzá, aki a gyötrelmes kéjt szolgáltatja.

Az egészségesen fejlett egyéniségnél a nemi aktust hosszú játék vezeti be. Ez először a kergetőzésben, és elfogásban, az elbújásban és megtalálásban nyilvánul meg. Minden esetben pillanatnyi ölelés, csókolódzás, simogatás táplálja tovább a hangulatot, fokozza a vágyat. Ezt az állatvilágnál is megfigyelték. A nőtény, a tojó nem áll azonnal kötélnek a hím, a kakas közeledése és üldözése során. A tyúk is szalad néhány kört, mielőtt a kakasnak meglapul. Játékká válik a vonzás és üldözés, a megközelítés és eltávolodás. Amikor a vágy hálója mindkét egyedre ráborult, elindul a testek összekapcsolódása, folyamatos ingerlése, amelyet a szexológia is *előjátéknak* nevez. Nem kell hozzá közösülés sem, hogy e játék során – akár korábban a tárgyakkal tettük – simogassunk, ingereljünk, örömet keltsünk és vágyat fokozzunk. Így akár a kielégülésig eljuthatunk. Ez a játékos tevékenység a *petting*.

Az igazi játéktól elvárjuk, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljön testünkkel, annak minél több részével és nagyobb felületével. Ha valaki fejben sakkozik, az is játszik, de egyfajta szellemi tevékenységet végez. Aki viszont a nyakába akasztja azt a láncot, amelyen a kedvesétől kapott érem függ, azt mindig a mellén hordozza. Bőrét érinti, enyhén dörzsöli, irritálja, ezáltal kellemes bőringert kelt benne, amely – ha rá gondol – a szívét is melengeti. Emlékezteti az ajándékozóra, és a tőle kapott kellemes percekre.

A Homo ludens egész életében játszik. Játsszunk örömeinkben, bánatunkban, és időtöltésnek, ha unatkozunk. Játsszunk életre-halálra. Az orosz *párbaj*, vagy orosz *rulett* a benne résztvevőknek a kiszámíthatatlanságra, az ez által okozott, pattanásig feszülő vágyakozásra és vérre megy. Minden lövés előtt az életveszély semmivel sem hasonlítható izgalma lesz rajtuk úrrá. Valakinek a golyót a saját agyába kell röpítenie. A játék szenvedélye a halállal oldódik.

Mind a magánélet, mind a közélet, különösen korunk politikája tele van játékkal, amely mindkét félnek okozhat örömet, csalódást és bánatot. Házasságkötés előtt mind a két fél igyekszik a legjobb oldalát, személyiségének előnyeit mutatni. A másik emberrel el akarjuk hitetni, hogy ez a mi igazi valónk, értékünk és mindig ilyenek leszünk. Játsszunk vele. Az egybekelés a „puding próbája”, mennyire „ettetek meg” bennünket. A széthagyott koszos pizsamák, a rendtelenség, a káros szenvedélyek előtérbe kerülése, az eltitkolt fizetésemelésből származó többletpénz elszórakozása, a hűtlenség, a segítőkészség lanygulása és egyéb megnyilatkozások kijózanítóan hatnak. Rájövünk, hogy imádottnak csak játszott velünk.

Széleskörű társasjáték a választás, közéleti tevékenységünk és bizalmunk egyik

fontos szakítópróbája. Az egyik fél követel, a másik ígér. Megindul a játék, a huzavona. Közben a táblán a figurákat ide-oda tologatják, attól függően, hogy szalonképes-e vagy már lejáratódott. A versenyben fontos, hogy minél több játékos vegyen részt, mert annál nagyobb a diadal: a győztest számszerűen mindig a legtöbben választották meg.

Minden játék arra megy ki, hogy legyen győztese és vesztese. Másként az egész nem ér semmit. A győzelem után elindul a számonkérés és a teljesítés. Ez a játszma újabb fordulója. Jönnek a hazugságok, a vádaskodások, a mocskolódások, a fölmagasztalások, bukások, tüntetések ellene és mellette. A játék földhöz vágott *hukként* kidurran és megsemmisül. Lassanként mindenki besározódik. Az ember azért Homo ludens, hogy hiába csalódik, és csalódásai hiába keservesek, ha túléli, ismét játszani akar. Kezdi előről a játék szervezését. Kifaragja magának a vélt győztes bábút, amellyel a játszótársa előbb-utóbb megbuktatja, mert a másik királyt ő is megfaragta, és nem tűrheti, hogy alattvalóvá süllyedjen.

Az egész élet gyakran értelmetlennek tetsző, tragikomikus játék, amelynek nincs igazi győztese. Valójában a természet játszik velünk. Késik az örök tavasz, hol özönvíz tombol, hol aszály pusztít. A Homo ludens kezéből is előbb-utóbb kihull a játék, hogy a következő nemzedék fölemelje és töretlenül továbbfejlessze.

K

KATONA

A vadászó, gyűjtögető és dögevő életmódot folytató *Hominidaek*, majd a törzsekbe, családi közösségekbe szerveződött *Homo erectusok* között a *biológiai hierarchia* szerint kialakult az *őrző* szerepe, aki nemcsak saját kiharcolt első helyét védte, hanem a betolakodó, illetve zsákmányoló ragadozók ellen a hozzá tartozó csoportot is. Ez nem azt jelentette, hogy éjjel-nappal egyedül ő állt őrt és leskelődött, mikor érkezik a fenyegetettség, hanem ennek a föladatnak a teljesítésében irányítása alatt, egymást váltva, az arra rátermett társak, egyes fajoknál a nőstények is részt vettek. Ehhez a szervezett őrzéshez képest már csak a termelési rendszer, illetve az életforma megváltozása kellett ahhoz, hogy belőlük kialakuljon a katonaság intézménye. Maga a katona rendszerint vagy égi, vagy földi hatalom képviselője.

Ez a társadalmi átalakulás a közel-keleti *okumenében* akkor következett be, amikor a neolitikum kezdetén, az agrárforradalommal a föld megművelése és a termés begyűjtése helyhez kötötte az embereket. Amíg a vadászat és gyűjtögetés jóformán csak egy napi ételmezt biztosított, a letelepedett földműveléssel elindult a készletek fölhalmozása és állandó egy helyben lakás. Új föladat jelentkezett. Őrizni kellett a lakóközösséget és a gyarapodó gazdasági javakat. Egyszerre két módszert vezettek be: a települést fallal kerítették körül, illetve állandó fegyveres „őrző-védőszolgálatot” hoztak létre. Így született meg a katonaság intézménye, és a katona társadalmilag elismert, támogatott feladatköre.

Kezdetben, amíg a település meg nem erősödött, a katonaság szerepe az volt, hogy három részre tagolódva, egymást váltva a nap minden órájában őrködtek, pihentek és gyakorlatoztak. Ezért a föladat-vállalásért és teljesítésért mentesültek a közösségi munkák, így a földművelés, árutermelés és raktározás alól. A népesség eltartotta őket. Nemcsak az ételmezésükről, hanem a ruházatukról és fegyverzetükről is gondoskodtak.

Amikor a helység lakossága megnövekedett és városállammá szerveződött, a falak is egyre nagyobb védelmet biztosítottak (lásd Mezopotámiában Ur és Uruk kerített városait a Gilgames legendában, vagy a bibliabeli Jerikót a Szentföldön), a katonaságnak már nemcsak védő, hanem támadó szerep is jutott. Több ok is lehetett, hogy a szervezett katonaság a védelmi gyűrűből támadólag lépjen ki. A lakosság szaporodásával létrejöttek a vetélytárs-települések, amelyek fenyegetettséget jelentettek a föld, a termés, a fölhalmozott értékek birtoklása területén, és az emberélet szempontjából egyaránt. Mielőtt ezek potenciális fenyegetése valós támadásba át nem csapott, megelőző hadjáratokkal teljesen el kellett pusztítani, vagy meggyöngíteni.

Amikor az ütközet során a védtelenek, illetve legyőzöttek elveszítették támadó erejüket, az általuk fölhalmozott vagyont is el lehetett venni, sőt fogollyá téve őket rabszolgáskorba hurcolni. Ezzel a település tovább gyarapodott, lakói kizsákmányolták a leigázottakat. A következő fejlődési fokozat az volt, hogy a katonaság létszámát és támadóerejét megnövelték, a védelmi föladatok ellátásán túl fejlesztették és hódító, zsákmányszerző harcokba vezényelték őket. Ezek a küldetések természetesen mindig nagy kockázattal jártak. Ha rosszul mérték föl a megtámadottak védelmi erejét, vagy nem kellő fegyverzetet biztosítottak, illetve megfelelően kiképzett katonákat állítottak csatasorba, esetleg elhibázott hadi tervet dolgoztak ki, a támadókból vesztesek lehettek, és bajt

zúdíthattak a településükre.

Az államok kialakulásával és terjeszkedésével arra is rájöttek, hogy fölösleges minden leigázott népet az egyre szűkebbé váló városfalak közé terelni. Gyakran betegségeket hurcoltak be, és szörnyű járványokat indítottak el; vagy beopták a maguk ellenszenves isteneit, vele a kultuszukat és kultúrájukat terjesztették. Hiába tiltották ezek gyakorlását – az ember annál inkább megtesz valamit, minél jobban ellenzik, mert a lopott öröm mindig édesebb, mint a verítékkal megszerzett – nem egyszer kiderült, hogy a leigázottak átfomálták a győztesek társadalmát. A falakon belüli élet lassan odajutott, hogy a szolgák dirigáltak, netán példát mutattak. A *hellenisztikus* kultúra így terjedhetett a görög városállamok hanyatlása után is.

Közben a törzslakosság gyarapodása is feszegetni kezdte a városfalakat. Rájöttek, hogy a leigázott városokból, népektől csak a legszükségesebbeket, a mindenféle kereskedelemre, gyarapodásra alkalmas kincseket és különleges alapanyagokat, élelmiszereket érdemes behozni. A többit helyben kell előállíttatni és fölélni. Megindult a gyarmatosítás, és ezzel a különleges gyarmati hadsereg kialakítása. Az anyaországban, ha úgy tetszik, a „birodalomban” az egyre nagyobb tömegű katonaság fönntartása mind nagyobb gondot okozott. A meghódított területekre őket is kitelepítették, a polgári előljárókkal és családjaikkal együtt. Ott biztosították a megfelelő termelést, és a többlet fölélését nem kellett karavánokon elszállítani, közben rablóktól védelmezni, hanem helyben elfogyasztották.

Ez a módszer a megalázott, kizsákmányolt, illetve leigázott népekben állandó ellenszenvet és ellenállást szült. A rabszolgának nem volt kedves a munkaeszköze, nem vigyázott rá. Ha összetört, gondoskodni kellett másikról. Elindult a néma ellenállás, a munka lassítása, szabotálása, miközben a lázadásra is szervezkedtek. A katonaság föladata az volt, hogy biztosítsa az anyaországból idetelepített munkafelügyelők, telepések, az adminisztráció és a saját védelmét. Szüntelen fegyveres jelenlétükkel meg kellett teremteniük a munka és az élet föltételeihez szükséges békességet. Kényszerrel minden kitörő ellenállást, lázongást csírájában kellett elfojtani, elszigetelni, hogy híre se terjedjen tovább, és ne szolgáljon példával más településeken, vagy leigázott népek számára. A lázadók példás megfenyítését, kivégzését, elzárását közvetlen a katonák végezték, vagy a büntetés végrehajtásához az erre szakosodott személyzetnek segítséget nyújtottak.

A katonaság föladata és szerepköre egyre bonyolultabbá vált. A hírszerzéstől, földérintéstől kezdve a hadi felszerelés megtervezéséig, korszerűsítéséig, elszállításáig és a hadiipar kiépítéséig megannyi tevékenységet a polgári lakosság segítségével a katonaságnak kellett megvalósítani. Nem egy államszervezet átalakult katonáállammá, ahol a „farok kezdte csóválni a kutyát”, illetve „kutyává nőtt a farok” és átvette a hatalmat. Ha csak a 20. század állampuccsaira gondolunk, tucatjával sorolhatjuk azokat az országokat, ahol a hadsereg kezébe kaparintotta az uralkodást, és a diktatúrát tábornokok irányították tovább.

A katonák különös embertípussá fejlődtek az évezredek során. Feladatkörük bármennyire is elkülönült, az a közös bennük, hogy fönntartójuknak vannak kiszolgáltatva. Aki életre hívta a sereget és abban katonákat tart, annak mindenben kötelessége róluk gondoskodni. Ez a teherviselés kényszerítő, és kemény kihívást eredményezett. Ha a katona önellátóvá válik, azt jelenti, hogy szabad zsákmányszerzésre, fegyveres erejének birtokában rablásra kényszerül. Ugyanezt teszi, ha a fegyelem

meglazul és nincs megfelelő szabályozás, felettesi kényszer; vagy a hadsereg által addig védett, de most levert lakosság erőszakos megbüntetésére szólítják föl őket.

A katona jellemét a társadalom alakította ki és formálja máig. Elszegődése szerint két típusa ismert: aki hazája védelmére válik *besorozott* katonává, és ezt becsülettel, dicsőségként teljesíti. A másik típus a szolgálatát *szerződéssel* pénzkereseti lehetőségnek tekinti, és *zsoldosként* végzi. Az a közös bennük, hogy foglalkoztatójuknak mindkettőről fizetéssel is gondoskodni kell, de a *hívatásos* jóval nagyobb összeget kap, mint akit kényszerrel, vagy kötelességből soroztak be. Ha nem kimondottan katonapályára készült, és nem hadtudományt tanult, a korszerű hadseregben behívása után, a minél hatékonyabb szolgálata érdekében, figyelembe veszik a polgári munkáját, tanultságát. Szélsőséges példát említve, nagy hiba lenne, a szürkeállomány semmibe vétele, a katonaság gyöngítése, ha egy addig orvosként dolgozó emberrel lövegkezelői tanfolyamot végeztetnének, és a honvédségen belül irányzónak átképeznék. (Az irányzóból ugyanis nem tudnak orvost minősíteni.)

Az a katona, aki a hazáját védi, ezért a legdrágábbat, akár az életét is képes föláldozni. Hőssé válik és holtában már nem ellenség, hanem a szembenállók számára is megbecsült harcos. Az ilyen katona büszkén és öntudattal vállalja a nélkülözésekkel, egészségromlással, gyötrelmekkel járó föladatokat. Nemes eszmék: család- és hazaszeretet fűti. Számára többnyire nem a támadás, hanem a védelem a legfontosabb, és a végső cél, hogy népe számára visszaállítsa, illetve fönntartsa a békét. A zsoldosnak is ez lenne a föladata, de tőle nem kérhető számon, ha munkáját nem fennkölt eszme beteljesítéséért, hanem megélhetéséért végzi.

A katona akkor jó hadfi, ha keveset gondolkodik – ezt helyette elsősorban a politikusok, országvezetők és a felettesei teszik –, illetve gátlástalanul végrehajtja a parancsot. A parancs „szent”, azt nem lehet elodázni, megtagadni, kikerülni, részletekre bontani, belőle lefaragni. A végrehajtott parancs során a katonának – egyéni érdeke szerint – alapvetően fontos a túlélés mindenáron. Ezért legyen elszánt, erős, ha kell erőszakos és kíméletlen. A brutalitás gyakran hozzátartozik az ellenfél megfélemlítéséhez és fizikai, lelki megtöréséhez, ezért a jó katona semmilyen erőszaktól sem állhat el, ha azt a szükség és felettesei megkívánják. Cselekedeteit érzelmei nem irányíthatják. Értelme csak annyira szükséges, hogy a föladat teljesítéséhez vezesse. Önmaga kényelméért és a cél elérése érdekében kifejtett nehéz megpróbáltatásai miatt nem nyavalyoghat. Bajtársaiért, feletteseiért, megbízóiért, eltartóiért teljes felelősséggel tartozik, és őket utolsó leheletéig kiszolgálni, illetve védelmezni tartozik.

A sereg egésze számára a győzelem a legelső. A katonának is ez a cél kell, hogy mindenek felett előtte lebegjen. A győzelem, és nem utolsó, bár tucat sorban a túlélése érdekében hozzá kell szokni minden fizikai és lelki megterheléshez. Ha húsát késsel hasítják, anyját lekurvazzák, arcerebberés nélkül túrnie kell. Az önérzetes katona gyöngye ember, ezért nincs rá szükség. Gondolkodás nélkül tűzbe kell rohanni, ha fölöttesei rohamot vezényelnek; még akkor is, ha érzékeli, hogy ebből az ütközetből reális körülmények között semmi esélye sincs, hogy élve kikerüljön. Az áldozatvállalásának ott is mutatkoznia kell, amikor bajban lévő társain segít.

Szembesülni szükséges a humánus, a vallás, illetve a társadalmi és katonai elvárás gyakran súlyos, föloldhatatlan ellentmondásaival. Polgárként szerette a misére, istentiszteletre hívó harangokat. Amikor kényszer miatt ágyúkat öntöttek belőlük, ezeket is

tisztelnie kellett. Ugyanaz a falubeli pap, lelkész, aki a Tízparancsolatot megtanította és betartását belésulykolta – közülük a „ne ölj!” tilalmát kihangsúlyozta –, a hadba vonuló gyilkos fegyvereket megáldotta, és az „angyalbőrbe” bűjt felebarátját arra buzdította, hogy az ellenséget semmisítse meg. Ez a serkentés és a fegyverek birtokában az eddigi tilalmak alóli föloldás, elsősorban nem a fogolyejtést vagy lefegyverzést, hanem a gyilkolást szorgalmazta. Gyakori esetnek számított, hogy a katonavezetők parancsára nem is lehetett cél a fogolyszerzés, csak a vesztesek megölése.

A katona – ellenségeit véve alapul – nem lehet tekintettel nőkre, gyerekekre, betegekre, fegyver nélküliekre, kiszolgáltatott emberekre. Mindenkit meg lehet gyalázni, kifosztani, megkínozni, megerőszakolni, életét elvenni. A különböző nemzetközi humánus egyezményeket legfőljebb egy-két háború kezdetén kísérelték meg betartani, de, ahogy valamelyik félnek kritikussá, vagy szorulttá vált a helyzete, azonnal megfeledkezett róla. A humánus előírások csak azért voltak jók, hogy legyen mit megszegni és később minden gonoszságot a legyőzöttekre háritani; vele a további kizsákmányolást és lehetetlenné tevést alátámasztani, indokolni.

A katona saját védelmezői szemében hős, mártír és tiszteletre méltó, az ellenfél számára hódító, gyilkos, agresszor. A katona fokozatosan már akkor kezd átváltozni, polgári nyusziból, ha kell vérengző vadállattá vedleni, amikor elkezdi uniformisba öltözni. Ezt követi, hogy megkapja a fegyvert és hozzá a megfelelő lőszert, illetve muníciót. A mundérban el lehet bújni, személyiségében föloldódni. Már nem egyén, csak egy harcos a többi közül. A korábbi sorozatos kitolások, megalázások, kényszerű föladat-teljesítések, megannyi szenvedés hatására teste megerősödik, lelke kilúgozódik. Kezdetben érzékeli, hogyan fejlődik benne rosszabbik éne. Eleinte még küzd ellene, de ez a parancsok teljesítése közben egyre nagyobb teherré válik, és egy idő után már nem marad energiája küzdeni ellene, hanem sodortatja magát a könnyebb ellenállás irányába. Lelkiismeret furdalását elnyomja. Megannyi érvet talál rá, hogy fokozódó disznóságait maga és mások előtt is mentse vagy áthárítsa. Egy idő után természetessé és megszokottá válik, ha olyat cselekszik, amelyről polgári életében még hallani is iszonyodott.

Egy előkelő intellektuális családban született, jó nevelést kapott tanárom mesélte, hogy a második világháború alatt, amikor a hullák, emberi gyötrelmek láttán, és a saját szenvedéseik hatására lelkükre kemény páncél rakodott, az ellenséges területen egy elfoglalt kastélyban télen hogyan szedték föl a parkettát, miként vágták össze az évszázados stílbútorokat, és raktak belőle tüzet a hallban, hogy átázott ruhájukat megszárogassák, majd a hidegtől elgémberedett tagjaikat melengessék. Senki sem gondolt a pótolhatatlan emberi kultúrkinccs megsemmisítésével járó kártételre, csak a pillanatnyi örömet okozó, a túlélés halvány reményét tovább ringató kielégülésre. Amikor az épület körüli vadás parkból kilőtték és megsütötték az utolsó őzet is, a lerágott csontokat beledobálták a művészi festményekbe, vagy ha azok vászonra voltak festve, kivágták a keretekből és elázott, lyukas csizmájuk talpára kötözték, hogy lábuk meg ne fagyjon a hómezőn.

A legyőzött katona sorsa nem sokkal különb, mint egy lázadó rabszolgáé. Bármit lehet vele tenni: rendfokozataitól, kitüntetéseitől, személyes tárgyaitól megfosztani, megbélyegezni, agyondolgoztatni, megkínozni, megcsonkítani, életét elvenni, jeltelen gödörbe elkaparni, akár egy undorító, döglött kutyát. Otthon majd fölkerülhet az eltűnt hősök táblájára, ha a győztesek évek múlva kegyesen megengedik. A katona sorsa lehet

tündöklő, példamutató, és amikor a történelem elsodorta: szálnalmas; különösen akkor, ha nem engedik megsíratni, vagy nincs aki könnyet ejtsen utána.

KENYÉR

A ttól kezdve, hogy az ember meghódította és birtokába vette a tüzet, a gyűjtögető és vadászó életmód egyre jobban visszaszorult. Megindult az élelemföhalmozás. Ezzel együtt az emberi hordák mind inkább helyhez kötődtek. Kelltek nekik egy telephely, ahol a tüzet szükséges volt tartani és vigyázni. Az összegyűjtött élelmet itt tárolták, őrizték, kezdetleges pattintott szerszámaikat ezen a helyen készítették. Az asszonyok itt szültek, neveltek, és itt zajlott a családi élet. Ez a helyhez kötődés valószínű hegyi folyók, patakok, tavak, tehát valamilyen felszíni ivóvíz mellett alakult ki, amelynek közelében sziklabarlang lehetett, ahová értékeiket elhelyezték, veszély, vihar esetén bemenekülhettek.

Az asszonyok mind többet tartózkodtak ezeken a hordahelyeken, és a férfiak egyre közelebbi vándorutakat tettek meg élelemszerzésért. A Közel-Keleten, illetve a nagy folyók mentén kialakult az agrártermelés, amelyhez két alapvető munkafolyamat tartozott. Az elfogott állatok háziiasítása, tartása és tenyésztése, valamint a gabona magvak elvetése, érés utáni begyűjtése és tárolása. Ekkor ugrásszerűen szaporodott az élelem, amely lehetővé tette, hogy ezekben a közösségekben a gyűjtögető életmód visszaszoruljon.

A földművelés és a terményföhalmozás megkövetelte, hogy a termelő lakosokat, családtagjaikat és az élelmet, az addigi vadászok fegyvereikkel helyben oltalmazzák meg, és kialakult az eltartott, vagyon- és közösségvédő katonaság. Az állandó védelemhez már nem volt szükséges a barlanghoz ragaszkodni, sőt a termelékenység érdekében ki kellett menni a termést ringató síkságra, a takarmányt adó mezőre. Az ember és értékeinek pártfogására megjelent a fal, amely a lakóhelyet vette körül. Kialakultak a kezdetleges városállamok, mint amilyen a neolitikori Jerikó volt.

A tűz birtoklása és a gabona megtermelése lehetővé tette, hogy a magot kövek között megőröljék – és ettől kezdve létre jött a nemek közötti munkamegosztás is, hiszen a lepény-, kenyérfőkészítés már a nők föladata volt –, vízzel tésztává gyúrnák, dagasszák és forró kövön, vagy a hamvadó faszénen megsüssek. A közösségnek minden munkaképes tagja részt vett a kenyér megteremtésében. Ezért mind a létrehozó, mind a fogyasztó számára megbecsült és megkülönböztetett termék, nélkülözhetetlen *tömegetáplálékká* válhatott. Előnye volt az állatokkal szemben, hogy tárolása és földolgozása nem okozott olyan gondokat és munkát, mint a jószágartás. A kenyér (máshol lepény) a legfőbb eledelünk, amely évezredek során annyira elterjedt, hogy valamilyen formában, különböző előállítás technikával – kovásztalan, kovászos –, más-más alapanyagokból, de növényi magvakból, rostokból, adalékanyagokkal, sóval és vízzel készül. Mára a kereskedelem útján olyan lakott helyekre is eljut, ahol a hozzá szükséges nyersanyagok nem teremnek meg.

Illyés Gyula földolgozásában *A táltos ökor* című magyar népmesében a kenyér elmondja szenvedéseit: „*Engem elvetnek, megnövegek, azután lekaszálnak, azután megcsépelnek, megőrölnek, vízzel összegyúrnak, megsütnak, azután megesznek. Ennyi kint*

én mind kiállok[...]” Ahhoz, hogy a kenyér bennünket tápláljon, nemcsak az embernek érte, de neki az emberért is meg kellett szenvednie. A kenyér nyolc szenvedési fokozata Krisztus kínszenvedésének állomásaihoz, a *stációkhoz* hasonlatos.

Hozzá kell tennem, hogy a kenyér napjainkban tovább szenved az idegen kémiai adalékanyagok belékeverésétől, a durva gépi megmunkálástól, a kiszállítástól, olykor rossz tárolástól és csomagolástól. Végül attól, hogy az emberekben csökkent a kenyér iránti tisztelet és megbecsülés. Lépten-nyomon, még a legszegényebb településeken is utcán, lakó- és középületekben, éttermekben, az élet minden olyan helyén, ahol valamilyen formában étkezés folyhat, megvásárolt, magunkkal hozott, elkért, a kosárból kivett, félig megrágott és eldobált kenyér- illetve péksütemény darabokkal lehet találkozni. Az elhajított kenyérrel Istent és magát az embert gyalázzuk meg, semmibe véve sok-sok dolgozó kéz munkáját.

A kenyérré válás folyamatában az emberi áldozatosság egyik legszebb példáját az anya adta évszázadokon keresztül. Huszár Lajos kedves barátom és adatközlőm kisgyerekként nagypja tanyáján a kemence *kuckójában* aludt. (Ez a meleg kemencetest, illetve a fal közötti szűk és zárt térség, amelyben, mint az embrió, felhúzott térdekkkel, behajlított háttal – akár a meleg anyaméhben – összegömbölyödve lehetett jól pihenni.) Egyetlen nap volt kivétel, amikor ezt nem tehetette. Erről így beszélt:

*„Szerdán sohasem aludhattam a kemence sutban, mert nagymamám mindig azt mondta, akkor **Búza Jancsi** foglalja el az ágyamat. Ez azt jelentette, hogy a helyemen kelt meg a kenyértészta.”*

A hagyományos kenyérbélesztés napokkal korábban kezdődött, amikor az előző kovászból egy darabkát fehér vászonkendőben, szellős helyen, szakajtó kosár mélyén, minden külső behatástól védve elraktároztak. A kovász élő része a kenyérnek, amely lélegzik, majd a friss tésztában szaporodik és megkeleszti. Ehhez az édesanyának hajnalban, még sötétedéskor föl kellett kelni, a lisztet megszitálni, vízzel, kovással elkeverni, megsózni, keleszteni vagy érlelni, alaposan összegyúrni, hogy benne ne maradjanak csomók, megdolgoztatlan, vagy idegen, oda nem való részek, végül pihentetni, kiszakajtani. Közben a kemencét befűteni, a hamut kikaparni, és a kenyeret *pilisre* fölívágása után bevetni. Gyakran figyelni, meg ne égjen, időben kivenni, vízzel megmosdatni, hogy a haja szép fényes legyen, majd hűvös, tiszta, szellős helyen tárolni.

Bakteriológusok kísérletet végeztek, hogy mitől kenyér a kenyér, miért nem lehet tőle betegséget kapni. A kenyér héját súlyos betegséget terjesztő kórokozók, így a hastífusz baktériumával kenték be. Ezek órák alatt elpusztultak és nem lehetett őket kimutatni. A karamellizálódott kenyérhéjnak *baktericid*, vagyis baktériumölő hatása van. A kenyér nem engedi magát megfertőzni. Mint a jó ellenállási rendszerrel rendelkező test, legyőzi az embert károsító betegséget. Kenyér még nem okozott tömeges járványt, emberéletben nem tett kárt. Szándékos kémiai mérgezéssel szemben nyilvánvaló, hogy tehetetlen, de az élő kórokozót – kellő behatási időt hagyva neki – legyőzi. Ezért is jelent számunkra életet.

A kenyér fölívágása és fogyasztása mind a katolikus, mind a reformált vallású családoknál rituális jellegű volt. Korábban csak a katolikusok, utóbb már az evangélikusok, reformátusok is a kenyér megszegése előtt a késsel keresztet rajzoltak az aljára. Rostás János tisztelt gazdabarátom és adatközlőm a róla készült portréfilmben elmondta, hogy amikor édesanyja fölívágta a kenyeret, ott volt az asztal mellett és a morzsa

a hajára szóródott. Olyan érzése támadt, mint „akinek fejére áldás hullt”. Szemébe könnyek gyűltek, és csöndesen hozzátette: „bárcsak még ma is hullna rám”. A kenyérről kapcsolatos ilyen és hasonló mély lélektani vallomások a hagyományos parasztvilágban mindennapos élményekből születtek, és kifogyhatatlan példát őriztek meg.

Elképzelhetetlen volt, hogy egykor a család étkezése után, annak tagjai kenyeret eldobjanak. Ez olyan bűnnek számított, mintha valaki szándékosan és értelmetlenül megölte volna a birtokukban lévő haszonállatok valamelyikét, arcul csapta volna apját, vagy leköpte volna a Bibliát. Amikor étkeztek és például a gyerek kenyeret kért, az anyja megkérdezte, mekkorát vágjon, mind megeszi-e, mert darabot nem volt illő otthagyni. Így a gyermekben is kialakult az arány, a fölmérő képesség, hogy mennyire van szüksége. Jó termés és kellő takarékoság esetén nem kellett magát túlbiztosítani, mert anyja akkorát adott, amekkorát kért. Evés után, az asztal leszedése során, az anya a morzsát is összegyűjtötte és tenyeréből a szájába öntötte, vagy az utolsó falat étellel, korty tejjel lenyelte. Igazi paraszt még a moslékba sem dobott kenyeret, az állatok csak a levágott, égettebb alsó héját kaphatták meg.

A kenyér a hagyományos paraszti életben a termelő számára fölmagasztosult. Benne önmaga, családja boldogulását, veritékes fizikai munkájának gyümölcsét látta. A keresztény hitre történt áttérés után a magyar paraszt a lisztet adó búzaszem csírájában Jézus arcát vélte látni. A kenyér így már nemcsak a test táplálékává vált. A lisztből sült és Krisztus testévé átváltoztatott, megszentelt ostya, vagy a megáldott úrvacsorai kenyér kultikus jelentőségűvé magasztosult. Az utolsó vacsorán a Megváltó úgy adta át a megtört kenyeret, hogy „vegyétek és egyétek, mert ez az én testem”. Ettől kezdve a halhatatlanságot, a szeretetet, a „lélek kenyerét”: az Életet jelentette, ahogy napjainkig nevezik. A magyar Alföldön még a terménytároló építmény is *életősház*.

A kenyér az egyház megszentelte, megáldotta. Családban a fogyasztását megelőzően közösen imádkoztak. A kenyér kettős átváltozáson megy keresztül. Először a lisztből sült tészta alakul testi-, utána az átváltozással lelki táplálékká. Ez a „kenyércsoda”, amelyben benne van a paraszti szorgalom, az anya munkája, és Krisztus önfeláldozása azok számára, akik élnek vele.

KERT

Magától nem létesül kert. Nem éden az, hogy számunkra Isten teremtesse meg. A „természet kertje” tele van olyan étellel is, amely nem kívánatos oda. Az általam tárgyalt kert mindig mesterséges, és az ember teremtő alkotásként munkájával, szorgalmával, illetve képzelő erejével hozza létre. Benne egyszerre szeretem a természetet és az emberi szellemet. Nem állítanám, hogy a kert a „leigázott” természet jelképe lenne. Kétségtelen, hogy az ott élő, növekvő és fejlődő növények burjánzásának gátat kell vetni, mert nemcsak az emberi képzelet, de egymás ellen is törekednek, ahogy a fajok versenyében igyekeznek maguknak életteret hódítani. A kerttel viszont az embernek nem az a terve, hogy szabályozatlan dzsungelt neveljen. Számomra a *Kert* a *Rend* megtestesítője. Azt érdemes kertnek tartani, ahol látszik és érvényesül az emberi teremtő akarat. A jó kertész nem kényszerrel alkalmaz, hanem ültetvényei számára lehetőséget

biztosít a megmaradáshoz és a gyönyörködtetéshez.

A kert olyan, akár bibliai ősünk számára az Isten által létesített éden, vagy a jó lelkek részére a „mennyben készített virágos rét”. Az egyik magyar paraszti elképzelés szerint, halálunk után a megméretlen lélek kezdetben még szúrós gyepen halad keresztül, ahol lábát tarló, törzsét, kezét bogáncs és tövis sérti, időnként pedig elvadult kutyák támadhatják meg, ezért botot is kell vinnie. Ahogy mind közelebb kerül Istenhez, csökkennek az átkelés nehézségei. A megméretés után, ha örök üdvösség illeti meg, a Teremtő trónusa körül megnyílik neki a mennyország, ahol a hozzá hasonló lelkek millióival, mint egykor őszüleink a Paradicsomban, fürdik, gyönyörködik az örökké tavaszt vagy nyarat sugárzó, pompás kertben.

Innen fantáziánkat tágítsuk tovább, és különösen a festőművészek által évszázadok során elképzelt „gyönyörök”, vagy „istenek kertjét” képzeljük magunk elé egyetlen képbe sűrítve. Benne egy felől árnyas fák, pompázó és illatozó növények, virágok, soha nem látott különlegességek, egzóták virítanak. Másfelől ott találjuk a mesterséges isteni alkotás építményeit és tárgyait: pihenő ligeteket, padokat, szaletliket, lugasokat, a szemet végtelenbe vezető, azaz Istent megközelítő ösvényeket, amelyek lehetnek nyírt pázsitcsapások, vagy laposra csiszolt köveken segítik a haladás biztos útját. A jó lélek találkozik csobogó, szikláról lefutó, kavicsokon sebesen bukdácsoló patakkal, mozdulatlan fölszínű, mély tóval, „tengerszemmel”, amely Isten mindent látó, harmadik szemének égi mása; és ahogy a víz e világon is az élet egyik föltétele volt, a mennyben szintén az *örök életet* szimbolizálja. A szépen nyírt zöld fű és virágtáblák közül itt-ott kiemelkednek a fehér vagy színes kövek, amelyeket lyukak törnek át, kis barlangok mélyülnek beléjük, fölfelé magasodnak vagy a kert talaján kúsznak különleges formákat alkotva. A kő jelzésértékű őselem, amelyben a csillagok atomjai rejlenek, és élettelenségükkel visszavezetnek bennünket az alkotás kezdetéig, amikor még az élet sem született meg.

Ebben a különleges kertben jókora öblös, vagy formás, karcsú edények teszik változatossá a látványt. Belőlük növényindák kúsznak elő, tele apró, vagy egyetlen, óriási virággal. Az edény az isteni lehetőség szimbóluma, amelyből vízer éppúgy fakadhat – megtöltve túlcsoordulhat, hogy öntözze környezetét –, mint ahogy benne a lélek is elrejtőzhet, hogy általa testet nyerjen.

Ugyancsak egy másik népi fantázia a kertben a külső női nemi szervet látja. A nemiség csak részben fűdi a szexuális vágy kielégítésével nyerhető gyönyörforrást. Elsődlegesen a termékenységgel, az élet adományozásával áll kapcsolatban, és vele a halhatatlanság, a túlélés képzetét nyújtja. Milyen is egy női öl? A két csípőlapát és a szeméremcsont, mint védő kerítés zárja körül és rejti a test legszemélyesebb, legintimebb és legdrágább nyílását, amely befogad és kibocsát, hogy az élet körforgása meg ne szakadjon. A *pubenda* vagy szeméremdomb az a magaslat, kilátó, amelyről áttekinthetjük az előttünk elterülő erdőt, amely simogató kezünk hatására kellemes, puha pázsittá szelídül. Közepén kagylóformában ott fekszik egy hívogató kis tó, amely az erős korlátként távoltartó combok megnyílásával föltárja mélységét, hogy egyetlen, vörös örvényként újabb világ számára befogadjon. Nem véletlen, hogy kertjeinkben medencés szökőkutat, lépcsős vízesést, de főleg tavat képezünk, és akár a szélén, akár a közelében jelképes falloszként elhelyezve fölmered egy szemet vonzó, jókora jelkő.

Kínai és japán kert elképzelhetetlen víz, tó, szikla, hullámosra gereblyélt kavicsösvény nélkül. A múlandósággal szemben az állandóságot sugallják, és a benne

tartózkodónak a szellem elmélyülését teszik lehetővé. Ha a tóban még sintoista kapu is áll, amelyre a pázsiton lévő sziklacsúccsal összekötő kötélén virágtermő liánok is kúsznak, ez a meditálásra ösztönző, szimbolikus alkotás-együttes a létet biztosító természetben való föloldódást nyújtja. A mindenségbe történő beleolvadás magát az öröklétet biztosítja a földi élet végén bekövetkező halál legyőzésére. Amikor a 20. század második felében szerte a világon elindult a rózsák kertjében a hamvak szétszórása, az urnából vízszugárral való kimosása; a pázsit, a virágok alá temetés, csupán egy évezredekkel korábbi *hinduista*, illetve *párszi* vallásfilozófiával a szent folyóba vagy keselyűk martalékául az „égbe temetés” tibeti szertartását tettük európaivá.

A kertet térben és időben meg kell tervezni. Szükséges tudni, hogy a napot vagy az árnyékot kedvelő fajokat hová kell ültetni. A virágos növények mikor, melyik hónapban pompáznak és nyílnak el. Egy jól tervezett kertben minden évszakban, sőt minden napszakban látni virágokat (lásd a *virágórákat!*), vagy termést, mert a legtöbb növénynek ezek az ékességei. Lehetnek levéldísznövények, örökzöldek, élősködők, túlevelűek, nyitva- és zárvatermők, virágtalanok, zsurlók és páfrányok is, amelyek formáikkal, színükkel, egész küllemükkel hatnak ránk.

A kertnek az embert mindig jótékonyan kell befolyásolnia. Legyen ránk nézve megnyugtató és gondolatébresztő. Magunktól jöjjünk rá, hol van a helyünk a földön és a mindenségben. A kert tanítsa meg az embereket a szerénységre, de ne az alázkodásra, hanem az alázatra. A kert egyszerre legyen a béke hona és a termékeny, fantáziát virágkehelyként nyitogató munka színtere. Gyönyörködtessen, akár egy női öl vagy férfi vessző. Tanítson, mint a tapasztalatokat fölhalmozó Írás; lapozgatva kielégítse fölfedező vágyunkat, és a nap minden órájában szüntelen tudjon újat nyújtani.

L

LÁRVA

Lárva szavunk jelentését elsősorban az állattani szakirodalomban írták le. Az átalakulással fejlődő rovarok nyugalmi alakja, amelyben a szervezetük teljesen átépül és belőle a kész rovar, az *imágó* búvik ki. Egy tipikus példát említek, a kérészek közé tartozó *tiszavirágot*, latin nevén a *Palingenia longicauda Oliv.*-ot. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) – aki nagy hangsúlyt fektetett a tudományos anyaggyűjtés, és a módszertan kérdéseire – a *kérészeket* írta le, amint különös alakjuk kinőtt a vízből, és pár órás rajzás után a Hypanis folyó habjaiba hulltak.

Ezek a rovarok életükben hússzor vedlenek. Három évig a meder iszapjában, vagy a folyóvíz borította márgás falában élnek, és júniusban egy csöndes alkonyatkor a felszínre törnek. Ezt követően *lárwabőrüket* 3,5–4,4 perc alatt levedlik. Elindul a násztáncuk, majd megtermékenyülve hétezer petét szórnak a vízbe, vagy azokat elhalt testükben magukkal viszik a folyómeder aljára. Amíg kikelés után lárva alakban a sötét sárban élnek, eléggé különös a külsejük. Ekkor még nem lehet arra következtetni, hogy milyen kecses, repülő rovarok válnak belőlük. A kérész végső formáját a lárwabőr, az elég kemény kitinpáncél palástolja.

Fejlődésében hasonló mindaz a rovar is, amelyeknek átalakulási formáját *bábnak* nevezik. Ezek szintén a teljes átalakulással fejlődő rovaroknak az ivarérett állapotot megelőző haladási formájuk. Ebben az állapotban a báb nem táplálkozik. A rovarban a báb három típusát különbözteti meg: a *múmiabáb*, *szabadbáb* és *tonnabáb* formáját. A rovarvilágban ennek a *köztes állapotnak* van még egyéb neve is, mint *pajor*, *nyű*, és *álca*.

Lárva vagy báb nemcsak a rovarvilágban ismert. Az átalakulással fejlődő állatnak a petéből kikelő, a kifejlett állathoz általában nem hasonlító alakja, mint a *hernyó*, vagy a kétéltűekhez tartozó *ebihal*.

A gerincesek között is van egy különleges, lárvaállapotban megmaradt, és *így is szaporodóképes faj*, a mexikói *axolotl*, vagy *Ambystoma mexicanum*. Ez az állat egész élete során megmarad lárvának, vagyis kopoltyúval lélegző, de tüdős kétéltűnek, amely pajzsmirigy hormonnal mesterségesen kezelve visszafejleszti kopoltyúit, vagyis befejezi lárvafejlődési életszakaszát. Ettől kezdve tüdőlégzést folytat, és mint hulló mászik ki a szárazföldre. (Természetesen élete továbbra is a nedves közeget igényli, hogy vékony, nyálkás bőre ki ne száradjon. Szaporodása szintén a vízhez köti.)

Különösen a bábokon figyelhető meg, hogy a bőrük alatt miként „csomagolta össze” a természet az átalakuló rovar. Mint *arcon az álarc*, rajtuk is van egy *lárvaarc*, amely egyszerre fõdi és sejteti a mögötte élő, magát még teljes valójában meg nem mutató, eredeti lényt.

A legtöbb fajnál ezt a lárvét, vagy bábót mechanikusan ingerelni lehet, és ennek hatására látható formában ingerületek kiváltotta rángások futnak rajta végig. Megfigyelhető, hogy ez nem holt tárgy, hanem a vastag bábbőr, vagy lárvaarc mögött élőlény pihen. A piszkálás hatására izeg-mozog, rugdalózik, akár egy bepólyázott csecsemő, aki igyekszik szoros ruhájától megszabadulni, illetve kényelmetlenül érinti, hogy fölfedezték. A kötekedőtől szeretne megszabadulni, mert számára nagyon fontos a

rejtőzködés, hogy élhesse a maga *alattomos* és *háborítatlan* átalakulását, nehogy lárva állapotában, amikor védekezésre képtelen, elpusztítsák.

Az utóbbi fejtegetésem már emberre is emlékeztet bennünket. Vannak olyanok, akik egész életükben lárvaként élnek. A rejtőzködés és elbújás az ember ősi ösztönkésztetése. Nyilvánvalóan a *mimikri* hiánya okozza, különösen azóta, hogy távolról a barna faágakkal színben összeolvadónak tetsző szörzetet elveszítettük. A legtöbb élőlény arra kényszerül, hogy bizonyos fokig elbújva maradjon, és a nála erősebb csúcsragadozók, akik táplálékuk forrásának tekintik, ne tudják elpusztítani.

Az ember elődei is már hordába, csoportba verődve keresték táplálékukat és vadásztak a zsákmányállatokra, de a náluk jóval erősebb testalkatú ragadozókkal egyedül tehetetlenek voltak. Nem egy megtalált ősi koponyamaradványon, vagy csöves csonton ott láthatók az agyarak és fogak ejtette bemélyedt sérülések, amelyek egyértelműen jelzik, hogy a megtalált egyed valamikor áldozatul esett. A szüntelen rettegés kiváltotta az elbújás ösztönét, és ezt mindaddig kénytelen volt gyakorolni, míg az ember fölül nem tudott kerekedni az állatvilágon.

Amikor a helyzet megfordult, és az ember csúcsragadozóként került az élővilág, illetve a tápláléklánc tetejére, a lárvaarc jelentette, különösen a durva ember számára a *mimikrit*. Az ilyen személy azért vesz föl magára álarcot, hogy ne lássák kegyetlen elszántságát, amellyel vadászik és becserkézi a nálánál gyöngébb, illetve önmagát őszintén kiadó társát. A gladiátorok, páncélos vitézek, bőr- és fémsisakja is lárvaarc, amelyek a benne rejtőzőket elfödik. Nem lehet sem látni, sem tudni, hogy aki e fejjvédőket viseli, milyen erős és elszánt a harcra, hódításra. Az bizonyos, hogy bábbőréből kibújva, nem várható, hogy a napban áttetsző szárnyú tiszavirágként, szemünket elbűvölve röpdös majd fölöttünk. Lárvája egyszerre ijeszt, és óvatossá teszi a vele kapcsolatba kerülőt.

A barlangrajzok tanúsítják, hogy már korai elődeinknél megjelent a maszk, az álarc. Kétféle földadata volt. Egyrésztől eltakarni az embert, hogy minél jobban hasonuljon az elejtésre váró vad külsejéhez, másrésztől a maszk által különleges, emberfölötti képességre kívánt szert tenni, hogy ezáltal biztosítsa a sikeres vadászatot. Utóbbiakból váltak sámánok, táltosok, varázslók.

A maszk lárvája az átlagembernek többet kölcsönöz, mint aki valójában. Magára öltve e lárvaarcot, elveszti eredeti senkiséget, és mint a Szegvár-tűzkövesi maszkot hordozó „Sarlós idol”, „megistenülhet”. Nem véletlen, hogy az álarc máig tartja magát a törzsi társadalmakban, a természeti- és a kultúrnépeknél egyaránt. Mert az arc bábbá formálása a tömegben különös ellentétet alkot: nemcsak általánosít, de ki is emel. A maszk az egyén eredeti *másságát*, a lárva mögé bújást is *mássá teszi*, vagyis kétszeres bábbört formál az emberre.

Az ősi ösztön változatlanul kísért bennünket, és bár mindinkább öntudatlanul cselekedjük, de bennünk él a rejtőzködés. Ez a késztetésünk különösen jól megfigyelhető a magának ágakból sátrat; szalmakazal, löszfal oldalába üreget vájó, manapság kartondobozokból várat, házat építő kisgyermek esetében.

A legtöbb ember a nemi fejlődést befejezve, életének ezt a bábkorszakát „kinövi”, de vannak olyanok, akik erre képtelenek; akik lelkiileg sohasem tudják bábbőrüket levetni. Ezek a fejletlen egyéniségek, akik pszichikailag különböznek átlagos fajtársaiktól. Ők a fejükön érzékelhetően ott hordják az álarcot és e mögé bújnak. Hányszor látunk olyan figurákat, akikről rögtön az jut eszünkbe, hogy ez egy „lárva”. Ők mindig axolotlok,

kopolyús csúszómászók maradnak!

Némely emberek miért hordozzák magukon lárvaarcukat? Mert valami hiányzik belőlük, amit takargatni igyekeznek, és ami megvan a másokban. Szégyellik magukat megmutatni, nehogy a másságuk miatt ellenszenv, idegenkedés, irtózás, gyűlölet, elzárkózás, vagy valamilyen nyílt fizikai, illetve lelki bántalmazás érje őket. Rajtuk olyan a lárvaarc, mint puhatestű csigán a héj. Bizonyos védelmet nyújt, ahová vissza lehet menekülni. E mögé el lehet bújni, védekezve begubózni, mint a hernyónak. A bábbőr a kiszolgáltatottságukat, a gyöngeségüket rejt. Még a legvadabb oroszán is előbb gyanakodva körbeszimatolja a számára addig ismeretlen, különleges állatot, nem rejt-e veszélyt, és csak azután támadja meg. A lárva nem enged magához ilyen közel senkit, nehogy kiderüljön róla, belül kocsonyás, könnyű préda.

Természetesen nemcsak kisebbrendűségi érzésből ölt valaki lárvaarcot. Nagyon sokan vannak, akik szeretnek titokzatosak, misztikusak lenni. Az ilyen lárva legtöbbször többet akar mutatni, mint aki valójában, és amire képes. A világhírű velencei, riói stb. karneválra, nemcsak a tobzódó szórakozás miatt utaznak el sokan és öltöznek be előkelőségnek; vagy magukat éppen lemeztelenítve kerülnek igazi lárvaarcba, hanem a miatt is, hogy végre azok lehetnek, akiket elfojtva magukban hordoznak, akik bennük rejtve szunnyadnak; akikre vágnak, de soha el nem érhetnek. A lárva egy része tehát kielégítetlen, vágyakozó ember.

A lárva jellemzésénél az is fölvetődik, hogy azért kívánczik a báb bőrébe, mert mögötte felelőtlenül is lehet viselkedni, például önbíráskodni. Facia Negra vagy Zorro utódjai a símaszkot öltő, bankot, benzinkutat rablók, vagy a különféle kommandósok. Ha az arcukra maszkot húzókat egyenként pszichoanalitikus vizsgálat alá vetnénk, kivétel nélkül kiderülne az egyéniségük sérülése, illetve fejletlensége, és a brutalitásra való hajlamuk.

A lárvaarc nemcsak a védtelenséget rejt el, de a báj és kellemet is palástolja olyan csoportban, ahol a durvaság az ideál. A *csador* mögül gyakran kedves szempár ragyog át, akinek sohasem ismerhetjük meg hozzátartozó arcát. Ugyanakkor a maszk szándékosan létrehozza az erőszakot ott, ahol ezt a tulajdonságot és magatartást nem kedvelik, sőt megvetik. A lárvaarc esetében ez ismét újabb kettősséget jelent. A gond az, hogy amíg otthon a csadort le lehet vetni, a lárva nem tudja, mert arcának és jellemének ez a valódi fedőbőr.

A lárva a hozzá nem értő ember számára kiismerhetetlen. Nem lehet tudni, hogy ha bábbőréből kivedlik, nektárt gyűjtögető, éhes lepke, szerelmeskedő kérész, vagy ragadozó szitakötő lesz-e belőle. Utóbbi már lárva állapotában is veszedelmes ragadozó. A víz alatt mindent megfog, amit csak elejthet, még az ivadék halakat is, de ezt a tulajdonságát a víz fölött élő ember nehezen tudja követni.

A 20. század második felében, amikor a Holdra utazással elkezdtek a naprendszer meghódítását, az írók fantáziája is elrugaszkodott a földtől. Megindult a tudományos fantasztikus regények és filmek futószalagon történő gyártása, a legképtelenebb történetekkel. Ezeknek egyik főszereplője a báb, amelyet számunkra rosszindulattal és hódító szándékkal közeledő földön kívüliek kapszulákba zárva eljuttatnak hozzánk. A gyanútlan megtalálók fölszedik. Beviszik hajlékukba, ahol azok alattomosan kikelnek és belemásznak az óvatlan ember porhüvelyébe. Báb jut a bábba. Itt azután kikelnek a lárva, nyüvek, kukacok, és a gazdaszervezetben élőködnek. Olyanok, akár a fürkészdarázs,

amely petéit beletolja a hernyóba, és kikelve belülről fölemészti azt. Ezután viszonylag még kicsi, de áttöri a kiélt testet, amely elpusztul, és az üres testüregből kiszabadul a szörnyeteg. Mint vérszívó és húsfaló fúria vadászva, egymás után elejti és megemészti az útjába akad halandókat, miközben óriási imágóvá fejlődik, mind inkább terrorizálva és pusztítva a föld lakóit.

A nem létező szörnyet fantáziánk szüleményeként magunk hasonlatossága alapján hoztuk létre. Földünkön valamerre naponta folyik háború. Nem a jóakarátú, maszk nélkül élők gerjesztik. A halál a lárvákból születik.

LELKIISMERET

A címszó elemzése félrevezető. A lelkiismeret e szerint azt jelentené, hogy a lélek ismerete. De kié? Az enyém? Másé, vagy úgy általában? Az összetett szó jelentése szerint egy bizonyos dologban valakinek önálló értékítélete van, és ha nem e szerint cselekedett, úgy érzi, rosszul tette, ezért kellemetlen érzése támad. Megszólal benne a lélek, a freudi elmélet szerint az önellenőrzést végző „felettes Én” (a *szuperego*) és figyelmeztet.

A gond ott kezdődik, hogy mi is a lélek? A természettudomány magasabb rendű idegi, agyi tevékenységről, érzelmi, pszichés jelenségről beszél, amelyet a *neuronok* között, a sejtekben keletkező bioelektromos áram közvetít. Csakhogy mechanikusan akkor is van ilyenfajta fizikai összeköttetés, ha az *én-tudat* korlátozott; betegség, baleset, valamilyen függőség következtében gátlás alá került, elnyomódott, vagy éppen fölszabadult és túlszárnyalta, befödte a lelkiismeretet, amely lehet, hogy ilyen körülmények között is megszólal, de olyan gyöngé hangon, amelyet már nem érzékelünk.

A teológia és általában valamilyen vallás vagy hit által vizsgált ember elpusztuló és a természetben föloldódó testből, illetve anyagilag nem elemezhető, műszerekkel nem mérhető, kimutathatatlan, transzcendens részből tevődik össze. Vannak népek, amelyek nem lélekről, hanem *manárról*, *szubsztanciárról* filozofálnak. A kínaiak kétféle lelket is megkülönböztetnek; mások szerint a test halála után a lélek, mint sajátos energia is föloldódik a természetben, annak részévé válik; ismét mások szerint *karnálódik*, *reinkarnálódik*, vagy visszatér teremtő istenéhez, illetve a természetbe. Az emberiség tehát ebben a kérdésben sem egységes, sőt nagyon is megosztott.

A lelkiismeret szavunkat nem lehet a szórészek alapján elemezni. Mentális vizsgálattal kerülhetünk hozzá közelebb. Tudott dolog, hogy háromfajta „Én”-t ismerünk. Az *ösztön Én* (id vagy „*alantas*” *Én* – értsd alatta: valami alatt elhelyezkedő) azt sugallja, hogy az egyén tegye, ami neki a legjobb. Mindenki jól tudja, hogy állati ösztöneink egy része azt nyújtja, ami közösségellenes; amelyek nem a fejlődést, hanem az alacsony szinten való élest diktálják. Kinek ne lenne jó egész napját kellemes lustálkodással tölteni, és kívánalmait abból a közös tálból kielégíteni, amelyhez ő semmivel sem járult hozzá, de amit mások veritékes munkával, vagy szellemi erőfeszítéssel megtöltöttek. A bűnözők, a gyengén, vagy kimondottan rosszul fejlett egyéniségek így is élnek. Ez a magatartás megvetést, fölháborodást szül, és amikor károsítása már elviselhetetlenné vált, üldözik.

A *felettes Én* nem bír, nem döntök, csupán azt a normát jelzi, amely az egyénnek a társaival való kapcsolatában a legideálisabb. Ha ezt az ösztön Én minduntalan áthágja,

kikerüli; a büntudat és a lelkiismeret furdalás alól fölold, „megideologizálja”, hogy ettől el lehet tekinteni és lazíthatunk rajta, akkor a szuperego kopogtat és figyelmeztet, de nem zsarol és nem ítél.

Az Én (*köztes Én* vagy *ego*) a két „szélső én” között egyensúlyoz. Az id kívánalmaiból igyekszik annyit biztosítani, amennyi a személyiségnek megfelelő, azt még nem torzítja, és a közössége normáit sem sérti. Ugyanakkor ezt csak úgy éri el, ha a szuperego sugallataiból is annyit érvényesít, amennyitől még nem válik valaki bigott önsanyargatóvá, minden élvezettől, szenvedélytől mentes, önostromló, égő és furdaló lelkiismeretté. Mindezt a neveltetése során, a magával hozott ösztönös tulajdonságok korlátozásával, és a közössége által megkívánt normák elsajátításával, illetve gyakorlásával érheti el. Erre mondjuk, hogy *szocializációval* juthat el a megfelelő arány érvényesítéséhez. Egy ideálisnak mondható társadalomban minél inkább szocializált valaki, minél nagyobb tudásra tesz szert, annál intelligensebb, és annál inkább helyes mértékben működik a lelkiismerete.

Ezek ismeretében nyugodt lélekkel azt mondhatnánk, hogy a jól szocializált, intelligens ember esetében – aki kisgyermekként kezdetben idomított, később egyre inkább tanított, nevelt és gondozott – megszületnek azok a normák, amelyek az érett személyiségnél – a „jó pap is holtig tanul” mondás alapján – halálukig fejlődnek és csiszolódnak. Bekövetkezik az önnevelés, amely a beindult szocializáció következtében, szinte a tehetetlenség elvén alapulva – ahogy a golyó megállás nélkül halad a lejtőn egyre gyorsulva lefelé, csak itt a lejtő nem hanyatlást, hanem – értéktöbbletet jelent. A mozgó tárgy növekedik, egyre inkább halmozza maga körül a fölvetett értékeket, akár a hegyről legördülő hógolyó. Úgy gondolhatnánk, hogy minél több ilyen lelkiismerettel megáldott egyénisége van egy társadalomnak, az annál fejlettebb és humánusabb.

Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű! A gond ott kezdődik, hogy a lelkiismeretet az ember csoportján belül, vagy kívül vizsgáljuk? Akkor ugyanis mindent rendben találhatunk, ha a személyt társadalmi normái alapján, belülről ítéljük meg. Elmondhatjuk, hogy ez az ember fejlett egyéniség, jól szocializált, aki betartja csoportja elvárásait. Lelkiismerettel rendelkezik, és ha vét, megjelenik nála az *önkontroll*, az ellenőrzést biztosító lelkiismeret furdalás, amely *büntudatot* hoz létre.

A nyilvánvaló téves ítéletünk akkor válik szembetűnővé, ha az ilyen becsületes, lelkiismeretes ember bekerül egy másik közösségbe, amelynek eltérő a megítélése ugyanazokról a normákról. Kiderül, hogy amit addig megtanult, amiben addig hitt, mindaz itt hamisnak, elvetendőnek, esetleg üldözendőnek bizonyul. Dickensnek az ipari forradalom korszakában bemutatott Angliájában a bűnözés, például a kisgyermekek tolvajlásra nevelése az alvilágban követendő és elismert norma volt. Annak lehetett lelkiismeret furdalása, aki az utcán a szorgos polgárokat nem tudta kizsebelni és lopott holmik nélkül tért haza. Kérdemelte, hogy „rossz” munkájáért aznap nem kapott ételt. Ha pedig ékszerekkel, tömött pénztárcákkal, zsebórákkal tért haza, elismerés illette meg.

Hasonló volt a helyzet a kegyetlenül nevelt bennszülött, katona vagy rabszolga gyermekek esetében, akiknek veleszületett agresszióját a fizikai, lelki sanyargatásokkal erősítették, fejlesztették, hogy ha majd harcra kerül a sor, elfojtott dühüket, illetve minden ellenük irányult gonoszság következtében elviselt szenvedésüket az ellenségen bosszulják meg, és ez által jó harcossá váljanak. Aki kisgyermek korában ilyen és hasonló szocializációt kapott, meggyőződhetett, hogy számára ez a követendő és jó példa, mert

csoportjának ezzel okoz örömet és vele fennmaradási esélyüket növeli.

Az az ember, aki az egyik társadalomban követendő példaként lelkiismeretesen tanult, elsajátította korának egyes tudományait – amelyeknek birtokában, például néhány nappal korábban megjósolhatta, milyen időjárás lesz; különböző anyagokból olyan értékeket tudott előállítani, melyek hasznosak voltak –, népe megbecsült tudósává vált. Amikor egy másik társadalomba került és észrevették tudományát, azt lelkiismeretük szerint, közösségük érdekében az „ördög praktikájának” tekintették. Boszorkánnyá, kuruzslóvá, eretnekké kiáltották ki; üldözni kezdték és megbüntették. Jó esetben, mint elmebeteg nem bántották, de kiközösítették. Hány utazónak, világlátott, más népektől tudományt hozó embernek lett hazájában ez a szomorú vége.

A lelkiismeret nem jó és nem rossz tulajdonság, ha valakiben megnyilvánul, hanem egy bizonyos norma, amelytől egyetlen ember sem függetlenítheti magát, aki valamilyen közösséghez tartozik. A lelkiismeret megalkuvás is. Beletörődés abba a követelményrendszerbe, amelyet a csoportja előírt számára. Vannak ugyan olyan fogódzói, hogy akkor jelent értéket, ha népe gyarapodását és megmaradását segíti, de ezt a történelem egyik óráról a másikra még csoporton belül is elsöpörheti. Mindez szemlélet és ideológia kérdése. Így válhattak az 1950-es években a Magyarországon szorgos munkájukkal családjukat, népüket termelvényeikkel ellátó gazdák egy ellenkező szemlélet szerint, amelyet ugyanazon népesség másik része követendő előírásként jelölt meg, népnyzó, üldözendő kulákká. Az is jó lelkiismeretű ember volt, aki szorgalmasan termelt, mert számára ez volt a példa, saját szempontjából az is, aki ezeket üldözte, mert az ő normája szerint ez a magatartás volt a helyes. A történelem szüntelen pálfordulatokkal hol az egyik, hol a másik szemlélet létjogosultságát igazolta, attól függően, mikor, ki gyakorolta a hatalmat; hogy az értékeket kik határozták meg; az előírásokat kik és hogyan tartatták be.

A lelkiismeretet vizsgálva kiderül, hogy mint minden emberi norma, ez is viszonyítás dolga. Nincs egységes mércénk, melyik lelkiismeret a jobb, vagy magasabb rendű. Talán a bibliai tíz parancsolat lenne a legáltalánosabban elfogadható etalonunk. Csakhogy, ahol a gyilkolás főbűn, máshol erény. Az öldöklés nemcsak a kannibál hőstette és szükséglete. Ha valaki honvédő háborúban harcol, és a területére betört ellenséget gyilkolja, győzelme esetén honfitársai a példát mutató, hős hazafit ünneplik benne, és mellére kitüntetések akasztanak. Hőstettét és fegyvereit az egyháza is megáldja, és Isten áldását kéri rá; ugyanakkor a vesztes vallása Isten nevében elítéli a győztesek bűnös cselekedetét.

A lelkiismeret bizonyos társadalmakban egyéni szabadság dolga, ugyanaz a gyakorlat máshol rabságot vagy számkivetettséget jelent. Még ha a gyilkolás a legtöbb társadalomban bűnnek számít is, ezt a „ne ölj” törvényt milyen alapon kényszeríthetnénk rá egy olyan közösségre, ahol példaértékű; vagy miként korlátozhatnánk annak a potenciális gyilkos jelöltnek az egyéni szabadságát, aki ezt a viselkedésmódot sajátította el követendőként, meggyőződve róla, hogy ez a jó, ezzel szűkítve egyéni szabadságát, illetve autonómiáját. Talán meg lehetne győzni, hogy a viszonylagosságban az mutat irányt, hogy melyik norma felel meg a legtöbb embernek, és ezek már a maguknak kialakított erkölcsi jogon rákényszeríthetik akaratukat a kisebbségben lévőkre. Az emberiség társadalomalkotása óta ezt gyakorolja, de olyan kevés sikerrel, hogy nyomában mindenütt lázadás, háborúk, gyilkolások, pusztítások lépnek föl. Ez az okoskodás tehát megbukott.

A lelkiismeret az emberré válást követően mégis alapvető létszükségletté vált. Műszerként mutatja, ma hol tart az emberiség. A leírtak alapján nem lehetünk büszkék, hogy már a csúcra értünk. Tárgyilagosan be kell látnunk, a megmászkodó fa alatt, az alsó ágak felé ugrálva gebeszkedünk. A lelkiismeretét mindenki úgy igyekszik önmagában kialakítani, hogy számára minél kényelmesebb legyen, és mind egojával, mind közösségével minél kevesebb összeütközést gerjessen.

LEVÉL

Sok jelentésű szavunk különös helyet foglal el szótárunkban. Dimenziókat köt össze, akár az életfa. Távolságokat és az ember testének, szellemének, vágyainak ívelését fogja át, mint ideghúr a fölajzott íjat.

Legáltalánosabban ismert a növények levele, amelyek rendkívül változatos formát, szint és fejlődési módot értek el. A természet a hatalmas, kunyhótető földésére is alkalmas levéltől a túlevélen át a módosult és tövisként ismert levélig sok változatot hozott létre. Egyetlen növényegyeden is különböző típusú levelek lehetségesek. Ezek többféle célt szolgálnak. Ha az év nagyobb részében zöld színűek, *klorofilt*, vagyis *zöld szintestet* tartalmaznak. Ennek segítségével nyelik el az *asszimilálásukhoz* (fajidegen anyag fajazonos anyaggá változtatásához) szükséges napfény-energiát, és sejtjeikben elindítják a nedv formájában felszívott táplálék beépítését szervezetükbe. Amikor a mérsékelt- és hidegövi növények pihenő időszakra készülnek, a levelekből visszaszívják az élettanilag fontos és nehezen előállítható, értékes, zöld festékanyagot, hogy tavasszal, amikor kihajtanak, a rügyekbe, kifeszülő levelekbe visszajuttassák. Így az életben maradásukhoz szükséges természetes körforgást biztosítják.

A levél, mint szimbólum is közismert. Heraldikai elemként címerekben, vagy a címerpajzsokat körülölelő koszorú díszítéseként gyakran föltűnik. Ilyen, pl. a tölgy- és az akantuszlevél. Utóbbit a korinthoszi oszlopfőkön is megmintázták, de épületek reneszánsz és barokk stukkódíszei között, bútorok faragványain is előfordul. Zászlók és jelvények elemeként szintén találkozunk vele. Legjobb példa a kanadai zászló fő motívuma, a juharlevél.

A levél, mint motívum, díszítőelem nemcsak a folklórban ismert, de rendkívül széles körben elterjedt a díszítőművészetben is. Jelen van a tárgyi népművészetben, a fotó-, képző- és iparművészetben. Lehet önálló díszítő elem, vagy kerete, eleme egy főmotívumnak. (Hímes tojásokon, csont-, szaru-, kő-, fafaragásokon, hímezéseken, varrottásokon stb. szerepel.) Ahol virágmotívumot alkalmaznak díszítő elemként, ott általában a levél is megjelenik.

A levél alkalmazása általában az életet, annak tavaszonkénti, forró égővön időszakos, illetve folyamatos megújulását is jelképezi. A hervadt, száraz, hulló levél az elmúlást juttatja eszünkbe. Az örökzöld levéllel a halhatatlanságot, az állandó, múlhatatlan értéket is kifejezzük. Ilyen például a babérkoszorú, a virágvasárnapi (védelmet is adó) barka, vagy a *pészhaci* ünnepre (a kovásztalan kenyér ünnepe a zsidó nép egyiptomi fogságból szabadulására emlékezve) Jézusnak Jeruzsálemben történt bevonulásakor az Őt kísérő és fogadó tömegben föltűnt győzelmet, békét és öröklétet sugalló zöld pálmalevél.

Maga a zöld szín is az élet és a termékenység jele. (Kivétel itt is van. Az erős ütést, zúzódást szenvedő bőr, az alatta lévő roncsolt szövetek közé tolult és ott alvadó, fölszívódó vér megzöldíti a bántalmazott testrész elhalt szövetelemeit. A zöldülő hulla színe a biológiai és kémiai fölbomlás, az elporladás egyik biztos jelensége.) A termékeny nőt a fa, illetve a szerelmet a levél jelképezi. A letépett levél azt üzeni, hogy a nőt valaki „leszakította”, asszonyává tette. A nemi szerveket képzőművészeti ábrázolásokon levéllel szokás eltakarni. A női nemi részt is levélként ábrázolják. A káposztalevél maga a szeméremajak. A levél kezét, ujját is jelölhet. Mitológiai szörnyek, istenek (pl. Humbaba) ábrázolásánál gyakori, hogy torz faként, ágkarokkal, levélujjakkal jelennek meg.

Számomra legszebb és legmélyebb mondanivalóval bírnak azok a népmesék, ahol a *tetejetlen fáról*, máshol *égig érő fáról* esik szó. (Utóbbi behatárolt, és e fa terjeszkedésének a szem látóterét is akadályozó mennybolt vet véget. Előbbi áttöri ezt, és az *asztrálsíkban* terjed tovább, ezért misztikusabb, és mint ismeretlen szféra vonzóbb lehetőségeket tartogathat. Itt is élő levelek vagyunk, de nem zöldek, nem sárgák; levéltestünk átjárható, színtelen, öröklétű, tehát *hullatlan levelű szellemtest.*) Ez a fa összefügg a *sámánfával*, a *világfával* vagy a *kívánságfával*. Vizsgáljuk ezeket. A sámán hosszú, csupasz derekú fán mászik föl a lombsátrába épített levélfészekbe, hogy áldozatát odavigye, és révületében itt találkozók az elhalt lelkekkel, akik egy-egy levélként ülnek a lomb ágain. Ez csak egy néptörzs, faluközösség, csoport lelkeire vonatkozik. A világfán valamennyi nép ott függ, gyökere táplálja életünket, és rajta örökzöld levélként az élők, a szüntelenül egymást váltó nemzedékek kapaszkodnak. A kívánságfa lombtalan, vagy saját levelei nem szükségszerűek. Ágaira levélként színes szalagokat, Szibériában egyes helyeken papírpénzt és rongydarabokat is, Tibetben színes kis imazászlókat kötnek. Valamire gondolnak, amit kívánnak, amit nagyon szeretnének elérni, megvalósítani. Tehát üzennek vele *Fa-ősanányáknak*, vagy az *asztrálsíkban* előttünk járó, és már rajtunk segíteni képes szellemőseinknek. A rákötött jelképek levélként, üzenettovábbítóként szolgálnak.

A levél másik jelentése és fontos föladata az üzenethordozás. Szerelmes levelet írunk imádott párunknak, részvételő gyászlevelet az elhunyt hozzátartozóinak; vagy gyászunkról értesítjük a számunkra fontos személyeket. A levelet ma már a legkülönbözőbb utakon (légi, vízi, szárazföldi, elektromos drótpostai) és mindenféle szállító járműveken, erre szakosodott, a világ valamennyi civilizált társadalmában működő postaszolgálat továbbítja háztól házig, kéztől kézhez.

A levél lehet személyes és közösségi jellegű. Mindenféleképpen ügyet szolgál. Levéllel kellemes és kellemetlen híreket, végzéseket, hivatalos tényeket közölhetünk, üzenhetünk. Ma a levélnek kiterjedt és az eredeti tárgytól, a falevére rajzolt, írt ábráktól, betűktől eltérő, a levelezőlaptól, a borítékba, dobozba csomagolt levélpapírtól, tárgytól eltérő különleges formái, illetve lehetőségei is ismeretesek. Ilyenek a táviratok, amelyeket bizonyos nemzetközi jelekkel vezetéken keresztül lehet továbbítani, vagy az éteren át rádióhullámokkal sugározni. Legújabbak között ismert az e-mail posta, amely számítógépeinken keresztül percek, pillanatokon belül oda-vissza gondolatcserével köt össze bennünket. Levél és levelezés nélkül a mai üzenetgazdag és üzenetéhes, „informatív” világunk elképzelhetetlen és fönntarthatatlan.

Föltételezzük, hogy maga a tárgy hamarabb megszületett, mint a belőle alkotott fogalom. Mind fizikális, mind elvont jelentésében összekötő és kapcsolatteremtő.

Segédeszköz, amelynek az a föladata, hogy a létrát igénybevevőt hozzásegítse az egyik helyről a másikra történő eljutáshoz. Szinteket, síkokat és tereket köt össze. Itt az ember számára van lent és fönt, de ez a fogalom értelmét veszti az univerzumban, ahol a gravitáció szerint a vonzás egyedül a legközelebbi égitest tömegének középpontja felé irányul. A létra tehát viszonyító eszköz. Két pont közötti távolságot hidal át, függetlenül attól, hogy ezt földi fogalmaink szerint fölfelé vagy lefelé értjük.

A legkezdetlegesebb létra a fa volt. Az embert ősi ösztönei hajtják fára mászni. Nemétől függetlenül nincs olyan egészséges gyerek, aki még ne próbált volna fára mászni. A természeti népeknél a legegyszerűbb megoldás az volt, hogy alulról fölfelé haladva, a fa egyik oldalán lebotolták az ágakat. Így azok egyszerre váltak kapaszkodó eszközökké és „létrafokokká”. Máshol az elhalt kéregbe egymás fölé, alá mélyedéseket vágtak. Ezek az ember számára a föld és a lomb közötti távolságot oda és visszamászva segítették legyőzni.

A másik megoldás az volt – és ezt elsősorban épületekre való fölmászásnál kopasz, vastag fatörzsekkel alkalmazták –, hogy kivágtak egy hosszú, combvastagságú, rugalmas, jó teherbírású fát. Teljesen lebotolták, majd arányosan, lépéstávolságban a törzsének egyik oldalába merőleges mélyedéseket, vályúlatokat vágtak. A könnyen hordozható lépcsős rudat bárhova odaállíthatták, ahová a hossza megfelelt. Le- és fölmászhattak rajta. De ehhez még mindig görnyedt testhelyzetű, mind a négy végtagot igénybe vevő kapaszkodásra volt szükség, akár a segédeszköz nélküli mászás esetében. Amikor az ember szerszámot, kosarat akart magával vinni, azt vagy a szájába kellett fogni, vagy a nyakába akasztani, esetleg a hátára, mellére, derekára erősíteni. Ezek a lehetőségek a létra használatát igen nehézkesé tették, különösen, ha a cipelt tárgy súlyos vagy terjedelmes volt.

A létra fejlődésének következő állomása az volt, amikor két egyforma vastag és hosszú, lebotolt rudat olyan távolságba helyeztek egymás mellé, amely az átlagos emberi test szélességének felelt meg. Ezekre lépéstávolságban keresztben, háncsral vékonyabb ágakat erősítettek, rákötöztek. Így létrejöttek azok a létrafokok, amelyek többé nem gyöngítették a rudakat a kapaszkodók bemetszésével.

Amikor az ácsszakma kifejlődött, a létra szárai megfelelően lesimított, rugalmas gerendából készültek. A lépcsőnek használt keresztléceket ácsolattal kötötték be, szögekkel, csapolással erősítették meg. (Később a fémlétráknál öntöttek, nyitoltak, hegesztettek.) Alsó és felső végüket hegyesszögben lefűrészelték, hogy az odatámasztott felülethez, illetve alól a talajhoz, padlózathoz simuljon, ne csússzon el. Ez a fajta eszköz szabaddá tette az ember egyik kezét a hordozásra, hiszen elég volt, ha a másikkal kapaszkodott.

Az így elkészült egyágú létra csak úgy volt biztonságos, ha minél nagyobb szögben támasztották a megmászandó felülethez, hogy el ne dőljön. A teret így gazdaságtalanul hidalta át, és a nagyobb távolságokhoz egyre aránytalanabban hosszú létrára volt szükség. Az emberi lelemény két egyágú létrát fordított egymás felé. Fölül az elkeskenyedő végüket mozgó bilincsel, kötéllel, csuklós vasalással egymáshoz rögzítette, alul pedig a két létraszár között láncot, kötelet kötött rájuk, hogy szét ne szaladjanak. A létraszárakat

egymástól hegyesszögben eltávolítva, biztonsággal lehetett fölállítani. Az ilyen *kettősszárú létra* alul kis teret foglalt el, ugyanakkor le és föl nagyobb távolságot ívelt át. Aki fölmászott a tetejére, a létrát lábai közé foghatta, és akár a gólyalábbal, mozogni, közlekedni is képes volt vele. Tehette ezt anélkül, hogy mint pók a falon, minden alkalommal le- és fölmászott volna rajta, amikor újabb munkafelülethez arrébb akarta helyezni.

A mai korszerű létrák már könnyű, rugalmas, erős fémből, alumíniumötvözetből készülnek. A legtöbb munkalétra nemcsak kétágú, hanem mérete kihúzással, kitolással is növelhető, akár a tűzoltólétráké. Az ember így egyre magasabbra és egyre kisebb teret igénybe véve jut föl a neki szükséges térbe.

A létra nemcsak arra való, hogy rajta fölfelé törekedjünk, hanem arra is, hogy lefelé másszunk. Nézőpont és az adott hely kérdése az egész, ahol az ember áll, és ettől a ponttól hová akar eljutni. A lent és fönt fogalma tehát mindig attól a szándéktól függ, hogy valaki önmagához képest előbb merre kíván rajta közlekedni. Aki a létrán lefelé mászik, az eszköz tetején, aki fölfelé, az alján kezdi el a mászást. A lefelé vezető létrák többnyire meredekek, függőlegesek és egyágúak. Legalább fönt és alsó végüknél rögzítve vannak. Az esetek nagyobb részében a távolságot áthidaló felülettel nem zárnak be szöveget, hanem azzal párhuzamosan haladnak. A legtöbb függőleges, lefelé vezető létra barlangok bejáratánál, kürtőkben, csatornaszemekben, pincékben, alagutakban stb. vezet a mélybe. Amikor valaki lejutott rajta a mélység, az üreg fenekére és föladatát ott elvégezte, fölfelé kapaszkodva kell újra a fölszínre másznia. Ebben az esetben ellentétes a mozgása, mintha először fölfelé kívánt volna igyekezni.

Az ember azonban különleges lény. Az egyágú létrát arra is fölhasználta, hogy azt a feje fölött alaphelyzetének síkjával párhuzamosan helyezze el, vagyis testének függőleges tengelyére merőlegesen, azzal derékszöveget bezárva. A két végét rögzítve, a vízszintesen fekvő létra változatlanul két távolságot köt össze, csak az emberhez viszonyítva megváltozott a helyzete és a funkciója. Végig lehet rajta mászni függeszkedve, csak kézzel kapaszkodva, lógó testhelyzetben, de ha fölé kerekedünk és a létra testünk alatt helyezkedik el, biztonságosan négykézláb mászhatjuk végig, ugyanakkor az ügyesebbek fönnjárva, egyensúlyozva lépegethetnek rajta. Ilyen alkalmakat látunk cirkuszi, akrobatikus mutatványok során.

A vízszintesen elhelyezett létrával megszületett a híd. Előbb egyik felől, majd mind a két oldalánál derék-, vagy vállmagasságban kötelet, korlátot húztak ki fölötte, hogy a rajta való függőleges járás a kapaszkodással biztonságosabb és gyorsabb legyen. A következő lépés az volt, hogy a létrafokokat folyamatosan kitöltötték, járdává, úttá alakították. A hosszú fesztávolságokat lábakkal alátámasztották, fölül és oldalt tartópillérekkel megerősítették.

„Jákov létrájáról” csak annyit tudunk, amennyit a Biblia közöl. *„Álma volt: ime, egy létra volt a földre állítva s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai le- és feljártak rajta. Ime, az Úr fölötte állt[...]*” – és Jákovhoz beszélt. – *„Jákov fölébredt álmából és így szólt: »Valóban az Úr van ezen a helyen és én nem tudtam.«*” (Ter. 28.)

Mint kiderült, ez a létra nem is Jákové, hanem Istené volt. Az első ezoterikus híd a Teremtő és az ember között, a lét és a világ két szélső pontja között, amely álmokképként jelent meg előtte, és amelyen a teremtménynek nem volt lehetősége fölmászni. A „hegye az eget érte” mai fogalmaink szerint nem a „fönt”-et jelenti, hiszen a világmindenségben,

mint jeleztem, nincsenek ilyen fogalmak, hiszen a bolygónk ellenkező oldalán ez a lajtorja szintén az égig ért, csak ott hozzánk képest „fejfelé lógott” volna. Itt van az a határ, amely a létra fogalmat igazán megvilágítja. Csak földi értelemben véve van lehetőségünk le- és fölmászni rajta, egyetemes gondolkodásunk szerint egyik pontról a másikra való eljutást segíti. Jákob esetében már korán megtanulhatta az emberiség, hogy ez a két pont nem mindig azonos értékeket és dimenziókat köt össze. A létra ebben az esetben kitágul, a végtelenbe fut, és talán két párhuzamos szára ott találkozik egy pontban, az Úr teremtő kezében, aki e mászó eszközt bármikor megfordíthatja, eltaszíthatja, hogy azok az igaztalanok, akik rajta kapaszkodnak, végleg elveszítsék térbeli tájékozódásukat, és soha ne találjanak el hozzá.

A létra nemcsak teológiai, hanem társadalmi jelképpé is vált. Az igazán „nagy úrnak”, aki beleszületik és öröklő a rangot, vagy a hatalmat, nem kell a létrát használni. Családja, közössége, patrónusai jóvoltából mindjárt a „polcra” kerül, vagyis a létra tetejére. Ebben az esetben eltekintenek a rátermettségtől. A szólás is úgy szól, hogy „akinek Isten íróasztalt adott, ész is ad hozzá.” Vagyis akit a létra felső fokainak egyikére ültetnek, annak azt nem kell keservesen, saját erejéből megmásznia; majd elmúlik a tériszonya és megszokja a magasságot. Nem így az átlagembernek, az alattvalónak, akinek mindenféle tanulmányt kell folytatni, vizsgákon bizonyítani, kihívásoknak eleget tenni, magát szüntelenül megmérettetni, hogy a létrán fölfelé jusson.

A legtöbb ember a létra alsó fokán kell, hogy kezdje. Ez olykor, a szerencsétlen sorsúaknál nem a föld felszíne fölött helyezkedik el, hanem alatta. Aki gödörből indul, annak nehezebb, és minél mélyebbről kapaszkodik fölfelé, annál kisebb az esélye, hogy magasabbra jut. Közben kifárad. A létrafokokat szándékosan kitördelik előtte, hogy egyre nagyobb erőfeszítések során tudja a testét a legközelebbi megmaradt, ép lépcsőfokra föltornázni. Ilyenkor a kezdeti lendület megtörik, és az igyekvő olykor visszacsúszik, akár a kezdőpontra. Az egész keserves kísérletet előről próbálhatja. Erre mondják, hogy meg kell neki mászni a „szamárlétrát”. Aki ügyes, erős és kitartó, aki nemcsak gáncsot, de segítséget is kap, akinek időnként „a feneké alá nyúlnak” és támaszt adnak neki, az a létrán fokanként, olykor több fokot is átugorva följebb juthat. Ritka, aki a marsallbotot a zsebében hordozza, és azt a létra tetején elő is tudja húzni.

A korszerű gondolkodású emberek egy része támogatottját próbának veti alá. Arra nem kényszeríti, hogy a létramászást a föld alól kezdje, de „beledobja a mélybe”; a létra alsó fokához állítja. Hadd derüljön ki, alkalmas-e arra, hogy önerejéből följebb jutva, egykor a vagyont és vele a hatalmat is elnyerje; hogy majd ő ülhesen a létra felső fokán, és kénye-kedve szerint dönthessen, ki kerüljön följebb, aki a létrán alatta mászni próbál.

A társadalmi létra gyakran megfordul és a feje tetejére áll. Akik addig legfölül ültek rajta, azok a mélybe zuhannak. Akik alant kapaszkodtak, egyszeriben a megváltozott polchelyzet kiváltságaképpen fölül és döntő helyzetbe kerülnek. A létra libikókaként, vagyis középen alátámasztott, kétkarú emelőként kezd mozogni. Polgártársak fejeztek már le királyokat, lőttek halomra cári családot, majd a létra ismét megfordulva, alsó fokán ők kerültek a pokol bugyraiba. Nemesek váltak nemtelenné, tudósok helyét töltötték be zsiros sapka alól sunyi pillantásokat vető, hintás ingbe öltözött tudatlanok. A társadalmi létrának önmaga körül forgó tengelye van. Azt nem lehet tudni, hogy ez a tengely mennyire kiegyensúlyozott vagy excentrikus; mennyire helyezkedik közel a létra egyik vagy másik végéhez; forgásával kinek kedvez? Akinek a hosszabb létraszára jutott, nagyobb

távolságot röpül, és gyorsabban perdül. A centrifugális erő következtében irgalmatlanul kilökődik, leszóródik a semmibe. Üres térbe jutva hadonászhat kapaszkodót keresve, csak a körülötte képződött vákuumot markolja. Az ilyen embert még azok is azonnal magára hagyják, akik korábban az ő segítségével jutottak föl a létra magasabb fokára. Mindig a pillanatnyi pozíció a fontos, mert a helyzete mindenkinek ingatag, és elég egy kis fordulat, máris röpül.

Az ügyes ember állandóan egyensúlyoz. Amikor a létra vízszintes helyzetbe kerül, előre érzékeli, merre fog billeni, hogy a fordulatot kihasználva, ő fölfelé bukjon. Van olyan kiváló zsonglőr, valódi életművész, aki eleve két fordulat között a létra valamelyik fokán született és növekedett; akinek tökéletesen mindegy, hogy a lépcső merre áll, azonnal talál rajta kapaszkodót. A történelem rájuk figyel. Mindig ők maradnak fenn a létra felső fokán. Nincs velük sok gond, mert könnyűek, nem kell őket cipelni, szüntelenül figyelni, gondozni. A súlyos egyéniséggel csak gond van. Kapaszkodó vétlen keze letörheti a kisméretűek számára kényelmessé alakított létra valamelyik fokát, ezért jobb, ha kirepül; csimpszakodó karját lerúgják, hadd kóvályogjon az űrben az idők végezetéig.

Így vált a létra elválasztó eszközzé; mérleggé, amely kikerült Jákob látószögéből és már nem az ég felé vezet.

LUSTA

A mikor emberként megjelentünk e világ színpadán, az állatvilágból ősi örökségül magunkkal hoztuk a lustaságot. Éppen úgy hozzánk tartozik, akár a szorgalom, amely hangyáktól a méhekig, a télire elvermelő rágcsálóktól a mókusig sokfajta állatra szintén jellemző. Az állatok közül kétségtelenül a kitarító munkavégzésünk és a vele együtt járó kreativitásunk emelt ki bennünket. Ennek ellenpárja és kiegészítője lustaságunk, amely úgy tapad össze és tevékenykedésünkkel oly módon váltogatja egymást, akár nappal az éjszakát.

A lustaság a renyhék és dologkerülők számára „fél egészség” – szokták mondogatni. Igazuk van, mert az aktivitásra serkentés megbetegíti őket, ezért a tetteket igyekeznek jó messzire elkerülni. Fizikai fájdalmat éreznek, ha meg kell mozdulni, esetleg kitarító, fáradságos tevékenységet folytatni, netán munkát végezni. Talán magukért még megmozdítják a kisujjukat, de másokért restek maradnak. Szeretnek teljes kikapcsolódásban, mozgás és gondolkodás nélkül henyélni. Még azt sem viselik el, ha látóterükben valaki serénykedik. Ez úgy bántja őket, mint gyulladt szemet a vakító fény.

A lusta ember szexuálisan sem meggyőző. Restségében nemének határozatlansága jelentkezik. Egy határozott nő vagy férfi küzd, sőt harcol célja eléréseért. A lustánál ez az erős eltökéltség hiányzik, a nemileg meghatározható egyéniség többnyire elmosódott. A lusta általában „nyáladék”, síkos, akár a moszattal benőtt víz alatti tómeder. Képtelen a nemes agresszióra, vagyis a hasznos célért való becsületos küzdelemre. Az ilyen bizonytalan embertípus számára az igazi élvezetet a lustálkodás nyújtja, mert ebben az állapotban nem szükséges küzdeni és bizonyítani. A boldog semmittevés állapotában nem kell szembesülni egyénisége hibáival; sem a jövőképen gondolkodni, mert az az alapállapotának megváltoztatását sürgetné, és a vele járó tevékenység megzavarná semmit tetését. Ilyenkor a lélek puha fészekben pihen, és akkor kezd szenvedni, ha ebből

kimozdítják.

A lusták főleg az ellenőrzött, rendszeres és felelősséggel járó föladatokat kerülik. Ha rászorítják őket, hamarosan minden bajuk támad. Ott is fáj, viszket, ahol testrészüik sincs, csakhogy fölhagyjanak munkára szorításukkal. Gyakori jelenség, ha a tevékenységtől szenvedő lusta olyan pánikot és sajnálatot kelt maga iránt, amely miatt foglalkoztatója azt is megbánja, hogy dolgoztatja. A föladatot inkább elvégzi helyette, csak szabaduljon tőle.

Az ilyen típusú lusta mindent kitalál a munka mellőzésére. A tevékenység, amelyet folytatnia kellene, ártalmára van. Ezért különböző védőfelszereléseket kér és keres. Kezét gondosan ápolgatja, takargatja, védőkesztyűt húz rá. Maszkot, füldugót, szemüveget, könyök és lábvédőt, kötényt, illetve sapkát ölt védőöltözetére. Az idő ezekkel is telik. Láthatják róla, mennyire elesett és védtelen a számára szokatlan, ártalmas munkával szemben.

Ha ez nem hoz kellő eredményt, jönnek a migrének, az ájulások, a görcsös rángások, nőknél a nemi hormonciklusából következő hátrányos egészségügyi tünetek, amelyekről nem tehet; a sírások, a kifáradás következtében elszendvedett könnyű balesetek, amelyek neki százszor jobban fájnak, mint mindenki másnak. Bizonyítja, hogy ez nem az ő területe, és példa nélküli, amivel így sanyargatják, akár jobbágyokat a középkorban. Gondjával orvoshoz jár, szakszervezeti bizalmihoz és munkavédelmi felelőshöz fordul. Mindenhol panaszkodik, talán valaki megsajnálja és segít rajta.

Az egyetlen elfogadható lehetőség az volna számára, ha a munkahelyére be sem kellene menni. A postás havonta kikézbésitené a bérét. Mivel ez nem történik meg, a következő lépése az elkéredzkedés. Ezzel különösen akkor él, ha már a munkával tele van a feneke is, és ha nem lenne olyan lusta, legszívesebben az egész foglalkoztatót szalonnával bekenné, hogy a kutyák széthordják.

Indokokat keres magának. Különösen akkor kuncsorog szabadidőért, amikor kellemetlen, nehéz föladatot kell elvégezni, és arra számít, hogy távollétében megoldják a többiek. Ilyenkor orvosi igazolást kér, hogy beteg a gyereke, a férje, a felesége, az anyósa... Az egész világ szenved, és valamennyien, mint nélkülözhetetlenre csakis az ő ápolására számíthatnak és szorulnak. Munkaidőben szükséges kiváltani az életmentő gyógyszert, tanúként részt venni a szomszéd válóperes tárgyalásán, a rendőrségen be kell mutatnia, hogy a kerékpárján van már lámpa, a gázszerelő nem ér rá máskor házhoz jönni, és így tovább.

Legtöbbször ezek a praktikák sem sikerülnek. Ekkor lázad. (Egyedül erre nem lusta.) Bizonyos határon belül, amíg túlzott energiát nem követel tőle, uszít, meggyőz, kérvényezik, följelent, aláírásokat gyűjt, szónokol. Ezeket csak rövid bemutató erejéig gyakorolja. Igyekszik vele rokonszenvezőket szerezni, akik átvállalják és továbbviszik a fölkelést, talán kikaparják neki a gesztenyét, és ő majd bársonyszékből figyeli a fejleményt. Ha a rebellió nem hoz eredményt, sőt jön a felelősségre vonás, ő nem tehet róla, a főkolomposokat kell elmarasztalni.

Amikor semmi sem sikerül, még mindig marad egy lehetőség: cselhez folyamodhat. Lázás munkát mímél, mint aki megváltozott; csakis jó úton jár, vagy ahogyan a szocializmust építették: „fogjuk meg és vigyétek” módszerrel él. Szervez, beoszt, javasol, új és hatékonyabb módszereken töri a fejét, mintha erre bárki is kérte volna. Ő nem is magáért, hanem a közösségének dolgozik, hogy minél kényelmesebben, minél többet teljesíthessenek. Látszatmunkájáért elismerést, mi több, kitüntetést vár, a fölterjesztésre

célzást is tesz a főnökénél, mert ilyen jó és szorgalmas dolgozót keresve sem lehet találni az egész munkahelyen.

A lustának több típusa ismert. A legtöbb született semmittevő. Sejtjeiben hordozza a renyheséget. Képtelen bármit is elvégezni, amibe valamilyen kényszer során belesodródott. A szó szoros értelmében fizikailag „fáj” neki a munka. Arra is képtelen, hogy megmozduljon. Űthetik, akár a csökönyös szamarat a kocsi előtt, legföljebb kinyúlik. Inkább a sérelmeket szenved el, a vele járó kiközösítéssel, nélkülözéssel együtt, minthogy valamit is arrébb tegyen. A lustaság a vérében van, és képtelen ellene bármit tenni.

Néha megpróbál jó lenni. Másoknak, esetleg magának bizonyítani, de a kanál félúton megáll a szája előtt, és inkább éhezik, minthogy tegyen ellene. Akadt egy osztálytársam, aki lángész lehetett volna. Amit nem kellett tanulni, az pillanat alatt ráragadt, miközben az egész osztály órákig gyakorolta. Mire a társa fölírta a példát a táblára, már kiabálta az eredményt, mert ezért nem kellett neki szorgoskodni. De ugyanebből a tantárgyból a házi föladatát már sohasem készítette el, mert „az ugyebár »macerás«: ki kellett volna nyitni a táskát, elővenni a füzetet, kicsavarni a tollat, elolvasni a példát, megírni, újra visszarakodni.” Ki a fenének van erre türelme, ideje és kedve? Nem pályázik ő a Nobel-díjra. Különbösen is, valamelyik aranytollú költő megírta, hogy a „tudósok mind szegények”. Ha a végeredmény így is, úgy is ugyanaz, akkor miért törje magát! A szegénység egy része ezért születik nyomorultnak, és marad is annak minden társadalmi segítség ellenére. Ha pedig véletlenül ki nem érdemelt jusshoz jut, addig égeti a zsebét, amíg az utolsó fillérig el nem herdálja. Ilyenkor és ebben nem rest. Utána viszont teljes odaadással süllyed vissza a semmittevésbe, kipihelve fáradalmait. Az ilyen embernek nem létezik hajtóerő, amitől megmozdulna, vagy kitartó munkát végezne. Nincs előtte értelmes cél, amiért küzdeni érdemes. Végeredményben szellemi rokona a nihilistának.

A lusták másik típusa a kinevelt lusta, aki beleszületik egy olyan világba, ahol a semmittevés az érték. Mindegy milyen rossz, csak megfogható érték ne képződjön, és semmiért se kelljen megmozdulni, netán még felelősséget is vállalni. Ha például már nem bírja látni körülötte a széjjelséget és a piszkot, elkezd rendet rakni és takarítani, de ilyenkor minduntalan kiverik a kezéből a szerszámot és megszegényítik, vagy szorgalmáért megbüntetik. Egész társadalmak, népcsoportok, közösségek rendezkedtek be erre az életmódra. Szemléletüket legjobban valamilyen nagyon fontosnak kimondott társadalmi vagy vallási köntösbe burkolják. Ez meg az az ünnep következik, amikor szükségtelen, sőt tilos dolgozni. A kötelező középkori keresztény ünnepek száma lassan meghaladta a hatékony dologgal eltölthető napok számát. Ha vallási ünnep volt, törvény tilalmazta a munkavégzést. Az *ünnepsértőket* keményen megbüntették. Legközelebb a szorgos kezéből már akkor is kiesett a szerszám, ha meghallotta az „ünnep” szó kiejtését.

Érdemes megvizsgálni, hogy a hét melyik napján lehet és érdemes munkát kezdeni, illetve végezni. A nép a korábbi példák alapján minden napra kitalált valami gátló föltételt. Ha valamit nagyon meg kellett valósítani, íratlan szabály kötötte, hogy mikor lehet. Más napokon csak a lusta asszony vagy ember cselekszi, aki korábban, amikor ideje volt, nem végezte el. Így nagymosást nem volt ildomos máskor végezni, csak hétfőn. Pénteken új munkába fogni hátrányt, szerencsétlenséget jelentett stb.

A következő lustatípus a megélhetési dolgozó. Ő csak annyit, és akkor dolgozik, amikor már nagyon szükséges és csupán módjával. Nem lehet ráfogni, hogy „güzülő”

típus. Csak annyit kapar magának, amennyi a fönntartásához elkerülhetetlen. Amíg futja, a munka temetésére jár. Akkor szontyolodik vissza a fizetőeszköz beszerzési forrásához, amikor már kinélkülözte magát. Gyakran mindegy, mit termeltetnek vele. Olykor még a legocsmányabb munkát is képes elvégezni, hogy megszerezze vele a várható lustálkodás hosszú időtartamának föltételét.

Van olyan ember és réteg, akinek derogál a munka. „Nem írok, nem olvasok, én magyar nemes vagyok” – vallja a költő egyik képviselőjükről. Gyakran nyíltan mondogatják, hogy „a munkát nem nekem találták ki”. Az ilyen ember kiváltságának tekinti a lustaságot. Ez jár neki! Sportot üz a semmittevéséből és kiköveteli magának a lustasághoz való jogot. Nem cseléd ő, hogy másnak „keze-lába”, vagy „lába-kapcája” legyen. Ha az elvégzendő munka valakinek annyira szemét szúrja, fogjon hozzá, ne másokat nógasson rá.

Végül van olyan lusta, aki abban kéjeleg, hogy ő nem szeret dolgozni. Lustaságát úgy látja magára hullani, mint teljesítményben elért dicsfényt. A semmittevés glóriája ragyog feje körül, és ő ebben a csillogásban gyönyörködik. Nem is hajlandó a közösséggel együtt dolgozni, másoknak is termelni. A társadalmat és annak hajtóerejét a munkával szerzett magántulajdont elvből megveti. Senkivel sem hajlandó együttműködni. Az ilyennel még az átnevelő munkatábor sem tudott eredményt elérni. Kukázik magának annyi rongyot, hogy ne járjon mezítelen, összeszed annyi maradékot, hogy ne éhezzen, de ezeket meg nem termeli. A munkást lenézi. A világ megváltását másokra hagyja. Megelégszik azzal, hogy a nap rá is süt, és miközben milliók verítékezve gürcölnek, ő a meleg pázsiton, fövenyen megelégedett boldogságban heverészik.

M

MADÁR

A madarak megjelenése földtörténeti korokban, évmilliókban mérhető. (A flamingó 100, a fecske 50 millió évvel ezelőtt fejlődött ki.) A *Sauruszokból*, *ősgyíkokból*, ha úgy tetszik az *őssárhányok* egy részéből alakultak át. Az őskövületekben, palákban megőrzött lenyomatokon (pl. a felső jurakorból származó *Archaeopteryx* esetében) jól érzékelhetők a mellső végtagsontok elvékonyodása, megnyúlása, a megvastagodott bőrképződményekből, a pikkelyekből a tollak keletkezése, és az ujjpercek végén lévő karmok visszafejlődése. (Utóbbiak csökevényként néhány ma élő madár – pl. a koacin – szárnyvégén megtalálhatók.) Még 65 millió évvel ezelőtt is élt a mai Hollandia területén (Maastrich közelében) egy őskori fogas csőrű madár, az *ichtyornis* nemzetségbe tartozó tengeri vízimadár, amelyik Amerikából a felső krétakorból már korábban is ismert volt. Hegyes csőrét a sárkánygyíkokéra emlékeztető éles fogak tették még félelmetesebb fegyverré.

Kalickában tartott, háziasított, sőt „urbanizálódott” énekes madarakon, főleg kanárikon figyeltem meg, amikor a tartózkodási helyükön éjszaka lámpát gyújtottam, a háborgatásból eredő nem tetszésüket úgy nyilvánították ki, hogy nyakukat előre nyújtották, fejükön, egész törzsükön a tollat a lehető legjobban lelapították, hogy elvékonyuljanak. Kígyószerűvé váltak. Csőrüket szélesre tátották és nem a tőlük megszokott éneklő madár-, hanem sziszegő hullóhangot hallattak. Köztudott, hogy a kígyó figyelmeztető szisszenése a legtöbb melegvérű állatra elrettentő hatással van. Betolakodásomra ősi, hullókoruk magatartás-maradványával válaszoltak.

A törzsfejlődés során, a környezethez való alkalmazkodással a madarak osztálya rendkívül változatos módon elkülönült. A szárnyaló, röpdőső madarak mellett találunk fán kúszó, röpképtelen futó, szárazulaton, jégen, havon totyogó, de víz alatt jól úszó fajokat is. A madár a szárnya miatt, és mivel a legtöbb faja röpképes, a levegő uraként él a tudatunkban. Ez utóbbi tulajdonságot mindig irigyelte az ember, és szeretett volna maga is madárként röpködni. Elnehezült, a függőleges testtengely szerint elhelyezkedő vaskos csontjai, a fán kapaszkodáshoz, majd a földön való járáshoz fejlődött erős izomzata jelentős súlytöbblettel járt. A fajfejlődése során más utat járt, így számára nyilvánvalóvá vált, hogy saját erejéből sohasem repülhet.

Az ókortól kezdve – Ikarosz és Daidalosz példáján keresztül – máig sokan, illetve gyakran megpróbálták olyan karjukra, törzsükre, lábukra erősített szerkezeteket építeni, amelyekkel repülni kívántak. Ilyen tervek rajzait készítette el Leonardo da Vinci, a kiváló reneszánsz alkotó is. Repülnie azonban neki sem sikerült. A sikertelen, a becsapott, a naiv tévhitekben bízó emberre ma is rá mondják, vagy megkérdezik tőle: „mondd, te madár vagy?”

Az emberré válás egyik fontos állomása az volt, amikor megszületett a hit. Ez a bonyolult, egyszerre érzelmi és értelmi tulajdonságunk akkor következett be, amikor hinni kezdtünk az ember halhatatlanságába. A haláltól, a teljes elpusztulástól való félelem következtében valami életpótlékra volt szükségünk, így született meg a lélek fogalma, amely a halál után kultúránként váltakozva, de előbb-utóbb kiszabadul a testből, ott kóvályog még elhagyott otthona, vagy szerettei között, illetve fölött, de előbb-utóbb

átszáll a halhatatlanok világába, legyen az egy csendes-óceáni sziget, vagy a túlvilág ismeretlen dimenziója.

Szállni, repülni a madár képes, ezért megszületett a *lélekmadár*, amelynek a neolitikum óta szép ábrázolási példái maradtak meg, évezredek át, egészen a vaskorig, amely már az ember kultúrtörténetének újabb, nagy fejezetét jelentette. Valószínűsíthető lehet, hogy a madárábrázolást a barlangművészet után, amikor végre megfogható, mozgatható tárgyakban is megnyilvánulhattak, alkotóik fából faragták, de ezek mind elpusztultak. Maradandó formában akkor szaporodtak meg, amikor terjedni kezdett a fa-, kő- és csontfaragás, de főleg az agyagművesség.

Az agyagmadaraknak két típusa jelentkezett. Az egyik, a kisebb, a gyerekek játéka volt. Talán előbb a szülei, rokonaik, nagyobb testvéreik készítettek nekik a napon szárított, később tűzben égetett, kézzel formált csörgők, állatfigurák mellett madárkakat is. Ezek zöme elpusztult faluközösségek esetében, kunyhók padlózatán és gyermeksírokban maradtak ránk. Kisebb részük többnyire egy tömbből mintázott üreges testek voltak, amelyek vízben úszó, kissé megnyúlt testű, nagy fejű kacsákhoz, ludakhoz, stb. hasonlítottak. (Pl. a Felgyő-Újmajorban talált Körös-kultúrához tartozó 14 cm. hosszú madáredény a szentesi Koszta József Múzeumban.)

Az elhamvasztott test maradványait különböző urnákba, edényekbe helyezték, és úgy temették el. Ezeken megjelent a lélekmadár ábrázolása. Zömmel a bagolyhoz voltak hasonlatosak. A fejtetőn elkeskenyedő, fülszerű ábrázolás, illetve tollpárnás, nagy körívű, jókora szemek és köztük horgas csőr láthatók. Nemcsak edények falára kerültek rátét és bekarcolt, bevéselt díszítéssel, hanem madártest alakú, bagolyfej formájú, csökevényes, vagy éppen a testtől elváló, kinyíló, fölfelé irányuló szárnybontásban ábrázolták őket, mint amelyik madár éppen repülni készül. Ez a megszemélyesített madár a lélek repülését, a lélek madárrá változását segítette elő a túlvilágra vezető útjához, illetve a lelkek birodalmába. (Szerintem a centeri urnák fej, nyak és vállrésze madár, mellrésze a két csecsbimbó ábrázolásával pedig az emberi testet tükröző, „kettős lényt” ábrázol, ahol az ember átváltozik madárrá.)

Nem volt véletlen, hogy a *lélekmadár* ábrázolása a temetkezési urnák esetében a bagolyhoz hasonlított. Ez a madár éjszakai életmódot él, tehát a sötétség és a hozzá tapadó fogalom alapján a halál megtestesítője. A magyar néphit szerint a kuvik a halál madara, amely, ha a házgerincen ülve alkonyatkor, illetve éjszaka megszólal, ott vagy meghalt már, vagy halni készül valaki. A legtöbb nép hite szerint a bagolyhoz a tudás is társul, mert „tudós madár”. Az elhalt kiszabadult lelke is fölvilágosul. Megszabadulva földi kötelékeitől átrepül az addig ismeretlen túlvilágra, ahol megszerzi az ottani lelkek tudását; egy másik világ ismereteivel gyarapodik, az úr sötétjében is „látóvá” lesz. Az örök élettel – legyen az kárhozat, vagy üdvösség – elnyeri a mindenség szelleme befogadását. Erre csak egy bagoly képes. Ebben is vannak kivételek. Találtak már agyagból formált kacsát is, amelyik a lélekkel átúszik a tavon, folyón, tengeren. Ezek az ábrázolások víz közelben élő emberektől származtak.

Az emberiség faji fejlődésének évmillióit véve figyelembe, a föld történetéhez képest csak az utolsó másodpercekben alakultunk ki. Ehhez az időmértékhez viszonyítva, a lélekmadár ábrázolástól csupán egy pillanat, kis lépés volt az utazó léggömb, azután a gépmadár, majd az égitestek közti kalandozásra képes űrjárművek megszületése. Itt már nem a képzelet, a mítosz és az elérhetetlen vágy, hanem az alkotóelme reális természet-

ismereteken alapuló erőfeszítése érvényesült, amely legyőzte a földközelve kényszerült madarakat.

Amíg a madarak a szárnyukkal, a légáramlatok kihasználásával és saját izomerejükkel behatárolható magasságba, illetve távolságra röpködhetnek, az ember az eszével és a környezetétől átvett energiákkal szinte korlátlan útra lesz képes. A *madárember* évezredekkel ezelőtt megszületett. Mint mitológiai lény évszázadokkal korábban, más kulturális fejlődés következtében például Dél-Amerika nyugati partvidékén, illetve (talán innen továbbterjedve) a Húsvét-szigeteken még jelen volt, de csak az újkorban, a korszerű repülőtestek által vált valósággá. Nem atomkort, nem információrobbanást, hanem a jövőbe tekintő repülő embert teremtettük meg magunkból, aki túljutott a holt lelkek birodalmán, és elindult az univerzum meghódítására.

MATEMATIKA

Személyes vallomással kell kezdenem. Sohasem érttem a matematikához, azaz a *mennyiségtanhoz*. Csupán kíváncsi csodálója és az általa képviselt értékrend hódolója vagyok. Fejgörcsöt kapok, ha egyszerű számolási alpműveletre kényszerít az élet. A saját hatjegyű telefonszámomat is képtelen vagyok megjegyezni. Ha kérdezik tőlem, és dadogni kezdek, mindig azzal ütöm el a dolgot, hogy azért nem jegyeztem meg, mert magamat ritkán hívom föl. Amikor katona voltam, egy jókora puskát nyomtak a kezembe és rám parancsoltak, hogy a fegyver tizenegy jegyű számát sajátítsam el, mert azt az elől járóim bármikor kérdezhetik tőlem. Kínlódtnam. Papírra írtam és időnként előkaptam, hogy a sorban a negyedik, hetedik, vagy mit tudom én hányadik szám kettes-e, vagy négyes, de mindig összezavartam.

Nyomasztó álmaimban diákként ma is a tábla előtt állok. A tábla fekete szájüregéből szörnyű számsorok, matematikai jelek fehér fogakkal vicsorognak és várnak rám, hogy megoldjam őket, de képtelen vagyok. Az egészből semmit sem értek. A tanár ideges, becsmérel, úgy véli nem tanultam, pedig egész délután a számtankönyv számomra megfelfejthetetlen ábráit igyekeztem kislilabizálni. A társaim gúnyolnak, vagy unalmukban kifelé bámulnak az ablakon. Franz Kafkáról, a kiváló 20. századi íróról jegyezték föl, hogy hasonló gondokkal küszködött. Szó sincs róla, hogy magamat összehasonlítanám vele, de reménysugarat gyűjt bennem, hogy nálam nagyobb koponyák is jártak már hasonlóképpen. Albert Einsteint tanuló korában fizikából akarták eltanácsolni. Sokan nyersen fogalmazva azt vágták a fejemhez, hogy „a matematika az ész logikus gondolkodásának kifejezője, csiszolója, és aki nem érti, az hülye”. Ezt a szellemi koloncot máig hordozom, pedig nagyon szeretem a kémiát, a fizikát, a csillagászatot, a mértant. Magam szerkesztem és rajzolom a fölmért tanyaépületek ábráit. Évekig sikerrel tanítottam a molekuláris biológiát. Ugyanakkor a boltba csak kiszámolt pénzzel lehet elereszteni, mert különben bizonyosan becsapnak.

Rendkívül tisztellem a matematikát és azokat az embereket, akik ismerik, de „az én agyam más csavarmenetre jár!” Ezt a hosszú körítést ezért az utóbbi idézetért voltam kénytelen leírni, jelezve, hogy ezzel a gonddal egyáltalán nem vagyok egyedül. A matematika ugyanis éppen olyan költészet, mint a szavakból épített vers. Ugyanakkor nem egy jó matematikus van, aki oldalnyi levél megfogalmazásakor vért izzad, mert az ő agya

sem erre a műfajra teremtődött.

Teller Ede – az 1909-ben született magyar magfizikus, a hidrogénbomba egyik előállítója – 2003-ban, a Duna Televízióban elhangzott interjújában elmondta, hogy három éves koráig beszélni sem tudott. Addig csak egy-két szót, néhány egyszerű mondatot sikerült neki összetákolni, azután kezdett el folyamatosan beszélni. Amikor néhány év múlva kapott egy algebrakönyvet, azt áttanulmányozta. Azonnal megértette, és ettől kezdve a számokkal mindent ki tudott fejezni. Valójában két „nyelvet” szeretett igazán, a matematikát és a zenét. A zene ugyanis nem más, mint hangokkal megjelenített számok sora. A hangsor megfelel egy matematikai logikai számsornak, mennyiségnyi kifejezésnek. Az emberi agyban is közel azonos területen van a zenei, a matematikai és a nyelvkészség központja. Akinél ez az agyterület fejlett, zenét, idegen nyelveket és matematikát könnyen elsajátít, illetve magas szinten képes művelni. Vallomása szerint, Teller is hasonlóképpen volt ezzel.

Számomra a matematika *művészet és fogalomalkotás*. A számokkal mindent ki lehet fejezni, el lehet mondani, csak érteni kell hozzá. Hódmezővásárhelyen él egy ikerpár. Mindkettő kiváló alkalmazott matematikus. Amikor az egyetemre, Szegedre utaztak, a vonaton, buszon egymásnak föltett példák megoldásával beszélgettek, és tökéletesen megértették egymást. A számok úgy betöltik az életüket, hogy nem marad bennük kiéltelen, be nem járt üres tér. Mindent elmondanak vele, érzéseiket, a családi és közéletet, illetve azt a világot, amely horizont nélküli, hatalmas űrben röpi őket előre a számok birodalmában. Rendkívül tiszteletre- és irigylésre méltó emberek. Belelátnak egy végtelen univerzumba, ahol egyetlen számjegy, mi több, egy tört részecskének a megváltoztatásával újabb távlatok nyílnak meg előttük. Ha van „harmadik szem, amely megvilágosodva befelé is lát”, akkor ez a matematikus képessége, aki többet, de mindenféleképpen mást lát a világból, mint a hozzá nem értő ember.

A matematika természetesen ennél is jóval több. A kifejezhetetlen emberi gondolatok és érzések tárháza, amelyből a hozzáértő matematikus igyekszik a szavait helyettesítő számok logikus sorrendjével közölni mindazt, ami benne van, és amit szeretne a világ elé tárni. Számolni világteremtő munka. Nem véletlen, hogy a teremtő Istent tartják a legjobb matematikusnak. Ő maga az ember által fölfoghatatlan számok végtelensége. Ez az igazi misztika és transzcendencia. Ezen kívül más nem található. Ahol ugyanis a matematika nem érvényesül, vagy nem létezik, ott Isten sincs.

A természet törvényei kivétel nélkül matematikán alapulnak, és ezeket „ki lehet számolni”, meg lehet fejteni. Nem véletlen, hogy még tele vagyunk érthetetlen, megfejthetetlen dolgokkal, és ezeknek sohasem jutunk a végére, mert ha valami megvilágosodik előttünk, az újabb ismeretlen egyenleteket ír a horizontunkra. A számsor pozitív és negatív állománya is végtelen. A világmindenségben az óriás és parányvilágban végzett utazásunk szintén elérhetetlen távlatokat tár elénk.

Az egyenletekkel talán nincs is nagyobb baj, mert ha legalább az egyenlőségjel egyik oldalán lévő számok egyensúlyát ismerjük, reményünk van arra, hogy a másik oldalon lévőket is megtaláljuk. Csakhogy éppen a számok jelezték nekünk, hogy a világban nincs mindenütt egyensúly és egyenlőség. Igenis törvényszerű, leküzdhetetlen, elérhetetlen, hogy minden logikus mennyiség közé egyenlőségjelet rakjunk. Miért törekszünk arra, hogy ez a lehetetlenség a mi életünket megszépítse? Érthetőre fordítva dolgot, milyen elv lehet az, amelyik két ember, például az orvos teljesítménye és az

utcasepró munkája közé azért tesz egyenlőségjelet, mert mindkettő a társadalmilag fontos munkáját végzi, ezért e két ember nélkülözhetetlen értéket állít elő. Nem vitatkozni kívánok, csak jelzem, hogy ennek a gondolkodásmódnak valahol a matematikai logikája iszapos. Ugyanakkor eljutunk odáig, hogy robotok, pontosabban a *számítógépek* – mert az intelligens eszközöket is ezek vezérlik – egyszer minden szakmát éppen a matematika nyelvén úgy tudnak művelni, hogy köztük valóban nem lesz különbség. Itt kerülök ellentmondásban azzal, hogy ember és ember között lehet különbséget tenni. A szellemi teljesítménye alapján ma még, vagyis ebben a történelmi korban ez lehetséges.

Az idő, a *negyedik dimenzió*, az anyagnak, illetve a benne lévő állandó mozgásnak a függvénye. Mindkettőt matematikával tudjuk kifejezni. Ha tehát az idő számsorával eljutunk odáig, hogy minden emberi teljesítményt ki tudunk egyenlíteni, és egy képletben ábrázolni, megvalósul az emberi egyenlőség, a nagy „humanitárius egyenlet”. Én hiszek ebben! A matematikán keresztül hiszek az emberben is mindaddig, amíg a mennyiségtant önmaga ellen nem fordítja. Mert tetteink legyőzhetnek bennünket. A számok ezt jelzik. Ki lehet számolni, mennyi freont, szén- és nitrozus gázokat, egyéb mérgező anyagokat lehet a légkörbe juttatni addig, amíg az életadó levegő eléri a halálunkhoz elegendő dózisszintet. Ám ez csak egy ügyefogyott példa. Természetesen számtalan olyan tényező van, amely matematikailag kifejezhető, és az ember, a természet ellen fordítható, ha ennek lehetősége mai „utcaseprők” kezébe kerül.

A lexikális meghatározások sokkal szelídebben, általánosabban fogalmazzak a matematikáról. Ismerjük meg ezeket is. Azt írja az egyik, hogy az anyagi világ bizonyos általános összefüggéseiből elvont fogalmakat alkotó, és e fogalmakra logikai analízissel általánosított törvényszerűségeket megállapító tudomány, amelynek elvontsága folytán igen széles körű az alkalmazhatósága, mivel távoli jelenségek közös lényeges vonásait emeli ki. Pontosán értelmezett elvont fogalmak alkotására képes, a lehetőleg csekély számú alapföltevére támaszkodó, logikai következtetésekre épülő összefüggések megállapítása, és a matematikai szimbolikus nyelv alkalmazása. Itt érthetjük meg, hogyan tud a számok nyelvén jól elbeszélgetni az a bizonyos vásárhelyi ikerpár, például utazás közben.

Egy másik meghatározás is fontos és elgondolkodtató. A matematika a természettudományokból nyeri számos problémáját – írja a szakkönyv –, annak nélkülözhetetlen eszköze, de tárgyában és módszereiben különbözik tőle. Nem az anyagi világ konkrét jelenségcsoportjait vizsgálja, hanem bizonyos általános, elvont, de közvetlenül vagy közvetett módon a tapasztalatból nyert fogalmakat alkot, definíciókat képez, és ezekre vonatkozó alapvető belátható állításokból, axiómákból általános törvényeket, tételeket vezet le logikai módszerekkel. Ezek ellenére nem szakad el a valóságtól, sőt a valóság lényeges, közös összefüggéseinek föltárására vezetett. Ennek köszönhető, hogy például ugyanaz a matematikai tétel a fizika, kémia igen távol eső jelenségeit írja le. Legfontosabb részei: a matematikai analízis, a geometria, algebra, számelmélet, halmazelmélet, matematikai logika, valószínűség-számítás, numerikus és grafikus módszerek matematikai problémák közelítő pontosságú megoldására, számítógépek elmélete stb. Összefügg az univerzumkutatással, csillagászzal, fizikával, geodéziával stb.

Nem sorolom az okos meghatározásokat. Az elmondottak mindenféleképpen rávezetnek bennünket, hogy a matematika a 20. században rohamosan bekebelezte a

társtudományokat, elsősorban a fizikát. Valamennyi tudomány atyja. Ami számokkal nem fejezhető ki, az nem lehet logikus, következésképpen a természet számára nem is olyan fontos. Ennek fölfedezése alakította át a filozófiát. Matematika nélkül, vagy megkerülésével nincs korszerű filozófia. A matézis teljesen ellehetetlenített több tudománytalan „tudományt”, amelyek mind távolabb kerülnek látóterünkötől.

N

NAP

C sodálatos, határtalan és az ember által soha ki nem ismerhető az univerzum. Ennek része az a Tejút, amelynek egyik oldalán helyezkedik el naprendszerünk.

Középpontjában van a Nap, a Földünkhöz legközelebb lévő aktív csillag – közepes távolsága 149,6 millió km-re van tőlünk –, amelyet bolygók és azok holdjai vesznek körül. A Nap átmérője 109 földátmérő. Életkora 4,6 milliárd éves, és a mai számítások szerint, haláláig még kb. másik ennyi van hátra. A G2 típusú színeposztályba tartozó, mérsékelt fényes csillag.

Középpontjának anyaga a víznél 350-szer sűrűbb, az óloménál is sokszorta nagyobb. Az egész csillag gáz halmazállapotú. Magjában – ez az égítést 10 százaléka – 16 millió °K. van. Ezen a hőmérsékleten és nyomáson tartható fenn a *proton-proton reakció*, melyben protonok kapcsolódnak egymáshoz, miközben a hidrogénatomok héliummagokká alakulnak át. A folyamat során annyi energia szabadul föl, amely évmilliárdokon keresztül viszonylag egyenletes napsugárzást biztosít. A Nap légkörének csupán 6000 °K. a hőmérséklete.

Napunk röntgen- és rádióhullámokat, valamint nagyenergiájú *részecskeáramokat* bocsát ki. A Nap tömegének 90 százaléka hidrogén, 9 százaléka hélium. A maradék 1 százalékon sok elem osztozik. Légkörében 92 elem található. A Napban megfigyelhetők a *napfoltok* – a természet „óriási hűtőgépei” –, amelyek 11 és 22 éves időszakokként jelennek meg, de az erős maximumok 80 évenként érzékelhetők. Különösen teljes *napfogyatkozás* esetén megfigyelhető a *napkorona*, amelynek legkülső részei túlterjednek a Földön, ezért elmondhatjuk, hogy bolygónk „benne van” a Napban. A korona csillag felőli részében 1 millió °K. van. Ugyancsak a teljes napfogyatkozás esetén észlelhetők a *protuberanciák* vagy *napkitörések*. Amikor a Napot sematikusán korongként úgy ábrázolják, hogy széles sugárnyalábokat rajzolnak köré: , a valóság elvont megjelenítését teszik. A nap különböző jelenségei, a mágneses viharok, kitörések, folttevékenység, sugárzás stb. a Föld jelenségeire, különösen a meteorológiai és élettani folyamatokra nagy hatással lehetnek.

A Nap a meleg és a fény forrása. Ezek az energiák éltetik a Földet. Felszíni változásai valószínűleg befolyásolják bolygónk légkörét, egyes állatok szaporodását, az etológusok szerint az ember viselkedését stb. Erre egyetlen, jól érzékelhető példát hozva, ilyen befolyásoló tényező a *Nap-nap* vagy *szoláris nap*, amelyet az *asztrofizika* úgy mér megközelítően 24 órának, hogy a Nap két egymást követő *alsó delelése* között eltelt idő. Ez a *nap* másik jelentése, amelyet kis kezdőbetűvel írunk az égítéstől való megkülönböztetés miatt. Az ember, és a Föld felszínén élő legtöbb élőlény – különösen a magasabb rendűek – erre úgy reagál, hogy reggel ébred, napközben tevékenykedik, napnyugtával elpihen és éjszaka alszik. Még a fordított életritmusú állatok is a Nap fűgvényei, csak napi életrőlük megfordítva működik, hiszen alkonyatkor kelnek, éjjel tevékenykednek, és hajnaltájt elülve nappal pihennek.

Nap nélkül a Földön nem lenne élet. Jelenlegi műszaki fölkészültségünkkel nem élnénk túl csillagunk kihunyását, pusztulását, még akkor sem, ha előtte nem következne be a *szupernóva* kitörés, a Nap fölrobbanása, majd összeroskadása. A Föld belső melege

csak rásegít a Naptól áradó hőre, de saját fénye nem lévén, bolygónkon a beálló világúri sötétben és hidegben még a legmélyebb barlangokban, és tengerekben lakó valamennyi élet is gyorsan elpusztulna. Az ember kultúrtörténete során hamar ráébredt arra, hogy a Naptól kapjuk az éltető életet, energiát, ezért fokozódó tisztelettel övezte csillagunkat. Ez odáig terjedt, hogy istenként imádták. A népek jelentős részének mitológiájában megjelent. Kezdetben még alárendelt szerepe volt, később, ahogy a társadalom fejlődött, a panteon főistenévé vált. Erős, bátor, legtöbbször hímnemű. A világmindenség egyetlen urává, főistenné, teremtő, nemző és gondoskodó Atyává lett. A *naphimnuszokban* is ő teremtett minden lényt, embert, házi- és vadállatokat.

A teljesség igénye nélkül, csupán érdekes példaként napmítoszokból néhány napistent említek különböző természeti és történelmi kultúrnépek mesekincséből. A sumer kozmogóniában a Nap istene Utu, az akkádoknál Samas, aki egyben az emberek bírása és pásztora is volt. Az óegyiptomiaknál Rá vagy Ré, illetve Atum, akit sólyomfejjel ábrázoltak. Ő az emberek és a világ teremtője, istenek és fáraók atyja. Nappal az égi Níluson hajózik a *Mandzset-bárkán* és megvilágítja a földet, este átszáll a *Meszeptet-bárkára* és leereszkedik az alvilágba. Itt a föld alatti Níluson hajózik tovább. Nut, az égbolt istene, aki királynőként átveli a csillagokkal teli mennyei kupolát, este fölfalja Rát, de reggel újrászüli. A bonyolult történet jelzi, hogy társadalmuk milyen fejlett volt, és ez megmutatkozott a mitológia megalkotásában, valamint a vallási elképzelések létrehozásában.

A görögöknél a napisten Héliosz volt, a „mindent látó”, aki arany sisakban aranyjáromú szekéren suhant. Kínában a Nap istene Jen-ti, aki a láng és a nyár istene, illetve a Dél ura is. Japánban Csupkamui az égitestek, egyben a Nap és Hold istene. A *védikus surja* szerint szintén a Nap.

A nomád honfoglaló magyaroknál ismert ugyan a kereszténység – a Kárpát-medencébe többen már megkeresztelve érkeztek –, de a többség a samanizmust ismerte el és az állat (fehér ló?) áldozattal Napistennek hódoltak. A napimádat más rokonnépek mitológiájában is föltűnik. A burjátoknál napistent Narannak hívták, aki jóságos és embert oltalmazó. A kalmükök meséiben a Napot „*minden kezdetek kezdetének*” nevezték. Szoros formai kapcsolat fedezhető föl a kalmük kör alakú *kázó tűzhely*, és a (síkban kör alakúnak látszó) tüzes Nap között.

A busmanoknál a Nap az égre földobott, *tündöklő hónaljú férfi*, aki – ha föltartja karját – szabaddá vált hónaljából fény tör elő. További *szoláris* afrikai mítoszokban a Nap Kazoba, Liuba és Limi névre hallgat. Dél-Amerikában a kecsuáknál Nap alakjában a főisten Inti, az aztékoknál Teszkatlipoka.

A népek meséiben a Nap megelevenedett Isten, *emberisten*, aki lovak vontatta hintóján járja be a világ négy táját. A szekérnek, amelyen ül, egyik alkatrésze a napkerék. Máskor napkorongként írták le. Az élet, vagyis az e világ Napja mindig fényes, világos, izzó sárga, tűzvörös. Az alvilágé fekete. (Olyan fantázia ez, mint a „sötétséget árasztó reflektor”). Nem véletlen, hogy az irodalomban a költői Nap leírásában és ábrázolásában gyakran szerepel a „tűzgolyó, napszekér, izzó, vörös és aranykoronájú, arcú, vagy hajfürtű” stb. kifejezés.

A Napot ott találjuk zászlókon, mint a japánon, címerekben, például Erdély vagy Hódmezővásárhely címerpajzsában. Szimbólumként szerepel ruhákon, sportolók, papok öltözékén, árucikkék védjegyén, a számítógépes szövegszerkesztő szimbólumjelei között,

és valahol szinte mindennap találkozunk vele.

A művészi ábrázolások gyakran az „Égbolt királyaként” tüntetik föl. A népművészetek kedvelt motívuma szintén a Nap. Maga a kerek sámandob olyan, akár a Nap korongja, a rajta feszülő bőrre pedig szoláris jeleket festenek. Mindezek a példák mutatják, hogy életünket, gondolkodásunkat évezredek óta át-, meg átszötte a Nap, és beleivódott mindennapjainkba.

A jószágot terelő pásztor, a földet művelő paraszt, az építkező kőműves, a kirándulni kívánó család... és így tovább, mindenki az eget és rajta a Napot figyeli, hogy kisüt, elbújik, világít, langyosan forog, avagy éget-e; fölkel, delel, vagy nyugszik; vörösben, lilában úszik-e az ég alján, amikor nyugovóra tér, felhők fődik, illetve az ég tiszta óceánjában fürdik, evez, úszik; a mennybolt országútján gurul, fut, száguld hintaja, szekere, kocsija, kereke. Alant nyargal, vagy fönt szárnyal. Megfigyeléseinkből, tapasztalatainkból igyekszünk a közel jövőre jósolni, hogy milyen lesz az időjárás, a távolabbi időre, hogy milyen termés várható, ha pedig babonások vagyunk, a még távolabbira, hogy mikor lesz a világvége, amikor a Nap lezuhan, kialszik, eltűnik, éjfekete bakacsinba öltözik.

NEMZÉS

Összetapadunk. A ruha, mint kígyóról a kinőtt bőr, levedlik rólunk. Nincs mibe elbújni, így egymásba olvadunk. A szégyenkezést szomjas testünk az utolsó csöppig kiissza.

A lány forró, és bőrét a szemérem pírja barnára égeti. Végigsimítom. Hajsza tékeredik ujjam köré, és lefelé haladó kezem pillanatra megállítja.

– Várj még – hallom fohászként suttogó szerelmes szavait.

Ajkát nyújtja, amely nedvesen remeg, mint alkonyatban a folyón keresztül ívelő aranyhíd. Szemünk csukva, nyelvünkkel érintjük és látjuk egymást. Elterül alattunk az Alföld, és mi behanyagolunk. A hajtincs gúzsza enged. Tovább surranó tenyerem alatt a pusztából kiemelkedő kettős kunhalomra, testének bimbózó rögére kapaszkodom, hogy csúcsáról leszakasszam az égő csipkebokor vérvörös lángvirágát.

Derekát ölelem. Mint aszálytól keményre vált mezőn a megrepedt föld ölébe, az alattam föltáruuló szűk résen át behatolok az életkút nedves sötétjébe, hogy szomjamat oltsam. A fölfedező izgalommal mind mélyebbre kúszok előre. Pillái lassanként megnyílnak és eltűnik közülük a kéken gyűrűző víztükör, amelyben hal csobban. Lidércfény villózik, és villámként átüt rajtunk. Testünk, mint a föltörő gázláng, sisteregve örvénylik és hullámverése futótűzként remegve száguldozik egész testünkön.

– Megújul bennem életünk – rebegi nőm nyakamba kapaszkodva.

A vágy vihara néhányszor még végigperzsel rajtunk. Mintha lángnyelvek ereszkednének fejünk fölé, hozzák a reményt, hogy velünk van valaki, aki szeretetünkől és vérünkől fogan.

– Porunkból új csillag születik! – kiáltom önfeledten. – Ragyogj, ragyogj helyettünk is, és árazd el fénnel ezt az alkonyatba burkolódzó földet.

NY

NYOMOR

Dombi Kiss Imre kisparaszt volt a vásárhelyi határban. Lovával szántogatott, vetett, aratott, gondozta a tanyáját, szerette a családját és a földjét. Megszokott élet és hagyományos rend volt ez évszázadok óta ebben a világban. Amikor megkapta a behívóját, majd kivitték a frontra, még nem tudta, hogy körülötte minden megváltozott, és már soha többé nem találja meg azt az életminőséget, amelyet ismert az első világháború előtt.

Hamarosan orosz fogságba esett és hosszú utazás után elvitték Közép-Ázsiába. A sivatagban embertelen körülmények között, állandó szomjúságtól gyötörve vasutat épített, és mindenféle nehéz munkát végzett. Többször elvették az összes személyes tárgyát, családi emlékét. Az újabb motozásig köpönyege foszlányaiban legföljebb azt dugdoshatta, amit a szemétből kiszedve, nyomorúságos életének elviselhetőbbé tételére lopva fabrikált. Itt tudta meg igazán, hogy mi a nyomor.

Amikor 1917 októberében kitört a vörös forradalom, érzékelték, hogy sorsuk még elviselhetetlenebbé válhat, és ahogy a táborban lazult az ellenőrzésük, az alföldi síkhoz szokott parasztok magas hegyeken keresztül keservesen mászva átszöktek Afganisztánba. Amint emberekkel találkoztak, az volt az első, hogy az itt lakók kirabolták a menekülteket, és ezt még néhányszor átélték. El lehet képzelni, hogy több éves cári orosz fogság után, még mit vehettek el tőlük? De ekkor fogant meg bennük, hogy eddig igazán nem ismerték a nélkülözést, mert a világnak ezen a táján éltek olyan emberek, akiknek az elrabolt szemét is értéket jelentett. Ez volt az igazi nyomor, amely az emberi lét legmélyére vetette őket, amelynél a halál is jobbnak bizonyul, mert ott megszűnik a szenvedés.

Megvilágosodott előttük – ha ezt szavakkal talán nem fogalmazták is meg –, hogy a nyomor állandó testi-lelki gyötrellem. Nem más, mint életen keresztül fojtó füsttel izzó parázson állni, amelyben apró lángok szüntelen szenesítik a végtagokat, és nincs belőle menekülés, mert az egykor fűgén járó lábak nem visznek, már elhamvadtak. Ehhez is hozzá lehet szokni, de az emberi természet nehezen tűri, és minduntalan kitörést keres belőle. Az afgánok számára ilyen lehetőség volt, amikor kifosztották a menekülő rabokat, mert az így szerzett „zsákmány” pillanatnyi enyhülést (?), inkább talán feledést nyújtott elesettségük közepette.

Az emberi nyomorúságnak ez csupán egy látványos része. Jelentkezik a testen viselt rongyok látványában is, föltehetően alatta a fekélyes, elgennyedt, kezeletlen sebekben, a rajtuk és bennük nyüzsgő élősdiekben, a csontvázszerűvé fogyott alkatban, a beesett, lázban égő szemekben, a szüntelen kutató tekintetben és kézben, amely a kilúgozott elme hatására nem riad vissza attól sem, ha bünt követ el, csak enyhítsen saját nyomorúságán.

A feneketlen nyomorban a múlt, vele a nép mítosza, és gazdagságban bővelkedő meséi örökre elvesztek. Már az álmok világában sem térnek vissza, ha egyáltalán lettek volna jobb napokra való emlékezéseik. Nincs jövőkép, mert az teljesen bizonytalan és értelmetlen, akár egy ködbe veszett tófelszín fölött azon tanakodni, hogy alatta milyen mély a víz? Csak a jelen van, amelytől valahogyan szabadulni kellene, de minden próbálkozás hiábavaló vesződés, mert gumilabdaként lepattan a szenvedő előtt meredő, áthághatatlan falról. Éppen ezért a jelenbe sem lehet kapaszkodni. Nincs biztos pont,

amely támaszt nyújthat, akár egy pillanatra is, csak a nyomor az, amely előbb a testet, utána az egész életet föloldja. A szövetekbe hatol, átlényegíti az egész embert, aki ettől elveszti személyiségét, és önmaga helyett maga lesz az imbolygó, eleven Nyomor. Amihez, akihez nyúl, amit, akit magával ránt, aki csak társául szegődik, lehúzza maga mellé a vigasztalanságba.

Még az 1950-es években történt. Lehattunk 16 évesek. Áprilisban már jó idő járt, és a hosszú téli viselet egyre kényelmetlenebbé vált. Egyik osztálytársunk, amiben áttelelt, az egyetlen, kordbársony pantallójának levágatta szárát, és rövidnadrágot készített belőle. Szerencsétlenségére visszatért a hideg. Május elsején, a munka ünnepén, a középiskolának is ki kellett vonulni a főtérre, ahol zászlót lengetve, föliratos táblát cipelve, és mozgalmi dalokat harsogva, végigmasíroztunk a pódium előtt, ahol párt- és tanácsi vezetők kritikus szemmel fürkésztek bennünket.

Már korán reggel komor felhők gyülekeztek, és – ahogy az iskola udvarából az utcára értünk – hatalmas pelyhekben esni kezdett a hó. A metsző, hideg szélben Károly combjára ráfagyott, és a bőre lila-szederjessé vált. Szóltunk a sor szélén menetelő osztályfőnökünknek, hogy engedje haza, mert komoly betegséget szerezhet. A tanár előre sietett a tantestület vezetőihez és előadta a gondot, de az igazgató fölülbírálta a kérelmet, és nem engedélyezte a tanuló távozását. Reggeltől délig ott kellett állni a téren az üvöltő hangszóró alatt, hallgatni a beszédeket és üdvözléseket.

A fiú didergett, reszketett. Az egyre elviselhetlenebb hideg a lábából fölűszott és egész testét elárasztotta. Már szólni sem bírt. Szenvedése csak összehúzott szeméből sugárzott felénk. Néhány hónapja halt meg az édesanyja. Apja három gyerekkel magára maradt, és a megkurtított nadrágot nem tudták pótolni. Nyomorúságuk barátom egészségét veszélyeztette. Hiába kértünk segítséget, a társadalom nem mozdult. Hiszem, hogy a rendet nem bomlasztotta volna föl, ha a több ezres tömegből egy gyereket hazaküldenek. Az egyéni nyomorúság társadalmi nyomorrá változott, amelynek lényege a kérlelhetlenség és a segíteni akarás teljes hiánya volt.

Pár évvel később, amikor érettségire készültünk, az én nadrágom mondta föl a szolgálatot. Az egyetlen pantallóm mindkét térdre kifeslett, és mivel a szüleim sem tudtak helyette másikat venni, anyám eltérő színű és minőségű szövetből, jókora foltokat varrt rá. Szégyelltem magam a különös öltözékben, amely hasonlított a cirkuszi bohóc színes foltokkal telifércelt ruhájára, ezért korán, amint az iskola kapuját kinyitották, besurrantam, hogy elsőnek üljek le a padba. A következő szünetben kiderült a dolog, de senki sem csúfolt érte. Inkább sajnáltak. Ez talán jobban fájt, mintha kinevettek volna. Tehetetlenül álltam előttük, társaim pedig miattam bánkódtak.

És ez még mindig csak az anyagi nyomor, amely szenvedésünk egyik, de alapvető formája. Az emberi nyomorúságnak ennél szörnyűbb és kínzóbb fajtái is vannak. Akik ezekben szenvednek közösségük fekete bárányai, és képtelenek alkalmazkodni, együtt munkálkodni. Ők azok, akik mindig elrontják a többiek játékát.

Közéjük tartozik a szellemi nyomor. Sánta Ferenc elbeszélésében fegyveres őr kivégzésre kíséri a foglyokat. Közülük két tanult ember nem szomorú sorsuk várható végkifejletén siránkozik, hanem a növényekről társalog, és tudományos kifejezéseket használ. A fegyveres kísérő hiába fülel, szinte semmit sem ért az egész társalgásból. Hallja a szavakat, amelyek anyanyelvén hangzanak, de ezeknek számára nincs jelentésük. Idegességében egyre agresszívebben viselkedik velük, de ezzel nem jut hozzájuk

közelebb, mert faragatlan buta, akit szánalommal sajnálnak a foglyok.

A szellemi korlátozottság föltűnően a politikusoknál jelentkezik, akik képtelenek népben, nemzetben gondolkodni, hazájukért áldozatot vállalni. Falkában üvöltenek vagy megváltóként egyedül állnak a hordóra a teljesíthetetlen ígét hirdetni. Valamelyik párt hajójának áramlatába kapaszkodnak végső céljuk elérése felé, hogy minél kisebb munkával minél több egyéni haszonra szert tehessenek. Az alapvető gond ott kezdődik, hogy képzettségük szerint nem maradtak a saját szakmájuknál, mert abban nem találták meg a boldogulásukat. Ha politikai munkájukat díjazás nélkül, lelkesedésből, népük iránti elkötelezettségből kellene végezniük, vagyis elmaradna a közös tál fosztogatása, gyorsan eloldalognának. A háttérben vagy a gyöngye képességek fedezhetők föl, vagy a kitartó munka elől való menekülés. Mindehhez hozzájárulhat még a törtetés, a hatalom elnyerése, amelynek birtokában megalapozhatják fényes jövőjüket. Ez a más zsírján élőködő, „megélhetési bűnöző”, „szellemtelen szellemi elit” a világot még sohasem váltotta meg, de számtalan népet sodort már végveszélybe.

A szellemi nyomor következő fokozata az, amikor valaki nem érti az alapokat, az összefüggéseket. A bonyolult dolgokat nem tudja egyszerűen szemlélni, és a tényeket félreismeri. A butaság nem betegség, hanem adottság, amelyet nehezen lehet javítani, annál inkább elmélyíteni. A szellemi sötétségben vergődő ember jól érzi magát ebben az állapotában, mert nem látja meg a különbséget. Ha a szellem világából valami fölsejlik előtte, akkor gyűlölködik, és azt alattomosan vagy nyíltan igyekszik gáncsolni. Mindig okoskodik. Csak neki lehet igaza, rajta kívül mindenki más buta. Az ilyen embert nem lehet meggyőzni, mert észérvekkel hiába harcolunk a korlátozottság ellen.

A szellemi nyomor mindig agresszióval, erőszakkal párosul. Ezek a „sziámi ikrek” személyiségükben torzszülött testvéreként összenőttek. A szellemi nyomor az ilyen emberben nem a természetes, hanem az alantas ösztönén uralkodik, és ha hatalmat kap, akár a világot is fölgyújtja. Az ő esze „más csavarmenetre jár”, mint az egészségesen fejlett személyisége. Ők a társadalom legkártékonyabb elemei.

Az emberi nyomorúság következő, gyakran az előbbiekből adódó mélyebb bugyra a lelki nyomor. Az ilyen ember katasztrófa önmagára, a családjára és a közösségére nézve is. Első fokozata kellő nevelés, környezeti hatás következtében valamit javítható. Neki vannak érzelmei, mások iránti empátiás, esetleg segítő készsége, de ez nagyon fejletlen. A nevelésébe fektetett fáradságos munka sohasem hozza meg eredményét. Tudnunk kell, hogy a vele való foglalkozás során eleve veszteséggel kell számolnunk. Fejletlen lelkére önmaga és környezetének közönye, mint a tobzoska testére a bőrpikkelyek, védőpajzsot növeszt. Ez alá behatolni, ezt föllazítani, esetleg óvatosan lefejtani, szinte lehetetlen. Ha lenyúzzuk, belehal.

Ahogy ész sem önthetünk senki fejébe, lelkes állattá sem változtathatjuk. Ha valaki kéz nélkül született, azt nem vesztheti el, meg sem betegítheti, következésképpen a nem létező meg sem gyógyítható. Az ilyen durva ember lesz mások hóhéra, kegyetlen diktátora, szánalom nélküli elnyomója. Minden diktatúra rájuk épít. Ők az élharcosok, a gondolkodás nélkül végrehajtók; verőlegények, akik a hozott büntetés élet nem tompítani igyekeznek, hanem tovább élezzik, hogy a kínzás minél jobban fájjon. Ebben örömeiket lelik, és szűk agyukkal mind embertelenebb módszereket eszelnek ki. Lételemük, hogy társaikban a szellemi és anyagi nyomort elmélyítsék. Aki életében ilyen alakkal találkozott, vele szemben még a legjobb szándékú szenvedőben is kialakul a

humánmellenes kép, amely a nagy kezdőbetűs Emberben való csalódásuk következménye.

A lelki nyomort fejleszteni lehet. Ki kell irtani a segítőkészséget, az együttérzést, a szeretetet és a hit minden csíráját. Ha valakiben megszűnik a hit – és ez esetben nemcsak az istenhitre gondolok, hanem az emberben, a jövőben, önmagunkban stb. vetett hitre is – annak az egyénnek nincs tovább értelmes élete. Itt szövődik kibogozhatatlanul össze a szellemi nyomorral. Innen hat vissza a szeretet, a sajnálat elvesztésére, amikor csak a csupasz test marad, amelyik megköveteli magának a minél teljesebb és élvezetesebb anyagcserét, pillanatnyi örömeket. Ez az állapot kiül az arcára is. Ha megfelelő ideált kap, amelyet követésre méltat, egy idő után úgy hasonlít majd rá, mint a „jó pásztor” szőrös feje, szarvszerű két homlokdudora a birkáéhoz.

O

ÓRA

Pontosan nem emlékszem, mikor kaptam meg első órám. Az bizonyos, hogy tizenéves középiskolásként. Olcsó karóra volt, amelyet valamelyik szovjet gyárban rohammunkával készítettek. Néhány évig szolgált, míg elemeire szétesett. Addig szüntelenül sietett, mintha munkaversenyben dolgozna. A mutatóit naponta legalább 2 perccel kellett visszaállítani. Boldogan csatoltam a karomra. Nem múlt el olyan napszak, hogy többször ne nézzek rá. Ezek a pillantások olyanok voltak, mint amelyeket titokban a szerelmes küld imádottja felé, akinek sejtelve sincs a másik vonzódásáról. Még én sem tudtam, hogy ez a kapcsolat mivé válik.

Az első kellemetlenség akkor ért, amikor tanárain figyelmeztettek, ne nézzem folyton az órám, hanem haladjak a föladatommal, mert rögtön kicsöngetnek és a dolgozatlap még mindig üres előttem. Azelőtt oda sem figyeltem a konyhaszekrényen elhelyezett öreg csörgőórákra, amely minden hajnalban éktelen ricsajt csapott, és apámat ugrasztotta az ágyból. Megszoktam, hiszen nem nekem szólt. Hozzám édesanyám jött. Félálomban suttogott. Tudtam, nem lehet tovább nyomni a párnákat, közeleg az iskolába indulás ideje.

Akármerre mentem, helyettem a pedellus, a tanárok, az edzők, a barátok szülei, mindig mások számolták az órákat. Én csak engedelmeskedtem, ha lejárt vagy elkövetkezett valamilyen időszak, amikor ritmust kellett váltanom. Attól a pillanattól kezdve, hogy óratulajdonos voltam, minden megváltozott. Önállóan kellett kimérnem és betartanom a nap különböző szakaszait. Másoknak és magamnak szükséges volt elszámolnom minden percről, amelyet késve vagy sietve, hasznosan, esetleg eltékozolva töltöttem.

Ifjúságunk idején szeretünk álmodozni. Bambulni a nagy semmibe. Rózsaszín felhőket fodrozni a képzelet kék egén, amikor a lét nem dübörög körülöttünk, az idő pedig nem folyik tovább. A mulandóság csörgedező patakja megfagy, és tartósítja a megállt pillanatot. Menekülünk a rideg valóság elől. Az ember csak akkor jön rá, hogy az időt visszavonhatatlanul hagyta elsuhanni, amikor az órájára pillant. Érzékeli, hogy közben a mutatók körlapjuk fölött föltartóztathatatlanul siettek, forogtak tovább, és eltűnt a szemét addig eltakaró szívárvány. Amíg mások megváltották a világot, nevüktől hangossá vált a média, addig én kikapcsoltam magam és éltem sehová sem jutó, egyéni szabadságomat.

Rá kellett jönnöm, a szabadság időpazarlás, és csak az élhet vele, akinek már nincs tennivalója. Hamarosan fordult velem a világ. Eljött a korszak, amikor szerettem volna, ha az idő rohan, hogy minél hamarabb láthassam a „nagy Őt”. Találkozhassam vele és üljön mellém. Simogassam a haját, az arcát, a nyakát, a vállát..., és lefelé haladva mind inkább pörögjenek a mutatók a vágy beteljesülése felé. Minden, ami két érintkezésünk között van, nem is élet, és nincs szükségem e holt időre. Jobb lenne medveként megdermedve aludni egy hideg barlang mélyén, hogy ne fájjon az egyedüllét és az ő hiánya. Mit számít, hogy közben napok, hetek múlnak. Idő van bőven, és csiszolt kristályai közül két kézzel lehet szórni a pillanathomokot, hogy végül csak az a néhány ékkőperc ragyogjon, amelyért érdemes élni.

Az óra hol siessen, hol álljon meg, ahogy az emberi vágy kívánja. Így vált az idő

relatívvá és pörölyként csapkodott, mert sohasem tudtam kitérni előle. Az bizonyos, amikor orvoslással javítottak testemen, a várakozástól a beavatkozás végéig kínos lassúsággal teltek a másodpercek, míg kedvesem karjai között hamarosan arra kellett ébrednem, hogy elsuhantak.

Közben az órák cserélődtek a karomon és szaporodtak a környezetemben is. Került hozzám rugós, lengőkerekes, elemes, naptáros, stopperos, világidőt mutató, zenélő, utóbb vízhatlan. Egyre drágábbak követték egymást. Már nemcsak a toronyban kongatták az időt. Ott álltak a sarki hirdetőoszlop tetején, mutatták magukat a kirakatokban, villogtak a futó betűreklámok elején, pityegtek, kongattak a tévéműsorok kezdetén, jeleztek a munkahelyemen, figyelmeztettek számítógépen, és pénzzé változva, telefonszámla formájában verték el rajtam az elbeszélgetett időt.

Túl hatvan évemen, amikor minden reggel újabb nyavalyával és azzal a félelemmel ébredek, hogy az idő gyorsabban fut, mint ahogy a rám mért föladatokat teljesíteni tudnám, egyre jobban gyűlölöm az órát. Elkerülném, de sötétben is föl villan. Foszforeszkáló mutatói és számlapja figyelmeztet az éjszakában, hogy mozdulni kell, mert „a lemez lejár”. Leoldom karomról és bezárom a szekrénybe, de az idő könnyedén átjön az ajtón. Teheti, nem talál akadályt, mert szellemteste van. Ott ver szorító szívemben, dobol meszesedő ereimben. Nem tudok előle elbújni, mindenütt utolér, és kíméletlenül ütlegel.

A kronométert leoldanám, leütném, elásnám, és örökre eltüntetném minden helyről, de már nem tudom. Láthatatlanul ráragadt a karomra és belefészkelte magát a testembe. Olyan, mint torzszülött, ritka parazitaként bennünk fejlődő ikertestvérünk. Soha meg nem születhet, műtéttel sem távolítható el, mert már belenőtt életfontosságú szerveinkbe. Meg kell tanulni vele együtt élni és halni. Kiszolgáltatótan is rámosolyogni. Úgy viselkedni, mintha ezt az összefonódást örömmel viselnénk.

Az idő olyan, akár tengeren a dagály. A parton élek. Ez az életterem. Amikor jön a kiáramló hullám, az idő elmos. Várom az idődagályt, amely utolér és beletemet az időóceánba. Az idő csak az atomokban mozgó, a vele tért ölelő és változó anyagi világban létezik. Csupán térben gördülő matéria. Egyedül az energia Van. Neki nem föltétlenül kell térben mozogni, ezzel minőségileg tér el az anyagtól. Lehet potenciálisan is jelen, és e formájában nem mutatkozik. Amikor küzdő anyagi létemben jelentkezik, és fogyatkozó, pusztuló sejtjeimmal méri a rám szabott időt, figyelmeztet, hamarosan energiába fordul velem, hogy kötöttségeimből eredő személyiségtől megszabadulva, visszatérve a természetbe, elnyerjem végre az időtlen öröklétet.

Ö

ŐSEINK

Az emberré fejlődés időtartama évmilliókkal mérhető. Ennek több oka van. Egyik az, hogy az emberré válás – ahogy e két szóból vált fogalom is mutatja – *folyamat* volt, és nem pillanat műve. A vallásos embernek el kell fogadnia, hogy bennünket Isten teremtett, de azt a természettudomány megannyi lelettel bizonyította, hogy Ádám és Éva nem *Homo sapiens sapiensként* született, hanem változásokon, fejlődésen keresztül lett „ősemberré”, illetve mai emberré. A másik vizsgálódási ok az, hogy a történelemben meddig megyünk vissza? Honnan kívánjuk követni a törzsfajlódást? A mai ember őseit, Krisztus születése előtt úgy 100-40 ezer évvel megyünk-e vissza, vagy egészen odáig, amikor a főemlősök ága közül kivált az a majomfaj, amely elindult az emberré válás rögzös útján? Az is szempont, hogy melyik fosszilis maradványt tekintjük meghatározónak? Bármilyen távolságról indulunk el, az érzékelhető, hogy az időszakok pontosításában nincs egyetértés. Kezdetben akár félmillió, a végén akár 10 ezer év eltérés is mutatkozhat a szakirodalmakban föltüntetett időrendi beosztásban. A hiányzó évek és embertani fejlődési fokozatok között a mai napig jelentős űrök tátongnak, a keresett láncszemek kiegészítésére még további fosszilis leletek szükségesek.

A *Dryopithecus africanus Proconsul* és a *Ramapithecus* – ahogy a *pithecus* latin név = majom megfelelője is jelzi – úgy 13 millió évvel ezelőtt még főemlősök voltak. Csak az *Australopithecusnak* volt vagy három alfaja: a *Paranthropus*, *Zinjanthropus* és az *africanus*. Velük párhuzamosan élt kb. 3-2 millió évvel ezelőtt a *Homo habilis*. Őket követték a *Homo erectusok*: legismertebb képviselői a jávai, pekingi és a heidelbergi ember volt. Köztük és a neandervölgyi ősember között félmillió évvel ezelőtt kezdődött meg az átmenet. A *Homo sapiens* a *Riss-jégkorszak* végén jelent meg, amelyet 50-40 ezer évre tesznek. A *holocén-kori Neanthropus* vált ki először a gyűjtögető, vadászó hordákból és kezdte meg a letelepült, földművelő életmódot. Így vagy úgy, de ők valamennyien őseinknek tekinthetők.

A hiányzó láncszemek nemcsak időben okoznak gondot, hanem a kulturális haladási szint területén is. A halászó és vadászó időszak nagyon hosszú volt. E kulturális fejlődési „lappangás” után viszont a Közel-Keleten létrejött az *agrárforradalom*, amely egyszerre letelepült életmódot, városiasodást, az értékek fölhalmozását, központosított hatalomgyakorlatot, az írás megszületését, a hitéletben a fedett szentélyek kialakítását, erős katonai védelmi rendszert, a társadalmi, életmódbeli tevékenységek alapos elkülönülését stb. eredményezte. Az agrárforradalom robbanásszerűen terjedt el, jóval rövidebb időszak alatt, mint ahogy az akkori közlekedési viszonyok mellett az érintett területek szélső határait az emberi hírközlés, tapasztalatátadás elérhette volna. Mintha Isten előzetes törzsfajlódás nélkül, csakugyan egyetlen nap alatt teremtette volna meg az embert, egy nagy kiterjedésű édenkertben, a lakott földkerekségen, és tette a világ urává, aki már eleve bizonyos kulturális szinttel rendelkezett.

Elgondolkodtató példát említek. A Hódmezővásárhely határában lévő egykori gorzsai Cukor-major területén, Horváth Ferenc szegedi régész által végzett ásatás során, a vizektől járt terepből kiemelkedő dombon, neolitikori földműves lakosság alapította falut bontott ki, amelyet – jól körülhatárolt, igen épen maradt – városfallal vettek körül. Az

elvégzett C¹⁴-es izotóp- és fontos összehasonlító időmeghatározások eredményeként kiderült, hogy ezek a földfalak egyidősek a Mezopotámiai Ur városának falaival, amelyet a Gilgames-legenda említett; leírója ékírással agyagtáblákba nyomott. (A kiváló régész évekig fóliával takargatta a világszenzációnak számító falat, és könyörgött a helyi városvezetőknek korszerű védelemért, mind hiába. A kiásott falak elpusztultak, a többi része a teljes föltáráshoz hiányzó pénz miatt még mindig a földben pihen, jobb időkre várva.)

Fölmerül a kérdés, a mai Irak területén lévő ősvárosból miként kerülhetett ide, ebbe az isten háta mögötti, kis agrártelepülésre – az irdatlan távolság ellenére – Ur várossal azonos időpontban a falemelés technikája és a tömegvédekezés e módszere? A rejtély máig megfejtetlen. Egyes tudósok úgy vélik, hogy a jelent megelőző korokhoz képest a *neolit-forradalomnak* azért volt olyan hosszú lappangási ideje, mert az évezredek során bár lassan gyűltek az azonos tapasztalatok, de szomszédról szomszédra szivárogtak tovább a lakott és ismert területek pereméig, majd ezeket egymástól függetlenül, szinte egyszerre valósították meg. Erre utal az a tény is, hogy a Kárpát-medencében megtelepült, és már népnek nevezhető, cseréptárgyai alapján jól elkülöníthető embercsoportok (alföldi *vonaldíszes kerámia*, *csipkedett* és *rátétdíszes* Körös-kultúrabeli, és a *meandrikus*, *fonatmintás* díszítettséggel rendelkező edények, idolkészítői, a Tiszai-kultúra népe) valahonnan a Földközi-tenger keleti medencéjéből indultak el a Krisztus előtti V-IV évezred küszöbén. Magukkal hozták többek között a tengeri *ciprea-kagylókat*, mint ékszert, és „pénzként” használt *csereeszközt*, de új technológiát és szociális vívmányokat is, mint pl. a településalkotást.

Születtek olyan tudománytalan elképzelések is, hogy földön kívüli lények érkeztek, akik a gyűjtögető embereket szerte a Földön megtanították a jóval magasabb, letelepült kultúrára. Mivel innen, a városalkotástól nagyobb az ugrás egyes ókori civilizációkban megjelenő magas kultúra kirobbanásáig és elterjedéséig, még inkább lábra kapott az „ufó-emberek” hatása a földi népekre. Az akkor még szinte áthidalhatatlan kontinenseken és némely szigetvilágban szinte egyszerre terjedt el a piramis-építkezés, amely jelenségre alig van elfogadható tudományos magyarázat, az akkori primitív építési technológia birtokában. Az talán még nagyobb rejtély, hogy Amerika felfedezése előtt, miként került nikotin az óegyiptomi múmiák szövetébe?

Már a korábbi *menhir*-építkezések is nagy gondot okoztak, különösen a Brit-szigeteken lévők, közülük is a *stonehenge*, hogy az akkori technikával miként tudtak sok tonnás sziklatömböket kihalászni, a hegytől jókora távolságra elcipelni, és azokból olyan kettős köralaprajzú, rituális csillagászati építményt létrehozni, amely pontos naptárként is szolgált.

A piramisok az építkezés újabb rejtélyét jelentik, pedig már több, mint ötezer éve megjelentek. Ismertek voltak Mezopotámiában a *zikkurátok*. Gilgamesről (Kr. e. a 28. és 27. század fordulóján élt: a vízözön utáni első uruki dinasztia 5-ik tagja, aki 126 évig uralkodott), az Assur-ban-apli (Kr. e. 669-ben került asszír trónra) ninivei ékírással készült könyvtárában megmaradt Gilgames-eposz I. táblájának szövegét vizsgálva megtudjuk, hogy „[...]ércerős talapzatra hegy magas templomot is emelt, Anu [az ég istenének] fenséges házáat.” – idéztük Zászlós Levente 1994-es kiadású fordításában. Babilonban a kerek alaprajzú, fölfelé keskenyedő, „égig érő” bábeli lépcsős torony. Egyiptomban a lépcsős, hajlított, majd egyenes élű piramisok.

Hszian (Xi' an) mellett Kr. e. 221-ben a Csin (Qin) dinasztia fejedelme Jing Cseng fölvette a Csin Si Huang-ti nevet. Ő az Első (kínai) Császár, aki megalkotta a kínai birodalmat. Kr. e. 210-ben elhunyt. „Agyaghadserége” mellett lépcsős fölépítményű piramisa világszenzáció.

Indonéziában egy hinduk lakta szigeten: Nan Madolon különös lépcsős piramisszentélyt találtak. Peruban, a Casma folyó völgyében fekszik Sechín Alto. Kr. e. 1700–500 között létesült és fejlődött. Ebben a mai romvárosban mintegy 3700 évvel ezelőtt kőből és vályogból négyszögletes alaprajzú, zömök, csonka gúla alakú piramisokat építettek. Legnevezetesebb a Cerro Sechín nevű piramis, amelynek falai részben képekkel díszített, vakolt vályogból készültek. Az épületet négy oldalról 50 m. hosszú, nagy figurális faragású kövekből rakott falak burkolták.

Mezoamerika Kolumbusz előtti népeinek piramisai szintén világhírűek. A Guatemalában talált piramisok mélyén a király pihente örök álmát, akár Egyiptomban a fáraó. Palenqueben a *Feliratok templomában* találták meg Pakal király sírját. Tikalban 70 méter magas volt a piramis. Találtak piramist Uxmalban, Chichén Itzában, Monte Albán, Tulúmban. El Tajínban állt a *Fülkék piramisa*. Teotihuacán romvárosában piramist emeltek a legfőbb égitesteknek, a Napnak, és a Holdnak, valamint Quetzalcoatlnak, a Tollas Kígyó istenségüknek. Leghíresebb a Nap-piramis, amely (különböző források alapján) 61-65 méter magas. Többnyire napon szárított agyagtéglaiból, földből és törmelékből rakták. A maják a lépcsős templomaikat az európai középkor elején építették. Uaxactúmban volt a nagy *Csillagvizsgáló piramis*, Uxmalban a *Varázsló ovális piramisa*, Edznában az *Öt emelet piramisa*, Sailban a nagy *Palota piramis*. De Copánban és Dzibilchaltúnban is volt piramis.

Kambodzsában, a khmer birodalomban a következőkről tudunk: Bakongban a *Lépcsőzetes piramist*, és a 12. századi *praszatot*, azaz (piramis) templomot építették. Burmában Pagan főváros királyságának templom együttesében vannak lépcsős piramis jellegű épületek is. Bakhengben az ötszintes lépcsőzetes piramist. Ismert még piramis Prerupban, Taheoban, Phimeanakaszban és Baphuonban is. A buddhista építészethez tartoznak azok a harang alakú, többszintes, lépcsőzetes építmények, amelyek kezdetben áldozati szertartási helyek, sírhelyek voltak, vagy ereklyét őriztek. Ezeket a széles alapról induló és fölfelé keskenyedő, égbetörő, karcsú toronyban végződő, magas építményeket Tibetben *sztúpának*, Sri Lankán (Ceylonban) *dagobának* és Indiában *csortennek* nevezték. Gyakori volt, hogy ezeket eleve hegyhátakra, ormokra, sziklákra, magaslatokra építették, hogy minél közelebb legyenek az éghez és az istenekhez.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a világszerte ismert piramisok egyikét temetkezési helynek, másikat templomnak vagy áldozati oltárnak használták. Legtöbb a csillagok, a Nap és Hold mozgásával összefüggésben naptárszerepet töltött be, és csúcsukkal az ég felé emelkedtek, hogy a fönt lakozó halhatatlan isteneket elérjék, vagy hozzájuk közelebb kerülve, a földi halandók számára istenközelséget biztosítsanak.

Amikor Gilgames – ez az ezüstkori hős – fölfedezte, hogy csak kétharmad része isten, és egyharmada ember, ezért előbb-utóbb szembe kell néznie a halállal, elindult, hogy a „túlparton” fölkeresse Um-napisti őset, és tanácsát kérje, miként biztosítsa magának a halhatatlanságot? Reménye meghiúsult. A visszafelé vezető útján még a megifjulás fűvét is elvesztette. Visszatér Urukba, ahol rájön, életének egyetlen célja maradt, a megkezdett falat továbbépíti. Vagyis egy magas fallal, „épig érő toronnyal”

közelebb kerülni az istenekhez, annak reményében, hogy talán megszánják, és vagy maguk közé emelik, vagy valami módon mégiscsak elnyerheti tőlük az örök életet. A sztúpák csúcsai, az égbe szökő minaretek, és a gótikus katedrálisok tornyai mind-mind ezt az emberi vágyakozást fejezik ki.

Az említett építményekben közös a fölhasználás szakrális jellege, tudományosan vizsgálva pedig a csillagászati megfigyelések összegyűjtése és megjelenítése. Csakhogy nehezen érthető, miként alakulhatott ki ekkora tudásbeli különbség a néprétegek között? A népesség termeléssel foglalkozó fiai többnyire még kőpengékkel nyúztak, daraboltak, kősarlókkal arattak, éltek a neolit végi, rézkori, kora bronzkori ember, esetleg – mint Mezoamerikában – a Kolumbusz előtti idők hétköznapjait. Amerikában még a kereket sem használták, ugyanakkor papjaik olyan tudásra tettek szert, amelyet csak mai műszereink segítségével tudunk megérteni, igazolni és csodálni.

Nem sokkal egyszerűbb a helyzetünk, ha a magyar nép őseit akarjuk számba venni. Itt is az az első kérdés, hogy történelmünkben melyik őshazáig menjünk vissza? A szalak az Urál környéki tajgáig vezetnek, ahol halászó, vadászó finnugor nyelvterületen éltünk együtt az akkori rokonnépekkel. Innen indultunk el a sztyeppén délnyugat felé, mint harcos, lovas nomádok. Etel-közben megkötöttük a vérszerződést. Erre testvérek, rokonok között nincs szükség, mert ők egy vérből valók velünk. Vérszerződést, vagyis „egy vérré válást”, ami az egy főnhatóság alatt egyesült népszövetséget jelenti, csak egymástól addig távollevő idegenek között kötöttek. Így egyesült és vált közös néppé 3 finnugor és 4 őstörök törzs, de a régészek föltételezik, hogy volt még egy kabar törzs is, a nyolcadik, amely a honfoglalás előtt csatlakozott hozzánk. Az akkor számosnak tekinthető, és bizonyos biztonságot nyújtó népcsoporthoz még további szórványtörzsek családjai csapódtak. Amikor a Kárpát-medencébe érkeztünk, Bartucz Lajos professzor embertani vizsgálata szerint legalább négy fő alcsoportot lehet megkülönböztetni honfoglaló őseink között és több al-alrasszt.

Az új hazában ezerszáz év óta alaposan továbbkeveredtünk. Elsősorban az itt talált népekkel, a szomszédokkal, a későbbi hódítókkal, a jövevényekkel, akiket befogadtunk – mint pl. az 1282-től, a Hódtavi-csata után letelepített kunokkal –, illetve a török hódoltságot követően, az elnéptelenedett országrészekre betelepített különböző szláv és germán etnikumokkal vegyültünk. Korunk nagy népvándorlása során, amikor a két világháború alatt, majd a megélénkülő utazások alkalmával jöttek is, hoztunk is magunkkal idegeneket, akikkel harcoltunk, kereskedtünk, ipart üztünk, tanultunk, összeházasodtunk; és elmondhatjuk, aki ma „tisztá” magyarnak vallja magát, állítása úgy aránylik az igazsághoz, mintha valaki a neandervölgyi, vagy a cromagnoni embert akarja első ősének megjelölni. Ma már nem „faji”, hanem szellemiségi és érzelmi kérdés, ki vallja magát magyarnak; mikortól változott identitástudata, hogy ő „biztosan” magyar; ezt a népet szereti, ezért a hazáért, ha kell halni is képes.

Csodálom azokat a családfakutató embereket, akik őseiket az Árpád-korig, esetleg a reneszánszig vezetik vissza. Nekem még a barokkig sem sikerült. Akinek egykori származási helyén a török alóli fölszabadító háborúk során a Thökölyvel szövetségbe lépő krimi tatárok fölégették hajlékaikat, és vele pusztult középkori levéltárunk, azoknak általában nem maradt írott történelmük. Boldog voltam, amikor területünkön a 18. század végéről találtam egy nevet, amely mostani családnevemmel azonos volt.

Az átlag magyar ember, ha őseit kutatja, fölmenői között előbb-utóbb talál „szántó-

vetőt” – ahogy az egykori anyakönyvekben a parasztság foglalkozását jelölték. Itt a Kárpát-medencében máig a legértékesebb kincsünk a föld, amelyet „a hátán egyik hódító sem tud magával elvinni”. A bizonytalan vadászás és gyűjtögetés mellett ez a másik, a biztosabb megélhetést teremtő, ősi foglalkozás, amely a népnek kenyeret adott, illetve szaporodását biztosította. Éppen ezért nem az iparos, a polgári középrétegbeli, vagy nemes őseimre vagyok büszke, hanem azokra a gazdálkodókra, akik szakmájukat a neolitikori agrárforradalom óta más-más vérvonallal, de egy-egy láncszemként folyamatosan továbbviszik, mert a test tápláléka nem az iparcikk, nem a tudás, hanem az a kenyér, amelybe beleharaphatunk. Ez az *Alap*, minden más a piramisokkal együtt erre épül.

P

PÉNZ

Történelmi adatok azt tartják, hogy a pénzt a föníciaiak találták föl. Mivel ők kihaltak, az ellen nem tudnak érvelni, hogy a kínaiak is a pénz föltalálójának tartják magukat.

A mi európai értékmérőnk, amely a pénz származásának eldöntésében is vezérel bennünket, már annyiszor cserbenhagyott, hogy kételkedő vagyok. Ahhoz is hozzászoktam, hogy egy-egy fontos találmány elsőbbségéért több nemzet is versenyez, és az „erősebb kutya...” elve alapján győz. (Gondoljunk csak a dinamóra, amelyet a magyar Jedlik Ányos fejlesztett ki, és az újra felfedezőjének, a német Siemensnek ítéltek a pálmát. 1945–1989 között az sem volt szokatlan, ha a tankönyvekben leírták, hogy ezt, vagy azt, ez és ez a nemzet, ilyen és ilyen nevű fiának ítéli a tudomány, de a történelmi valóság az, hogy „már X Y, a nagy orosz, vagy szovjet tudós korábban ismerte és alkalmazta”. Vagyis, ha pénzről van szó, márpedig minden találmány dicsőosségre és jelentős pénzösszegre cserélhető, azonnal érvényesülni kezd az erősebb kutya elve. Más kérdés, hogy közel azonos szintű társadalmakban, amelyekben valamilyen eszközre, gondolatra közösségi szükség, igény mutatkozott, azokban rövid időközökkel ugyanazt legfőljebb más kivitelben, vagy megfogalmazásban, de föltalálják, majd marakodni kezdenek az elsőbbségért. Tipikus példa volt a francia–amerikai vetélkedő az AIDS vírus felfedezésével kapcsolatban.)

Szerencsére a pénz föltalálásának kérdésében nem nekem kell pálcát törnöm. Azt viszont senki sem tagadja, hogy a pénznek nevezhető *csereszköz* előtt már voltak olyan természeti értékek, amelyeket az emberek *fizetés*ként elfogadtak egymástól. A Révai Lexikonban az olvasható, hogy a fejletlen kultúrákban és a szervezetlen állami élet korszakaiban nem volt általános érvényű csereszköz, hanem a mindennapi gyakorlati élet hozta létre azt a szokást, hogy a gazdaságilag egymásra utalt területek olyan javakkal fejezték ki a dolgok értékét, amelyek ott általános szükségletnek számítottak. Például a lábas jószágok, bőr, gabonafélék, növénylevelek, tea, kávé, datolya, vagyis ehető gyümölcsök, egyéb termékek, illetve elefántcsont, kagylók, fémek és házi eszközök.

Az bizonyos, hogy a Kárpát-medencében olyan régi, neolitikus sírokból, amikor Fönícia még nem létezett, a Földközi-tenger keleti medencéjéből származó *cypraea* fajhoz tartozó *porceláncsigák* vagy *kaurik*, kerültek elő, amelyek lakterükön éjjeli életet élnek. A korallzátonyokon legelésznek. Változatos színük, mintázatuk és csillogásuk miatt ezeket ősidők óta *kincsként* gyűjtik, tartják és mindenféle táplálékért, illetve használható tárgyért cserélik. A csendes-óceáni szigetvilágban nem egy helyen máig a pénzt helyettesíti más, egyre ritkább, kihaló és mind nehezebben megszerezhető tengeri csigákkal együtt, mint amilyenek a *redős csigák* vagy *voluták*, a *magcsigák* vagy *muricoideák*, illetve a *tritonküirt*. Ezeket egyenként, vagy fölfűzve testékesítő, illetve rituális díszként árulják, cserélik. Nem egyszer törzsi villongást folytatnak értük. Ez a fajta csere *természetbeli juttatás*, amely a modern társadalmakban is máig ismert és gyakorolt. (Kezdetben a magyar mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok pénz helyett a cukorgyáraktól a beszállított cukorrépa értékének megfelelő cukrot és rumot kaptak fizetségül. A cukor a hazaszállítás során többnyire változatlan tömegben megmaradt, de a rum mindig fogyatkozást szenvedett, jelezve a két termék közötti felhasználói relatív

értékkülönbséget.)

Az bizonyos, hogy a *természeti javak* jóval hamarabb megszülettek, mint a pénz, és változatlanul tartják csereeszköz értéküket. Amikor a társadalmi, gazdasági helyzet romlik, megbomlik, az ember azonnal visszatér az ehető, használható dolgok cseréjére. Akik megélték a 20. század inflációit, különösen a második világháborút követő magyar pengő elértéktelenedését, jól emlékeznek arra, hogy a felülbélyegzett *mill- és billpengő* helyett tojással fizettünk. Az sem volt baj, ha közben megzápult, lötyögött, vagy éppen kiszáradt, mumifikálódott, csak ne nálunk törjön össze, hanem a borbély levágja érte a hajunkat, mikor megnőtt. Az egyes ember élete fajunk fejlődésének gyorsított megismétlése nemcsak biológiai szempontból, hanem szellemi érése tekintetében is. Gondoljunk csak vissza gyermekkorunkra, amikor kisiskolásként csereberéltük a radírt ceruzára, a bicskát parittyára, gyakran egy nap több alkalommal is megváltoztatva a zsebünkbe került tárgy küllemét, felhasználhatóságát. Pénzünk nem volt, mégis milyen jó üzleteket kötöttünk.

Mark Twain ifjúsági regényében Tom Sawyer, a jó kereskedelmi és csereérzékkel megáldott srác még egy madzagra kötött és maga körül forgatható döglött patkánynak is képes volt értéket teremteni. Jonny Miller barátja ugyanis ezzel fizetett, csakhogy Tom helyett a kerítés festésével munkát végezhesen. A pénz ebben a folyamatban láthatatlan maradt, sőt paradox módon nem az kapta volna, aki a másiknak értéket, nevezetesen munkát végzett, hanem az, aki egy általa elhíttetett érték birtoklását percekre átengedte. A patkány, mint csereáru „pénzzé” vált, és végül értéket teremtő munkában kamatozva került Tomhoz, anélkül, hogy ő ezért bármit is fizetett volna Jonnynek, sőt kihasználta annak naivitását.

Ennyit ér a pénz, illúzió csupán, ha nincs mögötte életben tartó erő, vagy biztos értékfedezettel rendelkező társadalom. Csak addig van hatalma, amíg tőle függetlenül az életben maradást nem befolyásolja. Ha egy hajótörött lakatlan szigetre kerül, és Robinsonként módja van a hajóroncsról pénzt, vagy élelmet magával vinni, az utóbbit választja, mert pénzzel nem lehet jóllakni. Adott körülmények között, a magányos ember számára semmilyen értékkel nem rendelkezik.

A fentebb idézett lexikon a pénz meghatározását tovább folytatja. A *fényűzés terjedésével* jött a *nemes fém*: az arany, ezüst. Hozzá kell tennem, és a legkülönbözőbb *drágakövek*. Az arany egyébként történelmileg folyamatosan alakult ki értékmérő forgalmi eszközzé, *kincképzővé*. Montezuma népe a „sárga fémbe” még csak Napisten ragyogását látta, és számukra csupán szakrális értéket jelentett. A nemes fémeknek *belső értékük* van, és ez a többi javak fölött áll, írja a lexikon. Ismét ki kell egészítenem, mert a platina, uránium, egyéb ritka elemek csatlakoztak a fősoroltakhoz, amelyek önmagukban is értéket képeznek, és a valós pénz árfolyamát gyakran befolyásolják. Ezek együtt *világpénz-funkciót* látnak el.

Egyelőre maradjunk még a nemesfémnek, mint értéknek a fölfedezésénél, az ókorban. Most már jöhetnek a kínaiak és a föníciaiak. A görögök verhetik a drachmát, a rómaiak a talentumot, és így tovább...

Az ércpénz-készletek mennyisége hatással van a gazdasági javak, a forgalomba kerülő árúk pénzértékének nagyságára. A reális pénzszaporodás gazdasági föllendülést, az árucikkek árának emelkedését, csökkenése pedig az árúk pénzértékének hanyatlását idézi elő. A *papírpénz* csak a 18. század óta van terjedőben, azelőtt az ércet verték, *hígították* és

hamisították. Ezért kellett a *pénzalap*, amely – a szakirodalom szerint – a papírpénzek, *kötvények* és *értékpapírok* állami fedezetű szolgáló nemes fémek összegét jelenti. Ha például nekem van egy húszezer forintos bankjegyem, a bank köteles lenne érte aranyban a nemesfém fedezetét kiadni. Ez a modern korban természetesen csak elv, mert nemesfémeket a világbankok trezorjaiban szoktak egyik állam kincstárából a másikba átrakni.

A pénz, mint fizetési eszköz, *általános egyenérték*, minden más *árura átváltható*. A *Mammon*, a *money* korunk áldozatot kívánó, olykor vérszomjas istenévé lett. Imádják, bókolnak neki, reszketnek érte, szerelembe esnek vele. Van, aki nem is költi, csak gyűjti. Naponta olvasgatja, rakosgatja, babusgatja, vagy éppen rejtegeti, dugdossa, hogy még magától is elkülönítse, nehogy bántódás érje, és értékét veszítse. Némelyik fősvény jobban szereti a pénzt, mint ezen kívül bármit a világon, önmagát is beleértve.

A pénzért az emberek mindenre képesek. Hús forintodért akár meg is ölnék. Korunkban minden megvásárolható vele, ország, nép, föld, béke, szerelem, csak egyetlen egy nem. Az anyai szeretet. Ez vagy van, vagy nincs. Aki nem ismeri meg, életen keresztül a nyomorultja marad, mert semmi áron meg nem vehető.

A pénzzel való bánásmód lehet matematikai, gépi és kézi. Előállítására ipari, megtervezése grafikai. Mivel *üzletelni* lehet vele, kialakult a *bankárszakma*, mely a mai egyszerű, sínylődő polgár szemében a jóléti bűnözők, ingyenélők, a „tűzhöz közel ülő” jól értesültek és agyafúrt kizsákmányolók szakmájává vált. A pénz mozog, forog, csillogtatja és kínálja magát, akár egy rossz nő. Hol pucéran ül az üvegablakban, hogy mindenki megkívánja, hol szemérmesen elhúzódik és fátylain keresztül sejtelmesen megvillantja bokáját, ahogy a divat kívánja, hogy minél több embert az ujja köré csavarhasson. Aki komolyan veszi, és hajtani kezdi, magát prostituálja vele.

A pénzt lehet verni, nyomni, hamisítani – akár a nőt –, a bankban befektetni, onnan kivonni, befagyasztani, átváltani. A pénz kamatozik, konzerválódik, tartalékolódik, elértektelenedik, fölértékelődik. A társadalom függvénye, hogy mivé válik. Ezért csak szükséges rossz, amit a társadalomban élő emberre a közössége rákényszerít. Élni még akkor sem tudunk nélküle, ha nem szeretjük, utáljuk, vagy csak közömbösek vagyunk vele. Igyekszünk az életünkből kirekeszteni, de polipkarként utánunk nyúl és magához ránt. Nem kívánja, hogy szeressük, de azt igen, hogy rabszolgái legyünk. A pénz gálya, amely magához láncol, és ha a világpiac óceánján süllyedni kezd, vele fulladunk.

A pénz több fogalmat rejt magában. Egyik meghatározása az, hogy a „hal pikkelye, halpénz”. Ellentétes jelzésű fogalom is lehet: „a legkisebb értékű pénzdarab”, vagy „nagy anyagi érték, tőke, vagyon”. Ha van pénzed, tanulhatsz, és vele szellemi tőkére tehetsz szert, tehát a pénz szellemi értékre változtatható. A pénz szelep a társadalom arcára erősített maszkon. Ahogy ezt a szelepet nyitják, zárják, úgy változik körülöttünk a világ. Az egyén ebből csak azt érzékeli, hogy önhibáján kívül elszegényedett, vagy erőfeszítése gyümölcsésül gyarapodni kezd. A pénzcseppek kezelésével milliók életét, kultúráját, gondolkodásmódját, az egyén én-képét lehet teljesen megváltoztatni, eredeti való önmagából kiforgatni, hogy az anyja sem ismer rá.

A pénz lehet ösztönző és gerjesztő hatású. Ha nincs miért dolgozni, ha fizetéskor senki sem dug a zsebünkbe pénzt, nem vásárolhatunk magunknak a létünkhöz szükséges élelmiszert vagy eszközöket, és nem állhatunk a pénztár elé fizetni. A „közös kondér, a közösségi vagyon” elve teljesen megbukott. Az ember alapvető lelki szükséglete a

személyes vagyongyűjtés. A birtoklás húzóerő a társadalomban és a személy életében egyaránt.

Amikor a 20. század utolsó harmadában, Kambodzsában a bankokból kiszórt pénzt az utcán fújta a szél, a Pol-pot rendszerben az embereket már csak kényszermunkatáborokban lehetett dolgoztatni, vagy lemészárolni. A pénz istene akkor is fölülkerekedik, ha megtagadják és üldözik. Hatalommá nőtt a hatalmak fölé, és korunk embere tehetetlenné vált vele szemben.

PUSZTA

Nekünk magyaroknak a puszta szó említése is gyakran megdobogtatja a szívünket. Attól kezdve, hogy kijöttünk az őshazából, és a végeláthatatlan ázsiai füves sztyeppén lovas nomádokként elindultunk Nyugat felé, életünk meghatározó elemévé vált a puszta. Itt születtek elődeink, itt váltak felnőtté; szerettek, harcoltak, szültek, neveltek, itt haltak meg és nyomtalanul itt porladnak a gyep alatt.

Kezdetben számunkra a puszta jelentette a Földanyát. Ennek az istennőnek még más volt a külseje és a természete, mint később, amikor megtanultuk, hogyan kell a pusztát föltörni, megművelni. A puszta a végtelenséget, a szabadságot jelentette, ahol a ló és lovas röpül az égi útját járó Nappal, és az idővel, majd gondolatával szárnyal a Puszta fölött.

Ez a puszta még érintetlen, szűzlány volt, könnyű, rátétdíszes, színes bőrcsizmában és ruhában, hosszú varkocsba font hajjal, süvegként magasított, elegáns fejfedővel, aranyozott ezüst hajkoronggal és gyöngyökkel, ahogy László Gyula képbe álmolta a honfoglaló magyar nők viseletét. Hasonlatos volt Máriához, Jézus anyjához, mert a Puszta istennője is szűzen fogant, amikor világra hozta nomád gyermekeit.

A két személyiség között lényeges különbségek is megfigyelhetők. A keresztény Istenanya imával, gondoskodással, meneküléssel, elrejtéssel, hétköznapi küzdelmek és oktatások egész seregével óvta, gondozta gyermekét, hogy népe közösségében megállja helyét. Tudta, hogy kit és mire nevel. Hite erősebb volt a karjánál. Láta a jövőképet, amely megváltoztatja a hívő emberek egész addigi életét, és az üdvözülés reményét nyújtja.

Puszta-istenanya nem imádkozott. Mi könyörögtünk neki, hogy fogadja be a termékeny esőt, neveljen zöld fűvet és gyógyírként használatos növényeket, virágokat. Táplálja állatainkat és rajtunk keresztül bennünket, sztyepei nomádokat. Az Ő amazonkarja erős volt. Védelmet nyújtott, ha magához ölelt, és fegyvert fogott, amikor harcolni kellett értünk. Nem sürgette az időt, hogy csak egyszer élünk, használjuk ki túlvilági létünk érdekében. Amikor melegen sütött a nap, álmosan elterült a végtelenben. Orcájaként csak a délibáb rezgett, távoli víz hullámozását vetítve az égre, ahol a korábban gyors lovak békésen legelésztek.

Neki is volt célja, jövőt látó elképzelése. Ahogy a seregek gyűltek szétterített zöld kaftánján, és egymás ellen fenekedtek, óvó tenyerével terelgetni kezdett bennünket mindig Napnyugat felé, ahol zárt hegláncok gyűrűjében termékenyen ott pihegett. Évszázados vándorutunk során megérkeztünk és kicsapongó csaták zajában végre letelepedtünk. Puszta Anyánkat feltörtük, megtermékenyítettük. Megtanultuk megművelni, nomád természetét átalakítani állandó helyben élő Földanyánkká. Egykori lovas ruháját levetette.

Fejére templomtorony süveget húzott. Zúgó harangszavával felköltött, hívogatott és nyugtatott. Újjá szült, testével táplálni kezdett, és halálunk után befogadott.

Mindkét istenanya itt él velünk. Pusztá egyre kisebb, Földanya szegényebb. Amikor kimegyünk a határba, ahol a feltört földek belevesznek a füves pusztaságba, szívünkben újra föltámad a szabadságvágy. Lelki szemünk vágató harci méneket lát. Halljuk, amint szüntelenül zúg a szél, és távoli világ üzenetét regéli. Valahol, a pusztá köldökéből kinöve ott magaslik az ég fölé világfánk. Igricek zengik vége nincs meséinket és kitágul a fantáziánk. Alföldi festőink legjobban a pusztát szerették, a „nagy sömmit”, ahogy Tornyai János nevezte. Ez a semmi nekünk minden. Seholy a világon nem hatol olyan mélyre a látás, nem magasabb az ég boltozata, nem változik úgy a napszak és az évszak, mint itt. A színek élénkek és bágyadtak, majd elvesznek. Csak a ragyogás és a sötétség marad, egymást váltogatva.

A pusztának két ellentétes értelme van. Ha azt mondjuk: „pusztá kézzel” ragadta meg, annyit tesz, hogy minden szerszám, segédeszköz nélkül, a saját erejéből. Vagyis előjön a rejtett „sömmi”, amikor az ember – akár a pusztai életben – csak magára, egyéni küzdőképességére és ügyességére támaszkodhat. Manapság, amikor a *hungarycumokat* keressük termékeink között, megnevesíthetjük, és valamelyikhez jelzőként, vagy inkább megerősítő fogalomként hozzátesszük: „pusztá sajt”, „pusztá kolbász”. Rögtön valamilyen magyar különlegességre gondolunk. Erős, fűszeres, zsíros, nagy energia tartalmú, kemény, természetes módon tartósított, nehezen megromló és emészthető, különleges termékre, amelyben benne van a pusztá illata, zamata, színe, hangulata, egész világa. A *sömmivel* ellentétben nagyon sok egyéni érték található benne, amely csak itt és ettől a magyar tájtól származhat.

A pusztai ember teljesen más, mint a többi. Szikárabb, a tenyere kérgesebb, tömzsi ujjai szerszámszerűek, a bőre cserzettebb és kevesebb a szava. Ha találkoznak, a köszönésen kívül gyakran egész nap nem szólnak. Mozdulatokból megértik egymást, a táj lélegzetéből annak változását. Itt keményebb az életmód, a lélek ridegebb, és rövidebb a lét. Hamarabb villan a kés, ha igazságot kell tenni, vagy egy állatot bográcsba küldeni. A szemekben ritkán csillan a könny, legföljebb ha a szél a port belefújja. Alacsony a fájdalomtűrő határunk. Aki foggal herél, érzéstelenítés nélkül, kacorbicskával vágja ki saját elgennyedt sebét és rak rá mosatlan útifüvet, a kovácsnál harapófogóval tépeti ki szájából a begyulladt, lyukas fogat, és ezeket szisszenés nélkül túri, ő pusztai férfi.

A pusztai asszony nem nyűglődik a rendszeres hajnali kelésnél, és késő éjszakai elpihenésnél. A rátámadó betegségeket lábon hordja ki, mert munkáját nem végzi el más. Ha megszül, gyermekét megszoportatja, gyolcsba göngyöli, és munkáját tovább folytatja. Este, ha az ember karámba terelte a jószágot és lakába tért éjszakázni, onnan tudta meg, hogy napközben családi esemény történt, mert eggyel több éhes száj volt a szobában.

Olyan a pusztá, mint a boldogság: elszálló kék madár, amely után szüntelenül futunk, de nem hagyja magát megfogni. A költők megannyi versben igyekeztek leírni és megragadni, de nem tudták. Még nemzedékek fedeznek föl új tulajdonságait és írnak róla vágyakozó sorokat, ha végleg el nem szántják, vagy be nem építik.

Darvak, vadludak és vándorsólymok érkeznek Északkelet, vagy Északnyugat felől. Csoibanással ereszkednek a nád földte tó vizére, vagy onnan rabolnak. Itt költ a Délről visszatért gólyatöcs és gulipán. A harasztban széki pacsirta rakja fészket. Amott a juhász rackanyáját terel. A hatalmas testű kormos bika vigyázva lépdél a tocsogós réten, hogy a

visítva fölrebbent bíbic tojásait szét ne törje. Nyár végére kiszáradnak az erek és a tavak, a zöld fű rőt csonkjai kemény torzsaként szúrnak. A jószágvágta ösvényeken kivirágzik a szik. A szél, mint a havat hordja és szórja a fátlan tájra.

Mire beköszönt az ősz, csak a gázsálakat összekötő ökörnyálak rezegnek a légben, a délibáb, a puszta arca hónapokra eltűnik. Leszáll a világfa gyökerein az alvilágba, hogy könyörögjön istenének az idejutott, elkóborolt szabad lelkekért és rideg állatokért. A havas pusztán már nem jár a friss mezőre vágyó jószág. Tilinkószó sem hallatszik, a pásztor valahol az istálló mélyén pipál. A zombék fagyott tükre az ég felhőit mutatja, ha köztük pillanatra előtűnik a nap. Kúpokban szunnyad a levágott nád, mintha jurtaikat épített volna ismét a nomád. Híre-hamva sincs már az egykori lázas életnek. A puszta tetszhalálba szenderült. Várja ismét a nap melegét, hogy fölbredve, a világfán újra följusson. Öle tele van csírázó magvakkal, föltörekvő szárakkal, kifakadó rügyekkel, virágokat bontó hajtásokkal.

Szétterül lábunk alatt és kifutna a világból is, ha engednék. Ahol megtűrik, fején fűből zsenge haját növeszt, és éltetni kezdi a jószágot. Minden évben elmegy és visszatér, amíg közlekedő világfáját ki nem vágják. Midőn boldog álmot látunk, Pusztanyánk ölén alszunk.

R

RAB

A mikor csuklóján csattant a bilincs, még fogalma sem volt róla, hogy rab. Az egészet tévedésnek tartotta. Ő sohasem keveredett olyan ügybe, amiért vádolták. Egész életében feddhetetlen, tiszta erkölcsű volt. Már a kihallgatások és a későbbi tárgyalások során is elmondta, hogy félreértésről lehet szó. A lelkiismerete nem szólalt meg, nem lázadt ellene, és ez számára biztos jelzésnek tetszett.

Mindez süket fülekre talált. A föllebbezések után, a végső tárgyalást követően kimondták az ítéletet, és mint a kutyát, bilincseire erősített hosszú láncon elvezették. Zárt autóban, hosszú utazás után, rosszul megvilágított, keskeny folyósón kanyarogva megérkezett egy vasajtó elé. Akár a pokol szája, hirtelen kitárult előtte. A kísérője a kötelékét lekapcsolva belökte a cellába. Dörrent mögötte az ajtó és az addig pislogó lámpa is végleg kialudt. A feje fölött méternyire tenyérnyi ablakon vasrács, és a dróthálós tejüveg mögül szürkén tolult be a megszárt fény, amelyből nem lehetett tudni, hogy a nappal természetes világa-e, vagy az odakint álló világítótestből ered.

A falak mentén körül vaságyakat látott. A sarokban fali csap, alatta eldugult szürke betonmedence, melyből a bűzös szennyvíz a repedésen keresztül jókora tócsában a koszos padlóra szivárgott. Mellette horpadt bádoggödör szolgálta az ürítkezést. Nyitott száját két hónappal korábbról származó napilap darabjával takarták le. A dátumozásból sejteni lehetett, hogy a börtönszobának azóta nem volt lakója.

A rab megvackolt az egyik ágyon és álomba merült. Hirtelen úgy zuhant rá a süket csönd, ahogy hegytetőről a völgyben ballagó utasra esik az ormótlan szikladarab. Amikor az átélt izgalmaktól elszenvedett idegi fáradtságot kezdte kialudni, zavaros álmoképek jelentek meg előtte. Száguldott felé a rabomobil, és képtelen volt elugrani előle. Hatalmas ütést érzett a mellkasán: a gépszörny keresztülhajtott rajta. Lapossá vált, akár egy papírszelet, amelyből sárkányt készítettek a gyerekek. Az eresztő zsinór nyergét rosszul szabták, mert több méter magasról körbe keringve mindig lezuhant és összetörte magát.

Hirtelen fölérzett. Tápáskodva fölült. Gyomra korgott az éhségtől és szomjas volt. A csaphoz ment és tenyerét alátartotta. A csurdogáló vízben gyorsan mozgó, piros kukacokat pillantott meg és undorodva kiloccsantotta. Visszahanyatlott. Figyelte az ajtót, mikor hozzák az ételt. Szeme előtt gőzölgő bogrács jelent meg, orrában érezte a marhapörkölt illatát és akkorát nyelt, hogy az ádámcsutkája keresztbe akadt a torkán.

Ki tudja, hány óra telt el, amíg az ajtón nyikorogva kinyílt a rés és belöktek rajta egy bögre hideg levest, amelyben – a szürke, habos zsírjába fagyva – használt fogpiszkáló és lerágott csirkecsont díszelgett. Hozzá sem nyúlt. Talán újabb fél nap is eltelhetett. Ismét kinyílt a kukucskáló. Amikor az őr meglátta, hogy a leves érintetlen, társának annyit dünnyögött, hogy van még az előzőből, ide nem kell újabb adag és bezárta a rést.

A fogoly ismét várt. Már teljesen kiszáradt a szája, és végtagjai remegtek az éhségtől. Kilökdöste a levesből a hulladékot, majd öklendezve megitta. Kintről zörgést hallott. Fölélénkült és kíváncsian figyelt, hozzák-e napi adagját? Az ajtó nyikorogva kinyílt, és belöktek rajta a következő cellatársat. Az orrából láthatóan szivárgott a vér, és a piszkos szürke rabkabát elején jókora foltot hagyott. Kérdezni akarta, mi történt vele, de szóra nyitva száját, a fickó azonnal bedugta fülét, behunyta szemét, jelezve, hogy nem

kíván beszédbe elegyedni.

Különös alak volt a jövevény. Behúzódott a másik sarokban lévő ágyra. A fal felé fordult, és moccanatlanul feküdt a következő napig, amikor a leselkedőn két bögre beszáradt és megrepedezett tetejű főzeléket taszítottak be nekik. A fickónak korábbi gyakorlata lehetett a börtönkoszt fogyasztásában, mert ujjával kipiszkálta a még mozgó csótányokat, és egy hajtásra kiszürcsölte a kotyvalékot. Társára most sem nézett. Ismét a fal felé fordult. Úgy viselkedett, mintha egyedül lenne.

A következő nap nyílt az ajtó és belökték harmadik társukat. Akkora darab, középkorú férfi volt, mint egy gólem. Dühöngve nekiesett az ablakrácsnak. Úgy rázta, mint kutya a lábtörlőt. Fölrúgta a бүdös күblit, és tartalma összekeveredett a mosdóból szivárgó szennyével. Az orrfacsaró bűz mindent elárasztott, és beleitta magát ruhába, takaróba. Végigtapogatta az ágyakat. A másik két fogoly alól kirángatta a félig üres szalmazsákot. Megvizsgálta, jobbak-e, mint ami neki jutott, majd kicserélte a betegorrú fekvőhelyével. Ő nem szólt semmit. Közömbösen tűrte és ismét a fal felé fordult.

A bíróságok jól dolgoztak. Naponta újabb foglyok érkeztek. A zárkában valamennyi ágy lakóra talált, majd az újonnan jövőkkel megosztottak és összeszorultak. Kettőnél több ember nem fért egy fekhelyen. A később érkezők a csupasz földön guggoltak. Már nem az volt a gond, hoznak-e ételt és milyen lesz, hanem az, végre sor kerül-e rájuk a mocskos vödron kuporogni, jut-e víz a csöpögő csapból, és marad-e annyi levegő, hogy lélegzethez jussanak? A foglyok egész nap csoszogtak, káromkodtak, veszekedtek, lelökdösték egymást az ágyakról. Aki pillanatnyilag kis életteret akart magának szerezni, az öklével vagy szájával kiharcolta, de mire igazán birtokba vehette, a másik elfoglalta.

Menetrendszerűen megérkezett a hideg leves vagy a szikkadt főzelék. Ki lehetett számítani, mikor folyik ki a színültig megtelt күbli tartalma, a gólem mikor kezd el dühöngeni, és előle hányan kapaszkodnak föl a falra. Ez a menetrend rendszerességet vitt az életükbe. Az első rabban képzavar támadt. Olyan volt, mintha zsúfolt vonaton utaznának, ahol jár-kele a kalauz, az ülések között végigtolják a rozoga бүfékocsit, amelyen semmi hasznos sincs; ami van, az is elérhetetlenül drága és pocsek. Időnként zökkenve megáll a szerelvény. Ki- és beszállnak, majd zakatolva, lökdösődve újra indul. Füttyülés, leállítás, utas cserélődés, állomások sora a végtelenített vágányokon, amelyek elvesznek a távoli ködben és a semmiben érnek véget. Nem lehet tudni, az út elején, felén, végén jár-e a vonat, csak megy-megy lassan, mint a bolond óra, amelyiknek kinyúlt a rugója. Mindenki keresi, hogy beszabályozza, de senki sem találja.

Az első fogoly már nem álmодott rémeket. Egyáltalán nem is aludt úgy, ahogy polgári életében megszokta. Összegücsörödve, lába valamelyik társával egy ágyon összegubancolódva, elfojtott zokogás, bélgázok jól halható kiszabadulása, bőfögés, sóhajtozás, káromkodás közepette szendergett. Mindig résen kellett lenni, hogy feje alól mikor lopják ki az összeragadt szőrcomót, amelyet valaha rongyos, piszkos huzat párnává fogott össze. Néha fenékre verősdível, máskor általános tetvészkedéssel múltatták az időt. Ez utóbbit találta a legjobbnak. Úgy érezte magát, mint majom a ketrecben, mikor párja maga elé vonja, és fején visszafelé borzolni kezdi szőrzetét, kiszedegetve minden mozgót és az élettelen serkét. Foglalkoztak vele. Valaki tépdeste a haját, húzkodta a szakállát, nyomkodta a szutyoktól elgennyedt szőrtüszőit. Talán kisgyerekkorában érezte magát így anyja ölében.

A napok végelláthatatlan és megszámlálhatatlan sora összeolvadt egy nagy, közös

együttlétben, amikor – érzelmek nélkül – az indulatok, ösztönök és a legalapvetőbb életfunkciók kielégítése szerepelt napirenden. Megelégedést jelentett számára, ha a külibe első között ürítkezhetett, vagy nem a földön, hanem valamelyik vaságy sarkán jutott neki hely. „Aki a kis örömeiket nem értékeli, az a nagyot sem érdemli.”

Már régen nem gondolt bíraira, sem a vádra. Helyzetével megnyugodott. Világossá vált, hogy időnként – amikor a folyósón végighúzzák az akasztófát, és a zárt udvaron döngve beleállítják a gödörbe – a börtön összes lakója összerezzen; de a kötél nem ő kerül sorra, hiszen ezt korábban is megtehették volna. Pontosan nem emlékezett az ítéletre, de valószínűleg életfogytiglanis. Amíg mozogni tud és ver a szíve, itt lakhat. Központilag gondoskodnak róla. Időnként kap a moslékból annyit, amennyivel a következő időszakot átvegetálhatja. Mint a zárka első jövevényének, bizonyos tisztelet is kijárt neki, mert köztük rabként ő volt a legöregebb.

Nem csörgött hajnalban az óra, mint akkor, amikor még otthon aludt és dolgozni járt. Nem kellett a feleségének vagy az anyjának hazudozni, hogy miért jött haza ilyen későn; pedig nem is követett el rosszat: csak a sarki ivóban megünnepezték a munkatársuk névnapját. Nem tartott attól, hogy holnap milyen újabb nehéz, vagy megoldhatatlan föladatot kap. Lesz-e munkája, elszeretik-e a feleségét, intőt hoz-e a gyerek, be tudja-e fizetni a következő havi bankrészletet? Ha netalán odakint katasztrófa lenne, emberek maradnának fődél és élelem nélkül, róluk akkor is gondoskodnak. A feszítő gondok régen mind a múltba veszttek. A kiszámíthatóság nyugalma lassanként úrrá lett rajta és megszokta változatlan, békés életét.

Fegyházruháát és rajta egyéni számot kapott, míg körülötte sokan még a foszladozó polgári gúnyájukat viselték. Most ébredt rá, hogy többé nem fogoly, hanem rendszeren nyilvántartott, fegyveres védelem alatt álló, államilag elismert rab. Etetik, mosnak rá, gondoskodnak róla. Átérezte, ez az állapot fölér egy jó nyugdíjjal. Amikor a többiek nem látták, gyakran mosolyogva összedörzsölte kezét.

RUHA

V alószínű nem sejtik, hogy a ruha mintegy 70 ezer éves. Az idő meghatározásában nem az emberi maradványokon talált esetleges szövetdarabok vizsgálata segített – mint azt gondolni lehet, mert azok lágy részeinkkel együtt elbomlottak –, hanem egy különös biológiai lelet, az ősember sírjában talált ruhatetvek C₁₄-es izotópvizsgálata. Amint ugyanis az ember öltözködni kezdett, azonnal kitermelte egy izeltlábúval való szoros életét, amely új gazdájához gyorsan alkalmazkodva, rászokott annak vérére és a ruha szövetszállaira. A tetű életének fönntartásához és szaporodásához szükséges az emberi testmeleg, valamint a serkék biztonságos elhelyezésére a ruhakelme szövetszáll. Az emberrel való feszes kapcsolata a szó szoros értelmében elengedhetetlen, mert a testmeleget leginkább ott találja meg, ahol a ruha közvetlenül és legszorosabban érintkezik bőrünkkel: a derék tájon, ahol növényindával, övvel, szíjjal, varrásnál behúzással, korckészítéssel, behúzott zsinórral, madzaggal, miegyébbel testünkhöz nyomjuk, hogy le ne essen.

Félreértés ne essen, az ember már korábban is használt testén állatbőröket, amelyekkel lezserül betakarta magát. Ennek kettős oka volt. Nem gondolnánk, de elsősorban a rejtőzködés, a mesterségesen megtalált *mimikri* készítette, amivel – miután

erre saját testi képessége nem volt – környezetébe beleolvadt, és hasonlatossá vált a többi állathoz, amelyeket üldözőbe vett, hogy elejtsen. Megannyi bizonyíték között a legfontosabb magának az embernek hátrahagyott üzenete a barlangrajzokon. Számptalan vadászjelenetben látni lehet foltos, csíkos állatbőrbe bújt embert, amint hosszú lépésekkel, kezében hajító dárdával, íjjal lohol a csorda után. A másik ok, amiért állatbőrbe bújt az, ahogy emberré válása helyéről, a trópusi afrikai szavannáról mindkét irányban a pólusok felé terjeszkedett. Találkozott az évszakok változásával. Véget ért a forró, szubtrópusi és mediterrán éghajlat. Miután elveszítette korábbi védelmet nyújtó szőrzetét, a „csupasz majom” ősztől tavaszig dideregni kezdett és a hideg ellen védekezett. Ebben a lazán az emberi testhez érő, itt-ott időszakosan hozzátapadó, durva, már kiszáradt bőrbe a vérszívónak nem volt kedve kialakulni és megtelepedni, ugyanis a hideg állatszőrök között ő is fázott. Türelmesen várt a ruhára.

A tetű természetesen nem tudta, hogy az ember milyen majom, hogyan szereti magát cicomázni, öltöztetni. Miként imád megváltoztatott külsejével kérkedni, ezzel fajtársainak figyelmét fölhívni és meghódítani. A ruha ugyanis elsősorban erre kellett és nem az időjárás ellen. Mezítelenségét kezdetben nem azért takarta be, mert didergett, vagy a nap égette, netán szégyellte volna magát, hanem azért, hogy föltűnjön. A ruha már nem a mesterséges mimikrit szolgálta, mint kezdetben az állatbőr, hanem éppen ellenkezőleg. Az emberi hiúságot. Harsány kihívás volt a környezet számára. Így született meg a ruhaviseléssel a divat és a tetű. (Emlékeztetőül utalni szeretnék középkori történelmünkre. A királyi udvarokban azzal kérkedtek, hogy évek óta nem fürödtek, csak illatosított és változatos ruhákat cserélték elkoszolódott testükön; vagy újkori történelmünkben a fejet öltöztető rizsporos parókára, amelyhez – az előkelő etikett előírása szerint – a társaságban hosszú, faragott csont-, és ezüstnyelű pálcikák szolgáltak a tetvek csípése miatti gyakori vakaródzáshoz; de e további vérszívóval, a fejtetűvel való kapcsolatunk kialakulásával nincs szándékom foglalkozni.)

A ruha és a mezítelenség összefüggése mellett azért álljunk meg. Jellemző, hogy a ruha nem a pucérság megszüntetését és a mesterségesen kialakított szégyenérzés leküzdését szolgálta. Mi sem látszik meggyőzőbbnek, mint az, hogy a koronként változó divat szerint, férfiak, nők egyaránt hordtak rövid szoknyácskákat, amelyekből hajlongásnál ki-kivillant gömbölyded alfelük. A minotauruszi krétai korszakban a nők felső ruhaviselésétől, amely az emlőket szabadon hagyta, vagy a reneszánsz mély dekoltázsától a máig használt, elől-hátul mélyen kivágott női estélyi ruhákig; a mini szoknya, a bikini, monokini, majd a nudista fürdőzés terjedése során számtalan példa jelzi, hogy az ember gyorsan képes testi szégyenérzetét leküzdni.

A ruhának azonban két további különleges szerepe is van. Végző soron mindkettő a szőrzet elvesztésére vezethető vissza. Az egyik szerint a szőr a faj azonosságát, a csoport együvé tartozását is szolgálta. Abban a helyzetben, amikor ahány ember, annyiféle anyagú, fazonú, színű és szabású ruhafélét kezdett hordani, kialakult a látszólagos külső individuum, amely az emberekben egymás ellen már a pusztá ruhairigység, vagy éppen a másság kifejeződése miatt is fokozta az ellenszenvet és a gyűlölködést.

Az ember származása miatt társas lény. A csoportból kitagadott egyed magányosan, nyomorultul elpusztul ma is. Ezért a jótékonyan egyenrangúvá változtató szőrzet helyett kitalálta az egyenruhát. Mindegy, hogy egy katona milyen házból jött, szegénység szülte, vagy gyermekkorának melegágyát a gazdagság növelte, a seregben mindaddig egyenlő

bánásmódot élvez, amíg nem változtatnak valamit kezdeti viseletén. Elég egy fölvarrt ruhacsík, csillag, vagy kitüntetés, és már ott is megkülönböztetik. Az iskolák, a hivatalok, a különböző szakmák azért használják a nekik kifejlesztett egyenruhát, hogy tudják, hová tartoznak, és a közösségükön belül egyenértékűek legyenek.

A jólétük ellen lázadó amerikai fiatalok egy csoportja az 1960-as években jóformán mezítelen, a civilizáció eredményeit hátrahagyva, nomád körülmények között kiment az arizonai sivatagba, ahol a fölvelt kezdetleges életkörülményeik miatt mindannyian élvezhették az egyenlőséget. Rájöttek, hogy maga a ruhátlanság, a primitív életforma is uniformizál. Ugyanez volt tapasztalható a fiatalok körében, amikor elterjedt a primitív és durva vászonból, néhány szabásminta alapján készült szűk, kényelmetlen farmerviselet. Ez a holmi a prérin munkaruhának számított, a társadalom urbánus részében pedig követendő öltözéknek. Éppen ami miatt használni kezdték, a divat szerinti megkülönböztetés ellen máig semmit sem ér, ugyanakkor egyenruhát képez, amely egy új kasztba, de visszatérő szemléletbe sorolja viselőit.

A ruhának van egy másik, a történelmünkbe még messzebb visszatekintő szerepe is. Ősi ösztönkésztetésünk fejeződik ki benne. Amíg az ember őse a fán lakott, élettere az erdőhöz kötötte. Menekülni a magas fára tudott, és megkapaszkodni annak ágai, koronája között volt képes. Elképzeltük, milyen elszakadási folyamaton esett át, amikor kikerült a pusztára. Elveszítette kapaszkodási lehetőségét és szörzetét. A felsőbbrendű gerincesek között nagyon kevés a csupasz, így elődeink kitűntek vele, és még inkább sebezhetővé váltak.

Az egykori szörzet még a fán is részben pótolta az ágakat. Állatösünk akkor volt nyugodt, ha csecsemőként és kisgyermekként anyja szörzetébe tudott csimpaszkodni. Megkapaszkodásunk biztonságérzetet nyújtott és ez annyira rögzült bennünk, hogy ösztönös cselekedetté vált. Ha egy gyermek megszületik, jó reagálási készségét többek között úgy ellenőrzik, hogy fölötte hirtelen szokatlan zajt csapnak, például összeütik a tenyerüket. Erre a csecsemő mind a négy végtagjával átkaroló mozdulatot végez, mint amikor a fa ágába kapaszkodtunk. Ezt hívják *Moro-reflexnek*, de megfigyelték a *tenyer-*, illetve *fogóreflexet* is, amely a szörzetbe való markolást szolgálja.

Harlow kísérletéből tudjuk, hogy ha a kismajmot elszakítják anyjától, és üres ketrecében nem tud miben megkapaszkodni, nem fejlődik, visszamarad, érzelmileg sivárrá, fáddá változik. Naphosszat képes egy sarokban ücsörögni, fejét előre, hátra hintáztatni. Amikor felé közelítenek, agresszívan dühöngeni. Ha *fantományát* kap, amelynek műszörzete van, rögtön rátapad és mesterséges nevelése eredményesebb. Ez még akkor is igaz, ha a műmajom csupán egy szőr nélküli drótváz, egyik végén majomfejű utánczó képpel, de magába a rideg drótba, mint anyaszőr-pótlékba meg tud kapaszkodni.

Mai gyermekkísérletek jelzik, hogy a csecsemő keresi anyja szörzetét, és szoptatáskor igyekszik hajába, mellébe, hálóinge fodrába, környezetének minden elérhető, megfogható részletébe belekapaszkodni. Ha ez sikerült, jön a *mosolyválasz*. Számára szörnyű viselet a még mindig használt pólya, amellyel lefognak matató ujjait. Az ilyen gyermek rendszeresen sír és nem tudja, hogy mi baja, pedig a ruha az, amelyet rákényszerítettek. Számára kényszerzubbonyá változott. Benne a szüntelen mozgó, kapaszkodni vágyó kezecske *célja gátoltta* válik. Amikor végre teheti és számára nincs más, bekapja az ujját. Szopni kezdi, vagyis abba „kapaszkodik”. Az újszopás mindig

körkép és azt jelzi, hogy a gyermek eredendő megkapaszkodási keresése meghiúsult. Amikor a további kísérlet során jól fűtött helyiségben mezítelenül ráhelyezték egy mosható műszőrmére, amelybe mindjárt belekapaszkodott, abbahagyta a sírást. Nyugodt viselkedése következtében fejlődése kielégítő volt. Talán kezdetben az állatbőrön való pihenése, majd vele testének fedése is számára a régi megkapaszkodási élményt hozta vissza.

Mégis, milyen különös lény az ember. Amikor kitalálta a ruházkodást, felöltözve a *rejtőzködés*, az *elbújás ösztöne* is célját érte el vele. Az erős megkapaszkodási hajlandóságunk megtartásának egyik változata ez és menekülés az elszakadástól. Ha már nincs szőrzet, legalább van ruha, amely ezt a testi-lelki vágyódásunkat pótolja. Amikor felöltözünk, biztonságérzetünk növekedik. Az ember számára minden nap kell egy kis magány. Ekkor elbújik, legalábbis különválik a csoporttól, társaktól, családtagjaitól és egymagában pihen, vagy matat. Lányom ezt gyermekkorában találóan úgy fogalmazta meg, hogy „jólesik egy kicsit *elmolyolni*”. Akinek minden perce társainak zaklatásával telik el, annak nem marad más, mint a ruhája, amelybe visszahúzódik, „belemenekül”. (Fölhajtott gallér, visszahúzott nyak és kézfejek.)

A ruha pszichológiai védekezést nyújt. Önvédelmi eszközzé vált. Nagyon sokan nem azért nem szeretnek az orvos előtt levetkőzni, mert a társadalmi követelmények hatására szégyenérzet alakult ki bennük, hanem azért, mert védtelenné válnak. A vizsgálatoktól és a beavatkozásoktól általában mindenki fél, vagy vele szemben tartózkodó. Ha le kell vetkőzni, fokozódik a kiszolgáltatottsági érzés. Megfosztják az utolsó megkapaszkodási lehetőségétől. Számára nincs tovább elrejtőzési hely. Teljesen egyedül van. Elszakadt védelme végső reményétől, a ruhájától is.

Katonaságot, hadifogságot megjárt öregek mesélték, hogy számukra nem akkor következett be a családtól való elszakadás traumája, az igazi szorongás, amikor beöltöztették őket az *angyalbőrbe*, hanem akkor, amikor a tisztasági fürdőben mezítelenre kellett vetkőzniük. Szégyenérzet itt aligha szólt közbe, hiszen mindannyian egészséges férfiak voltak. Ösztönösen félni kezdtek egymástól, és valami láthatatlan ellenségtől, amely ha most, védtelenségükben rájuk tör, teljesen kiszolgáltatottak és nem tudnak ellene cselekedni. Ezt érezték a fogolytáborban is, amikor már minden személyes tárgyat elvettek tőlük, amibe még lelkileg kapaszkodni tudtak, amely az elveszített otthonra, szeretteikre utalt, és még a rabruha is lekerült róluk. A ruhába való felöltözés még a szorult helyzetben is segítette ezt a szorongó érzést megszüntetni.

Ruházatunk egykor nemi hova tartozandóságunkat is jelezte. Teljesen más volt a férfi és a nő viselete. Mindkettő igyekezett a nemiséget kifejezni. Az elfűzött, elvékonyított csipő, a lapos fenékre helyezett kispárna, a kitömött melltartó, az ékszerek és a harsány színek alkalmazása, a smink stb. a nőiséget igyekezett kiemelni. A férfiak széles vállát a jól elhelyezett válltömés, a kihajtott inggallér mögül előtűnt mellszőrzet, a feudalizmusban a nadrág elején használt kidomborodó pénisztok, amely gyakran nagyobb és művileg tömöttebb volt a kelleténél, mind a férfiasságot hangsúlyozta. Ma bizonyos körökben a ruha területén az *unisex* hódít. Ha két fiatal előttünk megy az utcán farmerben, akár rövid, akár hosszú hajjal, fülbevalókkal, gyakran csak akkor tudjuk meg, hogy melyik a férfi és melyik a nő, ha megfordulnak. Viseletük alaposan elmosza szexuális jellegüket, különösen abban az időszakban, amikor a fiús, hosszú, vékony, lapos női test az ideál.

Korábban ruházatunk a társadalmi rangunkat is mutatta. Ma a katedrára fölálló

professzor is lehet olyan topis, mint elhanyagolt tanítványa. A ruha sokat veszített társadalmi rangjából. Béky Gellért jezsuita misszionárius professzor 40 évig tanított Japánban. A *zen* egyik régi mesteréről Ikkjúról (? – 1481) írta, hogy elvetett minden formalizmust. „*Egyszer rongyos-foltos ruhában kéregetett házról-házra. Az egyik gazdag házban odadobtak neki néhány fillért. Kis idő múlva fényes ruhát öltött magára, violaszínű papi köntösben jelent meg ugyanannál a háznál. Azonnal a legszebb szobába kalauzolták, nagyszerű ebéddel vendégelték meg. Ő azonban szépen levetette a bíborruhát és az ízesebbnél ízesebb ételekkel megrakott asztalkát a levetett ruha elé állította mondván: »a mai ünnepi lakoma nem nekem szól, hanem az előkelő öltözetnek.«*” Milyen kicsi a világ! Ezzel az adomával, mint közismert *trufával* Hódmezővásárhelyen már ebben a változatban találkoztam: amikor a módos gazdát vendégségbe hívták, szegényes öltözékben ment el. A szoba végébe ültették és a maradékból ő kapott utoljára. Telt-múlt az idő, és ünneplő viseletben ismét betért ebbe a házba. Amikor hozták a gőzölgő paprikást, és elsőnek elébe tették, lehúzta úri viseletét, majd belenyomta a tálba, azt mondva, hogy „– *Nesze, egyél, ez a vendéglátás nem nekem, hanem neked szól.*”

A ruha tehát megváltoztatja az ember külsejét, vele a karakterét. Hiába lehet valaki belől ép és tudásban gazdag, ha nem tud rendesen felöltözni, nincs hitele. Ugyanakkor a pojáca, az üres ember is tisztes bánásmódban részesül, ha urasan, vagy gazdagon öltözködik. A ruha minden társadalomban teljesen megváltoztatja az ember helyzetét. Erre már a letelepült ember a neolitikumban rájött. Remek példája ennek az az emberpár, amelyet Csalog József szentesi régész-múzeumigazgató ástott ki a Csongrád megyei Szegvár-Tüzkövesen. Egy csiszolt kőkori paraszttöltár két kisméretű agyagfigurái ezek, az agrárkultúra termékenységi idolkái. A nő a térdétől a nyakáig *meandrikus, fonatmintás* vonalakkal díszített ruhában ül a trónusán. Feje hiányzik. Az arctalanságot a férje korpuszáról ismerjük meg igazán, aki szintén trónuson ül. Ruhája nincs jelezve. Őt helyette az attribútuma, a jobb vállán tartott sarlója „öltözteti”, és méretes fején az arcát fedő, lapos maszkja.

Az arcfedő maszk már nagyon korán az emberi viselet egyik fontos darabjává vált, amely máig él természeti népek körében. Amikor ezzel a különös „ruhadarabbal” palástolják az arcot, vele az egyéniséget, a személyiséget, az Én-t változtatják meg. Nem az a fontos, hogy ki viseli, hanem az, hogy a maszk mivé változtatta. Ennek megfelelően vannak szelíd, démoni, ördögi, segítő, jóságos, állati stb. maszkok. Valamennyinek az a feladata, hogy hordozóját kiemelje a csoportból, és különlegessé tegye. Jelesül, a tüzkövesi embert gabonát termő és kenyeret adó istenné magasztosítsa. (A nő szüljön és gondozzon, ez a feladata, ezért gyakori, hogy ebben a korban fej nélkül ábrázolták.)

Az öltöztetéssel (és nem a divattal) bárkit föl lehet magasztosítani, és meg lehet szégyeníteni. Emlékezzünk csak az 1950-es évek elején megjelent Ludas Matyi című vicclapban J. B. Tito szerb tábornoki ruhájának ábrázolására. A hordó-kövér embernek még a fenekén is fityegett kitüntetés. Egyébként ez mind a szovjet, mind az amerikai hadvezérekre jellemző volt, csak őket nem tették gúny tárgyává. Miről volt itt szó? A túlöltöztetésről. Idősebb embereknek bizonyosan van olyan tapasztalata, hogy valaki nem jól értelmezte az alkalmat. Nem a körülménynek megfelelően öltözködött, és ettől vált nevetségessé. Ha például egy nő nagyon csinos akar lenni és egy délutáni kerti partira estélyi ruhában érkezik, ahol mindenki hétköznapi viseletben van, suttozni és nevetgélni kezdenek a háta mögött.

A ruha sejtelmessé, titokzatossá, szexissé, vonzóvá, taszítóvá, félelmetessé, nevetségessé, emberietlenné stb. teszi viselőjét. Ruhát készítettek bőrből, növényi szövetből, a legfinomabb kínai hernyóselyemből, műanyagból, fémből, papírból. Ruhaként akasztottak magukra konzervdobozokból, borotvapengékből, drótból, láncból stb. összetákolt „ruhát” is. Ne ítéljük el az öltözéket, a ruhát ilyen különös módon kiforgatott divatembereket. A barlangrajzokon föltűnt viseletek azt mutatják, hogy az ember az akkor általa elérhető mindenféle tárgyat már magára aggatott, akár ettől az időtől kezdve a sámán a köpenyére csengőket, fémlemezről kivágott figurákat, állatkarmokat, agyarakat, kagylóhéjakat stb. kötözött. Fejére tollból, bőrből, agancsból készült koronát helyezett, kezébe csörgős botot fogott és készen állt a kultikus öltözet, amelynek szelídített változatával a mai templomokban is találkozunk palást, talár, miseruha, püspöki süveg, aranygyűrű, pásztorbot stb. formájában.

A viselet palástolja, vagy kihangsúlyozza az ember testi, gondolkodásbeli és ízlésvilágát, vagyis mindenképpen befolyásolja karakterünket. Nagyon sokan azért öltöznek át otthoni, lezser ruháikba, hogy „elengedjék” magukat, és mások bepillantása, illetve kritikája nélkül azok lehessenek, akiknek valójában születtek.

S

SÁRKÁNY

Magyar sárkány szavunknak több jelentése van – az anyóstól a dinóig –, és csak a jelzőkből vagy a mondat szövegekörnyezetéből derül ki, hogy melyikre gondolunk.

Legkézenfekvőbb a gyermekek játéka, amelyet nálunk a 20. század közepéig nádváza ragasztott, színes selyempapírból készítettek. Vékony zsineggel, *cukorspárgával* és a szél fölhajtó erejével a magasba eresztettek. Ha a fönti légáramlás egyenletesnek bizonyult és a sárkányt jól építették, mozdulatlanul függött az égen, a madzag nem *tögyelt*, hanem erős *húzása* volt. Az igazi sárkánynak négy- vagy többszögletes fejet készítettek és alatta hosszú farka lebegett. Gyakran azzal tették antropomorffá, hogy a fejrészre arcábrázolást: szemet, ajkat, orrt ragasztottak vagy rajzoltak.

Sárkánynak nevezték az idősödő, rosszindulatú, pletykát kavaró nőket is. Az asszonyok „elsárkányosodásáról” még könyv is született. Kétségtelen, hogy a *menopauzával* elindul a szexuális hormonok termelődésének megszűnése, a női nemiség elmosódása és az öregedés. Ettől kezdve a nő lefelé csúszik az evolúció létráján megtett sok évmillió útján, hogy a csúcstről néhány év alatt újra a gödörben legyen, ahonnan őseink egykor kimásztak.

A bőr kiéltése, pikkelyesedése, ráncok keletkezése, elszíneződése, maradandó pigmentfoltok megjelenése, az arc kiszőrösödése, a többi szőr és haj ritkulása, kihullása, a fül kihegyesedése és a fejtől való elállása szembetűnővé válik. A zsírpárnák apadásával a kerekded formák eltűnése, a kebel és fenék horpadása, a nyak megnyúlása, a hát meggömbülése, az ízületek göbös kitüremkedése az elvékonyodó bőr és izomköteg alul, az elkeskenyedő, száraz ajak beesése, az egész alkat megváltozása egyre jobban jelentkezik.

Az elvékonyodó, illetve férfiasá váló, hol nyávogó, hol *bördős* hang megjelenésével, a fogak kihullásával, a fogmeder és foghús sorvadásával a sziszegő hangok erősödésével, gyors, locsogó nyelvjárásával, a nyál kifröcsögésével, és az acsarkodó, házsártos természet eluralkodásával az egyénisége is mind erőteljesebben megváltozik. Olyan ez a folyamat, mint amikor a feszes bőrű, szőrös hernyó sűrű fonalat sző maga körül, hogy összetöppedt, vastag bőrű bábba változzon, de a „sárkánybábból” sohasem röpül ki csodálatos pillangó. Úgy marad, mint a varangy, akárhány csókot is kap az ifjú királyfitól, nem lesz tündöklő királykisasszony.

A feleségből és az anyósból *házisárkány* válik. Ennek egyik női változataként, mint boszorkány söprút forgat, jókora fakanállal vagy nyújtófával várja haza későn jövő férjét. Hatalmas cipőjének letaposott a kérge, fejkendője alól szemébe lóg gondozatlan, hosszú haja, bő szoknyája, körülötte piszkos kötője lebeg, mintha még mindig molett volna. Szóözönével szüntelen tüzet okád másokra, amely végül maga alatt is máglyát gyújtva elemésztí. Ezt az egyébként torz és középkori jellegű, nőgyalázó figurát – „férfi sárkányokról” legalább ennyi gusztustalan tulajdonságot lehetne összehordani – kitűnően alakította Gobbi Hilda színművésznő Petőfinek *A helység kalapácsa* című filmátdolgozásában az *Amazontermészetű Mártaként*.

Sárkányok voltak az évmilliókkal ezelőtt, a földtörténeti középkorban élt hullók, a sárkánygyíkok, amelyek között több tonna súlyúak, sok emelet magasságúak is akadtak. Az Argentínában talált egyik fajuk óriásira nőtt példányának hossza állítólag a 20 métert is

jóval meghaladta. Koponyaméretük és azok űrtartalma természetükhez képest rendkívül kicsi volt, amiből arra következtetnek, hogy alacsony szellemi és intelligencia szinten éltek.

Sárkányoknak nevezzük – a földtörténeti korokat, az ősi sárkánygyíkok kipusztulását átélte – mai nagy testű hüllőket, a *varánuszokat*, köztük is a mintegy 3 méter hosszúra, akár másfél mázsára is megnövő, ragadozó és dögevő *komodói varánuszt*. Az *iguánok*, *leguánok* szintén ősi formációt őriztek meg.

A sárkány totem- és címerállattá vált. Ez utóbbinak egyik magyar példája a Báthoryak címerében a saját visszaívelő farkába harapó sárkány ábrázolása.

Az őshüllőkből, valamint a korunkban élő óriásgyík-félékből kiindulva, kialakult a mitológiai és a népmesék sárkányának rendkívül különleges figurája. Benne és rajta végigkísérhetjük a fajfejlődést. Hogyan változtak, alakultak, gyarapodtak tulajdonságai. Miként foglalta magában a hüllőktől az emberré válásig tartó folyamat jellegzetességeit. Milyen torz szörnyé változtatta a középkori babonás népi és vallási képzelet. Ennek bemutatására az időben ugorjunk vissza év-százmilliókat.

A földtörténeti devonkor első felétől, amikor az élet kialakulását segítő és fönntartó fölszíni vizek apadni kezdtek, majd mind nagyobb szárazulatok keletkeztek, elindult a növény-, illetve állatvilág kényszerű terjeszkedése. Az élet egy része alól ugyanis eltűnt a víz és szárazon találta magát. Az új környezetben való megtelepedés párhuzamosan haladt növény és állatfajok között, de ezt a folyamatot – egyes kutatók szerint – a növények vezették, így a vízből kiszorult állatoknak a szárazon is akadt táplálékuk. Ettől függetlenül, több földre szorult állat visszajárt a vizekbe táplálkozni és szaporodni. (Még ma is van erre példa, gondoljunk a Galápagos-szigetek sziklákon sütkérező *leguánjaira*, amelyek hínárt legelni a Csendes-óceánba járnak.)

A legősibb négy lábú, de még vízben mozgó állat az *Ichthyostega* volt. A kételtűek 400 millió évvel ezelőtt fejlődtek ki. Az úszóhólyagból, kopolyából a tüdővel való légzésük alakult ki. (Az a meghatározás mennyire érvényes, hogy „*az egyedfejlődés nem más, mint a törzsfajlás, az evolúció rövid megisméltése*” arra jellemző, hogy *atavisztikus*, tehát ősi visszaütésként egyik kedves barátom nyakából fejlett férfi korában kellemetlenséget okozó kopolyamaradványt kellett kiműteni, amelynek létezéséről korábban nem tudott.)

A kételtűeknél kialakult a négy lábuk, pikkelypáncéluk, hallószervük. Szaporodásuk (ikrarakásuk) és egyedfejlődésük kezdete, a *lárvaállapot* (pl. békáknál az *ebihal*) még mindig a vízhez kötötte őket. A hüllőknél már létrejött a kiszáradás ellen védő rugalmas, bőrszerű tojásbél, és ezzel a szaporodásuk is elszakadt a víztől. Ettől kezdve nemcsak növényeket fogyasztottak, hanem ragadozók is voltak. Kialakult a csigolyákból álló, több irányú mozgásra képes gerincoszlop, mint erős tartóváz, benne védett és zárt csatornában a fejlett vegetatív központi idegrendszerrel. Az alsó krétakorban jelentek meg a kígyók, a felső krétában a gyíkok.

Az összefoglaló nevükön *dinoszauruszoknak* nevezett sárkánygyíkok a triászban tűntek föl, a jurában volt a fénykoruk, és fejlődésük a kréta végére le is zárult. A madárjellegű hüllők, a repülő sárkányok a jura legalján jelentek meg. A pikkelyekből kialakultak az őstollak. A kréta felső részéből már sok madár ismert, és a korszak végéig fejlődésük lezárult. Az egyik tipikus fajuk a felső jurából származó *Archaeopteryx*. Galamb nagyságú volt, hosszú farkkal, sok csigolyával. Még nincs csőre és csüdje, a 3-4-5 lábközépcsont különáll, ahogy a szárny 3-4 középcsontja is. A koponyája és a

mellsontja szintén hullószerű. Ebből az időből is maradt korunkra egy atavisztikus jelenség. A *koacin* madarak fiataljainak szárnyán még megvan a jurabeli ősmadáron megfigyelhető, külön mozgatható, karommal is fölfegyverzett, nem redukált 2 ujj. A fiókák ezekkel kapaszkodva mászkálnak a fák ágain, ahogy évmilliókkal korábban elődeik teheték az őszsurlókon, páfrányokon.

Az evolúció következő állomása 230-250 millió évvel ezelőtt kezdődött. Fejlődésnek indultak az első *halánték-nyílásos* ősök. A perm korban belőlük alakultak ki az emlősszabású őshüllők, amelyeknek egyik ága a középső triászból átnyúlt az alsó jurába. Az emlőssé válás minden faj esetében nem egyszerre következett be. Az eltolódás 20-30 millió évet vett igénybe. A különböző hullófajok egymással versengve váltak emlősökké. Eredetük eleve 2 *Therodontia-alrend* képviselőire vezethetők vissza. A triász–jura határáról már több apró, egérszerű ősgerinces ismert, mint a legősibb emlős.

A pikkelyek helyett szőrzet lepte el a testet. A halántéknyílás teljes kitágulásával az emlőskoponya halántékrészének állapotát érte el. Ugyanez mondható el a szájpadlás áthidalásáról. Az orrnyílások egyesültek a koponya elülső csúcsán. Létrejött a füljárat és a fülcsontok. Kialakultak a metsző-, szem- és őrlőfogak, illetve ezek rendkívül gazdag változatai. A krétakor végén megtaláljuk a generalizált ősi emlőscsoport leszármazottait.

A szőrzet, fog, koponya, gerinc, medenceöv, végtagok emlősökre jellemző tulajdonságai mellett kifejlődött a méhlepény, vele az elevenszülés, a fiaikat saját tejjel való táplálás, és a szív kettős pitvar-kamrai tagozódásával a melegvérűség. A denevér az eocén közepén, mintegy 50-55 millió évvel ezelőtt már a mai fejlettségi fokon állt. A mókuscickányok szintén rovarévők voltak és a félmajmokhoz álltak legközelebb. Fán laktak, ezért a hüvelykujj a biztos kapaszkodás érdekében kezdett a többivel, illetve a tenyérrel szembefordulni. Karmok helyett kialakultak a lapos körmök. A félmajmok egy része a paleocén közepén jelent meg, de az óharmadkorban, 40-50 millió évvel ezelőtt éltek virágkorukat.

A majmok szinte észrevétlenül csatlakoztak hozzájuk. Három fejlődési irányuk közül a keskenyorrú emberszabású majmok már az emberhez álltak közelebb. Biztosan besorolható leleteik a miocénna kezdődtek. A majmok legtöbbször a farokkal együtt öt, míg a farok nélküli emberszabásúaknál négy fogásra alkalmas végtag alakult ki. Az arckoponyájuk csökkent, míg az agykoponya növekedni kezdett. Jellemző rájuk a fokozódó mozgékonyosság és a vele járó, erősödő idegtevékenység. A hosszú farok visszafejlődött és a maradék csigolyák a gerincoszlop alá hajlottak.

Az emberszabású majmok a miocén elején Afrikában alakultak ki. Jellemző rájuk az emberhez hasonló arckifejezés, mimika, testalkat; a két hátsó lábon járás lehetősége. A főlegyesedett *Pithecanthropusból Homo erectussá* vált, aki már alkalmas volt a tagolt hangképzésre, áttért a vegyes táplálkozásra, amelyben egyre inkább az állati protein fogyasztása dominált. Megtartotta a hordában való együttélést, kezdetben vele a domináns férfi, azután fejlettsége következő állomásaként az anya (matriarkátus), majd újra a férfi (patriarkátus) vezető és irányító szerepét, közben elsajátította a közös vadászat, szerszámkészítés, illetve a szerszám- és tűzhasználat módját.

Emberré válásunk során nagyon fontos szempont, hogy egyedül a mi fajunkban alakult ki a *neokortex*, az *új agyi szürkeállomány*, amely – akár egy nagy teljesítményű számítógép – a gondolati kombinációk végtelenét teszi lehetővé, rendkívüli alkotókészséget nyújtva. Innen fejlődési fokozatokon keresztül, több oldalág kihalása után

(pl. neandervölgyi) kialakult a mai ember, a *Homo sapiens sapiens*, aki tapasztalatai és képzelete alapján a fajfejlődés egyes állomásaiból összerakta és megteremtette a mai fantáziasárkányt. Vizsgáljuk meg ennek kialakulását.

Először is azt nézzük meg, milyen részekből tevődik össze a sárkány? Itt nem a mai sárkánygyíkokra, pl. a komodói vagy sivatagi varánuszokra kell gondolni, hanem az összerakás által évezredek óta kialakított sárkányképre, amely egyszerre mitológiai figura, meseszörny, történelmi és vallási szimbólum, pusztító vagy védő istenkép is lehet. Mind külsőségeiben, mind természetében többféle állat és ember tulajdonságait ötvözte magába, ahogy a fajfejlődést napjainkig végigkísértük. A sárkány minden állat- és emberkombinációból született szörnyben benne van, függetlenül attól, hogy az a kultúra, amelyben megszületett sárkánynak, esetleg *szfinxnek*, *Gorgónak* stb. nevezi; istennek tartja, elviselhetőnek, avagy gonosznak alkotta.

A dinoszauruszok mintegy 65 millió évvel ezelőtt, a mezozoikumban kihaltak, és valóban csak néhány különleges faj, mint a varánuszok, krokodilok, aligátorok stb. éltek túl, más méretekben és életkörülményekhez alkalmazkodva. Már ekkor, a dinók világában megjelentek a kis emlős félék, amelyek a nappali életmódú sárkányoktól félve, éjszakai életet folytattak, és a sötétben nyüzsögtek, amikor a sauruszok a megfelelő nappali meleg hiányában, lehűlt vérük következtében kényszer pihenőt tartottak.

Washburn szerint a páviánkölkök három velük született félelmet hoznak magukkal: a lezuhanástól, a sötétségtől, illetve a kígyóktól való rettegést és iszonyodást. Az emberben ezek az öröklött tulajdonságok szintén föllelhetők. Különösen álmainkban gyakran visszatér a szörnyű zuhanó érzés, amely csak akkor szakad meg, amikor kapálódzva tagjainkat beleütjük az ágyba, falba és erre a *szilárdérzetre* fölébredünk. (Lásd: az álom szócikket.) A sötétségtől a legtöbb ember fél, elsősorban a gyerekek, mert képzeletükben a hallott mesefigurák közül a szörnyek, sárkányok, csattogó fogak, üldöző fenevadak jelennek meg, ahogy ez az emberré válás hajnalán lehetett. A hullóktól, különösen a kígyóktól pedig a legtöbb ember vagy fél, vagy iszonyodik.

Az alvás tehát az a különleges állapot, amelyet kellő mélyégben még nem ismerünk, pontosan azt sem tudjuk, hogy miért szükséges a szervezetünk számára. Az bizonyos, hogy a legtöbb ember rendes körülmények között alváskor álmodik. Ekkor jelentkezik az ún. *R-komplexum*, amely jelenség *hierarchikus*, *ritualisztikus*, *agresszív* és *szexuális* funkciókat tartalmaz. Mindez alkalmas arra, hogy álmaink új minőséget kapjanak, amely teremtő fantáziaképként jelentkezik, függetlenül attól, hogy valótlan, torz történéseket és alakokat hoz létre. Bármilyen álmjelenetek zajlanak le agyunkban, összefüggnek az R-komplexum tulajdonságaival, amelyek az ősi idegsejtek által elraktározott élményeket „hozzák elő”, és az átélt napi eseményekkel színezik.

„*Késő éjjel, amikor nagy a csönd, és a kötelező napi álmokat már átálmodtuk, mozogni kezdenek a gazellák és a sárkányok*” – írta Carl Sagan: *Az éden sárkányai* című könyvében (Európa Könyvkiadó. Budapest, 1990. 186-187.), majd így folytatta: „*Az ember álmaiban az R-komplexum működik: hallhatjuk a sárkányok sziszegését és recsegő hangját, és még mennydörögnek a dinoszauruszok.*” (189.) Amikor napközben valakit csöndre intünk: „pszt”, a hullók sziszegését utánozva parancsolunk neki. Ez a hang jobban hat, mintha hangoskodását ütlegeléssel kívánnánk gátolni. Midőn a parazsat élesztjük: „húúú...” hanggal fújjuk ki a levegőt, akár a mesebeli sárkány, ha a tüzet okádja.

Ezek után próbáljuk összerakni, milyen külső és belső tulajdonságai vannak a

képzeletbeli, mitikus sárkánynak?

Külseje

Egész teste vagy annak része pikkelyes lehet, akár a kétéltűek és a hüllők egy részének. Lába rövid, kurta. Szintén a kétéltűek és hüllők lábára jellemző. Ezeket a tulajdonságokat jól példázzák a Szent György által legyőzött sárkányfigurák középkori ábrázolásai. Mellső végtagjai lehetnek mancsok, ahol a körmök behúzott, támaszkodó állapotban vannak, akár a szfinxeknél, vagy hosszú, kieresztett ragadozó karmuk látszik, akár a középkori szárnyas ördögöknél. Kezük átváltozhat szárnyá, mint a repülő sárkányok esetében volt, vagy a denevérekénél.

A mesebeli sárkányszörnyek kitátott szájjal, kivágódó, hosszú nyelvvel tüzet okádva, mint repülő ősgyík vagy denevér szárnyalnak az égen. A mai hüllőknél, így a kígyóknál, varánuszoknál megfigyelhetjük a jelző szaganyagok észlelésére, a levegőben terjedő molekulák befogására kialakult kétágú nyelvet. A tűz a pusztítás ősi eleme. A varánuszok nyálában több tucat súlyos vérmérgezést okozó baktérium, a mérges gyíkok és kígyók esetében közvetlen kémiai-biológiai mérgezőanyag van. Bármelyik harapása szintén pusztító, akár a láng, csupán a bekövetkezett halál idejében vannak különbségek.

A kétéltűek, hüllők, madarak és emlősök egy része, fajától függően megőrizte pikkelyes, tollas, szőrös farkát. A sárkány- és ördögábrázolásoknál sem hiányzik. Az ördög hátsó végtagja – akár a faun esetében – szőrös emlősláb, amely bakkecskére jellemző. Mellkasa és nyaka hüllő, emlős és emberszabású. Az ördögnél férfi, a szfinxnél női emlővel.

A sárkány feje igen változatos. Lehet hüllőé, ragadozó madaré. Kapuőrző állatfiguráknál emlősöké, mint az oroszlán, kutya, egyszarvú és bika. Ördögnél bakkecskefej, emberfej. A szarv már a hüllőknél megjelenik, gondoljunk a szarvas viperára, madaraknál például az erdei füles bagolyra, ahol hegyes tollpamacsoként van jelen, és az ördögnél emlősökre jellemző két rövid tülökként a homlokdudoroknál nő ki. A sörényszerű bőrtaraj a hüllők, egyes madarak esetében ismert, a mondabeli sárkányoknál a fejtől a farokig húzódik.

Amikor egy-egy sárkánylényt külön-külön vizsgálunk, akkor döbbenünk rá, hogy testét hogyan hordta össze az ember az evolúciós fejlődés különböző részeiből, anélkül, hogy a fajfejlődés állomásait akkor még régészeti leletek nélkül, tudományos szinten ismerte volna. Szent György sárkánya hüllőfarkú, pikkelyes testű, ősmadár-, vagy denevérszárnyú és fejű, de ha a nyak szétágazó, lehet több fejű. A kétágú, sziszegő nyelv hüllő és madár keveréké. Rövid lábú, karmos, akár a varánusz vagy krokodil.

A Római Birodalomban a gnosztikus-zsidó szekták Jahvét idéző amulettjén kakasfejű, kígyólábú, páncélos testű szörnyállatot lehet látni.

Az oroszlántestű szfinx farokkal, lehet női és férfi felsőtesttel ábrázolva. A kínai és kelet-ázsiai sárkányok hosszú, elnyújtott hüllő, kétéltű, kígyó vagy óssárkány testű, varánuszlábú, máskor hosszú, zsákmányoló karmú, repülő óssárkány- illetve denevérszárnyú, sörényes, avagy hosszú bőrlebenyes oroszlánfejű, de sascsőrű és kígyónyelvű szörnyeteg. Erre leginkább a mesebeli hétfejű sárkány hasonlít, azzal a különbséggel, hogy tüzet okád.

Az ókori pásztor faun és a lelkét gonosszá tevő, középkori ördög kecskebak alsótestű, emberi kézzel, de rajta ragadozó állat karmával rendelkezik. Törzse emberi, a faunnál kopasz, az ördögnél szőrös, akár a majom esetében. Feje emberi, pofája mégis

majomé, és a homloka, feje búbja baké. Talán a legkülönösebb és a törzsfejlődés fokozatait kihagyó, csak a kezdetre és végkifejletre utaló testábrázolást a sixtusi kápolna mennyezetfreskóján lévő emberkígyó esetében látunk. A paradicsomi Tudás fáján tekerdő kígyó térdtől fölfelé emberré válik.

Amikor a sárkány emberré lesz, mitikus sárkányváltást úgy is megőrzi, hogy sokfejűvé, sokkarúvá válik, akár az indiai Rávana. Benne az emberszabású démoni, és a sárkányvonások összemosódnak. A több fej és kar a megsokszorozott szellemi és testi erő ősi kifejezésévé válik.

A sárkány belső tulajdonságai

A sárkány egyénisége, viselkedése legalább olyan összetett, akár a külseje. Az ember egyetlen értékes tulajdonságot kölcsönzött neki: a mesebeli jó sárkány, a kapuvédő, városőrző torzállat, a szfinx annyiban emberbarát, hogy védő szerepe van.

Isteni és emberi teljesítőképességekkel bír, hiszen nehéz vele megküzdeni. Az ember rendre elbukik, csak az igazán nagy hős – különleges emberi és vele vegyített isteni tulajdonságokkal rendelkező – győzi le, de ha este levágja egyik fejét, helyette másnapra kettő nő ki, tehát félhalandó, félhalhatatlan, akár Gilgames volt, aki legyőzte a torz Humbabát. Küzdőképessége az ember szempontjából szintén káros, hiszen emberellenes, nőrabló, erőszakosan magáévá tevő. Az erdei félisten faunról azt tartja a mitológia, hogy az érzékiség és a csúfolódó kedv jelképe. A képzőművészeti ábrázolások is ligetben, fák alatt, mezítelen nőkkel bujálkodva szeretik megjeleníteni.

A sárkány alattomos, mint a kígyó, amelyik úgy csúszik-mászik, hogy észrevétlen marad, miközben harapása halálos. Az éden fáján Évának fölkinálja az almát, hogy ezzel az emberiség vesztét okozza. A sátán még e földön előnyösnek tűnő szerződést is fölajánl, csak hogy az ember lelkét a túlvilágon megkaphassa és kínozhassa.

A sárkányt szárnya repülésre teszi alkalmassá. Mesebeli szárnyalása a természet és az ember alkotta táj fölé emeli. Az ördög esetében röpködése az alvilág felé irányul. A szárnyalás az ember örök vágya, és igazán sem a repülőgéppel, sem a rakétával nem oldotta meg. Még a sámán bódulatban való „röpködése” is hol a mesebeli sárkányt, hol az ördögöt követi; egyiket a felhők fölé, a csodálatos, örömet nyújtó túlvilágba, másikat a pusztulás és szörnyű szenvedés alvilági birodalmába.

A kötetlen szállás feledhetetlen érzését igazán az érzékelheti, aki saját szárnyaival lebeg. Amikor azt álmodjuk, hogy karunknak, mint szárnyaknak a segítségével a lét tengere fölött tovaszállunk, a kihagyott evolúciós fejlődési szakaszt teljesítjük be. Ez a szárnyalással együtt járó szabadság a sárkánynak megadatott, de az embernek nem. A *szárnyirigység* közénk áll, és szemünkben a sárkányt gonosz szörnyé változtatja. Tipikus példa erre a görög mitológiában a három Gorgó – egyike Medúza –, akik kígyóhajú, szárnyas női szörnyetegek, és már a látásuk is a rémülettől kövé mereszt. A nő, mint szörnyeteg, mint sárkánykép az emberiség kultúrtörténetében ilyen korán kezdett kibontakozni.

A szfinx hallgatag, titokzatos, kifürkészhetetlen és tartózkodó. Az óegyiptomi figura férfi, az ógörög női szárnyas oroszlán. Nem világos, hogy egyik népnél miért hím-, másikonál nőnemű? Egyiptomban arcáról bölcs mosoly és megnyugvás sugárzik, de nem tudjuk, hogy ez csak neki jó-e, vagy azoknak is, akik vele kapcsolatba kerülnek, és rájuk mosolyog.

Az amerikai film Jurassic-parkbeli sárkányai is óriások, emberfeletti léptékűek,

kegyetlenek, vérszomjasak, korlátolt szellemi képességűek, esetleg túlrafináltak, akiket nem háziállatként, hanem emberpusztító szörnyként lehet tartani és szaporítani. Az bizonyos, hogy kis, kedves, ölebként simogatni és szeretni való sárkányt az ember képzelete nem, vagy ritkán teremtett. (Ez utóbbira is van példa: az amerikai rajzfilmben a *kőkorszaki szaki* háziállatként tartott dinója.)

A sámán a szertartási öltözetén hordja a sárkány különféle fejlődési fokozatainak állatfiguráit, így a békát, gyíkot, kígyót, baglyot, sast, madártollakat, madárkarmokat, fején, koronáján szarvakat. A sárkány, mint totem- és szimbólumállat széles körben elterjedt. Rendkívül ellentétes *ősokok* egyesítésével a még el nem különített *őslétezésbe* és káoszba visszasüllyedő pusztulás szörnyerőit jelképezi. Kifürkészhetetlen, vagy jól ismert, de elérhetetlen kincsek, mint az elrabolt királylány – ősi emberáldozat szimbóluma lehet –, illetve a kezdet és a vég őrzője. A rejtett tudás védője. Ilyen lehet az alvilág, ahonnan élő ember ritkán jár vissza, és nem tudhatjuk, milyen szellemek vannak ott; az ógörög mitológiában a kapuőrző, háromfejű kutya: a Cerberus fogságában. A Távoll-Keleten szörnyalakja inkább a vízhez kötődik, ezért Japánban esőistenként is ismert. A kínai állatöv ötödik állata. Itt többek között a gyógyító erő birtokosa. Néhány nép a viharral és jégesővel hozza kapcsolatban. Az özönvizet is sárkány árasztotta. Általában ahol jóságos, ott hím-, ahol rosszindulatú, ott nőnemű. A csillagászatban Szaturnusz állata, de a magyar néphit az üstökösökben is hosszú farkú sárkányt lát.

SZ

SZEM

A koponya legnagyobb bemélyedése a csontos szemüreg, amely a látószerv egy részét, a teljes szemgolyót foglalja magába. A látás szervéhez hozzátartoznak még az ún. védőszervei: a szempillákkal övezett szemhéjak és a könnyszervek. A könnyfolyadékot a szemhéjak osztják szét a szaruhártyán, ezért marad szemünk tiszta és nedves. A szemüreg hátsó oldalán, kis résen át vezet az agyba a látóideg nyúlványa. Valójában a szemünkkel nézünk, de agyunk látóközpontjában látunk. Itt tudatosul bennünk a látvány, amit a szemünkkel befogunk. Az agy a hozzá beérkező fordított képet a tapasztalatunk alapján még helyes irányban meg is fordítja, „talpra állítja”. Mondják, hogy „a szem a lélek tükré”. Az ember jelleméről valóban sokat ki lehet olvasni a szeméből: sunyi, nem néz az ember szemébe, vagy őszinte, nyílt, állja a tekintetünket stb. Szemünk a test egy százalékát teszi ki, tehát arányaiban sem lebecsülendő.

A látás a legfontosabb érzékszervünk. Vele tudjuk érzékelni a fényt (és a sötétséget), a színeket (az összes színt együtt fehérnek, a színek nélküli látványt feketének), a színek árnyalatait, továbbá a fényviszonyokat, a fény erősségét és mennyiségét. A két egymástól távol álló, de egy irányba tekintő szemgolyóval nézzük és érzékeljük a körülöttünk lévő világ három dimenzióját. A jobb és bal szem látóidegei egymást részben keresztezik. A két kép egymásra vetül, térlátásunk így válik lehetségessé. (Az egy szemmel néző embernek nincs térlátása, csak a függőleges és vízszintes síkokat tudja megkülönböztetni. Más kérdés, hogy aki azt követően veszi el egyik szemét, hogy hozzászokott a térlátáshoz, annál az esetek zömében az agy kiegészíti a hozzá befutott kétsikű látványt, és a szemlélővel úgy érzékelteti körülötte a teret, mintha három dimenzióban látna.)

Ezek után nagyon vázlatosan vizsgáljuk meg látószervünk kialakulását és fejlődését, több fontos, de kisebb anatómiai, illetve élettani részletet mellőzve, amelyek már a szakirodalomra tartoznak. (Ezek közé sorolható, pl. a különböző szemhártya-rétegek felsorolása.) A homlok felől vizsgálva, előbb van a *szaruhártya*, azaz a *cornea* és a *csarnok* vagy *camera* üvegtiszta folyadékkal. Ezek viszonylag merevek, míg mögötte a lencse alakja egy gyűrűszerű izommal változtatható. Ezzel állítjuk a képet élesre. A lencse előtt van a szivárványhártya, amely erős fényre összehúzódik, mögötte helyezkedik el a kocsonyás *üvegtest*, a *corpus vitreum*. A szivárványhártyában levő festékszempcsék a szembogár színét határozzák meg. A sötét szemszín előnyösebb, mert a bántó fény kevésbé jut a szem mélyebb és érzékenyebb rétegeibe. A szemgolyó hátsó falán, a *rece*- vagy *ideghártyán* helyezkednek el a *látóidegek*. A fehér *ínhártya* vagy *scler(o)* a kb. 1,3 cm átmérőjű szemgolyó „héját” képezi, és rajta tapad a 6 szemizom (*musculi bulbi*), amelyek a szemet a célra irányítják. Mindez szakmailag kicsit részletesebben a következőképpen jellemezhető:

A szem evolúciója a *velőcső* mellső részét érinti. Hozzá csatlakozik a *mezodermből* (a középső csíralemezből) és az *ektodermből* (a külső csíralemezből) kialakuló szemgolyó. A külső csíralemezből nyomul a kettős falú kehelybe a *lens* vagy szemlencse. A középső csíralemez az *embrionális szemhasadékon* át a szem belsejébe tolul, és az *artéria hyaloideát* (az üvegtesti verőeret) alkotja, amely a kerek *szemrést*, a *papillát*

(„szemölcsöt”) összeköti a lencse hátsó felszínével, és érhálózatként körülveszi a lencsét.

A *szemhólyag* belső részéből alakul ki a *retina* vagy *ideghártya* kilenc rétege. A külsőből képződik a *pigmenthám*. A két rész között van az *elsődleges szemhéj*. A két rész áthajlásánál fejlődik ki a *sugártest* és *szivárványhártya*. A *kehely nyeléből* a *látóideg*. A *szaruhártya* és a külső csíralemez között az utóbbiból alakul ki a *szemhéj*. Az *ínhártya* átlátszatlan. Elülső részében óraüvegszerűen illeszkedik a szaruhártya.

A szemgolyó második rétege az *uvea* a szaruhártya, *sugártest* és az *érhártya* együttese. Az *irisz* vagy *szivárványhártya* fényszűkítő nyílást (*diafragmát*) képez a lencse előtt: a *pupillát* vagy *szembogarat* hozza létre. A *Schlemm-csatorna* vezeti a *csarnokvizet*, amelynek nagy jelentősége van a szem folyadékcserejében.

A háromszögletű *sugártest* legnagyobb része a három dimenzióba szétterjedő *sugárizom*. A *corpus vitreum* vagy *üvegtest*, a lencse mögötti *kocsonyás mag*, a szem legnagyobb üregét tölti ki. A szem *érhártyája* vagy *chorioidea* négy rétegből áll. Az ideghártya 3 neuronból tevődik össze, amelyek további rétegeket alkotnak. Legismertebbek a *csapok* és a *pálcikák* (a *coni* et *bacilli*) – előbbiek a színes, az utóbbiak a fekete-fehér látást biztosítják – és a *fotoreceptorok* vagy *fényfölvéők*. Azt a pontot, ahol az idegvégződések a szem hátsó falán kilépnek, *vakfoltnak*: *punctum caecum*nak nevezzük, mert ott nincsenek fényérzékeny látósejtek.

Szemünk a látható fény elektromágneses hullámait fogadja be. Ezeket nyalábokba köti, apró képekké változtatja, és idegi elektromos impulzusokká alakítja át, amelyeket az agy a lencse által feje tetejére állított képekből visszafordít, és helyesen értelmez. A szem 160 tiszta színt ismer föl és 600 000 árnyalatot. Ezek a fantasztikus számok jelzik szemünk rendkívüli érzékenységét. Az állatvilágban ismertek ennél jóval sokoldalúbb látószervek is, de a legtöbb faj az emberi szemnél kevesebbet tudó fény, alak és mozgásérzékelő szervvel rendelkezik.

A hátsó csarnokban a *sugárhám* által termelt *csarnokvíz* kerül. A lencsét a lencsetok körkörös borítja, veszi körül. A szemlencse az egész élet során növekedik.

Megismerkedve az emberi szem egyes anatómiai, élettani és fejlődéstani elemeivel, vizsgáljuk meg, hogy látószervünk milyen fontos utat járt be emberré válásunk és kultúrtörténelmünk során. Az olyan emberre, aki csak néz, de nem lát, ráillik, hogy tanulatlan. A szem végül is mindent befogad, ami elébe kerül és továbbítja az agynak; de ha ott valamilyen látványra nem alakult ki a megfelelő fogalom és az nem tudatosult, a központi idegrendszer látóközpontja azt kiiktatja a számára fontos, illetve hasznos befogadó készletéből és nem raktározza el. Az ilyen ember a világ sokrétűségéből csak keveset tud fölfogni. Vegyünk egy egyszerű példát. A bizonyos irányban korlátolt személy kirándulást tesz és megérkezik egy mezőre. Annyit lát belőle, hogy zöld. Ha nagyon elemezni kell a részleteket, elmondja, hogy füvet, „gazt” és bokrokat lát. Ha ugyanezt a mezőt a botanikában jártas ember nézi, látja, hogy a „gaz” többféle gyógynövényt, mérges és takarmánynövényt tartalmaz. Fölfogja, hogy van köztük őshonos és valamelyik művelt területről idekerült kultúrnövény. Anélkül, hogy látná, ennyiből tudja, melyik mikor virágzik, milyen a termése, a gyökérzete stb. Tehát a látvány tudatosulva egész sor ismeretanyagot úgy hozott elő az agy elraktározott emlékezetéből, a tudásból, mintha mindazt egyszerre nézte volna, holott ezeket korábban időben és térben egymástól távol, egyenként szemlélte, de most a szem újra föllelevenítette és az agy egyetlen olyan tudásképpé állította össze, amely a rét teljeseb megismerését szolgálta.

Középiskolai igazgató, kedves barátom elmondta, hogy amikor a gyerekeket elviszik a múzeumba, és ott szabadon engedik őket, a tanár még a kiállítás vitrinjei előtt nézelődik, amikor a diákok már végigszaladtak a termeken. Ha a tanár magyarázni kezd nekik, hogy az egyes kiállított tárgyakhoz milyen ismeretanyag fűződik, kiderül, hogy fantáziájukat nyitogatta és a tanulók tele lesznek kérdésekkel. A vizuális (külső) élmény átalakul bennük értelmi, érzelmi és intellektuális saját szellemi készletté.

A szem és az agy e csodálatos összefüggésének köszönhető, hogy segítségükkel a világból jóval többet érzékelhetünk a puszta látvány nyújtotta képnél. Ennek következtében a szemmel kapcsolatban olyan jelképes értékű tulajdonságok jelentek meg kultúrtörténelmünk során, amelyek ma már nélkülözhetetlenek a tájékozódásunkhoz és a világról alkotott képünkhöz.

Nem mindenkinek van két szeme. (Itt nem a szemüket elvesztőkről van szó.) Az egy és háromszeműek viszont kétségtelen a vallásos hit és a mítosz világába tartoznak. A keresztény-keresztény jelképes ábrázolás Istent a Szentháromság csúcsával fölfelé mutató, egyenlő szárú vagy egyenlő oldalú háromszög közepén elhelyezkedő nyitott szemmel mutatja, amelynek széléről, szemhéjáról, vagy a háromszög kerületéről kiinduló hosszú, fénysugárként ábrázoló szempillák veszik körül. Sem az Istennek, mint Atyának, sem a Szentháromságnak – amely a dogma szerint „egy Isten három személyben” – nincs önálló arca, vagy pontosabban, ezt nem mutatta meg az embernek. (Talán fölösleges is, ha „Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette”, hiszen akkor valószínű minden emberre hasonlít, valamennyi érett személyiség arcának közös vonását magában egyesíti.)

A Szentháromság eleve „több arcúságot” föltételez, de ehhez az Egy Személyhez – a képzőművészeti ábrázolás szerint – egyetlen szem tartozik, amely minden irányba szórja sugarát, vagyis mindent lát. Ez a szem óriási, betölti az isteni Lényt; vagy megfordítva, Isten egyetlen óriás Szem, Aki pillantásával számon tartja a teremtés valamennyi alkotását. Ez az elképzelés és a belőle született ábrázolás jelzi, hogy a szemnek milyen rendkívül fontos szerepe van az ember életében és *szemléletében*, amely – ahogy a szó is mutatja – a szemünkön keresztül alakul ki agyunkban. A *szemlélődéssel*, a dolgok lényegének meglátásával fejlődik ki; vele mélyül el bennünk a *szemlélet*, amely jó esetben fontosabb a *nézelődésnél*, de a *látvány* fölfogásával és befogadásával kezdődik; e nélkül jóval nehezebben alakul ki, pl. a vakon született emberben részben tapintása és más érzékszervei által.

Az egyiptomi *udzsat* hieroglifaként megrajzolt, igen gyakori mágikus szimbólum, vagy *varázsszem* szintén csak egy szemből áll (jobb oldali szem), jelezve, hogy a jövőbe látáshoz, mágiához egyetlen szem is elégséges, amely „mindent lát”; jóval többet érzékel, mint az ember két szeme.

Az istenségekkel szemben csökken az egy szem jelentősége a démonoknál és a szörnyeknél. A babiloni nap-, vagy csillagfejű démónnak is egy szeme van, de ellene csak hozzá hasonló hatalommal, ámde pozitív értékkel rendelkező hős harcolhat és győzhet. A görög *küklopsz* már ennyit sem ér, hiszen szerencsétlen szörny, aki homloka közepén egyetlen szemmel rendelkezik, amelyet a halandó ember is kiszúrhat (pl. Odisszeusz és társai), diadalmaskodva fölötte.

Egészen más a helyzet a három szem esetében. A két emberi szem között, a homlok közepén a *megvilágosodás* által kinyílik egy addig „alvó” szem, amely továbbra is láthatatlan marad a külső figyelő számára. Csak az az ember érzékeli, akinél megnyílt,

létrejött, vagy a „látóknál”, akik a dolgok felszínénél mélyebbre hatolnak. A szellemi megvilágosodás, a belső látás, a „lényeg” érzékelésének szerve ez a harmadik szem. Az első háromszemű lény a hindu Siva volt, a teremtés és pusztítás istene. Ezt a szemet Buddha is megkapta, amikor a fügefa alatt elmélyedve, a külső világot kikapcsolva megvilágosodott. Megkapják mindazok a jógik, akik őt követve meditatív módon megláthatják azt a belső világot, *asztrálsíkot*, amelyet csak az erre fölkészült emberek a harmadik szemükkel vehetnek észre. Innen azután továbbterjedt és démonok, rossz szellemek, méltatlanok is hozzájutottak, akik harmadik szemüket az alkotó istenek és emberek számára károsan használják. Ezek a szemek a gonoszság mértéke szerint szaporodhatnak. Argosznak már száz szeme van.

A szem *attribútummá*, ismertető jeggyé vált. Kiválasztottak, de bálokon tündökölni kívánó szép nők is koronájuk, illetve homlokuk közepén egyetlen, föltűnő, nagy diadémot viselnek, amely a harmadik szemet jelképezi. Értékként jóval többet ér az egyetlen, nagy drágakő, mint a testfelületén szétszórt sok apró. (Például egy nagy rubinkristály, vagy a ruhán ezernyi, flitterként csillogó kisebb kövecske.) A római Lucina (Napfény) istennő vagy keresztény Szent Lúciána jelképe szintén a szem.

A csillagok, mint szemek ragyognak az ég éjfélete arculatán, koponyája boltozatán. A csillag messze fénylik, bevilágítja a mindenség egy részét és „sokat lát”. A csillogó, fényes *csillagszemű juhász*, népmesei hősünk szeme részben a fiatal emberi szépségre utal, másrészt a juhászok közismert furfangját, az átlagos embernél többet látását, ügyeskedését jelképezi.

A szem fegyverré válhat, és pillantása pusztíthat, ígézhet, porrá égethet, megfoghat, megverhet, és így tovább, ahogy szemmel kapcsolatos, idevonatkozó szavaink jelzik. Bárdjával a húst transzírozó „sanda (kancsal) mészáros” sem oda üt, ahová néz, ezért óvakodni kell tőle. A szem ennek ellenkezője, bajelhárító, tehát jóságos is lehet. Ilyen szem a régi parasztházak napsugaras deszkaoromzatának közepén a fűrészelt díszes Szentháromság háromszögében napként ragyogó és védelmező isteni „egyszem”, vagy a hajók orrára festett örökdő, irányt fürkésző szem stb. A jóságos szemű ember pillantásával szeretetet sugároz, simogat, ölel, véd, segít, buzdít és felügyel ránk. Az ilyen szemnek akár őrangyal szerepe lehet.

A szem félelmetessé válhat, és ez által tulajdonosát megvédheti ellenségeitől. Ezt gyakorolják az állatvilágban a riasztó *álszem* kifejllesztő fajok, mint a hím páva farktollán napfényben fémesen tükröződő *pávaszemek*, a lepkék egy része, pl. a pávaszemes nagy éjjeli és kisebb, de színesebb nappali lepkék stb. Az ember esetében is nehéz a szűrős tekintetűek merev fürkészését, „vesébe látását” állni. Az ilyen „delejes” szemű ember hipnotizálhat, akaratakat béníthatja és erős, hosszadalmas pillantásával ránk, sőt belénk kényszerítheti akaratait, erősebb egyéniségét. (Olyat sohasem, amelyet hipnózis nélküli állapotban erkölcsi értékítéletünk tilt, pl. hívó, erkölcsös személy számára a gyilkolást.)

Amikor az ember meghal, szeme többnyire félig vagy teljesen nyitva marad. Ilyenkor régen a szemhéjára súlyos fém pénzt helyeztek, hogy csukva tartsa. Más esetben fejét a szemnél átkötötték, hogy lecsukva hüljön ki és merevedjen meg. Így segítették a holtat, hogy tekintete már ne e szenvedéssel teli világot, hanem odaát, az előtte lévő és szélesre nyíló, fényes utat figyelje. A legtöbb halálra ítéltnek a szemét a kivégzés előtt bekötik. Részint ezzel is büntetik, hogy félelme még erőteljesebben növekedjék a ráülő

mesterséges sötétségben, amely a bizonytalanság riasztó érzetét kelti; részben pedig segítik, hogy ne lássa a hóhér készülődését, és a bábészok kaján, vagy az együtt érzők szomorú arcát.

A halott „szemmé változik”, aki meglátja a holtak birodalmát, az élők addig nem ismert világát; az e világi és túlvilági kapcsolatokat és összefüggéseket. Kinyílik szeme egy „másik világra”, amelyet életében nem láthatott, de most ebbe „beleszületik”. Ezáltal megismerheti a mindenség rejtélyeit, de ezzel a szemmel soha többé nem térhet vissza az élők világába, hogy itt e fantasztikus megismerést saját vagy társai javára fölhasználhassa.

SZENVEDÉLY

A szenvedély rendkívül heves, ellenállhatatlan erővel megnyilvánuló, szinte kirobbanó érzelem, indulat. Az egész lelken elhatalmasodott tartós vágy, törekvés, gyakran rossz szokás, ritkában feszítő rugó, amely előre lendít. Egyaránt keletkezhet az érzékekből és az értelemből. Kivétel nélkül minden érzékszervet érinthet és foglalkoztathat. Az alkohol rabjának éreznie kell az ital illatát, ízét és hőmérsékletét. Látnia kell a színét, az üvegeket; hallani a poharak összecsendülését (koccintás), a palackok zörgését. Megfogni, forgatni, rakosgatni a tároló- és ivóedényeket. Magába szívni a kocsma, vendéglő ételtől, italtól, dohányfüsttől, emberi testszagtól áthatott levegőjét, amely a józan életűeknek egyáltalán nem olyan kellemes, mint az italozóknak.

A szenvedély nem csak kívülről hatol befelé. Az emberben is megszületik, és kifelé vetül. A műtárgygyűjtőben megfogja a vágy, például egy kínai vázára, amelyet mindenáron megszerez. Lelke ekkor megnyugszik, de akkor elégül ki, ha azt nemcsak látja, hanem körbenézi, megfogja, rakosgatja, mutogatja, előveszi, áthelyezi, más világítást ad neki, tisztogatja, szükség szerint reparálgatja stb.

A szenvedély akkor teljes, ha lassan kívül és belül átítatja az egész embert, amikor teste, lelke a szenvedélytől izzik. A zsigereiben éppen úgy beágyazza magát, mint agyának szürke állományába, és minden gondolata vágya kiélése körül forog. Ha szenvedélyét nem tudja gyakorolni, nincs étvágya, elmarad az emésztése.

Szenvedély kell a költsékezéshez, a fogyasztáshoz, az alkotáshoz, a gyűjtéshez, a hobbihoz. Aki munkáját, kedvenc időtöltését, egész életét szenvedély nélkül éli, tölti és viseli, az savanyú, egysíkú ember. Szenvedély nélkül nincs haladás. Az igazi, mértékletes, másokat nem bántó szenvedély hajtóerő, amely újabb teljesítményekre ösztönöz. Ez a hatékony, jövőt építő és fejlesztő, pozitív szenvedély, amely kitágítja a világot, és szemléletet nyújt.

Különleges faj az ember. Több olyan tulajdonságát fejlesztett ki, amely csak rá jellemző és egyetlen más állat sem rendelkezik vele. Ilyen a szenvedély is. Az kétségtelen, hogy vannak olyan fajok, amelyeknél egyes magatartásformák hasonlítanak a szenvedélyhez, de ezek mégsem azok. Különösen a párzás, ivarzás időszakában jelentkezik náluk szenvedélyszerű viselkedés.

A kígyók egyes fajainál például a nőivarú egyed köré kibogozhatatlanul összetekeredik a hímek sokasága, és lázas hévvel igyekeznek annak kloakáját megközelíteni. A szarvasbögéskor a hím szinte sem lát, sem hall, csak a tehén által kibocsátott *jelzőszag*, a levegőben terjedő *feromon-molekulák* után koslat, hogy vágyát

kielégítse. Minden óvatosságát félrelökve, képes akár súlyos sebeket ejtve és kapva, esetleg életét föláldozva vetélytársaival megküzdeni, csakhogy elnyerje soron következő párját. De ez a látszatszenvedély *hormonális fűtöttség*, amelyet egy nagyon fontos cél érdekében a természet vált ki: a faj fönntartása és lehetőség szerinti terjesztése végett.

Az emberi szenvedély tárgya szintén lehet a szexualitás. A „könnyűvérű” – inkább nagyon is forróvérű! – emberek mindkét nemben állandó szexuális kielégülést keresnek, és ha elérik, továbbcsapongnak. De az ember szenvedélyében ez csupán egy jelenség. Ami ebben alapvetően különbözik az állatokétól, hogy míg azok nemzeni és szaporodni kívánnak, az ember vagy a vágyának beteljesülése, szórakozása, boldogságtudata érdekében cselekszik, vagy birtoklási, illetve haszonszerzési indíttatásból.

Az emberi szenvedélyek a valóságtól és a józan viselkedésmódtól mind inkább eltérnek. Ez a különbség először csak föl- föltűnik, azután szembetűnő, végső kifejeletében pedig akár visszataszító is lehet, mint minden túlzásba vitt, az átlagostól eltérő viselkedés. Amikor vágya az egész embert teljesen birtokába veszi és többé már nem ura magának, csak a szenvedélye hajtja, akár a bűnözés vagy a pusztulás útjára is terelheti. A szenvedélye rabjává vált embertől elfordulnak, megvetik, üldözik, avagy cselekvési sorát maguk is kipróbálják, és ezt a viselkedést átveszik. Ez már általában negatív magatartási forma.

A szenvedélynek számtalan formája van, amelyet gyakorolnak. Egyes vágyak divathóbortként jelentkeznek és eltűnnek, mások évezredek óta ismertek. Ne gondoljuk, hogy csak a korunkban elterjedt, legismertebb szenvedélyek tartoznak ide, mint a drogok, alkohol, dohányzás, gyógyszerek túlzott fogyasztása. Minden olyan tevékenység beletartozik, amely *függőséget* okoz, amiről fogyasztója vagy gyakorlója már képtelen lemondani. Kezdetben még előfordul, hogy a varázskörből igyekszik szabadulni; tudja, hogy nem tesz jót, és ezzel a vesztébe rohan, de a fokozódó vágya az esze felől érkező vészjelzést hamarosan elnyomja. Mentségeket talál magának szenvedélye gyakorlására. Tipikus példa, amikor az ilyen egyének arra hivatkoznak, hogy „számtalan embert ismernek, akik szintén ezt teszik, és már nyolcvan évet megértek, még sincs semmi bajuk”. Ezek az okoskodások csak arra valók, hogy a lelkiismeretüket végleg elnyomják, és mind gátlástalanabban, fékevesztetten vessék bele magukat szenvedélyük elháríthatatlan, mind jobban vonzó karjába.

A testi vágyak mellett ismertek a lelki szenvedélyek. A túlbuzgó hívő önmagát, családját, környezetét mind inkább kikapcsolja életéből, és csak istenével törődik, vagy a túlvilági életének elnyerésével. Böjtök, meditációk, önsanyargató zarándoklatok, szüntelen imádkozás és lelki gyakorlatok foglalják el szinte minden idejét. Önző módon lemond környezetéről, szeretteiről, csakhogy minél hamarabb részesüljön a számára szükséges túlvilági életből. Képtelen kivárni a rámért életút hosszát, becsülettel végigjárni az egyébként nem könnyű biológiai, társadalmi, családi utat, és önsanyargatásával siettetni elmúlását. A thaiföldi Khunaram templomában egy buddhista szerzetes, bizonyos Luang Pho Dang Piyasilo meditációban töltötte életének utolsó 30 évét. Gyakran 15 napig is mozdulatlanul, víz és étel nélkül meditált. Amikor étkezett, naponta csak egyszer vett magához élelmet. Lótuszülésben halt meg. Teste mumifikálódott és a hívők oltárra helyezve imádkoznak előtte. Ha ez a *bonc* embernek kijáró életvitelt visz, a 21. század elején még minden bizonnal élt volna. Japán északi szigetén, a hóhatár körüli magas hegyek zen-buddhista kolostorainak némelyikében olyan, mára betiltott szekta működött,

amelynek papjai magukat több éves szörnyű sanyargatással élve mumifikálták, hogy minél hamarabb a nirvánába jussanak. Az ilyen ember elsősorban önvészélyes. Lelki gyötrelmet – hangsúlyozottan a mi európai kultúrszemléletünk szerint – legfőljebb a közvetlen környezetének okozhat; azoknak, akik szeretik, de kénytelenek tőle megválni, vagy elhagyja őket.

Ennél sokkal rosszabb szenvedély a közveszélyes cselekedetekben megnyilvánuló magatartás. A tömeggyilkos, az ámokfutó, a hasfelmetsző, a szadista kéjgyilkos, aki valamilyen belső megszállottság, beteges lelki működés, tudathasadás, a két agyfélteke kóros összehangolási, összeműködési hiánya következtében élvezi bűnös cselekedeteit. Azokat körmönfont, előre megtervezett módon, aljas szándékkal hajtja végre. Legtöbb a polgári életben tisztességes embernek, józan életű családfőnek, szófogadó gyermeknek látszik. Semmi sem utal arra, hogy rejtett elmebetegsége mértéktelen szenvedélyt váltott ki belőle. Kettős én él benne: egy alkalmazkodó, és a lázadó bűnöző, amely utóbbit szenvedéllyel éli ki. Kiléte sokáig, gyakran sajnos örökre rejtve marad, mert gyanú nem árnyékolja, hiszen ördögi alapossággal megtervezett rémtettei józanésszel kiszámíthatatlanok.

A szenvedély valójában akkor vehető észre, amikor gyakorlója már képtelen róla leszokni, vagy tőle megválni. Amennyiben önmagára vagy környezetére károsra válik, kórképe *szenvedélybetegséggé* formálódik, gyakorlója *szenvedélybeteggé* alakul. Az ilyen embert rendkívül nehéz ismétlődő, kóros cselekedetéről leszoktatni, gyakran nem is sikerül. Az igazi szenvedély ugyanis semmi mást nem tűr, csak *szenvedélyvágyának* kielégítését, amelyet ettől kezdve mértéktelenül gyakorol. Odáig jut, hogy minden idejét és pénzét erre áldozza. Azzal sem törődik, ha vele szeretteit, barátait, munkatársait, környezetét nehéz helyzetbe hozza és hagyja. Képes őket meglopni. Gyermeké zsebéből kivenni az uzsonnapénzt, eladni az addig féltve őrzött ingóságait, a legbecesebb emlékeitől, mint a házassága alkalmából föl húzott karikagyűrűjétől, tisztelt ősétől örökölt órájától stb. is megválni, csakhogy szenvedélye tárgyát megvehesse belőle.

Van, akinek zabálási kényszere van (*bulémiás*), és addig eszik, amíg teljesen elhízva, súlyos keringési, vízháztartási és cukorbetegséggel küzdve el nem pusztul. Az ingyenc például a teaivásba válik rekorderré és képtelen róla lemondani. A nők között gyakori a csokoládéfüggő, akinek zsebeiben marékszámra olvadozik a megkezdett, félig elmajszolt bonbon, és még éjszaka is fölkel utánuk kotorászni, csakhogy hozzájusson. Mások a kilóik elől menekülve szenvedélyesen nem hajlandók enni (*anorexia*) és kórosan fogynak, míg szervezetük már saját magát emészti, és végül bele is hálnak.

Szenvedély lehet valamilyen tevékenység folytatása, mint például a horgászás. Az ilyen ember elhanyagolja kötelességét, környezetét. Munkatársai és családtagjai már alig látják. Minden pénzét a legkülönbözőbb botokra, csalikra, készségekre költi. Egész nap, esőben, sárban, hóban értelmetlenül ott didereg a hidegben, vagy hervadozik kánikulában is a víz partján, csakhogy horgászhasson. A végső cél már régen nem a hal megfogása és hazavitele. Nem egy olyan horgászt megfigyeltem, aki szenvedélyében a halat csak kényszerű rosszként elviselte. Sem megfogni, sem pucolni, sem fogyasztani nem szerette. Feleségét vagy gyermekét maga mellé kényszerítette. Ők a zsákmányt helyette levették a horogról és visszadobták a vízbe. Ezeknél az embereknél maga a készülődés a legfontosabb, a botok rakosgatása, megfogása, javíthatása, társainak ezek mutogatása, dicsekedés velük, hogy övé a legkülönb. Majd következik a tetőpont: a vízparton

üldögélés, és a hullámszó kitartó bámulása eufóriás állapotba ringatja, amikor nem kell gondolkodni, csak a kapásra várni. A nagy élmény a jó helyre sikerült bedobás, a pedzés, a rákapás, a fárasztás és a kiemelés. Megtörtént a kielégülés és utána újabbra vágyik. A méret látványa kórosan növekedik benne. Nem hazudik, hanem elveszti realitás érzetét. Hiszi, hogy az ujjnyi szeméthal óriás haszonállattá változott. A törpeharcsát is csónaknyi szürkeharcsának látja, és ettől a tévedésétől nem lehet eltántorítani.

Nagy szenvedéllyé válhat a gyűjtés. Mindegy, hogy mi a tárgya, csak gyarapodjon, és számban, különbözőségben egyre több és változatosabb darabbal bírjon. Minél ritkább, annál értékesebb. Ha a véletlen során hibásnak készült, de pár darab került belőle forgalomba, az számára többet ér, mint az ép. A gyűjtőszendevély annyira eluralkodhat valakin, hogy eljuthat odáig, még bűnözés árán is meg akarja szerezni a vágyott, vagy a hiányzó darabot. Lehetőségei szerint maga tör be egy köz-, vagy magángyűjteménybe, hogy elrabolja annak féltve őrzött darabját. Ha gazdag, másokat bérel föl a piszkos munkára. Odáig eljuthat, hogy vagy közvetlenül a tárgy, vagy annak birtoklásához szükséges pénz megszerzéséért akár ölni is képes.

Lényeg a mindenáron való elnyerés, tulajdonlás, birtoklás. A fősvényt végső soron a pénz, amit kuporgat, már nem is érdekli; nem használja föl, sőt rongyokban jár és éheznek, hanem az a tudat boldogítja, hogy a kincset magáénak tudja, miközben környezetét is nélkülözni hagyja. (Lásd még a zsugori szócikket.) Mások odakerülhetnek, hogy a tárgyak kiszorítják őket a lakásból, és embertelen körülmények között húzzák meg magukat, de gyűjteményükkel boldogok. A szendevélytől megszállott emberek áradozva beszélnek róla, ez életük egyetlen értelme, beszédük állandó tárgya. Menekülnek a közelükből, mert mindenkit azzal untatnak és unszolnak, hogy hajtsanak föl, szerezzenek nekik ebből és abból, mert ezek és azok még hiányoznak a leltárukból.

A legszembetűnőbb, leghétköznapibb és legalantasabb szendevélyek közé kétségtelenül az alkohol-, nikotin- és drogfüggők sorolhatók. Valamennyien kóros vágyuk gyakorlásának jogaiért küzdenek, mások elemi, a tiszta levegőhöz, barátságához, családi élethez való jogával nem törődnek. Céljuk elérése érdekében kezdetben lehet, hogy nyájasak, hízelegnek, körmönfontak, és jó oldalukat mutatják, mintha egészséges személyiségű emberek lennének. Ha ez a módszer nem használ, idegessé, sőt agresszívokká válnak, különösen, ha szendevélyükért korholják őket, vagy annak gyakorlásában korlátozzák.

Számukra nem fontos a mások rendes életviteléhez szükséges feltétel megadása, de az övék biztosítása elengedhetetlen a szendevélyük gyakorlásához. Nekik jogaik vannak, de a kötelességeikről megfelelnek. A szendevélybeteg önző, és az egészséges életvitelű emberekkel szemben minden empátiakészségét elveszti. Szendevélyüket, vagy annak káros hatásait nem ismerik el. Igyekeznek azokat elbagatellizálni, és ellenzőjét okolni, mivel az ő hibája, hogy a dolgot fölnagyította.

A szendevély-mániákus ember igen kártékony és rosszindulatú, mert képtelen megállni annál a határnál, ahol csak saját magát okolhatja önpusztításáért. Mivel társadalomban él, a szendevélyének kielégítéséhez társakra van szüksége, akik életvitelének feltételeit elősegítik, megteremtik, létrehozzák. Kénytelen őket befogadni, látóterületén belül engedni, hogy kihasználhassa segítségüket. Barátságról szó sincs, csak ideig-óráig elviselt, megtűrt személyekről, akiket kihasználhat, vagy ők csapják be a szendevélyétől kiszolgáltatott embert.

A szenvedélyétől rabságba esett, sajnálatraméltó és szerencsétlen flótás, ha nem segítenek rajta elveszti emberi mivoltát, és a társadalomból, családból kirekedve, önmaga hibájától, illetve mások büntetése következtében felörlődik.

SZERELEM

Az emberé válás sok részletét ma sem ismerjük. Többféle elképzelés született arra, hogy mitől vált a *Pithekus Homo sapiens sapiensé*. Sok mindent megneveztek, és valamennyiben rejlik igazság. Az emberré válás több tényezőtől függött. Van még egy fontos, kevésbé ismert tulajdonságunk, amely megkülönböztet bennünket az állatoktól. Ez a szaporodás.

Az állat párzási hajlandóságát az évszakok, az életkörülmények, az ivarszervek fejlettsége és hormontermelése döntően befolyásolja. Az embernél nincs *ösztusz*. A párzó képesség megszabadult ezektől az állati kötöttségektől, és gyakorlatilag szinte bármikor kiváltható. Ennél is fontosabb azonban, hogy amíg az állat párzik, közösül, az ember szeretkezik. Vagyis a nemzést humanizálta, érzelmi hevülettel, olykor szenvedéllyel gazdagította. Igyekszik kedvesét megnyerni, annak az aktussal örömet szerezni, és társához ragaszkodni. Megszületett a szerelem, amely csak az emberre jellemző, magasabb rendű lelki tevékenység és egyetlen állatfajra sem jellemző. A nemi erőszak, a szexuális élvezet önző kiélése természetesen nem tartozik a szerelem fogalmi körébe.

Kísérletek és megfigyelések bizonyítják, hogy a *bonobó* vagy *törpe csimpánz* az érzelmi és szociális fejlődésnek azon a fokán áll, hogy párjának előbb udvarol, szerelmeskedik vele, ajándékot visz neki, társával megosztja gyümölcsseit, vagyis megelőző kedveskedést folytat, amely a szerelmes emberek egymás iránti figyelmességére jellemző. A bonobónál ezek részben ösztönös cselekedetek, bár a hordaközösségben tanulja el, de mégsem áll olyan érzelmi, szellemi és szociális szinten, mint az embereknél.

Az emberi szerelemre egy felől ráillik, hogy ebben az állapotban megnő a kreativitás és a fantáziálás. (Például még a fogalmazási gondokkal küzdő is megpróbál verset írni.) A szerelemre éppen az a jellemző, hogy két egyforma sincs; mindenki másként alkotja, mert ezt az érzést a társtól kapott visszajelzés szerint szüntelen formáljuk, újítjuk, fejlesztjük. Egyes párok ott kezdik, ahol mások befejezik, ismét mások több közbülső és lehetséges közeledési fokozatot kihagynak, ugyanakkor általuk közbeiktatott akadályokat győznek le, hogy egymást megkapják. Másfelől bénítóan is hathat, amikor az ember minden fontos föladról megfélemedezik, csak az érzelmei és ösztönei vezérlik.

A szerelemnek próbái vannak – akár a népmesékben –, amelyeket mindkét félnek ki kell állni, és szükséges, hogy megfeleljenek a másik elvárásainak. Minél több az észszerű korlát, amelyet le kell győzni, hogy a másik félt elnyerje, annál erősebb a vágyakozás. Az apró győzelmekkel egyikben a hit növekedik, hogy hamarosan birtokolhatja szíve választottját, másokban a bizalom, mert üdvöskéje jól szerepel. Ha túl sok akadályt gördítenek egymás közé, a lélek kifárad, úgy érzi, hogy csak játszanak vele, és szerelmének hevülete apad, kiég, sőt átfordulhat gyűlöletté. Nem könnyű az egészséges határt megtalálni, és a mindkét fél számára szükséges testi-lelki biztonságot kialakítani. Ehhez kell a bizalom, a viselkedésben a tapasztalat és az emberismeret. Tudni kell nem csupán a fizikai, de a lelki erőszakoskodást is elkerülni.

A szerelem nemcsak lángolás, hanem folyamatos tapasztalatszerzés is, amelyet születésével senki sem hoz magával, pénzen, vagyon megvenni nem lehet. Keserves kínládások, szenvedések, csalódások árán kell kialakítani, összegyűjteni. Minden csalódásból lehet és kell tanulni. Nagyon fontos, hogy közösségünk más szerelmes párjait megfigyeljük, kikérdezzük. Erre is jók a baráti kapcsolatok. Vannak olyan általános emberi normák, amelyeket minden helyzetben és valamennyi személynél alkalmazni szükséges, különben a kapcsolat föllazul és megszűnik.

Meg kell tanulni a megfelelő személyes ajándékozás idejét, módját és mértékét. Az ajándék annak kifejezése, hogy a másinak önzetlen örömet akarunk nyújtani, nem azt jelenti, hogy ezért valamit várunk. Az ajándék az adó fél számára legyen nemes áldozat, amiért megküzdött, mint vele a szerelméért, hogy megszerezze és átadja neki. Az ajándék előleg, amely kisebb örömet kell, hogy nyújtson, mint az igazi nagy ajándék, amikor testestől-lelkestől átadom magam, vagyis a szeretett társat önmagammal ajándékozom meg. Az ajándék nem lehet túlhajszolt érték, amely a szeretett embert kellemetlen helyzetbe hozza, mert képtelen lesz viszonzni. A felajánlott, átadott értéknek mindig szimbolikus értelműnek kell lenni. Fontos ismernünk a választott izlését és óhaját. Utóbbit gyakran ki kell találnunk, anélkül, hogy erre utalást tett volna. A szerelemnek éppen ez az *empatikus*, beleérző tulajdonsága, az egyik legfontosabb szükséglete, hogy a másik emberben megtanuljunk olvasni, és azt a vágyát is teljesíteni, amely esetleg még tökéletesen meg sem fogalmazódott benne. Erre mondják a kívülállók, hogy „még a gondolatában is olvas”, „ez a két ember jól megérti egymást”, vagy, „egymáshoz illők”.

Szabó Éva rádiós költő két gondolatát idézem:

„Szerelem – ha szemedben nappal is látszik a MÁSIK.”

*„Szerelem ha egyik a másikat repülni hagyja,
de ha zuhan, fél szárnyát kölcsönadja.”*

Mondják, a szerelem mulékony. A jó házasságban sem ég állandóan olvadási pont fölött. Lecsöndesedik, mint amikor a forrásban lévő vizet takaréklángra vesszük, és csak suhog az edényben. Átalakul szeretetté. A szerelem és a szeretet már az udvarlási időszakban, ki kell, hogy alakuljon akkor, amikor még a kapcsolat nem több, mint elmélyült barátság. Ekkor szükséges neki kifejlődni az egymás iránti tiszteletből, a formálódó szeretetből fakadó gyújtólánggá. Akkor válik szerelemmé, amikor mind a két ember rájön: annyi közös élményük, kis titkaik vannak, amelyek egyre elválaszthatatlanabbul összekötik őket, hogy a további életüket már nem, vagy nehezen tudnák egymás nélkül elképzelni.

A szerelem a jó házasságban is megvan, csak szunnyad. Az összeccsiszolódás, a közös életvitellel együtt járó súrlódások gyötrelmei, a hétköznapi gondok és a megszokások sokat hűthetnek rajta, de ha kialvasztják, akkor a szerelem nem volt igazi. Az érzelmi hőfok rögtön emelkedik, és a hamvadó parázs lángra lobban, amikor az egyik fél újabb bizonyosságot tud nyújtani szerelméről. Közrejátszhat az érzelem föléledésében a féltékenység is, amikor a láthatáron megjelenik a harmadik személy, aki igyekszik elnyerni párunkat. Ilyenkor a biztonságérzés bizonytalanná válik, megrendül és a lélek újabb kapaszkodót keres. Ennek legbiztosabb módja, ha a pár között a szerelem újra

kiteljesedik és megmutatják, hogy képesek önzetlenül tovább szeretni. A szerelem ugyanis önzetlen, nem kérkedik, de mindent ad és megbocsát. Ezen a téren hasonlatos Pál apostolnak a *Szeretet himnuszaként* ismert, a korinthusiakhoz írt első levelének 13. részében foglalt tulajdonságokhoz.

A szerelemnek van egy másik formája is, amelyre azt mondják, hogy „meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt”. Míg a tartós, biztosabb szerelem lassúbb *evolúciós* folyamat, és egymásra épülő, összekapcsolódó fokozatokon megy keresztül, a hirtelen érzelmi fölindulás *revolúciós* robbanás, amely útjából mindent elsöpörhet: addigi nehéz akadályokat, lelki visszahúzódást, bénultságot; de másik oldalát tekintve: szülői intést, baráti figyelmeztetést, és a józan meg gondolást is. A „szerelmi forradalom” kitörése vakká tehet, és nem törődik a következményekkel, csak a másik fél elnyerésével, birtoklásával és a vágy minél gyorsabb beteljesülésével. Rombolóvá válhat. Szélsőséges esetben, például túl nagy ellenállás esetén elpusztíthatja az egyik vagy másik felet, illetve mindkettőt. Népballadánkban föltűnik az együttesen, vagy egymást követően véghez vitt öngyilkosság motívuma, amely a földi élet elvesztésével kívánja az örök szerelem megtalálását elérni. Shakespeare Rómeó és Júlia története is erről szól.

A hirtelen támadt szerelem általában gyorsabban kiég és elmúlik, mert nincs érési folyamata, erős testi-lelki alapja, amelyre építhető. Nem itatja át szöveteinket, nem szervül bele a lelkünkbe. Itt is vannak kivételek. Nem egy pár bizonyította már, hogy gyorsan föllángolt szerelmük az ő esetükben életre szóló érzelmi állapotot jelentett, és a sikeres párkapcsolatban boldogságot nyújtott. Ösztönösen vagy lelkileg egymásra találtak, „egy húron pendültek”, és ez a rezonancia a kapocs, amelyet másokkal nem találtak meg. Ennek, mint atomvillanáskor keletkezett, és falra vetült árnyék, pillanat alatt beleégett a másik személyébe.

Az érett szerelem arra törekedik, hogy a másik személyiségének tiszteletben tartása és lelki szabadsága mellett birtokolja. Párját „édes aranykalickába” tartsa, amelynek ajtaja nincs kulcsra zárva, hogy szerelme ne érezze magát rabnak, és amelyből nem igyekszik kiszállni, mert tapasztalata szerint a külvilágban több bizonytalanság és kiszámíthatatlan gond várna rá, mint a párkapcsolat rácsain belül. A szerelem célja az együttélés, a közös gyermek nemzése, fölnevelése és a benne való öröm kifejtése. Együtt képviselik a családot, amely az egyéni és a közösségi boldogságot egyaránt nyújtja. Ahol nincs gyermek, a szerelem az iránta való vágyban előbb-utóbb mérgeződik, mert a szerelem igazi gyümölcse, életünk továbbvivője az utód.

Lehetnek különleges szerelmek is, amikor a testi-lelki kapcsolat nem egyenlő mértékben van jelen. Különösen férfiakra jellemző, hogy a testiség többet jelent számukra a lelki kapcsolatnál, míg ez nők esetében általában fordítva van, „a kulcsin nem annyira számít, mint a belbecs”; bár az utóbbi időben, az emancipálódással, a szexuális szabadság vagy szabadosság kiterjesztésével a testi vágy a nőknél is mind erőteljesebben és leplezetlenebbül jelentkezik. Thomas Mann: *Varázshegy* című regényében a szerelem röntgenképen keresztül támadt föl, amikor a férfi a nő belső fizikai állapotát találta „imádnivalónak”.

Kialakulhat intellektuális szerelem is, amikor nem a testi, hormonális, érzelmi, lelki ösztönzés hat, hanem a másik szellemi eredménye válik vonzóvá. Ebben az esetben a teljesítmény a vágykeltő, és annyira lenyűgözővé válik, hogy megteremti a belső vonzódást, amelyben a külsőségek, a fizikai adottságok nem, vagy csak tucat sorban

számítanak; illetve később ez is megjelenik, és elfogadásra talál. Az ilyen kapcsolat esetében az intellektusával ható ember a párjában társadalmi biztonságot vált ki, hiszen ha a vetélytársai tisztelik, a kortársai elismerik, ez számára is értéket nyújt, mert rendkívüli embert szeret és „szolgál”. Megnyugtatja, hogy – esetleg bár a kapcsolatot fizikai, érzelmi gondok terhelik – jól választott, mert minden hibát feledtet a szellemi kiváltság.

A házasságot évezredekken keresztül a vagyon határozta meg. A társadalom számára az volt a természetes, ha a férfi kiválasztotta és „megvette” azt a nőt, akit feleségül kívánt. Fordított helyzet is lehetett, amikor a vagyonos, de rang nélküli nő vette meg társadalmi kiváltságokkal rendelkező férjét, amely kapcsolattal mindkét fél jól járt. Mind a patríciusoknál, mind a parasztoknál az volt a leggyakoribb, hogy nem a házasulandók döntöttek, hanem a szülők választottak párt a gyermekeiknek. Ilyenkor a fiatalok az esküvő előtt alig, egyes népeknél nem is látták egymást. Szerelemről tehát szó sem lehetett. Az ilyen kényszerházasság kényszerszerelmet szülhet. Az 1980-as évek elején Alsó-Szászországban, Hamelnben magyarázták: *„amikor van egy garázs és egy autó, a jármű megtanulja, hogyan kell beállni”*. Ez vonatkozott mind a házasságba való beletörődésre, mind a felvilágosultság, tapasztalatok nélküli nemi élet megkezdésére.

A kényszerű helyzet ellen elsősorban a nők lázadtak és tiltakoztak. A 19. század végén kibontakozó egyenjogúsági küzdelemben követelve, a szerelmi házasságért harcoltak. A tapasztalat az, hogy nem lett több boldog házasság, legföljebb jóval több válás, mert a szabadsággal együtt járt, hogy ha a kapcsolat nem sikerült, könnyen megszakíthatták. A kényszerházasság során, ha a pár előbb-utóbb mégis megtanulta, *„hogyan kell a járművel a garázsba beállni”*, az addig tiltott nemi életet, az ismeretlen testet megismerték – ezek új izgalmat, vágyat, kielégülést és kölcsönös boldogságot okoztak –, megjött a szerelem is, amely a házasságot állandósította. A kényszer átalakult édes szerelemmé. Nagyon sok családban nemzedékeken keresztül ez által tanulták meg egymást tisztelni.

A szerelem vizsgálata fölveti a kérdést, valójában mi is az? A legtöbb szerelmes próbálja megfogalmazni, de eddig senkinek sem sikerült. Két ember szerelmének az az egyik biztos jele, ha úgy érzik, hogy az övék a legkitünőbb, a legforróbb, amelyet még a világon senki más nem élt át.

A természettudós szerint a szerelem a hormonok által irányított, de emberivé tett ösztönkésztetés. A biológus úgy véli, hogy vágy a *gaméták* egyesítésére, mely a bennük kódolt egyéni és családi tulajdonságokat továbbörökítve, egyéni, új vonásokat kialakítva, a túlélést biztosítja. A gazdagságát féltő ember számára a szerelem a vagyonutód fiú nemzése, és a családi munkaerő szaporítása.

A teológus Isten ajándékát látja benne, amely az illékony hevület után két ember tartós szeretetétvé lényegülhet. A költő az áradó érzelmek gazdagságát énekli meg, és – mint hívó a kegyeletben – ebben a természetes adományban fürdik. Belőle még akkor is táplálkozik, ha már megszűnt. Az egoista a másik kisajátítását és birtoklását szeretné elérni. Az érdek nélküli szerelmes a saját és párja boldogságát kívánja beteljesíteni.

Egy kedves, idős, sokat tapasztalt barátom így fogalmazott: *„az az igaz szerelem, amikor a másik úgy hiányzik, hogyha nincs jelen, kínunkban körmünkkel még a meszet is lekaparjuk a falról”*.

SZÜLÉS

A címszó több értelmű. Szülni általában utódot szoktak. Csakhogy kit és mit tekintünk utódnak? Kit és miért tekintünk valakit szülő anyának? Kézenfekvő, hogy először arra a legtermészetesebb biológiai folyamatra gondolunk, amikor az anya saját gyermeket hoz a világra. Ezzel a kérdés egyik, kétségtelen számunkra legfontosabb jelentését látjuk tisztázódni, bár később meglátjuk, hogy ez is milyen bonyolult. Itt van mindjárt mitológiai, illetve teológiai szempontból a nemzés és teremtés, valamint a szülés szoros összefüggése.

A legtöbb nép hite szerint az ő főistene teremtette a világot és benne az embert. A teremtés még a Bibliában is az ősnemzéssel áll összefüggésben. Isten tehát saját energiájának megtermékenyítője volt, hiszen kezdetben még „semmik sem voltak”. Az *őskhaosz*, a sötét és hideg, anyag nélküli léttelenségben elindult az anyaggá fejlődés, és annak differenciálódása, csakúgy, mint ahogy a megtermékenyült anyában a közös sejt barázdálódik, gyarapodik és fejlődik. De ebből a láthatatlan alakulásból úgy vált érzékelhető valóság, hogy Isten az univerzumot megteremtette, vagyis „megszülte”.

Fölmerül a kérdés, ebben az esetben Isten milyen nemű, hiszen emberi fölfogás szerint szülni nő képes. Egyáltalán az Ő esetében érvényes-e a nem meghatározása? Ha nem, ismét gondolati kátyúba keveredtünk, mert kiderül, hogy a teremtés és szülés sem teológiai, sem filozófiai szinten nem köthető kizárólagos nemekhez. Ahogy a legtöbb nő órákig vajúdik, mire gyermekével egy „egész kis világot” hoz létre, Isten is napokig (korszakokig) „dolgozott” ezért a mindenségért. Kemény szülés volt, mire létrejött, mert a hetedik napot megszentelve pihenéssel töltötte.

Ekkor még mindig nem volt készen. Ott állt már a Paradicsom is, a „bölcső”, csak gyermek nem volt benne. Szülni kellett egyet, hogy a teremtés folyamata végleg befejeződjön, és vele a mindenség értelmet nyerjen. Előbb elkészült a test megformálásával, ezután lélekenergiájából „saját arculatára” – tehát „genetikai folytatásaként” – „életet lehelt” bele. A szülés – úgy vélhetjük – ezzel véget ért.

Érzékelte, hogy az első ember önmagában nem elégséges ahhoz, hogy az emberiség életfolyamata meg ne szakadjon, ezért a már meglévő öröklődést továbbvivő anyagból hozzá teremtette Évát, az őssasszonyt. Így kezdte osztani a biológiai alapanyagot, utat mutatva, mit kell a továbbiakban tennünk, amit el is vár tőlünk. Midőn a két utód evett a Tudás Fájának gyümölcséből, kiderült, hogy a teremtés még nem fejeződött be, hiszen az emberpár szociálisan képtelen volt alkotó szülőjének elvárásait teljesíteni, ezért kemény kézzel megindította szocializációnkat, és kiebrudalt bennünket az Édenből. Ezen a csodálatos bolygón meg kellett tanulnunk a saját verítékünkkel küzdve megélni. Beleszületni ebbe a világba. A teremtés várakozó időszaka, és az Ember megszületésének hosszú folyamata – az állatból emberré válásunk – igazán ekkor ért véget.

Ezt a sokrétű folyamatot a nap minden másodpercében végzi az ember. Az alkotó nemcsak biológiai gyermeket nemz, hord ki és szül meg. Fejében gondolatok fogannak meg, amelyeket hosszabb, rövidebb kihordás és könnyebb, nehezebb vajúdás után létrehoz, megszüli. Ekkor gyermekével még igazán nincs kész, még nem mondhatja el, hogy már az övé. Ezután jön a finomítás, szépítés, javítgatás. A kívánalmak szerinti átalakítás, megművelés, hozzáidomítás. A „nemző mag”, az összikra kipattanhat egyetlen

ember agyából is, de teljes művé – igényei szerint – mindig a környezet alakítja. Manapság egyre szűkül azon teremtesek száma, amelyek egyetlen alkotóhoz kapcsolhatók, még ha az illető zseni is. Mind gyakoribb a közös nemzés, kihordás és szülés. Figyeljük meg a következőkben, hogy az ember biológiai szülése is mennyire hasonlatossá válik ehhez a fejlődési menethez.

Kezdetben volt a magányos szülés, ahogy az állat is elhúzódik, amikor érzi: eljött vajúdásának ideje, és igyekszik zavartalan körülmények között gyermekezni. Egyes igen primitív pápua törzseknél a szülésnek máig az a módja, hogy a fájások beindulásával az asszony egyedül kimegy a bozótba, otthagya kunyhóját, az egész falut. Gyermevét állva, esetleg guggolva kitolja, szinte „kipottyantja” a fűre, amely emberi kórokozókban szegény környezet, nem úgy, mint a lakott terület. Fölkapja és visszaviszi otthonába gondozni. A közösség ekkor vesz tudomást arról, hogy újabb taggal gyarapodott.

Az orvostudomány valamennyi, tiszteletreméltó ága közül hozzám legközelebb mindig a szülészek álltak. Ők két vagy – az anyaméhben fejlődő embriók száma szerint – több életért felelnek: az anyáért és a gyermek(ek)ért. A szülészek a nem egyszer igen nehéz beavatkozások során, a csodával határos műtéti technikákat fölvonultató sebészek munkájának egy részét is elvégzik. Ugyanakkor a szülészet az a szakma, amely az orvosi felelősséget legtovább hordozza. Midőn meddőség áll fönt, valamilyen nehéz szülés várható, már a fogamzás előtt bizonyos vizsgálatok és beavatkozások sorát el kell végezni. Az áldott állapot bizonyossá válását követően, az egészséges kihordás esetén is, rendszeres ellenőrzésekkel hónapokon keresztül az anyát és fejlődő gyermekét gondozni kell.

A legizgalmasabb órák akkor jönnek el, amikor elindul a szülés. Természetes esetben magától, ha szükséges, mesterségesen indítják el. Óráról órára fokozódnak a fájdalmak és az izgalmak. Hogyan vészeli át a két vagy több ember a szülést és születést? Az egyik nagy gond mindjárt az emberré válással kezdődött. Ahogy az arckoponya csökken, úgy növekszik az agykoponya. Mint fényképezőgép lencsében a nyíló és záródó fényrekesz-rendszer, működnek ugyan a *kutacsok*, az egymásra csúszó koponyacsontokkal. Amikor a gyermeknek a medenceövön kell áthaladnia, a fej térfogatát és kerületét mechanikai úton mindenféleképpen csökkenteni szükséges, de ez az „összepréselődés” nem határtalan. Császármetszésnél hasfalat és méhtestet, hagyományos szülésnél gátat kell metszeni, olykor fogót, vákuumot alkalmazni, és a gyermeket a szülőcsatornából fejénél fogva kihúzni. A születés akár természetesen, akár segítséggel megy végbe, megtörténhet, hogy az agy sérül, illetve oxigénhiányos állapotba kerül. A végeredmény egy biológiailag csökkent értékű gyermek lesz, aki fejlődése során a szorgos szülői, orvosi, gyógytornászi és pedagógiai segítség ellenére sem éri utol kortársait, legföljebb hátrányából valamit „lefaraghat”.

A szülésznek a szüléskor minden tudására és kreativitására szüksége lehet. Nagyon fontos, hogy a szülésznő fölkészült segítőtjévé váljon, és a megfelelő műszerezettség rendelkezésére álljon. Ebből következik, hogy a szülés mára csoportmunkává vált, különösen abban az esetben, amikor az apa is jelen van, vagy őt a vajúdo *fogadott segítője*, a *dúlája* végig gondozza. Az előbbi nem korunk találmánya. Évszázadokkal korábban már ismert volt az a szülési mód, amikor a férj kényelmesen elhelyezkedet egy széken, és ölébe ültette vajúdo feleségét. Lábat szétnyitotta, és az asszony a férfi két combjára támaszkodva kezdte el a szülést, miközben férje átkarolva tartotta, és szeretetével erősítette.

A csoportos szülés sem mostani keletű. A természeti népeknél igen gyakori az is, hogy a szülést vezető, általában idős nőn kívül ott van a vajúdo édesanyja, nővérei, sógornői, nagynénjei, barátnői, a törzsközösség minden valamirevaló asszonya. Ők tevőlegesen nem avatkoznak a szülésbe. A vajúdas során rendkívül változatos a viselkedésük. Van olyan csoport, ahol védőisteneikhez hangosan, vagy csöndben fohászknak a könnyű szülésért. Más esetekben ők nyögnek, jajgatnak a vajúdo helyett, ezzel mintegy átveszik, és maguk között megosztják annak fájdalmait. Akad olyan közösség, amelyik biztatja, nyomásra serkenti; vagy tagjai éppen arról mesélnek, hogy hányan keresztül estek már a szülésen, és milyen könnyen ment nekik.

Miért különös ez a csoportos szülés? Az ehhez szokott közösségben elterelik az anya figyelmét nehéz helyzetéről. Együtt szenvednek, örülnek a vajúdoval. Ezzel szerepet és részt vállalnak állapotából. A szülő nőben megvan az a jó érzés, hogy akiket szeret, ott vannak vele. Érte gyűltek össze. Ez megnyugtatja és biztonságérzést ad neki. Szülés után minden kéz felé és gyermeke után nyúl. Gratulálnak neki, örömet fejezik ki. Elindul a tevőleges segítség. Egyik a köldökszínórját köti el, másik a gyermeket tisztogatja, harmadik pólyázza, negyedik a szülés következményeit távolítja el, ötödik az anya vérveritokes testét törülgeti, hatodik a gátra tépést vagy gyógynövény-leveleket helyez, a „bába” a burkot vizsgálja, és így tovább.

Ha ennyi segítő kéz nincs is, de a mai kórházi körülmények között történt szülésnél szintén többen vannak. Szülész, szülésznő, indokolt esetben gyermekgyógyász, gyermekápoló, majd az osztályra kerülést követően az anya ápolói. Ezek a látványos és látható munkák a szülés körül. Ezt követően jön a gyermek orr-garatjáratából a nyák eltávolítása, a burok szövettani vizsgálata, a vér csoportbeli meghatározása, és ha bármilyen gondot észleltek, még több egyéb, fontos vizsgálatra kerülhet sor. A szülész és az ápoló munkája ezzel nem ér véget. Szülés után a gát varrása, ellátása következik, majd az anya gondozása és figyelemmel kísérése egészen addig, amíg haza nem bocsátható.

A fejlett személyiségű nő esetében a szülés nem tortúra, hanem természetes és nagyon várt esemény. Az anyaságra már kislánykorban készül. Attól a pillanattól kezdve, hogy a gyermek babát kap, nevet ad neki, kezdi öltöztetni, fürösztetni, etetni, gondozni, tanítani. Megfigyeli a nagyobb lányok játékát, hogy azok miként végzik a babázást, vagy a családban látja, hogy az édesanyja hogyan neveli a kisebb testvérét. Titkos helyeken *papás-mamást* játszanak, amelyhez a külső szaporító szervekkel való ismerkedés is hozzátartozik. Elindul a tanulás és a gyakorlás, amely a végső kifejtet, a szülést és a gyermekgondozást készíti elő. Bármilyen különös, ezen a téren évezredek alatt nem történt változás, a civilizált és a törzsi kultúrnépek gyermekszokásai egybeesnek.

Amikor a lány nagyobb, társai, szülei, nevelői, orvosai fölvilágosítják mindarról a biológiai ismeretről, amely szükséges lesz a gyermek fogadására. Már a párválasztás is ezt célozza. Megnézi, hogy a férfi alkalmas lesz-e férjnek és apának. Fizikailag és lelkileg megfelel-e annak a társnak, akivel képes lesz életét megosztani; benne tulajdonságainak örökítő anyagát – amelynek átadásával önmagát és családja nemzedékeinek testi-lelki alkatát vegyíti el a másik ember génjeivel –, és így a születendő gyermekben a halálukat mindketten túlélnek.

Fölvilágosult emberek esetében, amikor családot alapítanak, megtervezik a várható születés lehetséges legjobb időpontját. Legalább fél- negyedévvvel a nemzés előtt lemondanak addigi esetleges káros szenvedélyükről. Az anya a fogantatástól kezdve

különös vigyázattal védi magát és fejlődő magzatát. Rendszeresen eljár a szükséges orvosi vizsgálatokra. Ha megfelelő értelmi és érzelmi kapcsolat, azaz bizalom alakul ki az orvos iránt, fölkéri, legyen ott a vajúadásánál és vezesse le a szülését.

Kismama-tornára jár, és elsajátítja a szüléskor szükséges légzési technikát. Ahogy méhében a gyermek megmozdul, férjével együtt rendszeresen simogatják, beszélnek hozzá, és zenét hallgattatnak vele. A jól fejlődő gyermek ezekre reagál. Kodály Zoltán szerint „a gyermek zenei nevelésének a születése előtt kilenc hónappal kell kezdődnie!” A magzatot már emberként kezelik, saját személyiségük folytatását szeretik benne. Az önszeretet (és nem az önimádat!) alapvetően szükséges a gyermekváráshoz, illetve neveléshez. Amit magam iránt érzek, azt adom át a gyermeknek. Nem mindegy, milyen értékű lesz biológiailag, mentálisan és szociálisan. Vagyis a családnak már a szülés előtt tudomásul kell venni, hogy gyarapodtak, és közösségükbe be kell fogadni a gyermeket. Ez is „szülés”, méghozzá nem élettani, hanem személyiségérési folyamat, munkával, kockázatokkal és vajúdással. A pszichológusok szerint a felnőtt ember személyisége akkor válik teljesen éretté, amikor szülővé lesz, és ez a folyamat a leendő gyermekük fogantatásától kezdve kell, hogy végbe menjen.

Minden készülődés a szülés, és a gyermek egészségesen történő világra hozása érdekében történik. Amikor eljön a vajúadás ideje, a fölkészült anya örömmel fogja előre, gondosan összeválogatott holmiját: a személyes és a gyermek számára szükséges egyéni eszközöket, ruhákat. Tudja, hogy egyik legnagyobb élménye vár rá: életet ad. Világra hozza azt a kis jövevényt, aki hónapokon keresztül „kívánatos parazitaként” benne élt, véréből táplálkozott. Most elkezdí önálló életét, beteljesítve azt a nagy biológiai programot, hogy a fajt és benne az egyedeket továbbra is fönntartsa.

Amikor az anya a vajúadás nehéz időszakában ott fekszik elnehezült testtel, látszólag tehetetlenül, minden fájdalmas összehúzódás és tágulás során arra gondol, hogy ezzel is közelebb kerül gyermekéhez. Miután kitolta, pillanatra megnyugvás tölti el, de ez – midőn meglátja gyermekét, és föladják mellére – rögtön átváltozik boldogsággá. Test a testtel, bőr a bőrrel, ezen keresztül lélek a lélekkel érintkezik. A nagyon fontos folyamat már nem a méhében játszódik le, hanem egyszerre kívül, és belül a szívében; biológiai egységben (*laktációs szimbiózisban*), amely a szoptatás első heteiben szoros testi, lelki kötelékbe kovácsolja gyermekével.

Filozófiai kérdés, hogy a gyermek valójában mikor születik meg? Akkor, amikor édesanyja testét teljes terjedelmében elhagyta? Csakhogy a köldökszínóron keresztül még összeköttetésben áll annak vérkeringésével. Amikor a köldökszínórt elvágják, vagy az újszülött és méhlepény kapcsolata végleg megszűnik? Fizikailag valóban ez tekinthető világra jövetelnek. De a laktációs korszak első heteiben – ép fiziológiás adottságok mellett – az anya még mindig testéből táplálja és lelkével szoros egységben tartja. Ezek a szimbiotikus folyamatok nem egyszerre szakadnak meg, hanem folyamatosan vékonyodva tűnnek el. A gyermek talán akkor születik meg, amikor az anyától fizikailag és mentálisan is el tud válni. Csakhogy önálló életre még mindig képtelen, hiszen ez szociális megszületése, az *én-kép* birtoklása, egyéniségének kialakulása, és a családjába való beleilleszkedése után jön létre. Nagy kezdőbetűs Emberé ekkor születik – ha biológiai, mentális és szociális adottságai erre lehetőséget adtak neki.

A gyermekpszichológusok megállapították, hogy a szülést követő egy óra, annak is az utolsó negyede a legfontosabb az anya- és gyermekkapcsolat kialakításában. Az anya a

gyermek illatát, látványát, tapintását, nyöszörgését, sírását, egész lényét ösztönösen és véglegesen ekkor vési be agysejtjeibe (ez az *imprinting*), majd élete végéig, illetve öregkori *demencia* esetén, amíg emlékezőképessége el nem hagyja, egész lényében ott munkál, hogy mindent megtegyen érte, ha kell életét is föláldozva.

Szociológusok mondják, hogy „bármilyen nehéz körülmények között is, az anya akárhány gyermeket képes fölnevelni, de bármilyen könnyen élő gyermekek sokasága, gyakran egyetlen édesanyjáról sem képes gondoskodni”. Micsoda fantasztikus, életre elkötelezett erőt kap a nő a szüléssel és az anyasággal, amikor világra hozza gyermekét. Rendkívül jól fogalmaz nyelvünk, midőn a *világ* szót alkalmazza, hiszen nemcsak a fényes nap alá szüli, hanem ekkor új élőlény, kised, „egy egész világ”, pótolhatatlan, megismételhetetlen egyén születik, akit klónozással sem lehet megismételni.

A hagyományos, szakrális népi hiedelem és szokás szerint az anyának van meg az a lehetősége, hogy többször is „újjászülessen”. Amikor édesanyja világra hozta, ez az esemény életében csak egyszer történhet meg. Másodszor akkor következik be, amikor megkeresztelik, vagyis az ösbűn sötét lelki burkából az üdvözülés lehetőségének világosságába kerül. Ez is egyszer fordulhat elő. Anyaként többször is szülhet. Tisztulása után gyermekével együtt elmehet a templomba, hogy ott magához vegye Krisztus testét és véréit, megkeresztelve gyermekét. Testi-lelki tisztaságával, a pap áldásával „visszaszületik” közösségébe, amelynek ettől kezdve újra teljes és rendes tagjává válik. Végül a halálával Isten közelébe kerül, vagyis *beleszületik* abba a transzcendentális világba – értékes életút után elnyerve vele az üdvösségét –, amelyért életében születésével, gyermeknevelésével, jó anyaként megküzdött.

A 21. században a tudomány különös helyzetek elé állítja az eddig hagyományosan élő és szaporodó emberiséget. Az anyaság és a szülés már a következő évtizedekben jelentős átváltozáson mehet keresztül, illetve ez részben meg is történt. Itt van mindjárt a „kétanyaság”. A nő petéi nem fogamzóképesek. Érett petét kap nővérétől vagy ismeretlen donortól, amelyet férje spermájával megtermékenyítenek és a leendő kihordó, ha anyagi háttére is van, a „béranya” méhbe ültetik, aki az embriót neveli, majd megszüli. Valójában a genetikai anyag nem az övé, csupán – ha ő hordta ki – kis „parazitaként” áttevődött belé. Tehát már az anya sem biztos, ahogy régen gondolták, csak a szülő nőt lehet pontosítani.

Fölröppent a zavaros hír, hogy a megtermékenyített petesejtet elvileg az apa hasüregébe is bele lehet helyezni, aki állítólag képes lesz arra, hogy testében nevelje, kihordja, és 9 hónap után a megfelelő (nem merem leírni, hogy császármetszéssel, hanem) műtétrel világra tudja segíteni. A „szülés” itt is tetten érhető. Csakhogy ki volt az anya? Aki „biológiai anyagát” adta, de helyette magában a férje nevelte és hozta világra? Anya nem lehet férfi. Amikor kivágták belőle, és föladták a mellére, vajon számára mennyire lesz fontos a bevésődés első órája, és ki lesz a szoptatója? A felesége nincs laktációs helyzetbe, ő maga (egyelőre) biológiailag képtelen erre, ezért dajkát kell keresni, vagy a gyermeket mesterségesen táplálni. Ezekben a helyzetekben az anyaszerep ismét sérül.

Végül bizonyos, hogy – minden tilalmazás ellenére – még századunkban elindul az a mesterséges *emberreprodukció*, amelyet *klónozásnak* nevezünk. Ebben az esetben a szülő anya ismét lehet *béranya* vagy *önkéntes kihordó*, de az új élethez nem adta örökítő anyagát. Itt már nem az a kérdés, merre tart a szülészet fejlődése, hanem merre „fejlődik” az emberiség?

T

TÁLTOS

A táltosnak három dimenziót szükséges ismernie. Elsősorban az élők birodalmát, az e világot. A földi bűneikért szenvedők alvilágát, és a fényességben ragyogók túlvilágát. A három mező között kalandoznia kell és állandó kapcsolatot fönntartani. Ilyen volt az óegyiptomi Ozirisz, a *természet termőerőinek* istene, akit az öccse Széth elpusztított. Az egyik mítoszváltozat szerint testét 14 darabba szétdarabolta és szétszórta Egyiptomban. Ízisz, a felesége a testrészeket összegyűjtötte, összeillesztette, majd egyetlen koporsóban helyezte nyugalomba. Lelke az alvilágba jutott, amelynek főbírája lett, és előtte jelennek meg a holtak. Akár a növények, minden évben meghal és újra él. Midőn a halhatatlan Ozirisz a túlvilágba, majd vissza e világba *utazik*, „istensámánná” változik.

Amikor a sumer-akkád eposz egyik változatában Gilgames, a *túlvilág bírója* elveszti legjobb barátját, Enkidut, elindul fölkeresni. Átkel a halál vizén, arra a szigetre, ahol istensorba került őse, Utnapisti fogadja, és fölvilágosítja, hogy barátja nem itt tartózkodik. Leszáll a tenger mélyére és megtalálja az örök ifjúság virágát, vagyis az *élet fűvét*, de mire fölér vele egy kígyó ellopja tőle. Túlvilágból, alvilágból visszatér népe földjére, hogy ezen a világon értelmes munkával védőfalat építsen. Gilgames is sámán volt a maga nemében.

Isten föláldozza egyetlen fiát, Jézust, akinek keresztfán függő testéből lelke az alvilágba száll, hogy megtapasztalja. Harmadnapra föltámadásával e világba visszatér, bizonyítva a megváltó megbocsátást, és a tiszta lélek halhatatlanságát. *Szellemteste* végül is visszatér a boldog túlvilágra, és ott ül az Atya jobbján. Krisztus, a Fölkent, a keresztény vallások szerint maga volt a legnagyobb Sámán.

A lovas nomád népeknél, a természeti népeknél máig él a samanizmus. Vegyünk egy ősi példát. A pásztor egyre reménytelenebbül bandukolt a sztyeppén. Törzsének jurtaát kereste, de amerre szénézett, talpa alatt csak a zöld legelőt, feje fölött a kék eget látta. Az bizonyos, hogy a hazafelé vezető úton eltévedt, mert korábban alig napi járóföldre ment a szomszédokig, hogy ajándékot vigyen a kagánnak. Visszafelé már harmadszor kelt föl a nap a háta mögött, az irány tehát jónak látszott, mégsem talált haza. Kevés víz még volt a tömlőben, de a tarisznyából elfogyott az élelem, és mind jobban éhezett. Hangosan csuklani kezdett és korgott a gyomra.

Különös érzése volt. A lába nem akarta vinni, mintha sűrűsödő mocsárban vonszolódna, miközben fejét egyre könnyebben ingatta. Kínjában fűvet tépett és rágni kezdte, de ahogy leért a gyomrába, megfordult és kijött belőle. Később néhány gombát pillantott meg a réten. Olyan volt a kalapjuk, mintha rongyos, vörös fátyollal takarták volna le. Tépett egyet és rágcsálni kezdte. Többet nem mozdult, csak ült vagy félig feküdt a földön, amint egyik könyökére támaszkodva elnézett a látóhatár felé.

Akkor már nem érezte az idő múlását. Fogalma sem volt, hogy reggel van-e vagy dél. Gyomrában szaporodtak a görcsös fájások, majd lassanként megszűntek. Közben úgy látta magát, akár a sólyom. Egyre tágult körülötte a világ, és mintha szárnyai nőttek volna, hangtalanul emelkedni, majd lebegni kezdett. A göröngyök összezsugorodtak, a virágok egyetlen színes szőnyeggé változtak, amelynek szélén ülve röpi följebb, messzebb, maga alatt hagyva nyomorúságos életét. Figyelte még a testét, amint alant elterül és beleolvad a

földbe, de vonzották a felhők, amelyek báránymódra legelésztek körülötte, és nagyon gazdagnak érezte magát. Találkozott nagyapjával, akit az elmúlt őszen temettek lova mellé. Még csodálkozott is, amikor intett neki, de mire odaért hozzá, az öreg eltűnt, akár gyér füst a leereszkedő esti ködben.

Maga alatt egyszerre megpillantotta keresett jurtáit és a sajátjába, a tetején középen lévő füstlyukon át belibegett. Ott feküdt a fal mellett egy kanca kicserzett bőrén és a családfő hajolt fölé. Vastag varkocsa a szemére borult. Pillanatra eltakarta napszíta arcát, csak a faggyúillatot érezte, amely az összefont hajfürtök közül áradt. Darabig nem tudta, ébren van-e vagy álmodik. Kívülről egyre több ismerős, erős zaj érkezett, és végre megértette apja szavát, aki elmondta, hogy keresésére indult, majd félholtan rátalált a pusztán. Olyan volt, mint aki sok kumiszt ivott és kótyagos. Ismeretlen, elhalt embereket szólítottatott, majd mély kábulatba esett. Hazahozta. Anyja füvekből főzetet készített neki, és akár csőréből a madár, szájából itatva, lassanként belécsurgatta az életet visszaadó cseppeket.

Miután megerősödött, elmesélte különös utazását az égbe, és a véneknek megmutatta a gombát, amelytől megrészegeedett. Följött a hold. A hegyek felől hallani vélték a közeledő tél elől menekülő farkasok üvöltését. Ekkor kipróbálták a szert ők is. Körbeállták a tüzet, amelynek kormos lángjai hatalmasra nagyították, és a jurták falára vetítették táncoló alakjuk körvonalait. A sámán gyorsuló ütemben verni kezdte dobját. A hamvadó parázsba szórta az összetört, száraz gombát, és a gomolyogva fölszálló, kékesfehér füstből mélyeket szippantottak. A forgó bőrruhás emberek sorra eldőltek. Megfogták egymás kezét, és elől a táltos fölemelte őket. A pásztor úgy látta, mintha a sátrak fölé emelkedtek volna, és elindultak a fölöttük átívelő csillagösvényen. Birtokba kaptak egy negyedik dimenziót is, az időt, amely hol összeszűkül és loholó medveként lihegett mögöttük, hol lelassult és elérhetetlen távolban cammogott előttük.

Másnap már senki sem emlékezett rá, hogyan ért véget az égi kaland. Az bizonyos, hogy a táltos többé nem adott nekik a gombából. Megtartotta magának, és csak a nagyon beteg embernek füstölt belőle, hogy kínjait enyhítse. A pásztor halála előtt néhány évvel visszakapta a gombát. Átadták neki a táltos dobját, koronáját, díszes köpenyét és csörgős botját. Ettől kezdve nem terelte többé állatait. Ült a kunyhójában, és különös kalandjairól mesélt az embereknek. Midőn beteg érkezett, gyógyította, ha szerelemért, gyermekért könyörgők jöttek, vigasztalta és ellátta őket. Ünnepeken arcát az életadó nap felé fordította, és föláldozta a törzs legszebb lovát. Fölmászott a tetejetlen fára, és az ég fölé nyúló fészekben bevette a gombát, hogy meglássa népe jövőjét. A végtelen távolban nézett egy hegykoszorút, benne folyókkal, tavakkal és zöld mezőkkel. Amikor visszatért övéi közé, elmondta nekik, hogy megpillantotta az új hazát.

„– Menjetez mindig Nyugat felé – bátorította övéit –, és a hágókon ereszkedjetez le túlhan a völgybe. Telepedjetez meg, és az ott talált népekkel éljetez békességben.”

Ezerszáz év múlt el azóta, és megtörve bár, de népéből még mindig él nemzet e hazán. Néhány száz éve is van talán, hogy jószolt és gyógyított az utolsó táltos. Fölváltották a tanult gyógyászok. A távoli jövőbe nem látnak, mint elődeik, nem is jószolnak bódító füstöt lélegezve, de egyre pontosabban meg tudják mondani, hogy ki miért és mitől beteg, mikor gyógyul meg, vagy hány hónapja van még hátra. Nem váltak gyógyító istenekké, de tudományukat művelökké, akikből sohasem hiányozhat a régi táltos.

Amikor a beteg belép hozzájuk, már elindul vele a kapcsolatfelvétel és a belső

megérzés, hogy a hozzáforduló ember mitől szenvedhet. Megfelelő empátia, a beteg helyzetébe való mentális beleélés és segíteni akarás nélkül az orvos nem táltos, a sámán pedig nem orvos. Az „úgy gondolom”, „ezt súgja belső megérzésem”, az ösztönös megsejtés még ma sem hiányozhat a korszerű diagnózis fölállításából. Ez maradt meg a régi korokból, a pusztai vándorlások során összegyűjtött tapasztalatokból, amelyek most is nélkülözhetetlenek.

Az orvos igazán nem az egyetemen, tanulás közben válik szakmája jó értelemben vett mágusává, hanem gyakorlat közben, amikor a betegektől kell megtanulni, róluk és belőlük mindazt le- és kiolvasni, ami testükbe, lelkükbe íródott. Fontos látnia a szemükben lévő félelmet, vagy szenvedést tükröződni. Amíg velük bánik, neki is „beteggé” szükséges válni, különben csak receptíró, beosztottakat utasító és fizetést fölvevő csavar a társadalom gépezetében, egy állást betöltő ember, aki némi túlzással, bármikor helyettesíthető.

Az igaz táltost, a gombafüst nélkül, belső készletéből megszállott Semmelweist, Szent-Györgyi Albertot, Pasteurt, Ehrlichet, Fleminget és sok más társaikat soha, senkivel sem lehet helyettesíteni, mert „isteneknek voltak ők társai”. „*Divinum est opus sedare dolorem*”, azaz: „*isteni tett csillapítani a fájdalmat*”. A jó orvos-táltos ma is nélkülözhetetlen, és az lesz a jövőben is. Ő az, aki hitem szerint mindig a társadalom élén áll, mert a legbonyolultabban megkonstruált szerkezetet, a soha ki nem ismerhető embert tartja karban. Neki a legtöbbet kell tudni a világból; jóval többet, mint amit az egyetemen, vagy a továbbképzéseken meg lehet és szükséges tanulni. Magát az embert: az alkotó és romboló Fenséget szükséges lehetőség szerint minél alaposabban föltérképezni. Betegével neki is le kell szállni az alvilágba, ahová a fájdalmas ember került. Meg kell fogni a kezét és fölhozni, magával röpíteni újra e világba. Ha a szenvedő már képtelen ott megmaradni, biztató túlvilágképet szükséges számára fölvezetni, hogy elmúlása békességes legyen.

Az orvos-táltosnak együtt fontos haladni korával, a szüntelenül változó világgal. Ismerni kell a környezetét, a megváltozott és gyakran előnytelenül bomló ökológiát épp úgy, mint azt a csodát, amit a sámándob pergése kelt az emberekben, hogy állandóan megújulhasson és másokat is erre ösztönözzön. Nem véletlen, hogy az orvosok között sok a művészi értéket alkotó ember, aki ezzel önmagát nemesíti, a betegekkel való szüntelen fizikai, érzelmi és mentális megterhelés okozta kiegészítő tüneteit kezeli.

Ha rajtam múlna, egyre súlyosabb terhelésük ellensúlyozására minden hónapban számukra kötelezővé tennék egy szabad napot, amikor művészi befogadásra, illetve alkotásra készíteném őket. Ne csak arra használjuk orvosainkat, hogy éjszaka, vasárnap és ünnepnapokon is mindig készenlétben állva dolgozzanak, mert így testünk-lelkünk rejtett zugait bejárva, előbb-utóbb elvesztik táltosi „utazókéességüket”, és szárnyaszegetten a rendelők gályapadjaihoz szögezett rabokká válnak. Legyen végre nyilvánvaló és érezze át az egész társadalom, hogy a gyógyító munkát nem lehet futószalagon végeztetni, ahogy ma dolgozniuk és nem alkotniuk kell. Időnként üljenek le kényelmesen hátradőlve egy koncertteremben. Hallgassanak kitűnő előadók által keltett zenét. Szóljanak, peregjenek azok a sámándobok, hogy közléseit a táltos is befogadhassa. Nézzenek meg egy szép tárlatot, gyönyörködjenek a templomok, múzeumok kincseiben, az építészet gyöngyszemeiben.

Fölfedeztetném bennük, hogy milyen alkotó tevékenység iránt van érzékük, és havonta lehetővé tenném, hogy szabadjára engedjék fantáziájukat. Megmutathassák mindazt, amit sámánként, a szakma gyakorlása közben kaptak, csak mélyen lerakódott a

sok hordalék, a fölösleges adminisztráció és egyéb ésszerűtlen tevékenység súlya alatt, amelyet rájuk raktunk. Hagyjuk őket újra táltosokká válni. A társadalom érdeke lenne, hogy felszabadítsuk a bennük feszülő alkotóerőt, és adjunk lehetőséget nekik megmutatni mindazt, amit szorgos hangyaként lelkük mélyén, idő hiányában sokszor öntudatlanul fölhalmoztak. Amikor egy-egy „sámánrévületben” töltött nap után ismét visszatérnek munkahelyükre, már nem gályapadban érzik magukat. A hozzájuk forduló, vagy a rájuk bízott betegek látják, érzik, tapasztalják majd a „táltosnap” hasznát.

Nem egészségügyi reform, gazdasági megújítás, privatizálás és ki tudja még, hogy a mai szlenggé vált szakszótár hány műszavával kifejezett újítás kellene. Csak engedjük őket azzá válni, amire hivatásuk miatt éveket készültek. Ha nem is lett volna elég eltökéltségük, gyakorlatuk közben, a hétköznapok szorgos malmában őrlődik annyit a lélek, hogy a közösség megbízása már nemcsak kenyérkeresetet, hanem mentális és intellektuális táplálékot is fejleszt bennük. Amikor beteg a test és szomorú a lélek, üljük körül őket. Hallgassuk, hogyan pereg a dob. Hagyjuk, hogy a lelkük magtárában összegyűlt lisztből nekünk is sütött, életmentő kenyeret táltosként megtörjék és megosszák velünk.

TRÓNUS

Megkülönböztetett törzsi, világi (mára többnyire polgári), fejedelmi (államfői, királyi), illetve szakrális (főpapi) rangot jelképező ülőbútor. Története és kialakulása visszavezet bennünket a neolitikumba, amikor a Mediterráneumban, majd szerte a világon ott jelent meg, ahol a csiszolt kőkorszak kezdetén létrejöttek a települések. A törzs, a közösség, a helység lakói megválasztották előljárójukat. Már korábban is működhetett például *vének tanácsa*, valamilyen testület, amely igazgatta a népességet, amelyben mindenki egyenrangú volt. A társadalmi fejlődés következtében szükségessé vált, hogy a hatalmi szervezet vezért válasszon maga közül, aki egy személyben felelőssé volt tehető a törzs, csoport tagjaiért, illetve az értük hozott minden döntéséért. Ezt a rangot úgy is igyekeztek megjelölni – vele személyét a többiek közül kiemelni –, hogy valamilyen magaslatra, farönkre ültették. Így legalább egy fejjel kinőtt a többiek közül. Ez volt a *trónus*, amely évezredek múlva többnyire egy támlás-, később támlás- és karosszékké fejlődött, amelyet a közösség kultúrája szerint ékesítettek. Ezzel messziről szembetűnővé, a hatalom jelképévé vált, amely a kivételezett számára csak addig jelentett előnyt, amíg elismerték és belőle hatalmát gyakorolhatta. Ha rossz döntései miatt közössége kárt látott, ellene fordultak és sor kerülhetett vagy a *trónfosztására*, kimagasló ülőhelyéről való letaszítására, vagy akár a megölésére is. A magyar középkorban ilyen kegyetlen kivégző eszközzé vált a fölkelő jobbágyvezér: Dózsa tüzes trónja, amely kínhalálához vezetett.

A kiemelt hely egyszerű ülőalkalmatosságból alakult, „magasult” trónussá. Kezdetben lehetett egy földkupac, néhány összerakott hant vagy kődarab, egy fatuskó is, amelyre ha fölült, magasabban helyezkedett el társainál. Itt, a fánál, kőnél meg kell állnunk. Ez a két anyag volt e célra legjobban fölhasználható. Korábban egyszerű ülőkeként csak pozíciót jeleztek vele; illetve lehetőséget nyújtott, hogy a körülötte ülők jól láthassák. Ahogy a kiemelt személy tekintélye és hatalma nőtt, úgy kezdett díszesebbé és

mind magasabbá válni. Végül a mitológia isteneit is ráültették, illetve kultúránkban az államiság szimbólumaként tisztelték. A keresztény Isten trónusa már a haladók feje fölött, a szemmel láthatatlan mennyben tornyosul.

Akkor is félték tőle vagy megkülönböztették, ha gazdája, például a király nem ült benne. A *szék-trónus* attribútummá, a legfőbb úr jelképévé vált; őt személyesítette meg, hiszen törvényeivel és sugárzó személyiségével láthatatlanul is ott trónolt; szelleme lebegett benne, illetve fölötte. A hatalmi mánia odáig fokozódhatott, hogy IV. Béla királyunk a trónteremből kihordatta és elégettette az összes széket, nehogy jelenlétében bárki is leülhessen. A „trónoláshoz” egyedül magának követelt jogot.

A matriarkátusban a törzs anyját illette meg (lásd pl. a trónon ülő *Gorzsai*, illetve *Kökénydombi Vénuszt*). A patriarkátusban a nőt lecserélték, és a közösség atyja, a vezető férfi ült rá. (Lásd pl. a Szegvár-tűzkövesi ún. *Sarlós Istent*. Vállára téve újabb attribútum: a *sarló*, vagyis a fegyverként védelmező, vagy halált osztó, szerszámként az arató és kenyéradó szerepköre is megjelent.) Ezt követően nő csak öröklődéssel, és akkor ülhetett elhalt apja, királya trónusára, ha annak más férfi leszármazottja, fia, testvére, oldalági rokona nem maradt, vagy még kiskorú volt. A férj jogosulatlanak számított a trónt elfoglalni csak azért, mert felesége a királynő volt. (Az a hálószoza titka maradt, hogy az ágyban ki volt az „úr”, és e két alkalmatosságot, ti. az ülő- és fekvőbútort hatalomföltésből nem illett összekeverni!, de ezt ritkán tartották be.)

Az emberiség történelme során a trónusoknak rendkívül széles választéka és fajtája alakult ki. Legrangosabbnak számított a *papkirályé*, amely egyszerre képviselte mind az égi, mind a földi hatalmat, különösen, ha birtokosát életében még istenné is emelték, mint az egyiptomi fáraót. Tutanhamon sírjában két trónust is találtak. Egyiket szakrális célra használta, amikor istenként, illetve Rá legfőbb papjaként trónolt, másikat a világi hatalom gyakorlására, midőn népét kormányzó fáraóként ült bele.

A *szószék* a papnak az a trónusa, ahonnan az ígét hirdeti; a hívek és Isten között a kapcsolatot megteremti. Amikor a pap a *gyóntatószékbe* ül, a nyáj egy juha és Isten között vállalja a közvetítő szerepet, de ez intim, egyszemélyes kapcsolatként nem kerül nyilvánosságra.

A királyok tábori hordszéke különösen háborúk során vált fontossá. A nehéz, esetleg a trónterembe beépített, illetve bemélyítve, annak falából kivájt, vagy az előre ugróan kifaragott trónus mozdíthatatlan volt. (Pl. az ókori krétai trónteremben.) Csata közben a vezérnek látnia kellett seregét és annak őt, hogy egymást bátorítsák. Ezért az *összecsukható*, vagy könnyű *tábori hordszékét* utána vitték, amely az állami, egyházi trónusát jelképezte, azok hatalmi jelképét helyettesítette.

A parasztgazda trónusa a *gondolkodószék*. Ennek két típusát ismerjük. A kezdetleges, házilag barkácsolt, ún. *lécváz* *gondolkodószék* archaikus típus volt; legfőljebb belefáragott, vésett vagy fűrészelt írásjelekkel, mintákkal látták el. Ennek egyik magyar előzménye a Szeged-alsóvárosi ferences rendi templomban őrzött, középkori inkvizíciós rendfőnököknek, Marchiai Jakabnak máig megmaradt lécváz trónusa. A török hódoltság utáni időktől a módos jobbágy, illetve fölszabadulásuk után a parasztgazdák asztalosokkal készítették *gondolkodószéküket*. Gazdag faragással és ráfestett virágokkal, illetve különböző motívumokkal (madár, ún. *olasz kancsó* stb.) díszítették. A rangos *gondolkodószékéről* a készítés évszáma és főleg gazdájának neve, monogramja sem hiányozhatott.

Ebbe az ülőbútorba a gazdán, a *nagycsalád* atyján kívül senki más, főleg nők, gyerekek, idegenek nem ülhetek; akár a király trónusát, ezt is tiszteletben kellett tartani. Ebből a székből az atyát nem lehetett letaszítani. Legidősebb vagyontudó és családfőként a nagy családot tovább életető fia csak akkor örökölhette, ha apját eltemették.

Ezeknek a *parasztrónusoknak* az volt az érdekessége, hogy láthatatlanul mégis a család anyja, a legidősebb, legnagyobb tiszteletben lévő, még élő matróna szelleme lebegett fölötté; akkor is, ha történetesen férje, azaz ura és parancsolója ült benne. Bár kifelé a családi hatalmat a férfi gyakorolta, de a családot a „házközösség anyja” szülte, nevelte, gondozta, tartotta össze. Őt általában mindig jobban szerették, mint az apát, aki egy kézben tartotta az egész vagyont és azt halála után lehetett megosztani. Az asszony érzelmileg, a jósága és az ezt érzékelhető, meleget árasztó lelke miatt vált a parasztrónus igazi, kimondatlan urává, még akkor is, ha életében sohasem ült benne, mert férje után legidősebb fia vette át a szobában.

Ahhoz, hogy egy ülőhelyből, székből trónus legyen, szükséges, hogy értékes anyagában, küllemében, megjelenésében, díszítettségében magában hordozza a hatalom jelképét. Lehetőleg gazdájának arcképét – Tutanhamont világi trónusán feleségével párosan ábrázolták –, vagy a képet helyettesítő név jeleit – Egyiptomban a *kartusát* –, azaz tulajdonosának keretbe foglalt, ráírt személynevét. Fontos, hogy e szék váljon a hatalmat elismerők részéről szentesített és elfogadott ülőbútorrá. Az egyház vagy állam és a kiváltságos úr jelképévé, amelyet minden alattvaló tisztelettel elfogad és betart. Legyen ez önmagában véve akkora hatalom, hogy gazdája nélkül is mindazt a kiváltságot sugallja, amit akkor ér, ha tulajdonosa benne ül.

Különleges helyet tölt be a *szülőszék*, mint trónus. Benne ülhet a férj, ölébe fogva vajúdo feleségét, vagy csak a szülő nő, akinek méhéből bimbóból virággá nyílván most lát napvilágot kilenc hónap óta hordozott gyermeke. Ebben a „trónusban” akár hányan ülnek, benne az Élet születik újjá, ezért e bútor darab értéke számomra a legmagasztosabb.

Mi mindannyian „úrnak” érezhetjük magunkat, amikor arra a székre ülünk, amelyre „a király is gyalog jár”, legyen az deszkából eszékábt *árnyékszék*, vagy aranyozott fedelű, vízöblítéses porcelánkagyló. Ismert volt a *betegszék*, amelyet egyszerű támlás-karosszék ülőlapján kerek kivágással, alá edény elhelyezésével készítettek. Ezen az unt öreg napszámra „eltrónolhatott”, míg produktuma megszületett. Amíg az üritkezés helyén ülünk, magunk urai, királyai vagyunk, és – micsoda megnyugtató különbség Ófelsége feszültségekkel teli *országtrónlásával* szemben –, hogy a mi szerényebb kucorgásunkat általában megkönnyebbüléssel fejezzük be.

TÚZ

A tűz eredete némely csillagász szerint az ősrobbanásig vezethető vissza. Semmiből nem lesz semmi. Léteznie kellett a láthatatlan ősenergiának, amely önmagából megteremtette a táguló vagy pulzáló anyagi világot. Az univerzum a pillanat töredéke alatt, vagyis forradalmi úton jött létre. A robbanás tüsszel jár együtt, a létezés tehát lángok között keletkezett. Olyan történés lehetett ez, mint a mitológiai Főnix madár születése. Valószínűsítik, hogy ezt a lényt a százmillió éve kifejlődött flamingóról alkotta

meg az emberi képzelet. A trópusi sós mocsarakban, ahol elsősorban költ, fölforrósodik a levegő, és délibábként rezeg, mintha lángnyelvek csapkodnának fészke körül. Innen bújik ki a tojánhéját levetett fióka. Amikor a mondabeli Főnix megöregszik, magát fölgyújtva elégeti, majd hamvaiból megfiatalodva ismét életre kel. A történetben az univerzum sorsát látjuk, amely összeroskadása, megsemmisülése után hamvaiból robbanással indítja el az újabb világot. Ez a működő természet csodája. Hasonlatos ahhoz, amikor az erdő leég, a növényzet megújul, és a hamu alól új fák nőnek. A tarlótüzet utóbb az ember már szándékosan, maga szítja föl, ezért több kárt okoz, mint hasznot. Kisebb állatok és rovarok ezrei kegyetlen kínhalállal semmisülnek meg benne.

A tűz kultúráktól függően, a négy vagy ennél több őselem között, mint *heves* természetű *erő* szerepel. Minden anyagnak része a *phlogiston*, amely nélkül a tűz nem tudna égni, állította Stahl. Lavoisier viszont úgy tartotta, hogy az égés nem más, mint *egyesülés*. Ma már ismert, hogy oxigénnel történő heves *oxidáció*. A legenda szerint Prometheus jól tudta, micsoda érték a tűz. Ezért ezt az isteni kincset az emberek számára az égből lopta el, amiért büntetésként örökké sziklához láncolva, máját sas marcangolja. A tűz nem ember, de „személyiséggel” rendelkező lény. Róla – a legtöbb nép hiedelme szerint – gondoskodni kell: fönntartani és táplálni. Míg ég néhány falat ételt adnak neki. Elhamvadása után oltalmazó hamuval takarják le.

Az bizonyos, a tűz emberré válásunk egyik fontos segítője volt. Maga is emberszabásúvá vált, és a lángok közül egy női szem tekint ránk, hol hunyorítva, hol tágra nyílván. Szüntelenül figyel, hogy pillantásával mikor égessen meg bennünket. Ezt a „nőt” mégis megerősakoltuk. Állatőseink féltek tőle, ezért ösztönösen minket is riaszt, de megszoktuk és szolgálatunkba kényszerítettük. Úgy perzsel bennünket, akár a szerelem, és bármelyik formában éget, nincs belőle gyógyulás. Egy lángoló ággal még a legvadabb ragadozót is távol tudjuk tartani. Ezzel biztonságot teremtettünk magunknak az erdőben, a barlangban és a szavannán. A tűz támadó és védekező fegyverünké vált. A puszkapor, és a gyúlékony anyagok fölfedezése, illetve gyártása óta a legtöbb ellenségünket gyilkos eszközeinkkel *tűzharcban* semmisítjük meg. A robbanómotorokban hajtóerőként működik, amely máig nélkülözhetetlen.

A tűzzel minden élőlényt kínozni lehet. Ezt az élővilág csúcsára jutva nagy hévvel gyakoroljuk. Talán a láng okozza a legnagyobb kínokat, és amikor nyelve pengeként a testbe hasít, a szerencsétlen áldozat még azt is bevallja, amit nem követett el. A megkötözött ember talpa alatt lassú tüzet lehet gyújtani, teste körül emésztő máglyát lobbantani, tüzes fogóval húsát szaggatni, égő karóba húzni, hátára, mellére, combjára gyantát, puszkaport, ként szórva meggyújtani, forró szurokba mártva, majd tollba hempergetve – manapság benzinnel leöntve – lángra lobbantani, hogy égő fáklyaként, esztét vesztve és üvöltözve szaladgáljon. Ilyenkor a láng vörös szeme elégedetten kacsint. A *tüzesvas-próba* vagy, ahogy a középkorban hivatalosan nevezték, a *judicium ferri candentis* titkolva, de máig föltalálható a kínzások között. A 17. században Lancre francia jogtudós bíró egy nap alatt negyven embert égettetett meg. Ehhez képest „csak” látványos „tűzijáték” volt az 1728-as szegedi boszorkányégetés, ahol egyetlen este 13 máglyát gyújtottak.

A láng megpuhította, füstje tartósította a fejlődésünkhöz nélkülözhetetlen állati fehérjét. A tűz megkönnyítette és minőségileg fejlesztette a munkát, amely szintén a kiteljesedésünket segítette. Vele fémet nyertünk és alakítottunk, vízálló agyagedényt

készítettünk, építményeinkhez téglát égettünk.

A *házi tűzhely* a családot jelképezte. Még a 18. században, a Károlyiak földesúri törvényszéke előtt is a gazda úgy sorolta föl vagyonát, hogy van háza, földje és „házi tüze”, amely alatt a lángokat fönntartó családtagokat értette. A házi tűzhelynek szelleme van, amely az *ősanyával* azonosítható, a matróna pedig az *uterusszal*, amelyből valamennyien születünk. Róheim Géza írta, hogy „[...]»A tűznek nem szabad kialudni«, mert a látható láng csak szimbóluma annak a másik hevületnek, amely az emberben magában ég és amely nélkül a család valóban kihalna.”

Nem véletlen, hogy vallás alakult ki, amely a *tűzimádókat* fogja össze. Ők a lángokat istenként éltetik, a világ urának tartják, akitől az ember függ. A zsidó-keresztény vallás Szent Írása szerint Isten mindig valamilyen energia formájában jelenik meg. Ez lehet maga a láng, mint Mózes előtt az égő csipkebokor, füst, mint az Egyiptomból menekülőket vezető füstoszlop, és a zsinagógákban, templomokban ma is jelen lévő örökmécs, amely a fényt, Isten múlhatatlan világosságát és a neki szánt, fogyhatatlan áldozatunkat tükrözi.

A tűz áttételesen a nap energiáját közvetíti. Ha szénhidrogéneket, kőszenet vagy fát égetünk, benne a nap korábbi energiáját szabadítjuk föl, amelyet az élőlények asszimilációval a tápláléklánc valamelyik szintjén korábban gyűjtöttek magukba. A lángoknak nemcsak hő-, hanem fényenergiájuk is van. A gyönyörű barlangrajzok úgy készülhettek, hogy égő ágak fénye mellett, az elhamvadt fa szenével, földfestékekkel, szerves anyagokkal (vér, nyál) és vízzel vegyítve a kőfalra, illetve a mennyezetre vitték babonás rituáléikat, vadászjeleneteiket. Korábban a világító tornyokban is tűz égett. A villanylámpa szála hőt és fényt termelve izzik. Sötétben a kulcslyukat, az elgurult pénzérmét meggyújtott gyufa, öngyújtó, vagy zseblámpa fénye mellett keressük meg.

A tűz sajátos energia, amely átalakít, alkot vagy pusztít. Tűz keletkezhet az elektromos feszültség során kicsapó szikrából, vagy gyújtó villám hatására. Az emberben is van tűz, amely nem élő láng, hanem energia formájában ismert. Ez a „biológiai láng” szükséges ahhoz, hogy fenn maradjunk, táplálékunkat elégezzük, testünk hőmérsékletét megtarthassuk, sejtjeinket, szöveteinket működtetni tudjuk. A fajfenntartás ősi ösztönét néhány gerinces állatnál *tűzelésnek* nevezik, amelyet az ember humanizált, és szerelmi vágyként, libidóként ismerjük. Ennek az energiának köszönhetjük azt a belső meleget, majd hevítő tüzet, a szerelem szülte vágyat, amely a végső célt, a nemzést, vele a géncserét létrehozza.

A tűz mindig szomjas. Párja a víz, amely nem ellensége, hanem kiegészítője. A tűz, mint uterusz tehát nedves. Amikor a nő szül, megindul a magzatvíz, majd a toló energiával testhőmérséklete fiziológiai, és nem kóros mértékben emelkedhet. Róheim írta: „[...]»A víz és tűz együtt pszichoanalitikus tapasztalat szerint az urethralis inger tipikus szimbóluma [...]» A tűzoltó az egyén és a társadalom számára hasznos munkát végez, megfékezi a romboló lángokat. Ugyanakkor „gyilkos” is, mert tűz-ősanyánkat nem eteti, nem itatja, hamuval sem óvja, hanem elpusztítja.

Az ember a tüzet rombolásra is fölhasználja. A kártékony robbantás, a „csóvavetés”, a gyújtogatás magatartásunk egy részét képezi. A piromániás tűzélvezet és a lángokkal való játszozás között olykor keskeny a határ. Nincs olyan nagy állami ünnep, amelyen ne rendeznénk egy látványos, jó „kis” tűzijátékot. Az bizonyos, hajlamosak vagyunk fát égetni, ha kell eleven állatot vagy embert tűzbe dobni, fölgyújtani.

A holttest elhamvasztása során az európai jellegű kultúrákban a bomló, járványveszélyes kadáver megsemmisítése a fő cél, másodlagos a hamvak kis felületet igénylő, vagy szétszórással történő végleges elhelyezése. Az iszlámot kivéve, a kelet-ázsiai vallási kultuszok esetében viszont a hamvasztással nem a bomló testtől való szabadulást tekintik elsődlegesnek, bár ez sem elhanyagolható. Hitük szerint a tűz nem pusztít, ellenkezőleg: fölszabadít. Lehetővé teszi a lélek kijutását a börtönszerű porhüvelyből, a földi kötöttségektől való megválást. Amikor Indiában halott férjét követve, hűséges felesége a máglyára föllépett és elevenen égett el, borzalmas tűzhalálát a túlvilágon az urával való találkozás, illetve egyesülés reményében vállalta.

A tűz biztosította hőenergia és a lángok lobogásából adódó káprázatos játék égeti ki, színezi meg az ipari kerámiát, a különböző használati és díszedényeket, a művészi tűzzománcot. A kínaiak által föltalált tűzijátékba még a kulturált ember is gyönyörködik.

A babilóniai orvoslásban a nap és a tűz az emberi szervezetben lévő, betegséget okozó rossz szellemek kiűzésére szolgált. Többek között ilyen ráolvasó szövegek maradtak fenn: „*Felemelem a magasba a fáklyát; meggyújtom a rossz szellemek képmását és minden rosszat elégetek, ami az embert megszállja[...]*” Hagyma levelét egyenként lefosztva, illetve gyapjút tépve és lángok közé szórva, ezt hajtogatták: „*Miként ez a hagyma [vagy gyapjú] lehántódik és a tűzben elég, úgy égjen el ez a betegség.*” Az ember rontásra is fölhasználta a tüzet. Akit el akart veszejteni, annak viaszból kiformálta a mását, vagy hozzá hasonló babát, bábut készített. A viaszfigurát láng fölött elolvasztotta, a babákat tűkkel átszurkálta, majd tűzbe dobta, hogy haragosai úgy semmisüljenek meg, ahogy e képmások.

A tűz és hőenergiája máig fontos szerepet játszik a gyógyításban és az egészség megtartásában. Amikor környezetünkben a külső hőmérséklet olyan mértékben csökken, hogy veszélyeztetni testünk *hőállandóságát*, egészségünk megőrzését, tüzet gyújtunk, és közelébe húzódunk. Korunkban elsősorban melegvizes központi fűtést alkalmazunk, elektromos vagy gázkályhát, valamilyen hőleadó eszközt kapcsolunk be, hogy ne fázzunk.

Kezdetben a nehezen gyógyuló sebeket parázsló ággal, később tüzes vassal kiégették. Szumowski Ulászló professzor, a krakkói egyetem orvostörténésze 1939-ben ezt írta: „*A harctéren oldalvást kis kályhák állottak és ezekben izzították a sebek kiégetésére szolgáló égetővasat. [...]a vérzést is tüzes vassal csillapították.*” A *moxa* eredeti jelentése *égetővas*, illetve bőrkégetésre használt *kúp*. Ez a *pörkölés* mongol eredetű gyógy mód. A testre jól égő anyagokból, például olajjal átítatott gyapotból kis golyókat, kénből kúpokot helyeznek – nagy természetű emberre egyszerre akár ötvenet is – és ezeket a bőrén elégetik. A kínaiak ezt a természetes gyógy módot is továbbfejlesztették és humanizálták. Ma nem a bőr kiégetése a cél – sőt ez tilos –, hanem a moxában lévő hőenergia átadása. A módszert úgy kell elvégezni, hogy a moxa helyén a bőr átmenetileg élénk vörössé változzon, „kipiruljon”, akár a fizikai, vagy lelki hatás következtében az arcunk szokott, de ne maradjanak rajta égési helyek.

Lőfegyvert először állítólag 1346-ban, a Crécy melletti ütközetben használtak. A lőtt sebekbe gyógyulásuk érdekében forró olajt öntöttek, amely kivédte ugyan a fertőzést, de további súlyos *szövetnekrózist* és iszonyatos fájdalmat okozott. Erre a lipcsei Paré jött rá, és többé nem alkalmazta. A lőtt sebekben kialakuló fertőzést *Szent Antal-tűznek* nevezték, ahogy az *anyarozstól* származó gombás eredetű ételmérgezést is.

A mai műtételnél vérszégtőlként a kis ereket elégető elektromos *koagulatort*

használnak. A 20. század közepéig nem egy beavatkozási eszközt – *Pirquet-lándzsát*, szikét, szemhéjkanalat, fém *nyelvlapocot*, fecskendő, oltótűt, katétert stb. – még borszesz láng fölött „sterilizáltak”, illetve edényben fedő alatt kifőztek, különösen tábori körülmények között.

A szauna szintén ősi gyógymód, amelyhez kultusz társul. Itt kell megjegyezni, hogy az emberek jelentős részénél máig az a legteljesebb kezelés, amelynek részeként van valamilyen *mágikus ráhatás*, amely mozgósítja benne a bizalmat a beavatkozó személy és alkalmazott gyógymódja iránt. Ezáltal *hitet ad* neki, hogy hatékonyan segítenek rajta. A szaunával egyfajta „ördögűzést”, ha úgy tetszik, a betegség kikergetését, vagy megelőző intézkedésként a test és lélek fölkészítését végzik az egészség megtartására, illetve befogadására. Ehhez járul hozzá a zárt térségben pattogó tűz, a lángok közvetlen jelenléte, amely e titokzatos elemnek, mint személyiségnek a közreműködését biztosítja. Csak sajnálni lehet, hogy a korszerű szaunázás lemondott erről. Az elektromos szauna-kályhák részben érik el ezt a hatásukat. A hőenergiát viszont mindkét esetben a fölforrósodott kövek veszik át. Itt lép be az újabb őselem, a víz hatékonysága és kölcsönössége, amely csökkenti a tűz szárító hatását, és a keletkező gőzzel együtt fölpuhítja a testet a negatív erők távozásához, kinyitja a légjáratokat a „pozitív energiák” beáramlásához. Így válik az egész ember „uterusszá”, amely forró és nedves körülmények között befogad, illetve szül.

A középkori *alkímia* tüze nemcsak az „aranycsinálást” szolgálta, hanem sok gyógyszer és kozmetikum előállítását is segítette. A hódítani akaró nők karjukat láng fölött húzták át, hogy a nem kívánt fekete szőrzettől fájdalommentes lepörzsöléssel megszabaduljanak. Elhamvasztott fa, illetve arra alkalmas növények kormából zsírral, olajjal keverve testfestéket, bőrtust készíthetünk, amellyel színezní és tetoválni lehet. Tüzes vassal a bőrbe maradandó jeleket égetnek, amelyeket pl. az ó- és középkorban a bűnözők, rabszolgák megkülönböztetésére használtak; az állatoknál a máig használatos *billogzás* a *tulajdonjegyet* nevesítette meg. A fertőző betegségek, elsősorban a nagy járványok ellen még a 19. század második felében is *boróka* égetésével füstöltek.

A természetgyógyászatban ismert a *gyertyázás*. Jelenleg a legtöbb gyógynövény boltban árulják. Fehér vászoncsíkba olvadt méhviaszt itatnak és fölfelé keskenyedő gyertyaformára föltekerik. Arra a testrészre helyezik, amely beteg, vagy ahonnan az ártalmat a gyertyalánggal ki akarják szívni. Meggyújtják. Jön a „varázslás”, és a test fölött kezükkel a „rossz energiát” a láng felé, a kellemes, aromás mézillatot pedig a páciens orra alá terelik. Amíg e parányi tűz nem talál bajt, állítólag mozdulatlan, a kanóc nyugodtan ég. Midőn az ártalmat szívja ki, sercegve imbolyogni kezd.

Az bizonyos, hogy tűz nélkül még a korszerű ember élete is elképzelhetetlen.

TY

TYÚK

A repülőszarkányok 70-80 millió évvel ezelőtt alakultak ki. A tyúkok már az eocénkor óta ismertek. A jelenkori tyúkok elődjeinek két származási elképzelése ismert. Az egyik szerint a maláj, indiai eredetű *bankivatyúkot* háziasították. Ennek Indiában még ma is vadon élő őse található. A másik fölfogás szerint a jávai és térségének másik két alfaját képező vadtyúkok kereszteződéséből tenyésztették ki a háziasított mai tyúkokat.

A tyúknál jellemzően nagy az *ivari dimorfizmus*, a *kétalakúság*, küllemi különbség, mintha nem is ugyanahhoz a fajhoz tartoznának. Eredeti alkatukat vizsgálva, a tojó kisebb, színtelenebb, leszegett fejjel kapirgál, míg a kakas nagyobb testtömegű, színesebb, délcegen jár, fején széles, cakkos tarajt, állán fityegő bőrképletet, a vörös színű *szakkot* hordja, csüdjén sarkantyút visel, farktollai sarló alakban visszakunkorodnak és többnyire szintjátársóak.

A tojó jó kotló. Szorgalmas és védelmező anyaként terelgeti, eteti, gondozza, veszély esetén, viharban, hidegben szárnya alá gyűjti kicsinyeit. Az önfeláldozás jelképe, ahogy testével védelmezi családját. A kiscsibék ki is használják. Amikor leül fölgráznak a hátára, szárnya, tollazata alá bújnak, eleszik előle az ennivalót. Ennek ellenére anyjuk azonnal kotyogva hívójelet ad, ha finom falatra akad és megosztja velük. Az ősmagyar mitológiában még csillagképet is neveztek el róla: Fiastyúk (Pleiades). A tyúkféle könnyen háziasítható, jól tenyésztethető. Mára több száz fajtajellegű tyúkot tenyésztettek ki. Egyiket húsáért, másikat tojáshozamáért, harmadikat tolláért, negyediket dísznek, sokadikat harci kakasnak stb.

A tyúknak a nép nemcsak az előnyös tulajdonságait látta meg. Termetéhez képest kicsi a koponyája, kevés velővel rendelkezik, akár a sauruszoknál volt. Ezért a tyúkot eleve butának tartják.

Az ostoba, együgyű nőre gyakran rámondják, hogy „buta tyúk”. A tyúk „nemi erkölcsét” megvetik, hiszen kakasa gyakran tojózza és a legtöbb tojó nem sokat fut előle. Innen van az is, hogy a nők egy részét a szleng „tyúknak” nevezi. A rossz nők nem sokat teketóriáznak a férfi nemi vágyát illetően, hanem szelíden meglapulnak neki. Mások a találka során, amikor nemi cselekményre kerül sor, úgy vannak, hogy „– futok már előtte egy kört, nehogy a csábító kurvának nézzen.”

A tyúk hímje, a kakas totem- és jelképállat. Legismertebb az Újszövetségből „Szent Péter kakasa”, amelyik hajnaltájt kukorékolt, mielőtt a tanítvány Jézust háromszor megtagadta. Való igaz, a kakas minden reggel hangos kukorékolással köszönti a Nap fölkelését. Ebből az időmérését és az éberségét, mint követendő ideált emelték példaként, illetve Krisztus szenvedésének egyik szimbólumává. A reformátusok kiemelt jelképállatává vált. Gyakran látjuk templomok toronycsúcsán. Itt bűnbánatra szólít és a szertartásra, imára hívogat.

Az Ószövetség a kakast az Istentől szerzett értelem fényével hozta kapcsolatba. Elvont képzet szerint a lét kezdetét jelző Napnak, illetve a születő szellemi fénynek, azaz a föltámadásnak a szimbóluma. Az iszlámhívók a fehér kakast, mint a „Próféta madarát” tartják számon.

A kakast a gallok, vagyis a franciák címerállatként tisztelik. A *gallkakas* a hím

madár harciasságát tükrözi, akár a franciák hazaszeretetében megnyilvánuló erőszakos föllépést. Kakasuk csúfolása minden patrióta franciát sért. Másik elképzelés szerint a gallkakas a középkori eredetű *ideálszimbolika* mai megjelenítése.

Hódmezővásárhelyen a baromfi ólak jelképe is a kakas. A kútvölgyi tanyavilágban fényképeztem olyan meszelt, fehér ólfalat, amelyre gazdasszonya szembenálló, fekete kakasokat festett, piros szakkal és taréjjal.

A kakas valóban harcias. Küzd a territóriumáért, benne tyúkjaiért. Ha másik kakas tűnik föl, azonnal harcba száll vele. Megmutatja, hogy azon a szemétdombon, amelyiken ő kapirgál, ki az úr és elúzi az idegent. Gyakran agyon is veri a nálánál gyöngébb hódítót. Egy-egy baromfiudvarban egyetlen kakashoz akár 8-12 tyúk is tartozhat, és ezeket mind képes megtermékenyíteni. Tyúkjaival odaadó. Hangos kárálással hívja őket, ha a talált élelmet meg akarja velük osztani. A tyúkkal közös termékük a tojás szintén a föltámadás jelképe, hiszen a látszólag holt anyagból világra kel az élő csirke, ahogy magból növekedik a búza. A kakast korábban gyakran kiherélték, szemét bevarrták. Belőle megszelídült, kiváló költő és csibenevelő *kappan* vált. Amikor jókorára hízott, és befejezte „álmányai” szerepét, elfogyasztották.

Harciasságát kihasználva, a lelkiismeretlen, nem éppen állatbarát emberek a kakast viadalok rendezésére, és a győztesre való pénzfogadásokra használják föl. *A kakasviadal* Délkelet-Ázsiából terjedt el az egész Földön, de ezen a térségen kívül leginkább még a heves vérű latinoknál, Közép- és Dél-Amerikában, különösen Mexikóban ismert. Erre a célra a kiválogatott, harcias egyedeket külön tenyésztik, amelyeket ingerelnek, stresszhelyzetben nevelnek. Viadal előtt sarkantyúikhoz éles acélpengéket kötnek. Szárnyával nagyot üt, lábának erős rúgása van, így a kés könnyen fölhasíthatja az ellenfél begyét, mellét.

A kakasnak nemcsak előnyös oldalai vannak. A keresztény szimbolikában erőszakossága és nemi mohósága miatt negatív jelképpé is vált. Házak tornyain, várak, kastélyok ormain gyakran föltűnik a bádogból készült, a szél irányába mozgó kakas figurája. Róla mintázták az elvét gyakran változtató embert, akire máig azt mondják, hogy „úgy forog, akár a *szélkakas*”. Amikor az épületben tűz keletkezik, és a lángok fölhágnak a tetőre, a pusztító elem lobogására a nép azt mondja, hogy „fölszállt rá a vörös kakas”.

Farktolla élénk színekben ragyog, hosszú és ívesen hajlott, mozgatásra szépen rezeg. Fejdíszként, hajukba dugva, mint a „lélekvezető” madarat megtestesítő testrészt használták a sámánok, akik e világról az al- és fölvilág között tettek „utazásokat”. Az ördög attribútumaként is ismert. Tollat szúrtak kalapjuk mellé a csendőrök, akiket a nép „kakastollasoknak” nevezett és grombaságukért félt tőlük.

A férfi hímveszőjét gyakran nevezi „kakasának”. Merevedéskor kijelenti, hogy „– gangosan áll már a kakasom” – akár tyúkjai között a kakas a szemétdomb tetején. Amikor udvarol, a nőt kerülgeti: *kokatíroz*. A kakas nemi potenciájáról legendák születtek. A megfigyelés szerint naponta sok tyúkkal, többször is tojózik. A hevülékeny, kielégíthetetlen, mindig nemi cselekvésre kész férfit „jó kakasnak” nevezik. A löfegyver elsütő billentyűje, a ravasz „kakas” néven is szerepel.

A kakast, mint a föltámadás szimbólumát ismerték. Ezért és ébersége, őrző szerepe miatt, a ház építése során az alapba, a fal, a házi tűzhely és a küszöb alá, nyakát kitekerve, lyukas aljú edénybe, áldozatként helyezték el. (Ilyen hódmezővásárhelyi áldozatról magam is beszámoltam a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum egyik évkönyvében. A

tojásról már fentebb szoltam. Az említett tanulmányomban épületekbe befalazott *tojásáldozatokról*, illetve ezeket helyettesítő, a ház külső oromzatán stukkódíszként megjelenő tojásábrázolásról is írtam.)

A kakast és a tojást a népművészet az ábrázolás, díszítés során számtalan helyen, a legkülönbözőbb formákban és tárgyakon, változatos technikával alkalmazta. Megtaláljuk sőtartón, lőporszarun bekarcolva, botra, bútorra, különféle tokokra bevésve. Ismertek a hímzéseken, mint egész alakos kakas, és mint taréj-motívumok stb. Magát a tojást szintén díszítik. Bekarcolt, festett díszítésű tojások több ezer éves sírleletekből is ismertek. Azóta áttörik, csipkézik, megpatkolják, maratják stb. A tojás az élet megtestesítője, hiszen kocsonyás tartalmából néhány hetes keltetés után élő csirke bújik ki. A húsvéti tojás Krisztust követően vele rokon fogalommá vált. Az örök élet, a feltámadás szimbóluma.

A házasított tyúkfélék húsa sütvé, főzvé kiváló eledel. Az ember sokféleképpen elkészíti és fogyasztja. A magyar parasztízlésnek kiválóan megfelel. Leggyakrabban fogyasztják a tyúkból főtt húslevest csigatésztával, a kakaspaprikást, és a sült mellet, combot. Mindegyik ünnepi ételnek számít.

U

UNIVERZUM

Isten, mint a magára eszmélt, egyedül való „ősenergia” létrehozta magából a fizikai értelemben vett anyagi világot, amelyhez energiák és részecskék éppen úgy tartoznak, mint ezek „anti” megfelelői. Keleti bölcselek a *Jin* és *Jang* összetartozását, illetve e két létező tartomány föloldhatatlanságát egyszerűsítették le benne. Ahogy a fényhez a sötétség, a Naphoz a Hold, az erőhöz a gyöngesség, az élethez a halál stb; mindenhez kiegészítő vagy ellenkező párja tartozik, így áll össze a mindenség is. Mivel az ember elválaszthatatlan része, csillagpora e *metagalaxisnak*, bennünk is ott van a test és a lélek, az egészség és a betegség, a jó és a gonosz stb.

Jelenleg úgy ítéljük meg, hogy az *ősrobbanás* – amellyel az isteni ősenergia önmagából elindította az anyagi világot 12 milliárd (más adatok szerint már 18-20 milliárd) évvel ezelőtt ment végbe. A számítások szerint ez az univerzum 80 milliárd évig működőképes, tehát még „ifjú titán”. Kérdés, a mi metagalaxisunk a sorban hanyadiknak született, és vajon hány követi még? Meddig cserélődik anyag és energia, mikor fogy el, válik valamelyik életképtelenné, hogy a körfolyamat leálljon? Egyáltalán leállhat-e?

Ezek a kérdések fölvetődnek, de nincs rá határozott válaszunk. Minél többet megismerünk az univerzum működéséből, annál több a talány, és érzékelnünk tudjuk, hogy az emberi elme jelenlegi fejlettségi szintjén képtelen arra, hogy a világmindenség működését megértse. Az *asztrofizikában* és matematikában nincs egyetlen olyan általános föloldó képlet, amelynek megfejtésével minden kiderülne. Világos meghatározást még a gravitációra sem tudunk adni. Kiderült, hogy a fénynél is van gyorsabb erő.

Az *asztrofizika* magában hurcolja az ideológiai elkötelezettséget; ezt a nyugót, amelyet súlyos koloncként maga az ember rakott önmagára, hogy minden lépésénél visszahúzza. Így legalább annyi hiteles tudós létezik, aki úgy véli, hogy „az anyagi világ sohasem keletkezett, hanem mindig létezett”, mint amennyi azok száma, akik az *ősrobbanás* elméletét elfogadva, az univerzum születését – tudjuk, ami egyszer megszületett, annak előbb-utóbb pusztulnia is kell – és majdani halálát hirdetik. Mindekét fölfogás hit kérdése, és nem bizonyítható. Egyik sem alapszik megdönthetetlen természettudományos tényeken. Ettől elszomorodik az ember. Kiderül, hogy az univerzum megítélésében hiába lépünk mérföldköveket, szinte egyhelyben topogunk.

Magam azt vallom, hogy minél többet megismerünk a természet világából, a fizika törvényeiből, annál közelebb kerülünk az *univerzális megoldó képlethez*, és az általa nyújtott felelethez, bár a tökéletes egyenletet sohasem ismerjük meg. Úgy tetszik, ez az energiaként is létező anyagi világ maga Isten, mert Őt csak önmaga szabályozhatja. Isten titkait pedig az ember sohasem tudja megfejteni, mert mire elérne odáig, hogy Alkotóját trónjától megfossa, vagy kétkedés nélkül elismerje Teremtőnek, fajunk a természetes előregedés során kihal. Ezen nem segít a génebézészet, sem valamilyen génmanipuláció, vagy klónozás. Ha az élővilág, pl. az ember gèneiből a fajt továbbéltető egyedeket, közösségeket hoznánk létre, az már nem ember, hanem mesterséges élőlény lenne.

Ebben a kérdésözönben régen nem az Isten léte és szerepe a legfőbb kérdés. Az univerzum származását tekintve, naponta új kutatási eredmények születnek. Leginkább föloldhatatlan magának az embernek a jelenléte. Hogyan kerül ide ez a humánus jellegű,

pozitív szocializációja során együttműködésre ugyan hajlamos, ámde önmagát és környezetét, vagyis az egész körülötte alkotott világot pusztító, agresszív lény? Ha nincs Isten, akkor éppen az a természet, amelyik levág magáról minden vadhajtást, és fajunknál különbeket pusztított már ki az utolsó egyedig, miért hozta létre önmaga fúriáját? Ha pedig bennünket Isten teremtett, mi végre tartozunk univerzumába? Több baj van velünk, mint egész világrendszerekkel.

Bármilyen parányi és múlandó lények vagyunk, a 20. században elindultunk a naprendszer, és ki tudja, hogy a következő századokban a világűr melyik részének „meghódítására”. Ettől kezdve nem lehet rólunk megfélemleni, bennünket észre nem venni. Lehet, vannak nálunk fejlettebb civilizációk, bár egyre fejlődő, a világmindenséget kutató technikánk eddig legfőljebb föltételezte, de ezt nem tudta megnyugtatóan igazolni. Még egyetlen űrlény sem adott magáról hitelt érdemlő életjelt. Nem szállt le tengerek felszínén, hegyek csúcán, vagy nagyvárosok főterein, kilépve járművükből és fölkiáltva: „– Itt vagyok!”

A mindenség tőlünk lett *emberarcú*, ahogy a kozmoszal foglalkozó filozófusok elnevezték. Csillagorból születünk, és minden részecskénk visszatükröződik az égitestekben, távoli galaxisokban, ismeretlen naprendszerekben, mert Isten belőlük gyúrt össze, és lélekenergiájával teremtett emberré. Ha közülünk egy meghal, ismét csillagporrá változik. A mi arcunk égitestként fénylik a mindenségben, és ha valaha eltűnik, velünk pusztul az egész teremtett világ.

A nagy *összerokadáskor* úgy marad félben minden, mint a Csipke Rózsika mesében, amikor az ujját megszurta és álomba szenderült az egész kastély. A konyhában a szakács éppen pofonra lendítette kezét, hogy megbüntesse a haszontalan kis kuktát, de közben elaludt. Nem tudjuk, hány milliárd év telik el addig, amíg a különös, léttelen álomból újra fölébred az univerzum, és a kis kukta megkapja végre kiérdemelt büntetését a lendületében megtört, ütlegelő kartól.

ÚT

Mondják, eleve elrendelés nincs, hiszen mindenki mezítelenül, vérlucokban, kínok között jön a világra. Még meg sem születünk, amikor a nemzés pillanatában már rálépünk az Útra. Nincs egyenlőség, mert van, akit szeretettel vártak, másokat átkozódva szültek. Egyeseket bokor alatt, WC-ben tolnak a világra, majd reklámszatyorba dugnak és egy szemetes kukába rejtenek. Másokat orvos és szülésznő segít a világra. Gondosan kezelik. Drága ruhákba bugyolálva hazaviszik az előre berendezett babaszobába. Út az egyik is, a másik is. Nem nevezném sorsnak, mert azt az ember eszmélése után, és saját akarata szerint maga is alakíthatja, hiszen az is tőlünk függ, hogy melyik úton járunk, amelyikre rásegítettek, vagy amelyikre önként rátértünk?

Aki rossz körülmények között született, annak az út többszörösét és erőfeszítésekkel terhelve kell megtennie ahhoz, hogy elérjen oda, ahová jobb helyzetben lévő társai erőlködés nélkül jutottak, de nem hagyja magát, és ha lihegve, lábát lejárva is, de célba ér. Másoknak minden eshetőségük megvan, hogy céljukat elérjék, az előttük álló utat mégsem képesek megtenni, akár milyen rövid szakasról van szó. Az biztos, hogy bármerre visz is

az utunk, végig kell rajta mennünk. Ha saját akaratunkból megszakítjuk, akkor is továbbvezet, és a végcél ugyanaz: múlandóság után belépünk az örök múlhatatlanságba.

Az út maga az Élet, és az élet a Cél. Az út arra való, hogy célba vezessen. Lao-ce kínai filozófus szerint a követendő emberi út a *tao*, japánul „*micsi*”, „*dó*”. A tao titokzatos természeti erő, amely az aktív, hímnemű *Jang* gyakorlatiasságával szemben a passzív, nőnemű *Jin* elméleti elmélyültségét hordozza, és köztük az összhangot, a *világtörvényt* és szabályt, magát az „Út”-at biztosítja. A tao maga az egyetlen nagy világegyenlet, amelyben a természet összes törvénye benne van. Megoldása is maga a tao.

A taohoz mágikus módszerekkel, elmélyüléssel, nem cselekvéssel, önmagunk föladásával kerülhetünk közelebb. Ezáltal a természettel lényegülhetünk, és így boldogok lehetünk. A tao maga a megismerhetetlen mindenség, amely benne van az atomrészecskében és az egész univerzumban. A tao önmagát hozta létre, vagy öröktől van, mert rajta kívül, nincs más. Lao-cse tanította: „*Az olyan tao, amiről képesek vagyunk beszélni, nem az örök tao; a név, amelyet meg tudunk nevezni, nem az igazi név.*” A mondat úgy hangzik, mintha Szent Ágostont hallanánk: „*Si cepisti, non est Deus.*” – „*Ha megértetted, nem Isten.*”

Az Út tehát – függetlenül a különböző vallási megfogalmazásoktól – maga az Isten. Az Úr a keresztény fölfogás szerint három személy egyesülése. Számunkra az Út elérésében a Szentlélek kap hangsúlyt. A Szentlélek az Isten ősenergiájában van jelen, Aki az út végén kapcsolódik egybe, de útközben is találkozunk vele, hiszen ott van minden kőben, fában, vízben, kiviláglik belőlünk, zarándokokból is, csak meg kell éreznünk a jelenlétét. Ez a Szentlélek-Energia tölti be a létező világot, és kívüle nincs más, mert az Út is benne fejeződik be.

A keresztény embernek a Biblia tanítása szerint maga Jézus mondta, hogy „*Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet, amely rajtam keresztül az Atyához vezet*”. Az Út maga az Élet, a világ Világossága, a kelet-ázsiai ember számára a *szatori*, azaz a megvilágosodás, az élmény, a látás. A belső látásról van szó, amikor homlokunk közepén megnyílik a harmadik szemünk. A hívő ember számára az Út az örök élet elnyerése, az Isten által följánlott üdvözüléssel, boldogsággal. Csakhogy nagyon sokféle út van, és ahány ember, annyi személyiség. Egy lényeges szempontot nem szabad szem elől téveszteni. Az Istenhez való közelebb kerülést, a meditálást, az elmélyülést, a saját személyiség érlelését, az Én-kép kialakítását, a tao megértéséhez közelítést annál inkább elérheti valaki, minél műveltebb, és minél több tudományban, művészetben, bölcséletben és vallási ismeretekben jártasabb. A műveletlen ember önmagát zárja ki abból, hogy rálépjen, netán végigjárjon az Úton, és hogy az Út végén célba érjen. Ebben az esetben a „*lelki szegénység*” nem az a tulajdonság, amelyről Jézus beszélt, és részeseinek boldogságot ígért a mennyben. A vulgáris értelemben vett lelki szegények, együgyűek az Útra rá sem képesek lépni.

A buddhizmus *zen* ága is egyfajta Út. Föltételezik, hogy Indiában keletkezett, de a mai formájában a 6. században, a *mahayana* buddhizmus és a taoizmus gyermekeként Kínában született. A *zazen* a *lótuszülésben* történő szemlélődés, amikor a meditációban magam vagyok, kívülem nincs más. Az Út is bennem van, következésképpen ezen az úton nem kell járnom. Nem is lehet, mivel egyedül képviselem az Utat. Föloldódhatom a nagy semmiben, és ez azt jelenti, hogy nincs tovább hajtóerő, amely az embert a természettel és önmagával vívott harcában az Úton előre vigye. A megfeneklés a lélek halála, mert nincs

tovább semminek sem értelme. Egyetlen megoldás lehet, ha ezzel elértem célokom és ez engem boldoggá tesz. A zen is azt sugallja, hogy meghalni az örök szépség elérésében érdemes. Emlékeztet arra a görög történetre, amikor a stadionban újtát elsőnek végigfutó, győztes fiú fejére a célnál fölteszik az egy évig őt illető babérkoszorút, amelynél többet el nem érhet, és ekkor édesanyja a lelátóról odakiáltja neki: „– Most halj meg!”

Lin-csi kínai zen-mester elképesztő elméletet állított föl. *„Csak az üdvözüül, aki elkövette az öt halálos bűnt: meggyilkolta apját-anyját, a Buddhát is megölte; a közösség békéjét fölforgatta; a szutrákat, a szent szobrokat elégette. Ez igazán a tao embere!”* Akkor nem marad más, mint a teljes testi, lelki, szellemi halál. A megsemmisülés.

Ha az út vége nem más, mint a jelen univerzum megsemmisülése, amely ezt követően „karnálódik”, „reinkarnálódik”, illetve önmagát elpusztítva újraalkotja, akkor számomra ez nem az az Út, amelyiken járnom kellene. Részemről nem fogadható el, hogy anyagi részecskéimet a belőlük áradó energia több évmilliárdonként újra lökdösse az egyre megújuló világegyetemben. Nekem az Út célja a fontos, hogy e világot anyagként befejezve, energiaként része legyek a soha véget nem érő „isteni univerzumnak”. Nem kívánok központ lenni. Ne én üljek aurámmal, mint védőburokkal egy fénygömbben, csak jussak be ide, de veled és a többi utastársal, hogy együtt legyünk az örökkévalóságban.

Nem baj, ha más-más utakon járunk, csak ezek valahol egybefussanak, hogy találkozzunk, akár a párhuzamos egyenesek a geometriai végtelenben. Számunkra a legfontosabb, hogy az úton éljük túl az utazást. Az úton nem mi járunk, az út hordoz bennünket. Mi állunk, az út halad el alattunk, és a kétoldalt szegélyező fák elrohannak mellettünk. Így fogalmaztam erről korábban:

„Őszi fák

Az út fölött fehér nap sütött. A finom ködön átbújt világító fénye. Két oldalt a fák magasba emelkedtek és elrohantak. Az ágakon ezernyi ökörnyál akadt fönn, s mint kibomlott, hosszú szőke hajszálok nyúltak el a friss szélben.

Lent a földön, a szántó rögei között, gazkupacokat gyűjtöttek az emberek. A szürkés-kék füst kanyargott, folydogált, beleütközött a levegő tejszín tengerébe. Fölemelkedett a barázdákból, szállt, lebegett a fák koronái felé. Körülfogta az ökörnyálát. Összekeveredtek, apró szemcsékké váltak, fölhogultak, majd szétterültek. Beborították az eget és földet. Őszt hoztak és hideget.

A fák csupasz testüket féltve szaladtak, menekültek. Eldobálták sárgult levelüket, és iszonyodva rohantak a marcona tél elől; de az ökörnyál és a füst fojtó hálóként rájuk terült. Kínjukban vonagló szájjal, ágkarjukkal kormos bilincüket szaggatva az égre üvöltöttek, a messzeségbe ordították fájó panaszukat:

– Úristen! Állíts le minket, gyökereztess a földbe, és helyettünk futtasd tovább az Utat!!”

Az utat, amelyen járni akarunk mindenki másként választja ki, és különbözőképpen megy rajta. A nem hívó számára az út az élet végéig vezet, és ezzel a céllal megelégszik. Egyik arra törekszik, hogy minél kényelmesebben járja végig, minél kevesebb munkával, gyorsan mutatkozó, nagy eredményekkel. Ezek a lusták, közömbösek, egoisták, élvhajászok, törtető, másokon élőködők, értéktévesztett politikusok és bűnözők.

A másik típusú ember szereti, ha előtte az úton akadályok vannak, amelyeket

legyőzhet, és úrrá lehet rajtuk. Győzelme önbizalmat ad, és növeli küzdőképességét. Erényt kovácsol belőle, győzelmi dobogóra segíti, és kitüntetéshez juttatja. Számára az út küzdőtér, ahol ünnepezté hössé válhat.

A harmadik típus előtt szintén számtalan akadály meredezik útja során. Különösebben nem örül nekik, de nem is ijed meg tőlük. Hegyekre mászik, és völgyekbe ereszkedik, ahogy nyomvonalát kijelölték, és szó nélkül csúszik, mászik, kapaszkodik, verekszik előre. Elkerüli a felé nyújtott segítő kezet, nem kíván jutalmat, elhallgatja eredményeit, és győzelméből nem formál követendő példát, ha útját szerencsésen végig járta. Az egészet magánügynek tekinti. Nem hangoskodik, verő ökle sem dübörög mások asztalán, sem a saját mellén vagy vállán. Csöndesen örül, hogy célba ért.

Az utat nem könnyű kiválasztani. Végén a cél sem azonos értéket képvisel. A hátramaradók számára fontos, hogy az előttünk járó hagyott-e, és milyen nyomot az úton? Kitaposta-e a megfelelő lépések helyét, vagy az akadályokat óvatosan kerülgetve, azokat az utána jövőknek kajánul, illetve orozva meghagyta? Milyen minőségű jeleket hagyott maga után: félrevezetőket, vagy célba segítőket? Az útjelek halványak, bizonytalanok, elvéthetők-e? Vajon nyomozni kell-e utánuk, vagy világosan láthatók; markánsan, rendíthetetlenül állnak előttünk, amelyeket meggondolatlan lépeteinkkel nem dönthetünk, romboló kezünkkel nem csavarhatunk ki.

Az út gyakran megtévesztő. Számtalan változatával mindig újat mutat, ezért még a gyakorló útjáró sem ismerheti ki. Kiszámíthatatlanságával szüntelen meglepetéseket nyújt. Vannak rövid és hosszú utak. A rajtuk való célbaérés lehet az út hosszával egyenesen, vagy fordítva arányos. Attól függ, hogy az út milyen széles és hányan tolakodnak rajta szüntelen előzésekkel, a közlekedési szabályok fölrúgásával, kaotikusan, rosszul és kiszámíthatatlanul vezetve, akár a gépjárművek esetében, megtorpanásokkal, kisiklásokkal, segítségért folyamodásokkal, kalózkodva, eltérítve.

Vannak utak, amelyeken nincsenek jelzések. Olyanok, mintha sehová sem vezető, elhagyott helyek lennének, amelyekről igyekszik az ember visszafordulni, vagy rajtuk túlzott óvatossággal közlekedni, szüntelen arra várva, hogy akadjon valaki, aki útba igazítja. Ha szerencsések vagyunk, kiderülhet, hogy mégis jó úton járunk, sőt ez az egyetlen, lehetséges, amelyik célba visz bennünket. Az is kiderülhet, hogy aggályunk, óvatosságunk és bizalmatlanságunk nem volt hiábavaló, mert nem ez a helyes irány, valahol önhibánkon kívül utat tévesztettünk.

A legtöbb út tele van táblákkal. Ráadásul nem is kevés jelzéssel. Ezek egy része ellentmondásos és érthetetlen. A garázdák, „útbetyárok” közülük néhányat szándékosan el is forgattak, és rossz irányba mutatnak. Ettől megzavarodunk. Az út pedig egyenes és széles. Mindenki haladhatna, ha a forgalom nem lenne rajta túlszervezve. Sokan lassítanak, és tanácstalanul járnak, pedig nincs mitől tartani.

Akadnak kimondottan rossz minőségű utak is. Egyik részük földes, sáros, tele gödrökkel, jókora kátyúkkal és kerékvágásokkal. Járművel képtelenség rajtuk haladni, a kerekek, láncc- és síkló talpak beragadnak. Az utat csak gyalog lehet tovább folytatni. Még a lábbelit is lehúzza, és a sárba beleragadva, mezítláb mehetünk tovább. A másik utat valaha kikövezték, de már elkoptatták. A rossz alapozás és nehéz járművek terhelése miatt a földbe döngölték, vagy szétnyomták és megnyíltak. Áthidalhatatlan szakadék tátong közöttük, amelyeken csak alpinista mutatványokkal lehet túljutni. Végül is, az a legfontosabb, hogy jó irányba vezessenek, és a rajta haladók célba érjenek.

Eldöntendő kérdés elé állít bennünket a keresztút is. Ezeknek a leggyakoribb veszélyük az, hogy minden irányt célba vezetőnek jelölnek, vagy ránk bízzák a választást. Dönteni pedig kell!, mert a célba jutáshoz az idő kimért, többnyire kevés. Ha téves útra térünk, nem biztos, hogy idejében észre vesszük, és vissza tudunk fordulni. Amennyiben irányt változtatunk, akkor is időt és utat veszítettünk. Mások már régen révbe értek, miközben mi még mindig az út elején csetlünk-botlunk, értelmetlenül több energiát fölhasználunk, mint akik megelőztek.

Vannak elkerülő és mellékutak. Nem lehet pontosan tudni, ezek is célba érnek-e, vagy a semmibe vezetnek? Lehet, hogy azért építették őket, hogy kikerüljék a zsúfoltságot, az akadályt, a váratlan forgalmi dugókat. Előfordulhat, hogy a rajtuk való járás megkönnyíti az életünket. Amíg mások a fő úton tolakodnak, mi ráérünk megállni, a tájban gyönyörködni, vadvirágot szedni, és semmivel sem érünk később célba, mint mások. De mindez föltételezés, mert a közmondás is azt tartja, hogy *„járt utat a járatanért el ne hagyj!”*

A mellékút becsaphat bennünket. Nagy kitérővel jár, energia, idő- és útvesztéssel. Értelmetlen, hogy ezen közlekedjünk. A haladást már régen nem ez szolgálja. Az is lehet, hogy ez a mellékút girbegurba, kanyarog, akár a kígyó és nem lehet belátni. Sokan szeretik ezeket, mert ha nem látnak távolabb, őket sem lehet látni. Kiválóan alkalmas a bujkálóknak, a nem egyenes úton járó embereknek, akiknek takargatni valójuk van; a szégyenlőseknek, a labirintveszélyt kedvelőknek, a nyaktekerő mutatványokat szeretőknak. Azoknak, akik minden kanyar után új élményekre vágynak és találnak.

Gyakran találkozunk zsákutcákkal, vakközökkel. Egy részük előtt látható jelzőtábla, de legtöbbször éppen azért ellopták, mert kis forgalmat bonyolítanak le, kihaltak és a tolvajt itt semmi sem zavarja. Ilyenkor be-betévedünk. Ha hosszúak, sok időt veszítünk. Amennyiben keskenyek, nem tudunk rajtuk megfordulni. Beszorulunk. Olyan helyzetbe kerülünk, mint a közlekedési dugóban; mintha egy vakvágányra vagy mellékvágányra állítanak a szerelvényünket, amelyről a forgalomba nincs többé visszatérés, mert mindig a főúton közlekedők kapnak elsőbbséget, hiszen ők vannak többen, ezért nekik biztosítják a haladást. Ráadásul az ilyen megfenekest járat elöl a vontató motort is lecsatolják és elviszik. Aki e sehová sem vezető útra kerül, elhibázta életét. Korlátok között születik, nevelkedik, szeretkezik, szül, öregszik és anélkül hal meg, hogy valaha is reménye lett volna kivergődni a főútra, majd célba érni.

Hányan vannak, akiket az élet jó útra állított, csak saját erejükből haladniuk kellene rajta, de valami miatt képtelenek erre. Elfáradnak a rohanásban. Értelmét veszítik a továbbhaladásnak. Már nem vágynak céljuk elérésére; illetve egyetlen céljuk maradt, minél hamarabb befejezni az egészet; megállni, félrehúzódni a forgalomból, lehajtani az útról, hogy soha többé ne kerüljenek vissza.

Különös helyzetbe kerülnek azok, akik forgalmas csomóponthoz érve, elkerülő utak hálózatában, magas vagy mély utakon jutnak tovább. Egyre följebb kerengnek, mintha szárnyuk lenne, és vitorlázó repülőként, hangtalanul suhannának a felhők fölé. Alattuk kibontakozva látják az utak erdejét, mindenfelé rohanó járművekkel. Akit lefelé irányítottak, akár tengeralattjáróban süllyedne az ismeretlen, mind hidegebb és sötétebb fenék felé. Kiderül, hogy két cél sem azonos irányba vezet. Ahány ember, annyifelé fut, emelkedik, süllyed az úthálózatok dzsungelében, mintha hosszú és hajlékony csőre ezernyi csomót kötöttek volna, amelyben a görgő le- és fölszaladgál, attól függően, hogy egyik

szárát fölemeljük, vagy leeresztjük.

Régebben az utaknak voltak szorgos gondozói. Őket *útkaparóknak* hívták. Minden nap elindultak egy javítást, egyengetést segítő lapáttal. Megvizsgálták, hogy az időjárás és az úthasználat hol kezdte ki a felületüket vagy az alapjukat; valahol nem omlottak-e be, nincs-e bennük repedés, kátyú... és így tovább. Ahol romlást észleltek, azonnal javították, mert az úton a forgalomnak haladnia kellett. Ezek a napszámos emberek kis útkaparó házakban éltek, közvetlenül az utak mellett, és szorgosan járták őrzetőjüket. A ház körül kaptak egy apró telket, amelyen jószágot tartottak, és konyhakerti növényeket termeltek. A helység állományában megélhetésükért látomtól vakulásig közhasznú munkásként dolgoztak, és öregségükre kevés nyugdíjat kaptak. Azért éltek közvetlenül a munkahelyük közelében, hogy azonnal ott legyenek, ahol szükség van rájuk. Nagy esőben, felhőszakadáskor, ha a víz megállt az utakon, még éjszaka is köpenyt kanyarítottak magukra, és lapátjukkal azonnal eresztgetni kezdték a vizet. Szárazság idején agyonütötték az ürgéket, ha a magasított út alatt lyukat fúrtak. Visszaállították az útjelző táblát, ha megdőlt, az átereszt csatornájából kikotorták a hordalékot, hogy az eső- és talajvíz szabadon elfolyhasson. Ők voltak az utak szemei és doktorai. Mert az útnak látnia kellett, mint egy élőlénynek, hogy vezetni tudja a rajta haladókat.

Az útkaparó házával együtt eltűnt. Minden idegszálával nem figyeli, nem kezeli, nem gyógyítgatja senki. Ha gazdájának pénze van rá, hébe-hóba kiküldi a munkagépeket, és a gödröket rohammunkával befoltozzák, kiöntik a repedéseket. Az útnak nincs becsülete, csak használati értéke. Üzlet, amelyért busás haszon fejében jókora forgalmi díjat lehet beszélni. Ma már nem közlekedünk rajta, mert valaha a közlekedés stílust, életformát, egymásra vigyázást jelentett. Ha két jármű találkozott, a benne utazók megsüvegelték a másikat, és jó utat kívántak egymásnak.

Az úton ma rohanunk, száguldunk, ámokfutást végzünk, nyeljük a kilométereket és a mérföldeket. Egymást tapossuk, taszigáljuk, ha valaki elkerül, vagy nem lehet azonnal kitérni előle, mögüle, vicsorgunk rá, ordítunk, szidjuk az anyját, hogy „miért nem szakadt bele a feje, amikor megszületett”, és közben nemzetközi karjelzéseket, illetve ujjal való mutogatást végzünk. Atkozzuk az utat, hogy keskeny, hogy elavult, gödrös, rosszul jelölték ki, kanyargós vagy túl egyenes. Mocskoljuk, ahol lehet, szemetet öntünk, olajt csöpögtetünk rá.

Az utak hallgatnak. Az utak nem szólnak, nem válaszolnak, és nem adnak fölvilágosítást. Nem is ez a föladatuk. „*Út ott van, ahol járnak.*” Azon a helyen alakulnak ki, ahol szükség van rájuk. Amelyikre már nem hajtanak rá, előbb utóbb benövi a gaz, szétmállik a burkolata, és a természet visszaveszi. A forgalomban sodródva sohasem tudjuk meg, hogy mikor, ki érte el a célját, ki maradt le, ki tévedt el. Aki pedig célba ért, elfelejtette az út fáradalmait. Egy idő után már az sem érdekli, hogyan és milyen úton jutott tovább.

Ü

ÜNNEP

Az ember egyik legfontosabb és legnagyobb mesterséges találmánya az ünnep. Az ünneplést a szocializáció során kell elsajátítani, és képessé válni arra, hogy meg tudjuk különböztetni a primitív örömszerzéstől. A hívő ember számára Isten adománya, aki hat nap vagy korszak alatt megteremtette a mindenséget és benne az embert. Amikor pihenni tért, a hetedik napot megszentelte és ajándékként nyújtotta az embernek. Szigorúan meghagyta, ne tegye munkanappá, hanem pihenjen és emlékezzen meg teremtőjéről. Az ünnep bármiként született, a biológiai, fizikai és lelki vívódások befejezésének meghatározó időszaka, amikor ki kell kapcsolódni; pihenni és az ünneppel örömet szerezni, különben kizsákmányoljuk önmagunkat. Jön a fáradtság, általános tünetekkel a betegség, majd a depresszió, kiégés, esetleg öngyilkossági kísérlet.

Az ünnep nemcsak vasárnapból áll. Ünnepelhet egy ember, család, közösség, város, nép, ország, nemzet, az egész világ. A 20. században pusztító két világháború után, a béke első napjaiban még a vesztesek is ünnepeltek. Örültek annak, hogy véget ért a közvetlen létüket fenyegető pusztítás, és kezdődhet a romokból való újjáépítés.

Az ünnepnek mind a két formája, az egyéni, a kevés ember számára fontosnak, és a sokakat érintőnek is nagy jelentősége van. Az ünnep mindig határkő, amely lezár egy előző korszakot. Meghatározó, hogyan éljük meg, miként hat ránk, és befejeződésével elindít egy újabb időszakot. Az ünnepek az embernek szükségesek, létkérdések akkor is, ha azokat rajtunk kívül senki sem ismeri, nem tudják, hogy mikor és miért ünnepelünk. Ünnep az a pihenő, amikor a nap egy adott órájában kikapcsolódunk, pihenünk és van időnk, módunk földolgozni az addigi eseményeket, akár jó értelemben, akár rosszul hatottak ránk.

Az ünnephez mindig kisebb-nagyobb örömök társulnak. Öröm maga a kikapcsolódás, a pihenés alatti béke, vagy jóleső aktív tevékenység, például a saját gyönyörködtetésre készülő alkotás; legyen az egy anyának a gyermekével való meghitt együttléte, a szerelmesnek társával való foglalatossága, vagy a művésznek, tudósnek a tervezés és létrehozás. Manapság egyre többet intenek bennünket, hogy az ünnep és kikapcsolódás ne legyen semmittevés, hanem intenzív foglalkozás. Mind a kettőre szükség van, csak az arány a fontos, hogy az ünnep ne legyen állandó alvás és lustálkodás. Az édes semmittevés nem más, mint kiüresedés, amely után minden fejlett személyiségű ember föltöltődésre vágyik. Ez ésszerű munkában vagy aktív pihenésben nyilvánul meg, amikor tevékenysége valamilyen érzelmi, szellemi, erkölcsi, tárgyi értéket teremt. Ez lesz az ünnepnapban az igazi ünnep.

Az a valódi ünnep, amelyet a naptárunkba bejegyzünk, ha ott már hivatalosan szerepel, bekarikázunk, hogy magunknak is külön megjelöljük. Ez figyelmeztetés számunkra, hogy addig, míg az ünnep be nem következik, mit kell elvégeznünk és lezárunk. Ez a készülődés időszaka. Gyakran gondolunk rá és tervezgetünk, hogyan töltsük el, kiket, miként részesítsünk örömben. Testben és lélekben dolgainkat úgy igyekszünk rendezni, hogy az ünnep a többi naptól elkülönüljön. Ne legyen átlagos, hanem rendkívüli. Példa erre a vallásos emberek körében az adventi és a húsvéti készülődés, amikor böjttel, lelki gyakorlattal, jó cselekedetekkel, lelki ráhangolódással

várják a Megváltó születését, illetve föltámadását.

Vannak ismétlődő ünnepek, amelyek monotonná változnának, ha mindig ugyanazt cselekednénk, azonos módon élnénk meg. Ez még akkor is így van, ha ezeken az ünnepeken egyetlen szenvedélyünknek, hobbinknak kívánunk élni. Ilyen lehet például a kirándulás, utazás. Az emberi természetből következik, hogy kíváncsi és nem elégíti ki, ha mindig ugyanazt a hegyet mássza meg. Lehet valakinek kedvenc eledele a mákos tészta, de ha minden ünnepen ugyanazt eszi, egy idő után megunja.

Az ünnepekben talán legjobb a ráhangolódás. Olyan lelki erotika ez, mint szerelmi vágyban az előjáték, amely, ha kultúrált, a beteljesülésnél is hosszabb és élvezetesebb lehet. A fölkészülésnek természetesen mindig maga az ünnep a csúcsa. Ha visszafelé haladva, fordítva nézzük a dolgot és nincs ünnep, elmarad az ünneplés, csak előtte a vele járó készülődés marad meg, csalódást okoz. Lélekben fölhalmoztunk egy sor értéket, beszereztünk egy csomó földi jót, étket és italt, amelyeket egyszerre akarunk megkapni, vagy másokkal megosztani. Végre minden együtt van, a szereplők is megérkeztek hozzá, de az ünnepet valami váratlan esemény elrontja, meghiúsítja, és ez szomorúságot támaszt.

Az ünnephez ezek szerint nagyon fontos az esemény, és az azt átélő személy vagy közösség. A történés a legtöbb előkészítést indokolja. Ünnepelni csak akkor tudunk igazán, ha előtte az előkészületbe munkát fektettünk, és annak gyümölcsét, a magunknak, illetve másoknak szerzendő örömet akarjuk learatni. Jogosan elvárhatjuk, ha ésszerű tervet kívánunk megvalósítani, annál nagyobb lesz a hatása, minél jobban előkészítettük. Egy udvari uzsonnát nem ronthat el a váratlanul jött zápor. Előre tervezni kell, hogy adott pillanatban, hosszadalmas átszervezés nélkül, zárthelyi rendezvény lehessen belőle. Az sem mindegy, kit vagy kiket hívunk meg az ünneplésre. Ha rajta nem összeillő emberek vesznek részt, hangulatát veszti, sőt kellemetlen lehet, és alig várjuk, hogy vége szakadjon az együttlétnek. A résztvevők meghatározzák az ünneplés hőfokát, erejét, szépségét, kisugárzását, és a vele való kielégülés természetét. Nem lehet immel-ámmal ünnepelni, sem túllelkedni. A magyarsággal nehéz lenne megünnepeltetni a mohácsi vészt vagy a trianoni békediktátumot. Ugyanakkor az is ünnepnapnak számít, ha azzal találkozunk, akit szeretünk és vágytunk rá.

Az ünnepnek fontos része, hogy mindig várakozással kezdjük, tudjuk fokozni, izgulni érte, és önfeledten örülni, mikor beteljesül. Midőn befejeződött, ne legyen hiányérzetünk, csak az idő múlása miatt, hogy ilyen korán véget ért, és mennyire szerettünk volna még benne élni. Ez adja meg a vágyat a következő ünnephez, hogy várjuk, készüljünk rá, és igyekezzünk jobban megoldani, mint a korábbiakat.

A készülődés a külső és a belső föltételek megteremtése: a hely, a lehetőség, a test és a lélek fölkészítése. A külső föltételek alapvető része, hogy legyen megfelelő alkalom, és ehhez méltó hely, ahol ünnepelni akarunk. Jól át kell gondolnunk, milyen az adottságunk, és azt megfelelő munkával hogyan tudjuk ünnepivé varázsolni. Fontos, hogy minden ünnep számára „szentélyt” rendezzünk be, amely nemcsak eltér a hétköznapi megszokásoktól, hanem meghitt fennköltiséget is nyújt, de nem támaszt korlátokat, hogy leülni se merjünk. Ehhez szükség szerint kell a virág, a papír vagy növényfüzér, színek harmóniája, hangulatvilágítás, a tisztaság, a magán, vagy közösségi otthon érzetének keltése, a helyiség átrendezése a célszerűség eléréséhez stb.

Szükséges megfelelő lehetőség. Azért nehéz ünnepnapot rendezni, ha nem aludt ki a tűz a pipánkban, de mikor átvettük a diplománkat, sorsfordulóként érdemes megünnepelni

és ünnepeltetni. Ha minden kis dologból ünnepet rendezünk, unalmassá válik. Más kérdés, hogy egyetlen kis örömet sem szabad az életünkben észrevétlenül hagyni, de ezt magunknak szükséges megélnünk, vagy közvetlen a hozzánk kapcsolódó, és az ünnepben érdekelt hozzátartozóknak kell a tudomására hozni. Szélesebb körű ünnepet csak úgy szabad együttesen megélni, ha mindenki érdekelt benne, és önzetlenül jön el az ünnepünknek örülni.

Nem mindegy, hogy a vendéglátás miként zajlik és mit szolgálunk föl. Erre is készülni kell. Ismerni szükséges a résztvevők igényét, ízlését, szokását, egészségi állapotát, korát és nemét. Az ünnep akkor lesz teljes, ha mindenki megtalálja a tálon és a pohárban a neki kedves ételt és italt. Az ügyes szervező mindezt úgy tudja összehozni, hogy nem ahány vendég és ünnepelt van jelen, annyifélet fogyaszt, hanem a választék a hasonló ízléseket köti össze. Ha a szervírozás szép és gusztusos, fokozza az ünnepi hatást. Ehhez járul még hozzá a kedves, nem unszoló kínálás és a gyors, ügyes kiszolgálás. Az sem mindegy, hogy a tálakat és poharakat meddig hagyjuk az asztalon. Gyorsan lekapkodjuk, amikor még fogyasztottak volna, vagy a maradék ott savanyodik, hűl, kellemetlenkedik az ünneplők előtt.

Nagyon fontos testünk fölkészítése az ünnepre. Ha előtte olyan sokat kell dolgoznunk a munkahelyünkön, vagy az ünnep előkészítésén, hogy számunkra holt fáradtan veszi kezdetét, akkor kényszer lesz belőle, és ez rányomja bélyegét az együttlétre. Az ünnep előtt szükséges a fodrászkodás, tisztálkodás, sminkelés, szépítkezés. A megfelelő ruha kiválasztása vagy megvásárlása. Rendkívül feszélyeztetni részvételünket az olyan ünnep, ahol kiderül, nem az alkalomhoz illően öltözködtünk. Vannak túloltözötték, és akik egyszerűségükkel keltenek föltűnést. A megfelelő arány kiválasztása tanulás és ízlés kérdése. Utóbbit az értelmi szint és az intelligencia befolyásolja.

Végül, és talán ez a legfontosabb: a lélek fölkészítése az ünnepre. Ha úgy állunk hozzá, hogy „no, megint közeleg egy ünnep, essünk túl rajta, hogy kipipálhassuk a naptárunkból”, akkor ne is fogjunk hozzá a szervezéséhez. Első dolog, hogy önmagunkat hozzuk várakozó és készülődő izgalomba. Ahogy a napok múlnak és közeleg az ünnepnap, mindig mérjük föl, hol tartunk a fölkészülésben. Nem felejtettünk-e el valamit megszervezni, beszerezni, valakit meghívni, értesíteni. Időnkénti visszajelzéssel kell fokozni önmagunkban és az ünnepünkön részt vevőkben a várakozást. Elejtett szavak, gondolatok érzékeltessék, hogy itt valami szokatlan és értékes dolog van kialakulóban. Minden ünnepre úgy kell készülnünk, mint hívőnek az áldozásra vagy úrvacsora vételére, amikor lélekben istenével találkozik. Tisztuljunk meg előtte, és amikor bekövetkezik az ünnep csúcsa, kapjunk tőle katarzist. Mert, ha mi áldoztunk az ünnepre, az ünneplők is áldoznak rá és jön a kellemes meglepetés.

Az ajándékozás fizikai körülménynek tetszik, mégis lelki tulajdonságunk. Igaz, hogy adni jobb, mint kapni, de ez utóbbi sem megvetendő. Az igazi ünnepen mindenki ajándékozik a másikkal. Az egyik munkát, szervezést, az együttléthez befogadást nyújt, a másik hozza a szeretetet és azt, amivel örömet kíván okozni az ünnepeltnek. Ezzel végül is a maga, és az egész társaság ünnepét fokozza. Ilyenkor hat az a tapasztalat, hogy nem mindig a drága ajándék, hanem a figyelmesen kiválasztott, apró tárgy is nyújthat nagy örömet. Ehhez kell az ünnep- és emberismeret.

V

VÁNDOR

A vándor maga az ember. A vándornak attribútumai vannak, amelyeket az írók gyakran leírnak, a képzőművészek ábrázolnak. Itt van mindjárt az időjárás ellen védő jókora köpeny, szőrcsuha, kabát, lebernyeg, pelerin, szűr, amelybe beburkolózhat, és testét elrejtetheti. A nagy karimájú kalap, amely a nap ellen árnyékot vet, pereme az esőnek csurgóként szolgál, védi a fejét és arcát a szél ellen. Nyakában durva bőrszíjon misztikus jelekkel talizmán, derékszíján szattyánból zacskó fityeg, benne varázsszerek, illetve tűzszerszáma található. Vállán tarisznya lóg, amelyben kevés elemózsiát, kést, fontos gyógyírokat hordoz. Övére palackot csatol, hogy amikor víztelen vidéken kel át, szomját olthassa. Lábán egyszerű bőrsarut, bocskort vagy durva csizmát visel. Az utóbbinak mágikus ereje lehet, ahogy ez magyar népmeséinkben a „hét mérföldet lépő csizma” esetében igazolódik. A csizma ugyanis mindig nagy, tekintélyt parancsoló, vele öles lépéseket tehet a vándor, és gyorsabban érhet célba. Végül kezében hosszú bunkós vagy gamós botot tart. Vándorlása közben erre támaszkodik, ezzel védi magát a támadások ellen. Ha leszúrja, és köpenyét ráteríti, sátrául szolgál. Kisebb állatok elfogására, vadászatára használhatja. A bot tekintélyt parancsol, akár a fegyver, vagy a jogar; különösen, ha maga előtt fölemeli intő jelként szolgál és figyelmeztet, hogy nem védtelen ember. Vigyázni kell vele, mert jó szándéka ellenére eszköze van, hogy visszatámadjon, vagy megvédje magát.

A legtöbb világvallás és szekta teológusai szerint az ember szárnyaszegetten, átmenetileg van itt a földön egy anyagtestbe zárva. Végigvándorolja életét, míg kiszabadul fizikai börtönéből, és szellemteste eljut egy másik, általunk még ismeretlen dimenzióba. A népi, főleg paraszti elképzelés szerint, az ember halála után is vándorol. Keresztül kel egy „hosszú úton”, amely pusztai tájat, folyót, tavat idéz. Ezeknek a túlsó szélén kell kikötni. Közben vicsorgó, fenyegető állatokkal: kutyával, farkassal hadakozik. Bogáncs ragad belé és tövisek sértik. Odaát végre megszabadulhat fölszerelésétől és szabadon, szárnyalhat. Többé már nem éri fenyegetés, nincs veszély.

Az emberré válás során őseink időben és térben hosszú utat jártak be, míg elérkeztünk a jelenkorba. A vándorlás akkor kezdődött, amikor lemásztunk a fáról, vagy a fa hagyott el bennünket, és a veszélyekkel teli szavannára kerültünk. Pihenni egy percig sem lehetett, azonnal vándorolni kellett. Egyfelől menekültünk a fenyegető vadállatok, a természet szeszélye elől, másfelől vándoroltunk az élelmünk és ivóvizünk – az ágak között egykor oltalmat adó fészek elvesztése után – a menedékhelyünk, időszakos lakásunk, barlangunk után. Rögtön megjelentek az attribútumok is. Elsőnek a bot, a husáng, amely egyszerre volt védő- és támadófegyver, segítőtárs, Mózes vesszeje, rügyező Katalin águnk, elveszített fa-ősanyánk helyett sarjadó világfánk, kezünk meghosszabbított része, amellyel fölértünk a fa koronájában rejtőző gyümölcshöz, hogy leverjük. Amit nem tudtunk azonnal elfogyasztani, azt magunkkal kellett cipelni, ezért kemény héjú termésekből, tökből, kókuszhéjból edényt készítettünk, amelyben gyökeret, bogyót és vizet egyaránt vihettünk. Ez volt a gyűjtögető, vadászó időszak. Szörzetünk elvesztésével, állati prémmel kellett takaróznunk, megszületett vándorköpenyünk, és így tovább. Ez az életmód valamilyen formában egyes természeti népeknél, törzsi kultúráknál mind

jelentősebb korlátok közé szorulva, de fennmaradt. Ma a világturizmusban teljesedik ki, és tart időszakosan, de csillapíthatatlan majomkíváncsiságunktól üzve meg-megismétlődik.

Korunk modern és szervezett vándorlása a kiránduló turizmus. Különösen vakációban egész családok, közösségek kelnek útra és tájról tájra, országról országra, kontinensről kontinensre csavarognak. Van, aki egész évben arra takarékoskodik, hogy – amikor a meghirdetett út indul – minden pénzét ráköltse. Hajtja ösztönös tapasztalatszerzési vágya, más népekkel, egzotikus tájakkal, állatokkal, emberekkel való ismerkedési hajlama; kilométerek és mérföldek legyőzésének szenvedélye. Ennek a késztetésünknek, érdeklődésünknek, az emberi agy, különösen a szürke állomány szüntelen fejlődése következtében a legyőzhetetlen és fölfedező hajlamunknak köszönhető, hogy fajunk az emberré válás kelet-afrikai színteréről viszonylag gyorsan elvándorolva, szaporaságához a föltételeket megteremtve, benépesítette a földet, és mert minden körülményhez alkalmazkodni tudott, ezáltal fennmaradt.

Hermann Imre megfigyelése szerint, a pubertás korban, a beinduló nemi hormonok hatására ösztönös párkeresés indul el. Évmillióval ezelőtt még kevés hordánk vándorolt, és nehéz volt más törzselivel kapcsolatba kerülni, ezért ez az ősi késztetésünk génjeinkbe programozva, a mai kor fiataljából is gyakran kiváltja a vándorlási hajlamot. Ezt az utazási kényszert kalandvágnak szoktuk nevezni, a világgal való ismerkedés, tapasztalatgyűjtés nagy rohamának, amely különösen olyan egyedeknél jelentkezik, akiknél erősen felszínre tör az ösztön. Az írott és elektromos média nap, mint nap közlik az eltűnt, elcsatangolt gyerekek, fiatal felnőttek adatait, akiket keresnek szüleik, hozzátartozóik és a hatóságok.

Saját levéltári kutatásaim alapján láttam Hermann tételét beigazolódni. A kicsapongó nemi életet élő mindkét nembeli fiatalok állandó nyüzsgésben éltek, még a pubertás koruk után is. A fölszínre tört ösztönkésztetés – különösen a hajlamukon uralkodni képtelen, egyszerű embereknel – állandósul, és nem tudnak egy helyben hosszabb időre megtelepedni. A nép máig azt mondja rájuk, hogy „a vérük hajtja őket”. Kalandjaik során azután előbb-utóbb összeütközésbe kerülnek a letelepült, családot alkotó emberekkel, a társadalommal, egyházakkal, hatóságokkal, bűnüldöző szervekkel, és hol menekülve, hol önös érdekükben, saját belátásuk sürgetésére tovább kell vándorolniuk.

Az ember idősebb korában, ismét ösztönösen, többnyire agyi érlemeszesedése, szellemi leépülése, *demenciája* következtében gyakran kezd el vándorolni. Ezeknél a betegeknel tipikus magatartás, kórtünet, hogy otthonról megszöknek, és sürgős léptekkel elindulnak a nagyvilágba, anélkül, hogy pontosan meg tudnák határozni, hová tartanak. Mások, amikor elfogják őket és megkérdezik, merre igyekeznek, azt válaszolják, hogy „haza”. Az otthon fogalma megváltozik bennük. Emberöltővel korábbi házukat, lakásukat keresik, az akkor ott élt, azóta régen elhalt embereket; többnyire szüleiket, elsősorban az édesanyjukat. Szomorú sorsra jutnak, hiszen állandó felügyeletet igényelnek, ezért vagy időszakosan bezárják őket, vagy halálukig zárt intézetbe kerülnek. Mindvégig fokozódó feszültségben élnek, nyugtalanok maradnak, és erejükön fölül igyekeznek fogságukból megszabadulni; falat mászva, ablakot törve, rácsot kifeszítve, mélybe ugorva, csakhogy vándorolhassanak.

Az iskoláknak szerte a világon külön programja, különösen korá ősssel és tavasszal, hogy egész napos, olykor hetes kirándulásokra vigyék tanulóikat. Így részben hasznos módon kötik le a fiatalok esetében a koruk miatt fokozottan jelentkező kalandvágyat, hiszen kiszabadulva szűk otthoni környezetükből, kitárul előttük a világ egy-egy szelete.

Látnak, tapasztalnak, tanulnak – különösen földrajzi ismereteiket egyeztetik a látottakkal –, majd kifáradnak, és főleg hasznos irányban levezetik kalandkedvüket. Még így is előfordul, hogy egyes, különösen izgága gyerekek – a büntetésre is fölkészülve, vagy azzal mit sem törődve – időszakosan elszöknek a táborból, szállodából, hogy néhány órán keresztül külön kalandokat éljenek át, és hőstettükről évekig beszélhessenek. Vannak fiatalok, akik a megunt, gyűlölt, számukra veszélyt jelentő otthonukat végleg elhagyják, és céltalan vándorútjuk során hiába keresik őket évekig, végleg eltűnnek.

A vándorlásban mindig uralkodik a hódítási vágy is. Meghódítani a távolságot, az utakat, a közben talált embercsoportokat, népeket; bekebelezni, megszerezni a számunkra ismeretlen természeti, gazdasági, társadalmi értékeket. Valahol megtalálni az egyéni boldogságot. Elfogni a repülő „kék madarat”. A nagy vándorok közé tartoznak a katonák, a hadseregek. Elképesztő távolságokat képesek megtenni gyalog, málhátat, fegyvereket, muníciót, egyéni felszerelést cipelve. A római légiók eljutottak Britanniába, városokat építettek a Közel-Keleten, Észak-Afrikában; a macedón Nagy Sándor hadakozott Indiában, spanyolok vitorlásokon keltek át az óceánon és jutottak el az amerikai földrész nyugati széléig. Afrikából, Amerikából és Ázsiából benépesült az indiai és a csendes-óceáni szigetvilág. Népek és nemzedékek kontinenseket hódítottak meg ideiglenesen. Közben kisebb-nagyobb pihenőkkel, kényszerű megtorpanásokkal vándoroltak tovább.

Időben és térben nagyot ugorva, az első világháború poklát megszenvedett magyar katonák elképesztő utakat jártak meg. Hódmezővásárhelyről egy papucsos eljutott a japán császár udvarába, többen Közép-Ázsiába, Afganisztánba, Kelet- és Észak-Szibériába, Nyugat-Európa számos országába. Közben évek teltek. Fogytak, változtak az emberek, cserélődtek a katonák, de akár szabadon hódítva, akár fogolyként terelve, csak mentek, mentek, mintha az utakat le lehetne győzni; mintha azok nem folytatódna ott is, ahol a szárazföld véget ér; hajóra szállva, léggömbbe, repülőbe, rakétába ülve egyre tovább és tovább... az emberiség végső órájáig.

Ugyancsak több évezredes múltra tekint vissza a zarándok, aki hitbeli meggyőződése miatt indult vándorútra. Buddha ott hagyta boldog családját és elzarándokolt a nagy fügefához, amely alatt üldögélve homlokán megnyílt harmadik szeme: megvilágosodott, hogy ezután újabb vándorlásba kezdve, tapasztalatából nyert reményét az embereknek elvigye. Minden évben milliók kelnek vándorútra és elzarándokolnak a szent Kába-kőhöz, amelyet körbejárnak; A Szent Földre Krisztus életútját követni, Jeruzsálemben, hogy végigjárják a Via Dolorosát; ismét mások azért, hogy megnézzék a nagy próféta lábnyomát, néhány szakállszőrét; imádkozzanak szentjeik ereklyéi előtt, megtekintsék a helyet, ahol a vallások valamelyik istene, szentje, prófétája megjelent egyszerű pásztornak, szűznek, gyerekeknek...

Járóképtelen, vagy halálos kórban szenvedő betegek kelnek útra, hogy elzarándokoljanak a szent helyekre gyógyulást remélve. Közülük sokan a hit erős hatása következtében időszakos jobbulást elérve, megnyugodva térnek haza, hogy akár néhány hónap múlva újra kezdjék más tájak, más istenek, más szent helyek meglátogatását. Hasonló a helyzet a „csoda gyógyulás” reményét nyújtó kutak, források, fürdők, hegyek, erdők fölkeresésében is.

A zarándok belső kényszertől hajtva haláláig járja keserves vándorútját, mert ez már szenvedélyévé, életformájává vált, mint vándorcirkusznak a költözés, és ha nincs úton, jobban hiányzik neki, mint testének a kenyér.

VÉR

Az emberi vér folyékony kötőszövetünk, de ennél jóval több. Élettanilag nélkülözhetetlen, rendkívül összetett szervrendszer. Vér nélkül nincs élet. Figyeljük meg a tojásban fejlődő embriót. Néhány óras keltetés után a tojás tartalma már „véres”, vagyis vérerek hálózják be, amelyek egy ponton kezdenek fölcsavarodni, tömörödni, majd mozogni. Kialakul a szív, mint keringési rendszerünk központja és motorja, amely szívó-nyomó pumpaként ritmikusan ismétlődve az *artériákba* kinyomja az oxigénben dús friss vért. A *visszereken* keresztül visszaszívja és szállítja a széndioxidban, és az ún. N (RN)- (vagy maradék) nitrogénekben gazdag, illetve egyéb mérgező vérgázokban, továbbá a szervezet számára közömbössé, haszontalanná vált molekulákban földúsult, elhasznált vért. Ha ez a keringés nem lenne vagy leállna, esetleg testünkön valahol olyan folytonossági hiány keletkezne, amelyen keresztül a felnőtt emberben lévő 4-5 liter vér eltávozna; továbbá olyan vérzékenységi betegségben szenvednénk, amelynek következtében a kis sebzésen keresztül alvadás nélkül elvérezhetnénk, a halálunk visszavonhatatlanul beállna.

A vér jelentős része víz, benne keringő fehérje természetű alakos elemekkel, hormonokkal, a szervezet ellenálló rendszerét (RES = *reticuloendothelialis systema*) segítő hatóanyagokkal, továbbá a már említett vérgázokkal, az emésztés során a vérpályába került folyékony táplálékkal. Sajnos előfordulhat benne pusztító, többmagú kóros sejt: a rák kiváltója; a szervezetünkbe behatolt legkülönbözőbb kórokozók, paraziták éppen úgy, mint hasznos nyomelemek és káros vegyszerek is. A vér az egészségünk és a betegségünk kiváló tükre. Értő vizsgálódásra arról vall, hogy milyen a fizikai állapotunk.

A kellően kiválasztott és földolgozott vért betegség kezelése, műtétek elvégzése és közvetlen életmentés céljából (pl. baleseteknél) a bajbajutott embernek átadhatjuk, következésképpen az egészséges ember a vért nyújthatja segítségül egy másiknak. Ez hasonló, mint a szövetátültetés (*transzplantáció*), csak ebben az esetben *transzfúzió*nak nevezzük. A véradás nemcsak orvosi beavatkozás, hanem végtelenül humánus cselekedet is, amely az élővilágban kizárólag az emberre jellemző.

Landsteiner osztrák kutató még 1901-ben megállapította, hogy a vörösvértestek *antigén-tartalma* (immunválaszt kiváltó vagy válaszképtelenséget előidéző anyag; míg az *antitest* az *antigén* vagy *allergén* hatására képződő ellenanyag) és a vérszérum ellenanyag-tartalma szerint 4 fő vércsoport van. A vörösvértestekben kétféle antigén lehetséges: **A** vagy **B**. Előfordulhat e kettő együtt is, ez az **AB**, vagy amely a 2 antigén közül egyiket sem tartalmazza, ez a **0**.

A szérumban kimutatható a 4 antigén-csoportnak megfelelő *agglutinin-tartalom* (ellenanyag-tartalom). Egyes emberek *szérumában* (alakos elemek nélküli *vérsavójában*) van **anti-A**, illetve **anti-B**, vagy **anti-A+anti-B**, és van, akinek nincs egyik *vörösvértest-antigén* ellen sem a szérumában agglutinin.

Ha a vvt-ben = vörösvértestben – azért nem sejt, mert a *sejtmagját* elveszti – **A** antigén van, a széruma nem tartalmazhat **anti-A** agglutinint, mert a saját savó összezsapná a saját vvt-eket. Hasonló a helyzet a **B** antigénnél is. Akinek a vvt-ben **AB** antigénjei vannak, széruma teljesen agglutinin-mentes lehet, mert ha szérumában **anti-A** és **anti-B**

agglutinin található, vvt-inek antigén-tartalma csak **0** lehet.

Vért úgy lehet veszélytelenül adni, ha a vért kapó ember széruma nem *agglutinálja* (immunsavó hatására kicsapja) az adó ember vörösvérteteit, azaz csak *csoportazonos* vért transfundálhatunk! Ezek szerint **A** adhat **A**-nak és **AB**-nek (Ezek szérumában nincs **A** agglutinin.) **A** vért kaphat valaki az **A** és **0** vércsoportú embertől. A **0** mindenkinek adhat, *univerzális adó*, az **AB** mindenkitől kaphat, az *univerzális kapó*.

Ugyancsak Landsteiner az 1940-es években arra is rájött, hogy amikor a nyulakat a *Rhesus macacus* majom vvt-ivel beoltotta, a nyulak immunizálódtak, és vérük széruma az emberek 85 százalékának vvt-it is agglutinálta, ők az **Rh-pozitívok**, míg 15 százalékát nem, ők az **Rh-negatívok**. Az Rh-tulajdonság is antigén-tulajdonság. A vvt-ben az Rh-negatív emberek savójában ez ellen nincs ellenanyag. Különösen fontos ennek ismerete a gyermeket váró kismamák esetében.

Egy csöppnyi vérben még mélyebbre ereszkedve, ismerkedjünk meg a vérképzés menetével és a vérben lévő sejtekkel, anyagokkal.

Vérképzés a csontvelőben: alapja a *hemocitoblast* vagy *vérképző őssejt*. Belőle származik minden véresejt. 12-24 mikron átmérőjű. *Mieloblast* vagy *nagy kerekmagú sejt*, a *mieloid* elemek őse. 11-18 mikron átmérőjű. A *Promielocita* nem más, mint fiatal *fehérvérsejt*, amelynek 14-22 mikron az átmérője. *Mielocita* a mieloblasztból keletkező, *ovális* vagy *vese formájú maggal* rendelkező, *szemcsés plazmájú sejt*, amely 12-18 mikron átmérőjű. A *metamielocita* módosuló mielocita, 10-18 mikron átmérőjű. A mielocita és a metamielocita lehet *bazofil*, azaz bázikus vegyhatású festékanyaghoz kötődő, *eozinofil*, vagyis eozinnal festődő; míg a *periférián* pálca és *karéjos*, amelyek 10-15 mikron átmérőjűek.

A *limfoblaszt* serkentett *limfocitákból* kialakuló, *citoplazmában* gazdag sejt laza *kromatinstruktúrával* (*eukarióta* = valódi maggal rendelkező, kromoszómát alkotó *nukleoproteinszálak* = *magfehérje-szálak*) és *nukleoluszokkal* (magvacskákkal). 10-18 mikron átmérőjű. A *prolimfocita* fiatal nyiroksejt; nyirokszövetben termelődő *fehérvérsejt*. 10-18 mikron átmérőjű. A *monoblast* a *monocita őssejt* = *egymagú fagocita* vagy *faló fehérvérsejt* (amely lehet kis és nagy *makrofág* = nagy egymagú falósejt) 14-18 mikron átmérőjű. A *Promonocita* fiatal, a vérben lévő egymagú fagocita, a szöveti makrofágok *prekurzor* (előanyag) sejtje 14-18 mikron átmérőjű.

A *pronormoblaszt* fiatal normális nagyságú vörösvértést, 14-20 mikron átmérőjű. A *bazofil normoblaszt* bázikus vörösvértést, amely 10-15 mikron átmérőjű. *Polikrom normoblaszt* vagy többféle festékkel festődő vörösvértést 8-12 mikron átmérőjű. Az *ortokrom normoblaszt* szabályosan festődő vörösvértést, 7-10 mikron átmérővel.

A *megakarioblaszt* óriás, éretlen sejt 25-35 mikron átmérőjű. A *promegakariocita* fiatal, nagy magvas sejt 25-50 mikron átmérőjű és a *megakariocita* csontvelőben termelődő óriássejt, ebből származnak a *trombociták*, vagy *vérlemezkék*. Ezek 40-100 mikron átmérőjűek.

A **periféria sejtjei:** a *nagy limfocita* nyirokszövetben termelődő *fehérvérsejt*, *nyiroksejt*. 10-18 mikron nagyságú, míg a *kis limfocita* 6-12 mikron nagyságú. Mindkét típusa 5-6 napig él. A *monocita* egymagú fagocita, *fehérvérsejt*, *falósejt*. 12-18 mikron átmérőjű. A *retikulocita* 7-9 mikron átmérőjű, éretlen, hálózatos magállományú vörösvértést. Az *eritrocita* 6,5-8,0 mikron nagyságú, *hemoglobinban* = vas és fehérjetartalmú *vérfestékben* gazdag, mag nélküli *vörösvértést*. A *trombocita* 2,5 mikron

átmérőjű *vérlemezke*. A *granulocita* csontvelőben termelődő fehérvérsejt, amely *bazofil*, *eozinofil* és *neutrofil* (közömbös festékek iránt érzékeny) szemcséket tartalmaz.

A csontvelőben található egyéb sejtek: elsőnek említtem a *primitív haemopoetikus sejteket*. Ezek vérképző sejtek. Ebbe a csoportba tartozik a *limfoid retikulumsejt*, amely nyirokszerű, *makrofág* jellegű nagy sejt. A *hisztocita* szöveti sejt, a RES makrofágja. A *plazmasejt serkentett B-limfocitákból* álló *bazofil sejt*. A *masztocita* vagy *Ehrlich-hízósejt* a legsötétebb színű sejt. Könnyen sérülő, laza kötőszövetben lévő bazofil sejt.

A makrofágok nagy, *egymagú falósejtek*, amelyek a szervezet ellenálló képességét segítik. Az *oszteoblasztok* vagy *csontképző sejtek kétmagú óriássejtek*. Az *eritropoetin* nem más, mint a *vörösvértestetek fokozó hormon*. A vérlemezkék 5-10 napig élnek az egészséges szervezetben. A *leukocita fehérvérsejt*. Lehetséges változatai a *szemcsés* és *szemcsék nélküli*, illetve *eozinofil* típusú. A *fagocita* vagy *falósejt* szintén *fehérvérsejt*. Két típusa ismert: a *kis-* és *nagy makrofág*. A *makrofág fehérvérsejt egymagú, nagy falósejt*. A *rekurzor sejt előanyag* vagy *elősejt*. Itt a makrofágok elősejtjére alkalmazzuk.

A *trombin protrombinból képződő enzim*, amely a *fibrinogént fibrinné* alakítja. A fibrin *rostos fehérje*, amely véralvadáskor fibrinogénből trombin hatására keletkezik. A *protrombin* a trombin előanyaga. A *plazmablaszt* nagymértékben szaporodó sejt, átmeneti forma a *B-limfociták plazmasejtté* való elkülönülésében.

A sejtmagjukat vesztett vörösvértetek az egészséges emberben 100 napig élnek.

A vérben lévő plazma-fehérjék: maga a plazma *sejtmedvet, sejtfehérjét* jelent. A májban keletkezik a *fibrinogén*, az *albumin*, a plazmában legnagyobb mennyiségben jelenlévő fehérje, az *alfa₁-globulin*, és az *alfa₂-globulin*. Egészséges felnőttben napi 10 g albumin *szintetizálódik*. A *béta-globulin* és a *gamma-globulin* a *retikuló-hisztocita* rendszer sejtjei + plazmasejtek és limfociták együtt. A szervezet ellenálló képességét erősítik. Végül a *szöveti tromboplasztin* azon anyagok összessége, amelyek a protrombin trombinná átalakulását katalizálják.

A vérnek nemcsak közvetlenül az egyedet érintő, éltető szerepe ismert. Vannak olyan tulajdonságai is, amelyeket semmilyen laborműszerezettség mellett nem lehet kimutatni. A köztudatban mélyen élnek kitörülhetetlenül, és amíg ember lesz, gondolkodásában mindenkor központi helyet foglal el. Már fogantatásunk pillanatában találkozunk vele. Később az anyaméhben, a magzatburok kifejlődésével annak gazdag érhálózata szállítja hozzánk az édesanyánk testéből elvont éltető nedvet, amely oxigént, ellenanyagokat és a vérben már föloldott táplálékokat visz súlyban gyarapodó, és minőségben fejlődő testünkhöz, hogy beépülve *érett magzattá* alakítson bennünket. E világra is vérben úszva születünk, és ettől kezdve alig telik el hét, hónap, negyedév, hogy valamiképpen ne találkoznánk közvetlen szemlélhető úton is a vérrel.

Amikor gyermeket nemzünk, a *teleológia* szerint a természet azért hagyja az életet megfoganni, hogy az új nemzedék örökölje az elődök *vérvonalt*, továbbadva tulajdonságainkat és életünket, így biztosítva a hosszú, esetleg „örök” életet. Nemzéskor nyilvánvalóan nem a vért adjuk át, hanem gamétáinkkal, ivarsejtjeinkkel az örökítő anyagokat, amelyek között ott van kódolva az is, hogy a születendő gyermek a két család melyik vérvonalt viszi tovább.

Köszájon jár a *vérrokontság* fogalom, amely kifejezi, hogy egy ember a nemzedékváltásban visszafelé haladva kiktől örökölte vérvonalt, amely meghatározta a családhoz való tartozását és az abban való helyét. (Ma a molekuláris biológiai ismeretek

tükrében jól tudjuk, hogy ez nem közvetlenül a vértől függ, hanem a programozott genetikai állománytól, a bennük található gének, genomok, kromoszómák fölépítésétől, tehát az atomok molekulákká való kapcsolódásának sorrendjétől és összetételétől.) Miután az átlag ember számára a genetikai állomány mint *sorskönyvünk* nem látható, nem olvasható – a teljes emberi *géntérkép* csak rövid ideje készült el –, ezért marad a vér, amely ebben az összefüggésben szimbólummá vált.

A vérrokonság kiterjedhet akár több népre, népcsoportra is, akik számon tartják egymást. A középkori *vérszerződéssel* még olyanok is rokonságba kerültek, akik nem azonos családból, törzsből, klánból származtak; genetikai állományuk teljesen különbözik a leendő rokonokétól, de azzal a szimbolikus és rituális cselekedettel, hogy véruket közös tálba csordítva, mindenki iszik belőle, azt jelképezték, hogy vérük összekeveredve és elfogyasztva – rokonná válva – immár mindenkiben jelen van.

A vérrokonnál szorosabb kapcsolatot jelent a *vér szerinti utód*. Míg a vérrokonság oldalági szinten is tovább terjed, amikor a rokonok már nem tartják egymással a kapcsolatot, esetleg nem is ismerik egymást, a vér szerinti utód az apa és anya közvetlen leszármazottja, gyermeke. Érett, egészséges személyiséggel rendelkező szülők esetében a gyermek jelenti életük és a család folytatását, akihez olyan erős, eltéphetetlen testi, lelki és érzelmi szálak kötik, amelynek fönntartásáért akár az életüket is áldozzák.

A *vér szerinti örökös* szintén utód, a család közvetlen leszármazottja. Hagyományos társadalmakban matriarkátus esetén az elsőszülött lány, patriarkátusban az elsőszülött fiúgyermek vált családi hatalom- és vagyonutóddá, ha a társadalmi szorítások, esetleg maradandó betegség, korai elhalálozás, vagy a gyermekeknek a szülőkkel szemben tanúsított viselkedése később másként nem befolyásolták az iratlan szabályokat.

A *vérnász* általában megjósolhatóan bekövetkező sorstragédia. Nagyon ellentétes okok hívhatják létre. Két ifjú erős szerelme, amely a szülők és rokonok ellenkezése dacára házasságkötéssel folytatódik, vagy az erőltetéssel kötött érdekházassága vezethet oda, hogy a közös élet lezárásaképpen a nász gyilkossággal ér véget. Ha a pár szerette egymást, általában közös öngyilkossággal vetnek véget ostromolt földi életüknek, hogy a túlvilágon folytathassák boldog és békés életüket. Népmesék és népballadák kedvelt motívuma ez, de előfordult már uralkodó és egyszerű polgári vagy parasztcsaládok esetében is. Amikor a házások nem szeretik, gyűlölik egymást, sőt undorodnak a másiktól, közös életük a nászban valamelyik fél részéről gyilkossággal ér véget. A legenda szerint ilyen lehetett Attila hun fejedelem utolsó házassága Ildikóval, aki a nászéjszakájukon megölte férjét. Így vagy úgy, de valamiképpen a vérnek kifolynia, megromolnia kell, vagy – például mérge hatására – keringésének megállnia szükséges. Mindegyik változat halálhoz vezet.

Éppen azért, mert az ember számára a hasznosítható, egészséges vér az életet jelenti, szerte a világon értékrendje alakult ki. A humánus cselekedet szerint, aki teheti, önzetlenül ad vért, hogy ezzel mások életét megmentse, egészségét helyreállítsa, megtartsa. Az utóbbi esetekben ugyanis a vérből különböző vérkészítményeket, gyógyszereket hoznak létre, amelyeket beteg embereknek megelőzésre (pl. a gamma globulint a hepatitis ellen), szinten tartásra, vagy gyógyulásukra lehet adni. Ezekről tehát teljes gyógyulásuk remélhető, vagy a vészterhes tünetek csillapítása, illetve az értelmesen, minél kevesebb szenvedéssel eltölthető élet időben történő kiterjesztése.

A vér másik értékrendje szerint árucikké változott. Humánus része marad, hogy valaki a vérét odaadja, de az már kereslet-kínálat érvényesülése, üzleti szempont, hogy

pénzt kér és fogad el érte. A vér eladása a beteg számára is e kettős motivációt jelenti. Lehet humánus, amennyiben segít rajta, hiszen a gyógyszerért ugyancsak fizetni kell, de lehet a bajbajutott beteg zsarolása is: ha fizet, megmaradhat, ha nem elpusztulhat. Társadalomtól függ, hogy a beteget miként támogatja, szociálisan mennyire védi, és mennyire teszi ki a társadalom rideg számításának, *vérszemet kapott*, lelkiismeretlen emberek, érdekcsoportok, gyárak pénzhétségének.

A *vértörvényészék* mindig vámpírként *vérszomjas* és halálos ítéletet hoz. Az elpusztított ember – függetlenül attól, hogy folyt-e vére vagy sem – az egyik szembenálló csoport számára mindig mártír, *vértanú* marad, aki életét, *vérét áldozta* valamilyen ügyért, ezért még nemzedékek múlva is *vérző szívvel* gondolunk rá. Az emberi *vérvesszeség* mindig magában hordozza azt a fogalmat, hogy általában nem termelődik újra – mint a csontvelőben, nyirokban, májban keletkező összetett vérünk –, a halála pótolhatatlan veszteséget okoz, mert minden ember autonóm és individuum, akit mint egyéniséget nem lehet újra teremteni.

VIHAR

Az *ősrobbanás* volt az első és a legnagyobb vihar; tűzvihar, ami csak létezhet, amikor az *atomhég-szerkezet* is kialakulatlan volt: atommag, elektronfelhő és plazmaállomány külön létezett. Ez volt a „viharok vihara”. Micsoda erő szabadulhatott itt föl, amelyet Teremtőjük nem hagyott önállóan és céltalanul működni, hanem pontos törvények szerint szabta meg a határait. Egy alkotó energia önmagából létrehozta az élettelen anyagi világot. Ez az egyetlen csoda, az igazi varázs, minden más már a természet talán megismerhető és kiszámítható jelensége.

Nincs két egyforma vihar. Mindegyik a környezettől és a körülményektől függ. A szó jelentése is árnyalt. Először mindenki a természet által létrehozott viharra gondol, amikor *tombolnak az elemek*. A vihar félelmet kelt és rettegést okoz. Nehéz követni, kiszámítani, előre jósolni. Nagyon sok környezeti, terep- és meteorológiai körülmény megváltoztathatja az útját, erejét, egyéb tulajdonságait.

Szűk kis világunkban kezdetben volt az *ősvihar*, amikor bolygónknak nem volt szilárd kérgé és a gyomrát, fortyogó lávatavak formájában még kívül is hordozta. Midőn a kéreg megszilárdult, a föld kezdett lehűlni. Az elemek már korábban molekulákká álltak össze. A forró gázok mellett megjelent a gőz, lecsapódva létrejöttek az élet nélküli vizek, amelyek a felszínt mind nagyobb felületen elborították. Kialakultak azok az ősviharok, amelyek hatalmas elektromos kisülésekkel, villámlásokkal, égi háborúkkal, felhőszakadásokkal a vizekbe mosták a fontos vegyületeket, és kezdték kialakítani azt a közeget, amelyben az élet megjelent.

Ebből a Holocénkor szerencsére már semmit sem tapasztal, de hagyatéku kaptuk a pusztító viharokat, amelyek máig is számtalan kárt okoznak. A jelenség a hegyek között a legkiszámíthatatlanabb. A látóhatárt általában csúcsok, sziklák zárják el. Nem lehet megjósolni, hogy a vihar milyen erővel és milyen időpontban csap le. A gerincek útját állják és megtörik, eltérítik. Leggyakoribb, hogy a kisebb hegynyúlványokon átbukik, és a völgyekben rohan tovább. Az erdőt zúgatja, köveket sodor, és a vizek felszínét tajtékosra korbácsolja. A magas ormokon ritkán van szélcsönd. Amikor fölerősödik, gyorsan

viharként jelentkeznek, és pusztító ereje van. Ilyenkor indulnak el a lavinák, hóviharak, és a csúcs meghódítására indult alpinisták elsodródva, lezuhanva tűnnek el. Vannak forgószelek, tájfunok, tornádók, különböző neveken ismert gyakori helyi szelek, de vihar korbácsolta szökőár formájában is pusztíthatnak. Vannak csillagászati jelenségek, amelyekhez a vihar szót illesztették, mint a mágneses, elektromos, illetve ilyen még a „napszél”.

Tunéziában, Medenine környékén, a Szahara köves elő-sivatagában 1979 őszén közelített meg egy homokvihar, de hamarosan elértük az afrikai kontinens szélét, és átkeltünk Djerba-szigetére (Odüsszeusz utazásai során a „Lótuszevők-szigetére”), ahová már nem követett. Annyit láttam, hogy az eget a közelgő homokzón sötét sárgára, világos barnára festette. Az egyre erősödő szél könnyű ruhánkba is úgy kapaszkodott, mintha vitorlát nyitottunk volna. Minden égtáj, de még a talaj felől is fölkavarodott és csillogva szitált a finom homok, amely pillanatok alatt mindent befödött. Induláskor a busz betemetődött kereke homokhalomból vágta ki magát, és fényképezéskor, a különböző objektívek cserélgetése során, ez a finom por úgy belelopakodott a gép belsejébe, hogy az egész zárszerkezetet, és a blende finom lemezeit teljesen tönkretette. Még napok múlva is, amikor a Földközi-tengerben fürödtünk, hajunk közül, rejtett testtájaink hajlataiból apró, sárga, tapadó homokot áztatott ki a sós víz.

Alföldön folyóvölgyben átélve a legfélelmetesebb a vihar. Évtizedekkel ezelőtt a Tisza árterében sátoroztunk. A szegélyerdő mögött hatalmas, piros orcával bukott le a nap. Egész nap csendes, forró, augusztusi nyár tombolt, és eszünkbe sem jutott, hogy a közeljövőben vihar készül. A Göncölszekér már fordult, és túljártunk az éjszaka közepén, amikor távolról halk, de markáns zúgásra ébredtünk. Az iránya pontosan kiszámítható volt, hiszen az alacsony vízállás mellett, a folyómederben jött és terjedt, de még távolinak tűnt.

Kiálltunk a sátor elé hallgatózni. Még nem tudtuk, hogy ez a zaj mitől ered, de kellemetlen érzésünk támadt, és határozottan félelmet keltett bennünk. Olyan volt, mintha milliárdnyi sáska, vagy nagy repülő rovar közeledne felénk. Idegsejtjeinkben évmilliókkal korábban fajunk egyedei által átélt, eddig szunnyadó borzalmak elevenedtek meg.

Ha a kultúrmáz nem rakodott volna ránk, oltalmat keresve bizonyosan menekülni kezdünk. A riasztó zaj egyre jobban erősödött és terjedt körülöttünk. Azt vettük észre, hogy már benne vagyunk, és a hang túlterjed rajtunk. Úgy éreztük, nincs menekvés. Valamilyen szörnyeteg romboló erőnek a foglyaivá váltunk, majd a martalékává leszünk. Pedig még csak a hang érkezett el hozzánk, amikor a fák levelei és ágai előbb susogni, zizegni, morogni kezdtek. Egyre erősödve végre megérkezett a látható jelenség is, amint megmozdult az erdő. A homokparton végigszáguldott a szél. A sátrak előtt kint hagyott tárgyakat boritgatta, görgette, legtöbbit a vízből kellett visszahozni és elrejtteni.

A fák hamarosan hajladozni kezdtek, suhogtak, nyögtek, jókora száraz ágak törtek le róluk és a fövényre hulltak. A víz elszürkült, fölkavarodott, hullámokat vetett, amelyek sárga tajtékfoszlányokat szórtak a partra. Hamarosan zúgott és locsogott, mintha megduzzadt volna, és több víz látszott a medrében, mint amikor még nyugodt volt.

A sátrakat könnyen kicibálta a nedves parti homokból és pehelyként vágta, toltta maga előtt, míg el nem akadtak valamelyik keresztben álló kidőlt faderékon. Évszázados faóriásokat döntött ki. Hallani lehetett a zuhanásukat, amint az útjukban álló fákról lesodorták a leveleket és ágakat, a vékonyabbakat meghajlították vagy megdöntötték. Nem

volt menekvés, nem tudtunk hová bújni. Az eső megeredt és függönyként zúdult alá. Az omladozó löszfal mellett lekuporodtunk, hogy minél kisebb felületünk legyen, mert közben hol a magas fába, hol a vízbe csapott a villám és féltettük az életünket. Minden kisüléskor kékes fényben előtűnt a színét vesztett, sötét táj, és árnyként a fák minden részletét, mint a röntgenlámpa átvilágította. Ilyenkor legalább pillanatra láttunk valamit, azután a kiszámíthatatlan veszélyek és rémek hordozójaként ismét a nedves sötétség borult ránk. Sistergett, forrt, bömbölt körülöttünk a világ. A mennydörgés hosszú percekig együtt érkezett a villámlással és akkorákat csattant, mintha löszraktár robbant volna föl mellettünk.

Lassan derengeni kezdett és elközelgett a hajnal. Mind jobban kivehettük a legközelebbi tárgyakat. Szűnt az eső és gyöngült a szél ereje. Amikor fölkel a nap, oszlatni kezdte a kékes-fekete, vészterhes felhőket, és a lombok fölé érve hirtelen ránk mosolygott. Fényárban csillogott a nedves part. A folyó elcsitult, hangos dobolással csak az ágakról csöpögött még egy-két jókora vízcsepp. Miközben teljesen elázott ruháinkat botra tűzve szárogattuk és dideregve össze-összebújtunk, a kanyarulat fölött megjelent a szivárvány. A viharral járó tombolástól megszelídülve elült a szél.

Különös élmény vihart átélni a pusztán is. Itt nyílt, őszinte, jóval előtte apró jelekből érzékelhető, hogy az idő mire készül, és már messziről észre lehet venni, amikor nekidühödik. Olyan, akár a magyar ember karaktere. A legszebb pusztai vihart még az 1960-as évek elején, a vásárhelyi Pusztán, a Kardoskút közelében fekvő Fehér-tó partján éltem át. Gyönyörű őszi idő volt. A poros utakon már csak egy-két elkésett szekér haladt sietősen a távoli tanyák felé kukoricával, tökkel megrakodva.

Az ég alján Nyugat és Észak felől napok óta vészterhes, sötétkék felhők gyülekeztek, de valahogy nem mozdultak. Erőt gyűjtöttek a támadásra. Közben a nap áttört rajtuk; fölējük kerekedett, gördülő útján mind nagyobb tiszta égboltozatot söpört magának, és visszanyomta őket a látóhatárra.

A vásárhelyi Pusztán mindig jár a szél, nincs semmi, ami útját állná, különösen most, hogy elfogytak a tanyák. A tekintet belevész a délibábtól remegő tájba. Érzékszalódként remegő vizet látni ott, ahol a kiégett rét az égbolttal összeér, és úgy érzékeljük, mintha itt volna karnyújtásnyira, de ahogy közeledünk felé, a látvány egyre messzebb távolodik.

Ültem a tó partján, amelyet a forró nyár fenéig kiszárított. A kérges sár előbb megrepedezett, azután kiverte a sziksó és egyre vastagodó, puha paplanként betakarta. Holdbéli táj volt ez. Ropogott a talpam alatt a fehér szik, mintha friss hóban járnék, és hamarosan csak a lábam nyomát fújta el a kiszámíthatatlanul, minden irányból lengedező szél. Valahonnan a Pusztta mélyéről előkavargott, talán a táj fölött keletkezett egy ismert, különös jelenség, amely a mezők fölött száraz leveleket, szalmát és töve vált *ördögszekeret* görgetett. Amikor elérte a tó partját, fura terhét elejtette, és egyedül örvénylett tovább a mederben. Hirtelen kürtővé alakult és szinte sikoltozott, zúgott, ahogy mind gyorsabban pörgött önmaga körül. A néphit szerint a forgószélben boszorkányok táncolnak és küzdenek egymással a hatalomért. Valóban különös alakok jelentek meg benne, amelyek pillanatra kirajzolódtak, majd szertefoszlottak. Egyszer hadonászó ember, máskor verdeső szárnyú madár alakját vetítette a fölnagyító képzelet tükrébe.

Amikor a tó közepére ért, ahonnan a legmesszebbnek látszik a világ, gyorsan fölmarkolta a kivirágzott sziksót és toronymagasságba fölemelte, azután hirtelen

elengedte. A szódakristályok, mint a hó, a napfényben megszámlálhatatlan apró csillagként, szivárványfényben ragyogva, tűzijátékot szórva, csöndes szitálással hulltak vissza e halott világra, és túlhan a parton beborították az egykori szarmata sírok helyét. Mindenről megfélekedve, lúdbőrös belső izgalommal figyeltem ezt a tűnő természeti csodát.

Dél volt. A nap égi trónusának tetőpontján ült, majd lassan elfordulva, úszni kezdett a bársonyos délután, és a gyorsan érkező alkony tengerében. Érezhető volt, hogy többé már nem ura birodalmának. A sötét felhők kiszabadultak fogságából, és egyre följebb kúszva, betöltötték a nap helyét. Fejem fölött összetorlódtak. Még messze volt az éj, de alattuk terjedt a sötétség. Csak egy-két fehéren gomolygó felhőfodor jelezte, hogy egykor a nyár keltette őket életre, de mára már a visszavonhatatlan ősz úzi, sodorja őket a pihenni vágyó Pusztára.

Előbb megdördült az ég és odafönt villámok cikáztak. Sok ágra szakadva az egész égboltot bevilágították. Olyan volt a látvány, mint amikor egy hasas váza a belső feszültségtől ezernyi vékony érszálon megreped, mielőtt szétrobban és elporlik. Az eső ritka, nagy cseppekben hullni kezdett. Mintha jégverés lett volna, szinte kopogott a bőrömnön és fájó érzést keltett. Tudtam, hogy azonnal indulni kell, már így is elkéstem, ha nem akarok bent rekedni, itt a Pusztá mélyén. Az eső hamarosan apró csöppekké sűrűsödött, és mind nagyobb lendülettel kezdett szakadni. A tócsák úgy szaporodtak a kerékvágta dűlőúton, mintha a föld kérgét óriás marka nedves szivacsaként összenyomta volna, és fakadó vizek törtek volna föl. A kerékpár ragadni kezdett a mázkos sárban. Mire kivergődtem a köves útra, a föltámadó szélvihar zúgva esett nekem. Az egybefüggő vízoszlopot felém fordította, majd vízszintesen préselte az arcomba; a kiskabátom, nadrágom szövete közé, és néhány méter után már egy tenyérnyi száraz hely sem maradt rajtam.

A természet nagy viharait, a tájfunt, tornádót, szökőárt, vagy a vulkánkitörés hamu, láva és sáraratát szerencsére még nem éltem át. „Sapkányi” széltől, Hemingway enyhe *brizájától* fodrozódó hullámveréssel 2002 januárjában Kubát kerülve már találkoztam a Karib-tengeren, de az óriási luxushajó szinte elnyelte. Mégis minden lépésemre vigyázni kellett, hogy az alföldi sík területhez szokott lábam ne botladozzon, és a zárt hajóterekben fejem ne kóvályogjon úgy, mintha szédülnék.

A természettel könnyű flört minden orkán ahhoz képest, amit a társadalmi vihar gerjeszt. Az elemek korbácsütései elöl többé-kevésbé el lehet menekülni. A nagy viharok ellen védenek a barlangok, a víz nyugodt mélye, a felhők fölötti mennybolt, csak az ember elöl nem lehet elrejtőzni. Ha üldöznek, utánunk erednek. Kopóként szimatolva a föld mélyéről, beton bunkerekből, de még a sírból is kiforgatnak. Egyedül az embertől nincs nyugalom. Nem véletlen, hogy mindig jobban szerettem az evolúciót, mint a revolúciót.

A társadalmi vihart az ember önmaga szítja, dédelgeti, erősíti, és amikor már kellően érettnek ítéli, rászabadítja a nyugodt vagy följazott tömegre. A társadalmi robbanás sohasem egyetlen ember, ritkán kevesek ügye. Különösen a modern korban egyre nagyobb tömegeket érint. Mind kevésbé lehet országhatárokkal, népcsoportokkal, törvényekkel, haderővel elszigetelni. A helyi lázadás, a polipkarként szerteágazó terrorizmus, az átfogó forradalom, vagy a világháború legtöbbször ugyanarról a kettős töről fakad: egyik felől az elégedetlenség váltja ki, másik felől a hódítás és nyerészkedés láza, amely mérhetetlen hatalomvágyban és gazdagodási igényben, a világpiac és a vagyon újra fölosztásában

nyilvánul meg. Éppen ezért nagyon nehéz megfékezni, vagy a kitört vihar erejét igába fogni.

Minden társadalmi vihar veszélyes, mert szeszélyes és kiszámíthatatlan; olyan, akár egy esze vesztett fúria. Ha elszabadul, nem lehet tudni, hol áll meg, kit üt agyon, és kiket temet el örökre. Népek vesztek el így a történelem süllyesztőjében, és martalócok emelkedtek föl társadalmi rangra. Már csirájában is, amikor még csak enyhe kis fuvallatként egy-egy csoport szervezetlenül az utcára vonul tüntetni, magában hordozza a baj okát, és a türelmetlenség kiszélesedésének lehetőségét. Hamarosan a jelszó is megszületik, amely alátámasztja a jogos elégedetlenséget. A társadalmi gond akkor indul el hódítani, amikor a példás felelősségre vonás veszélye nélkül, kellően még nem körvonalazott céllal, előbb egyedül, azután bandákba verődve; kezdetben éjszakánként (pl. a németországi „kristályéjszaka”) a közösség, vagy egyes népcsoportok képviselői által létrehozott javakat pusztítva, törnek, zúznak, szobrokat döntenek, és sírokat gyaláznak, majd fényes nappal fegyveres rablótámadásba lendülve, a még alvó, békés tömegben megbotránkozást, illetve félelmet keltenek. Ez az a riadalom, amely szerveződést vált ki, és a szunnyadó kezes cicából ragadozó oroszlánt formál, hogy ő is hadba lépjen a másik tábor ellen. Ezzel már el is indult a kiszámíthatatlan békétlenség.

A társadalom nem jó intézmény. Olyan, akár a házasság vagy a család. Egyszer túlszervezett és agyon korlátozott, máskor a túlzott szabadsággal előbb-utóbb beköltözik a szabadosság, és nincs, aki a törvényteleniséget megtorolja. Csakhogy az ember ezek helyett még nem tudott jobbat létrehozni! Próbáltak már ház- és szexuális közösségeket, vagyoni- és jogi egyenlőségben élő társaságokat, egy elvet valló vallási és politikai csoportokat stb. létrehozni, hasztalan. Rövid idő után az emberi természet ellenállásán valamennyi kísérlet megbukott; illetve azon, hogy minden csoportban akad egy izgága, fölbujtó, akarnok, aki elrontja a többiek játékát, és ezzel elindítja a békétlenséget.

Amíg ember létezik, a társadalmi vihar potenciális veszélye fenyeget. A társadalom tűrőképességétől, veszélyérzetétől, elnyomó hatalmától, azaz diktatórikus erőszakosságától és bosszúvágyától függ, hogy a vihar meddig alszik, meddig készülődik, és hol, mikor jön el az a határ, amikor kitör. Midőn már tajtékzik, szennyes ár csupán, bármilyen vélt jogos eszméért kelt is életre. Tüzet, sziklát és hamut egyaránt okád, akár a vulkán és utána jön az iszaptenger. Nincs olyan igaz küzdő, aki be ne sározódna. Ebben a forradalmi harcban előbb-utóbb fölfalják egymást és saját gyermekeiket is, mert az ész helyébe az indulatok, az elszabadult ösztönök, az agresszió lép. Csak a vér hozhat számukra kielégülést. Amikor már mindenki egyformára mocskolódott, akár a különböző odúkból egy kaptárba összefüstölt méhek, akkor kezdenek lenyugodni. Amit addig termeltek, dühük martalékaként mind odaveszett, kezdhetik előlről a keserves gyűjtögetést, helyreállítást. (Lásd: csimpánzhorda garázdálkodása az ültetvényen.)

A vihar legsúlyosabbika az, amikor magában az emberben fogan – és csak végső esetben tör ki belőle külső ellenséget keresve –, többnyire megmarad lelke mélyén, önmagát pusztítva. Az ember ebben a leggátlástalanabb. Nagy történelmi viharok során is néha megnyilvánulhat a vesztesre álló féllal szembeni szájalom. Vannak esetek, amikor a pusztítás során a gyűlölt ellenségből is egy-két rokonszenves egyént megmentünk. Legritkább az a helyzet, amikor a vihar magunk ellen támad föl bennünk, és önmagunknak megkegyelmezünk. Erre évtizedes pedagógiai tevékenységem során tizenéves fiatalok esetében figyeltem föl.

Névtelenül írt, személyi jogaikat nem sértő, mentális dolgozataikból érzékeltem, hogy egy-egy osztálynak mintegy harmadrésze a csoporttól elütő, deviáns életet él. Ezek tizenhat éves korukra kiégtek, az élettől, de még önmaguktól sem vártak semmit. Volt, aki fiatal kora ellenére már több öngyilkossági kísérleten is túljutott, és ezeket egyre nagyobb szadizmussal követte el. Ekkor szintén név nélküli, célzott válaszadásra kértem őket. Kérdőívet töltöttek ki, amelyben választani kellett és a megfelelő szavat aláhúzni. „Szereted-e magadat? Rokonszenves vagy-e önmagadnak? Közömbös vagy-e, esetleg nem szereted, illetve gyűlölöd magad?” A deviánsok legtöbbször az utóbbi két fogalmat jelölte meg; az öngyilkossági kísérletet elkövetők szinte kizárólag csak az utóbbit; közülük vallomását nem egy a lap szélére írva még azzal is megtoldotta, hogy kísérleteit addig folytatja, amíg a maga ellen támadó agressziójával egyszer sikerül önmagát elpusztítania.

A deviánsok nem azt jelentették, hogy aberráltak. Ez túl nagy arány lett volna a vizsgált közösség összlétszámához viszonyítva. A lelki betegség, a kiégettség, a csömör, a depresszió megannyi tünete vitathatatlanul érzékelhető volt rajtuk. Szinte tudatosan keresték a közösségükkel és a társadalommal való összeütközést. Értelmes gyerekek voltak ők, csak azért sem tanultak, mert utálták a munkát, valamelyik tanárukat, vagy azt, ha sütött a nap, illetve azt, ha felhő borította. Bármit kellett volna kérésre, esetleg parancsra végezni, azt értelmetlennek találták, és egy idő után már rest életüket is megunták.

Ezek a deviánsok szüntelen fortyogtak minden ellen. Bármelyik pillanatban képesek voltak azt is megtámadni, amit addig szerettek. Állandó vihar tombolt bennük, amely olykor a fölszínre buggyant, de amikor borotvapengével elvonultak a WC-be és ereiket fölvtágták, a vihar belülről pusztított.

Mélylélektani interjú, pszichoanalízis hozhatná közelebb, hogy a pusztító belső vihar miként keletkezik az emberben. Melyek a kiváltó okok, mennyi benne az öröklött, a szerzett és tanult tulajdonság. Miért van egyikben hajlam rá, másokban gátlás: tiltás és ellene történő védekezés, ellenszegülés. Számatalan egyéni készítés, körülmény válthatja ki a vihart, amelynek egyetlen közös gyökerét sikerült észrevennem: ez a szeretet hiánya, és a helyébe növekedő ikertestvére, a gyűlölet volt, amely ha másokat nem bántott, nem tett tönkre, önmaga ellen fordult.

A baj ott kezdődött, nem minden esetben arról volt szó, hogy az ilyen ember szeretetre éhes és azt nem kapja meg. A legtöbb eleve utálta a szeretetet. Ez számomra is megdöbbentő és érthetetlen volt. Mint érzésről nem is szeretett róla beszélni. Már a vele való foglalatosság is irritálta és gyűlöletet keltett benne. Szó sincs róla, hogy a közösségből, családjából ne akadt volna segítőtje. Esetükben nem esengő, könyörgő emberekről van szó, akiktől az értetlen család, társadalom elfordul; kiteszítja és magára hagyja. Önmagukat taszították ki a normálisan élők közül. Nem hagyták magukat szeretni, mert számukra többet ért a gyűlölet, és a velük szemben kibontakozó reakcióként az utálat, amely bizonyosságul szolgált nekik a különös magatartásukra. Kéjelegtek benne, ha sikerült maguk ellen dühíteni másokat.

Néhány ilyen szerencsétlen, viharos lelkű emberrel később, felnőtt korában véletlenül még találkoztam. Sikerült neki elkerülni a fizikai megsemmisülést, de lelke halott volt. Sohasem tudott boldog lenni, akár csak egy percre is. Önmaga áldozatává vált. Saját vihara elpusztította; kiirtotta egyéniségét és emberségét, vagy ezek meg sem születtek benne.

VÍZ

A különböző kultúrák akárhányat soroltak föl a jelképes jellegű, *ősi elemek* között, a víz mindenütt szerepelt. Kémiai értelemben H_2O tapasztalati képlettel rendelkező vegyület, amely szerkezetileg két atom hidrogénből és egy atom oxigénből áll. Bár a hidrogén jól égő, míg az oxigén az égést tápláló gáz, vízként létező összetétele mégis a tüzet oltja. Azon különleges anyagok közé tartozik, amelynek három fizikai megjelenési formája is ismert: a szilárd (jég, hókristály, zúzmara), a folyékony (maga a víz) és a légnemű (gőz, vízpára) formájában. Ráadásul a szilárd halmazállapotból a közepső, a folyékony kihagyásával azonnal légneművé válhat. Ez következik be a hó és jég természetes elpárolgásával, amikor olvadás nélkül megy át párává. Az emberiség legnagyobb ivóvíz, illetve édesvíz tartalékai az Antarktison jég és hó, a Bajkál-tóban, és a föld alatt lévő víztároló rétegekben, folyékony állapotban található.

A *koacervát*, majd a földi élet nagy valószínűséggel vízben, az *őstengerben* jöhetett létre. Az emberi vér sótartalma – 0,9 százalék = a fiziológias sóoldat aránya szintén ez – általában megfelel az óceánok és tengerek átlagos sókoncentrációjának. (Természetesen mind a vérben, mind a tengerben nemcsak a nátriumkloridot vagy konyhasót, hanem a többi: kálium-, kalcium-, magnézium- és foszforsókat is értjük, a nyomelemekkel együtt.)

Víz nélkül az élet ma is elképzelhetetlen. Még a legszárazabb sivatagokban élő növények, állatok is hozzájutnak annyi nedvességhez, amely az erre fölkészült, módosult szervezetüknek szükséges. A víz párolog. Szervezetünkben és környezetünkben könnyen „elveszhet”, ezért lehetőleg folyamatosan pótolni kell. Rendes körülmények között egy felnőtt embernek – igénybevételétől függően – naponta legalább 1,5-2,5 liter folyadékra szüksége van, hogy abból a megfelelő mennyiségű vízhez hozzájusson. Rendkívüli körülmények között, mint pl. túl meleg munkahelyeken (kohászat, fémolvasztás, kovácslás, ipari méretű sütés, főzés stb. esetében) akár napi 5-8 liter vizet is átáramoltathatunk szervezetünkön, amely nagyon megterheli az egész keringési rendszert, ezért a folyadékvesztéssel járó különféle sók távozását is pótolni kell, hogy a mértéktelen vízfogyasztást csökkenthessük.

Az embernek azért van szüksége erre a sok folyadékra, mert szervezetünk háromnegyed része víz. A csecsemő, a kisgyerek, a fiatal test akkor szép, ha rajta a bőr megfelelő mértékben, ráncok nélkül feszül. Ezt a szövetek, sejtek közötti *ozmotikus* és a sejteken belüli *turgornyomás* alakítja ki. Az öregedéskor csökken a bevitt folyadékmennyiség. Az idős ember „elfelejt” inni, gyakran nincs szomjúsági érzése, de a sejtekben fölhalmozódó idegen anyagok is kiszorítják belőle a vizet, ezért a bőr, illetve az alatta lévő kötőszövet gyűrődik, ráncolódik, az életfunkciók csökkennek, és kóros folyamatok indulhatnak el.

Testünk nem egy szerve különösen érzékeny a vízegyensúlyra. Gondoljunk arra, hogy vérünk jelentős része, az emberi agy tömegének több, mint 90 százaléka, vagy a szemgolyó nagymértékben vizet tartalmaz. Bármilyen különös, az agy állapota és használhatósága annál jobb, minél több benne az élettanilag beépült víz. Az idős, *demenciában*, szellemi leépülésben szenvedő ember agya a tömegéből is veszít, és ez elsősorban vízvesztés. Az agy kezd „kiszáradni”, ezért nem úgy gondolkodik, nem úgy

vezérel a szervezetet, ahogy az a fiatal test esetében természetes.

A víz magának az életnek az őseleme. Az emberhez szimbolikusan is szorosan kötődik. Mindkét nemnél ismert. Női jellege van annak a víznek, amely az anyával kapcsolatos, például a magzat természetes fejlődéséhez nélkülözhetetlen *magzatvíznek*, a csecsemő táplálására szolgáló, saját testéből fakadó *anyatejnek*, mint életadó és fönntartó folyadéknak. „Álmos anyjának méhéből forrás fakadt”, amely a magyarok további nemzedékeit keltette életre.

Férfi természetű a víz a megtermékenyítő férfimág, az *ondófolyadék* esetében. A húsvéti kútvízzel, rózsavízzel való öntözés a megtermékenyítés szimbóluma. Ráadásul a lánynak tetsző legénytől kapott kellemesen illatos parfüm erotikus vágyfokozó hatással is bírhat. Nem egy nő ilyenkor más férfi illatosítását nem engedi. Választottja szagjelzését mindaddig nem mossa ki hajából, amíg annak illatát magán érzi.

Víz nélkül nincs urbánus, kultúrált élet sem. A napi mosdáshoz, mosogatáshoz, mosáshoz, környezetünk tisztogatásához, az ipar fönntartásához megfelelő minőségű ivó- és ipari vízre van szükség. Területenként szükséges az esővizek gyűjtése és fölhasználása, máshol a csapadékvíz elvezetése. Mindenütt egyaránt alapvető az ember környezetében keletkezett fertőzött, vagy mérgezett szennyvíz eltávolítása, tisztítása és fölhasználható állapotba visszajuttatása a természetbe, vagy a mindennapi használat körforgalmába.

A víz máig nagyon sok ember megélhetését biztosítja. Halászok, tengeri sót nyerők, hajózók, kereskedők és utazók, mezőgazdasági terméket előállítók, fürdőket fönntartók stb. nélkülözhetetlen eleme a víz. A természetes fölszíni vizek szárazulatokat, szigeteket, földrészeket kötnek össze és választanak el, attól függően, hogy milyen nézőpontból vizsgáljuk. Az bizonyos, hogy a tengereken történt fölfedező hajózások következtében terjedt szét minden lakott kontinensre az emberi faj, és oda-vissza az ott kialakult kultúra, az egyes helyeken lévő ásványi, ipari, mezőgazdasági kincsek, szellemi termékek, illetve élőlények, köztük a kórokozók stb.

A víz az embernek nagy szabadságot biztosít. Az a nép, amelyiknek tengere van, nem is tudja igazán, hogy micsoda kincs birtokosa, csak az, aki ennek hiányát szenved. A víz a felüdülést, gyógykezelést, szórakozást, az elmélyülést, kikapcsolódást, feltöltődést biztosítja. A víznek hangja van: csobog, csörgedezik, locsog, zúg, morajlik stb. Megannyi hangulatot teremt. Ugyanakkor ellenségünké is válhat. Iszonyatos erő van benne. Ha zabolátlan, pl. egy folyó esetében, ahogy Petőfi Sándor írta a Tiszáról:

„...Zúgva, bögve törte át a gátot,
el akarta nyelni a világot.”

A tengeren keletkező vihar emeletes ház nagyságúra korbácsolja a hullámokat, és nemcsak a lélekvesztőket, de még a nagy hajókat is veszélybe sodorhatja. A *tsunami*, a tengeri *szökőár* – függetlenül attól, hogy *tektonikus mozgás*, tenger alatti vulkánkitörés, lemezgyűrődés, rétegtörés stb. okozza-e – az emberiség történelmében a legnagyobb katasztrófákat okozza. Az általa keltett hullámok messze kitérnek a szárazra, és településeket képesek elsodorni. A különféle áradások, beleértve Délkelet-Ázsiában a monszun okozta felhőszakadások következtében kilépő folyók pusztítását, minden évben több ezer ember életét veszik el, és természeti, gazdasági károkozásukkal veszélyeztetik a megmaradók életlehetőségeit.

A vizet az ember igyekszik fölhasználni. Akár természetrombolás árán is erőműveket épít, és a vele termelt elektromos áram segítségével a modernkor energiaéhségét csillapítja. A felszíni vizek, források foglalásával, folyók, tavak, esetleg tengerek víztisztításával, illetve átalakításával ivóvizet nyerünk; fűt, vezetett, hőforrásokból kapott, és ásványvizeinkkel fürdőkultúránkat növeljük. A vízterápia évezredek óta ismert. A vizet és a gyógyvizeket egyaránt fölhasználjuk fürdésre, kúrára és ivásra. Ezekkel a legkülönbözőbb betegségeket gyógyítjuk, legalábbis a kórtüneteket csökkentjük. Köztük legszörnyűbb, ma már kínzásnak számító vízkúrát még a 19. században is használták, mikor tehetetlen, vagy kényszerzubbonyra védekezésre képtelenné tett elmebetegeket hideg vízzel öntözték, fürdették, dézsába hűtötték, fejükre lassan csurgatták, csöpögtették. Az utóbbi módszer rabok, bűnözők kivallatására az ókor óta ismert és máig alkalmazzák.

Koránt sem mindent beszéltem el a vízről, de már ennyiből érzékelhető, hogy kultúrtörténelmünk során misztikus és jelképes értékei is kialakultak. Itt van mindjárt az *életvize*, amelyből az élet fakad, akár a holtakat is újra éleszti, és forrása többnyire a mitologikus *életfa* tövéből ered. A vizet gyakran az ég küldi csapadék formájában, és ha ez elmarad, mindig az *esőisten* haragszik, akit ki kell engesztelni. Ezért az „égi víz” rituális jellegű is. A sámánok különösen értettek a vihar oszlatásához és aszály idején a felhők megcsapolásához. A belső-ázsiai mongolföldön élő kazak sámán így könyörgött esőért:

„Ég, adj nekünk szent vizet
és küldd le hozzánk a földre.”

Vihart, árvizet hárító énekét idézve:

„Amikor jégeső s kegyetlen orkán jő,
megállítom én azt, merthogy sámán vagyok.
Amikor vihar dúl s pusztító árvíz jő,
Eltéritek útját szent varázköveimmel.”

A katolikus templomokban nagyszombaton, a föltámadási misén a vizet megszentelik. Ezzel vetnek keresztet, mossák meg a beteg ember fájó tagjait, főleg a szemét, fülét. A néphit alkalmazója, illetve a gyakorlatias ember orvosságnak és bajelhárítónak egyaránt használja. Mózes intésére az Egyiptomból menekülő zsidóság előtt a Sástenger megnyílt, „kétfelől a víz falként meredt föl”, hogy száraz lábbal átkelhessenek rajta. Népének a sziklából is vizet fakasztott. (Meg is járta, hiszen türelmetlenségéből és bizalmatlanságából a vesszővel kétszer rácsapott a kőre, hogy belőle a víz biztosan csörgedezni kezdjen. Isten megharagudott rá, mert ebben az esetben nem akart neki hinni, és ezért arra kárhóztatta, hogy népét negyven éven keresztül a pusztában vezethette – hosszadalmas bolyongás, egyfajta büntetés volt ez viszonylag kis földrajzi területen –, de a nekik ajándékozott földre, Kánaánba nem léphetett be, előbb meghalt.)

A víz rituális tulajdonsága, hogy megtisztít. A keresztvíz lemosa rólunk az *ösbűnt*, és lelki újjászületésünk biztosítja. Pilátus megmosta kezét, hogy ne legyen felelős Krisztus haláláért. Bűnbánó Magdolna azért mosta meg Jézus lábát, hogy megszabaduljon addigi bűneitől és kinyilatkoztassa bűnbánatát, jóra térését. A Megváltó az utolsó vacsora

alkalmából a tanítványai lábát mosta meg, hirdetve az alázatot és az értük hozott, illetve hozandó áldozatot. Karácsony éjszakáján egyes vidékeken a lányok a falu kútjából hozott vízzel mosdottak meg, hogy megtisztulva és megszépülve várják a kis Jézus születését.

A holtak sem ússzák meg szárazon. Attól függően, hogy milyen vízkészlet mellett éltek, haláluk után megmosdatják vagy lefürdetik őket. Ezután át kell úszniuk; bárkán, csónakon, hídon átkelniük egy folyón, tavon, tengerszoroson. Egyes népeknél, ahol tenger, óceán van, az elhalt lelke a szomszédos szigetre megy és ott él tovább. Mivel Hódmezővásárhelyen egykor nagy tavak (Hód-tó, Csúcs-tó, Hattyas-tó, Királyszer-tó stb.) voltak, a 19. század végi arzénos gyilkossági pörökben az egyik szereplő azt vallotta, hogy anyját átküldte „*túl a tavon*”, vagyis elismerte, hogy halálát okozta.

Szintén a vízzel szoros kapcsolatban lévő kultúrákban gyakori, hogy halottaikat vízbe temetik. Ennek az a szerepe is van, hogy a víz élő, lemossa a testről a halált, és új életet ad neki „odaát”. A halottnak vízbe rejtése magzat- és csecsemőgyilkosságok esetében is széles körben elterjedt jelenség volt. A Csongrád vármegyében tárgyalt, feudalizmus kori gyilkossági büntetőperek között – levéltári kutatásaim szerint – nem egy anya akadt, aki megszült gyermekét tóba, folyóba dobta. Maga a víz nemcsak életadásra, életmentésre, tűzoltásra használható föl, hanem emberölésre is.

Az ókor óta több korszakban és kultúrában a kínzás és kivégzés egyik ismert, törvényes módja volt a *vízpróba*, illetve a vízbefojtás, különösen a boszorkányság, és egyéb, „főben járó bűn” elkövetése estén. Ebben a korban volt olyan anya, aki életképes gyermekét dézsa vízbe szülte bele, és csak azután igyekezett elrejtetni, amikor meggyőződött róla, hogy gyermeke megfulladt. Mára ezt az eljárást gyakorolják kis állatok (nem kívánt macska-, kutyaszaporulat) esetében, amikor egy vödör vízbe fullasztják, majd eltemetik őket. A „vörös khmerek” fegyverük lőszerével takarékoskodva, úgy öltek meg ezreket, hogy fejüket egy vödör vízbe nyomták.

A holt emberből, akár elégetik, akár elássák, vagy bármilyen úton eltávolítják, a fölbomlás, illetve mumifikálódás során elsősorban víz távozik, ezt követi szervetlen anyaggá való teljes átalakulása.

A víz a „feledés folyójában” megfürödve *karnálja*, többszöri újjászületés során *reinkarnálja* a holtakat. A víz mindenütt ott van, ahol élet és halál keletkezik vagy elválasztódik.

Z

ZÁSZLÓ

Az emberek ünnepeken, tömeges vonulásokon, vándorlásokon kezdetben a törzs *fétiseit*, jelképeit, a *totemként* megmintázott alakot: a „faragott képet” vagy bálványt, annak fejét, maszkját, képmását stb. hordozták magukkal. Ezek jelvényekké, címerekké váltak, és mind inkább a meg-, illetve kijelölésre, a kiváltságra mutattak rá. Használták ünnepi protokolláris és háborús alkalmakkor. Ezek rákerültek a pajzsokra, fegyverek élére, markolatára, sőt az együvé tartozás és a közösségi szellem erősítésére harcosok bőrére is rátetoválhatták. Messziről viszont nehéz volt fölfedezni. Ezért a dárdák, kopják fémcsúcsa alá hosszú, színes szalagokat, erre a célra gyártott háromszög alakú, jelekkel ellátott textildarabokat kötöttek. Ezek egyre nagyobbakká váltak, hogy mind az ellenség, mind az alatta, egy célért gyülekezők jól láthassák. Hosszú, magas, erős rudakra erősítve, hordozták. Vezető, irányító jellé váltak. Használták gyalogosan, a csapat előtt lépdelve, lóháton ülve, valamilyen magasba tartott, mozgatható fegyverre erősítve, védő falakra, bástyákra, épületekre kitűzve. Így alakultak ki a zászlók, mint tárgyak.

A zászló azonban nem csupán jelző eszköz. Rajta a színezés, a jel, a címer valamelyik törzs, csoport, vallás, település, ország, állam *fétise*, amely a hozzá tartozó embereknek féltett jelképe. Ezért a zászlót elkészülése után a varázsló, az egyház, a törzs, vagy helyhatóság előljárója, ismert és tisztelt közéleti ember, a kormány, az állam feje megáldja, fölszenteli, a ceremóniával védelmet kér és ad neki. Kultikus tárggyá alakul, amely annak a csoportnak, nemzetnek a létét szimbolizálja, amelyik megalkotta és óvja. Harcban a zászló alatt és a lobogóért küzdenek. A másik fél az ellenség zászlaját igyekszik letépni, földre tiporni, megsemmisíteni, mert ez demoralizálja tulajdonosait. Akinél a zászló, az a győztes, ő birtokolja az ellenség fölötti hatalmat.

Ha csatában a zászlótartó elesik, a mellette küzdő főlemeli, és tovább viszi. Amikor vesztesre áll a küzdelem, a zászlót is menekítik. Nem egyszer a rúdról letépve, ruhájuk alatt testükre csavarva, köpenyükkel elrejtve, életük kockáztatásával viszik a táborukba. Ezzel megmentik a becsületüket, a harci kedvüket. Ha oda a zászló, nincs tovább miért küzdeni, a csapat szétesik, elmenekül, de súlyos veszteség ellenére is, ha a szent lobogó megmarad, az erőgyűjtést és az összetartást serkenti.

A győztes sereg összegyűjti az ellenfél zászlóit. Kultúráltsága szerint kétféleképpen bánik vele. Megőrzi. Amíg nála van, számára az ellenség halott, mert a zászlóban őrzött jelképes szellemét rabságába tartja. Több állam dicsekszik vele és mutogatja barátainak, hogy ettől és ettől a hadseregtől elvett, elrablott, zsákmányolt lobogókat tart birtokában. A kevésbé kultúráltak a mások zászlóit megsemmisítik, elégetik, külsőségek között szétszaggatják, sárba tiporják, megalázzák. Ezzel a vesztest teszik lehetetlenné és jelzik a világnak, hogy amennyiben rajtuk múlik, soha talpra nem állhat. (Ilyen esetben a megsemmisítő számára a gyűlölt ellenfél zászlaja, a csoport szimbolikus életét jelképező bábuként viselkedik, akit beléje szúrt tüvel is meg lehet ölni. Lásd a *Bábu* címszónk alatt.)

A zászló egy csoport, egy egész nemzet összefogását és összetartó erejét példázza. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás után, dec. 11-én érkeztem az USA-ba, Florida államba. Itt igen tarka nemzetiségű lakosság keveredik. Délről, mind a kontinensről, mind a Karib-térségből illegálisan szüntelen áramlik be a latin, és a többféle rasszból

összekeveredett mesztic, kreol, mulat népek tömege. Az itt élő négerök őseinek jó része valamikor Afrikából, mint rabszolga került ide. A fehérek Európa sok országából jöttek ide, de ázsiai szintén akad a lakosság között. Azt gondolná az ember, hogy ez a vegyes népesség mennyire széthúz és az állam a békétlenség színtere. Ez nem igaz, teljesen más képet találtam.

A terrortámadás megrettentette őket. Elmúlt az a mítosz, hogy birodalmuk sziklaszilárd és legyőzhetetlen. A bizonytalanság még inkább összekovácsolta őket. Közel negyedévvvel az esemény után, már szinte senki sem beszélt az átélt tragédiáról. Nyugalom honolt, csak a nemzetközi repülőtereken alkalmazott szigorú ellenőrzések jelezték, hogy itt korábban valami szokatlan történt. Ennek hatására az ocsúdás első jele az volt, hogy az üzletekből a nemzeti zászlókat fölvasárolták. A kínai textilipar nem győzte gyártani az ablakba rakható kis lobogótól a felhőt karcoló toronyra, és a büszke középület ormára fölhelyezhető hatalmas drapériáig az 50 fehér csillagos, csíkos zászlókat. Minden járművön, személyautón, épületeken, tereken ott lengedeztek. Jelezték, hogy résen és háborúban vannak, ahogy ezt államelnökük be is jelentette. Senki sem kérte, követelte, rendelte el, hogy zászlókat kell kitűzni. Ezt az emberek belülről fakadó igénye diktálta. Az összefogás, az egy nemzetet alkotás bizonyítéka lett, és megerősödött a zászló jelentősége. Lélektani alapja az, hogy egységesen az egész nemzet fölkel. A zászlóerdő jelképes arzenállá, kiélesített szimbolikus fegyvererdővé vált; mutatta, milyen sokan vannak, és egyet értenek, mert egy lobogó alatt szálltak küzdelembe.

Szomorúan gondolkodtam el, országunkban néhány éve elrendelték, hogy a középületeken lengjen nemzeti lobogó. Miért kellett ezt hatósági intézkedéssel kikényszeríteni, és miért nem belső ösztönzés hatására cselekedett jóval korábban az a nemzet, amelyiknek lakosai ezerszáz éve itt már házára letek; és az Egyesült Államokat ért 21. század eleji terrortámadásnál jóval súlyosabb, országrészeket és néptömegeket elvesztő történelmi kataklizmákat élt túl? Érdemes azon is elgondolkozni, hogy nagy nemzeti, állami ünnepeink előtt, amikor a helyhatóságok hirdetéseikben kérik a lakosságot: lobogózzák föl házaikat, milyen kopaszok maradnak a települések. Korunkra miért csökkent vészterhesen a magyar népnek saját szent zászlajához való kötődése, és hogyan devalválódott lelkünkben a lobogónk iránti tisztelet? Minden nemzet addig marad fenn, amíg jelképei és mítoszai élnek. Amikor azokról a nép megfélelkezik, magától, vagy nyomásra lemond, csupán tárgyak, emlékek, amelyek könnyen elkallódnak, de velük azok is, akik életre hívták és megtartották ezeket.

A zászló mindig külsőség is. Szépségében és a benne rejlő fogalomban gyönyörködünk, ha minket reprezentál. Gyűlöljük, ha ellenséget jelöl, és használatát ránk erőltették. A zászló tehát igazán a szívünkben van jelen, hol negatív, hol pozitív értéként, attól függően, hogy számunkra mit jelent. Ha értéket tükröz, halálunkig a lelkünkben lobog.

ZÁTONY

A zátony nem egy lakatlan sziget, amelyen kiköthetünk, és pihenőt tarthatunk vagy benépesíthetjük. A sziget többé-kevésbé állandó szárazulat, kiemelkedés a víztömeg

fölszíne fölé. Ezért biztosabb, mint a zátony, de kevésbé stabil, mint egy összefüggő szárazföld.

Többféle zátonyt ismerünk. Egyik leggyakoribb a homokzátony. Lehet egészen finom kvarckristályokból, akár a liszt. Színe a hófehértől a sötét barnáig, vagy feketéig változhat aszerint, hogy milyen ásványi anyagokat tartalmaz. A zátony lehet üledékes, mocsaras, lávaköves. Allhat fölaprózott, éles felületű szikladarabokból, legömbölyített kavicsokból. A legcsodálatosabbak az óceánokban lévő korallzátonyok, az összefüggő felületű, vagy gyűrű alakú *atolok*, amelyek a vízfelszínhez közelfekvő tengeralapra rakódnak rá. Ezekben a legváltozatosabb fajok együttélése, szimbiózisa, illetve ökológiai kapcsolata jön létre. Itt minden élet összefügg a másikkal, egymást kiegészítik, védik, vadásszák, táplálékul használják. Ha egyszer ez a biológiai egyensúly megbomlik, sok egyed, gyakran faj kipusztulásával jár együtt, és nagyon nehéz, olykor reménytelen a helyreállítása. Ezért minden korallzátony kicsiben olyan, mint törékeny Földünk a világegyetemben.

A zátony az óceán, a tenger, a folyó szeszélye, előbbieknél az apály és dagály okozta hullámozás és vízállás, utóbbinál az áradás és apadás mozgása szerint hol elsüllyed, hol a víz szintje fölé emelkedik. Ezzel a vízmozgással egyszer a zátony biztonsága fokozódik, máskor eltűnik. Vele az ember, vagy járművének megkapaszkodása válik szilárdvá vagy bizonytalanvá. A zátonyt legtöbbször nem is a természet, hanem az ellene munkáló ember rombolja, pusztítja pillanatnyi haszonszerzés, például homokkitermelés érdekében.

Zátony keletkezhet mélyen és messze bent, az óceánban is, többnyire azonban a partok előtt találkozunk vele. Elterjedt rossz híre van, mivel megjelenésének és láthatóságának bizonytalansága miatt alattomos, illetve szeszélyes. Számptalan kikötői készülő vízi jármű megfeneklését, meglékelődését és pusztulását okozta. A szállított értékek és az emberélet elvesztését eredményezte. Ezért minden vízen közlekedő fél a zátonytól és igyekszik elkerülni.

Csakhogy a zátony azért is kiszámíthatatlan, mert a térképeken nem mindig jelzik, mert olyan részletes térkép szinte alig létezik, ahol minden apró homokpad vagy sziklatömb föl lenne tüntetve. A földrajzi fölvételek nem mindig hibáztathatók, annál inkább a *tektonikus mozgások*. A zátonynak ugyanis tulajdonsága, hogy egyik napról a másikra akár végleg eltűnik, vagy ideiglenesen a mélybe merül, illetve megszületik és kiemelkedik a víz fodrai fölé. Ezért a térképen hiába van egy zátony jelezve, nem biztos, hogy mindig megtaláljuk, és ott van, ahol ábrázolták. Hajlamos a mozgásra, és ravaszul arrébb vándorolhat. Lehet mentsvár és veszthely, attól függően, hogy hánykolódót segít-e szárazulatra, vagy utazó haladását töri-e meg.

A legalattomosabbak azok a zátonyok, amelyek a víz fölszínéig emelkednek. A hullámok folyamatosan átkelnek fölöttük, csak a gyakorlott szem látja meg közelről, vagy repülőről, hogy közvetlen alattuk szilárd, kemény padok húzódnak.

A zátony a pillanat mómora. Bizonytalan és veszélyes az embernek. A hajótöröttnek kis ideig jól jön. Megörül, amikor meglátja. Felé úszik és igyekszik rajta megkapaszkodni. Amikor a víz szintje még csökken is alatta, és mind nagyobb szárazulaton találja magát, reménykedni kezd, hogy megmenekült. Az órák telnek és közben az apály elmúlik. A tenger vagy óceán vize kezd visszafolyni és szintje emelkedik. Az ember teste alulról fölfelé egyre jobban víz alá kerül a zátonnyal együtt. Testhelyzete is megváltozik. Végül már csak kapaszkodó keze és feje van kint. Az orom eltűnik a hullámok alatt, és karja a

mélyben nem éri el többé. Sodródó bárkaroncsként újra a végtelen vízen találja magát, életének teljes kiszolgáltatottságában.

A zátony bizonytalansága miatt izgalmas felület. Kiszámíthatatlanságával magában hordozza a fölfedezés izgalmát és nagyszerűségét: mit rejt, mekkora területen fekszik, ki járt itt előbb és milyen sorsra jutott? Elfelejtett börtönként szolgált, vagy ugródeszka egy újabb világ felé?

Egyéni életünk is zátony. Amikor megszületünk, még nem lehet tudni, hogyan folytatjuk, és miként végezzük. Ha megházasodunk, a zátonyt szélesítjük és több esélyt adunk a megmaradásra, a túlélésre, de az esetleges gyorsabb szétmorzsolódásra, elsüllyedésre is egyaránt. Viszonylagos, mit jelent számunka. Aki egy család nélküli, magányos világ tengeréből vergődik ki a házasság zátonyára, még ha mocsár veszi is körül, jobb, mint ahonnan érkezett. Akit viszont egy boldog, békés családi szigetről sodortak el a hullámok, és a házasság zátonyára kapaszkodott föl, környezete posványynak tűnhet. Harca a környezetével kínos küzdelem, amelyben sohasem győzhet.

Az emberi élet és a földön betöltött szerepünk is zátony. Erre a bizonytalan szárazulatra velünk együtt hiába sodortak a hullámok láda ékszert, értékpapírt, fegyvert vagy kacsalábon forgó várat. Nagyon pontosan kiszámítható, hogy utunk hová vezet. Vagyont, rangot, életet még senki sem vitt magával a sírba. Zátony minden eszme, pártoskodás, amely képtelen a társadalom kívánalmaival együtt haladni, és azt kiszolgálni. Zátonnyá válik a megunt barátság, szomszédság és kiváltság.

A legnagyobb gond az – és az alapvető bajt ez okozza –, hogy Földünk, eme parányi, sérülékeny égitest is egy ostromlott zátony, amely kiszolgáltatottan kereng, száguld kimért pályáján, a világűr óceánjában. A hívő számára minden e világi bizonytalan kapaszkodó csak átmenet, és hamarosan visszatérünk az Alkotó biztonságot nyújtó, végeláthatatlan, biztos kontinensére. Az ilyen embernek a változásra hajlamos, gyarló emberi hite a kapaszkodója. A kételkedők szerint a Mester csak elkészítette alkotását, de beavatkozás nélkül hagyja a dolgokat a maguk útján folyni és beteljesedni. Ebben a várakozásban egyetlen biztos pont van: a bizonytalanság. A hitetlen semmiben sem remél, csak málladozó zátonyában, és a pillanatnyilag nyújtott kétes biztonságában. Látja maga körül a végtelen tenger hullámain, amelyek a széljárás szerint hol erre, hol arra futnak; ereje szerint simogatnak vagy rombolnak, de nem vár külső segítséget. A szerencséjében és erejében bízik, míg mindkettő el nem hagyja. Akármilyen nyomorúságos menedék is zátonya, ezzel kell beérni, és amíg erejéből telik, tíz körömmel kapaszkodik belé. Ez a semmi fogódzója.

ZS

ZSUGORI

A zsugori ember különös teremtménye Istennek. Nem szabad összetéveszteni az ésszerűen takarékosslal. Kialakulása az emberré válás utáni történelmi korbba, a vadászó, gyűjtögető időszakra vezethető vissza, amikor életmentő fontosságú volt, hogy a téli idősakra, a javak nehéz beszerzése miatt minél több élelmiszert tudjanak fölhalmozni. Különösen a jégkorszakban Európa mérsékelt égövi, illetve északi fekvésű vidékein csak az maradt életben, aki hangyaszorgalommal minél többet tudott gűzűlni és elraktározni. Az emberben erősen, tehát ösztöneitől támogatva, de már tudatosan kötődött a harácsolás szükségessége. Kultúrtörténelmünk során ez a magatartási forma kettévált. Az egyik gyűjtögetési szokás – ha az nem törvénytelen eszközökkel és öncélúan, hanem a köz javára történik – hasznossá vált. Ezekből alakultak ki a múzeumok, közgyűjtemények, a törzsi, nemzeti kincsek, amelyek nemzedékek során védelmet kaptak és öröklődtek. Egy nemzeti múzeum például adott térség népességének történelmi, művészeti ereklyéit, alkotásait, vele a társadalom szellemiségét őrzi.

A másik gyűjtögetési szokást a zsugori képviseli, aki túlzásba viszi a javak megkaparintását, fölhalmozását és védelmét. Benne ez a belső késztetés közvetlenül már nem létkérés. Számára a biztonságot jelentő gyűjtögetés, mint gyakran fáradtságos vagy veszélyes munka másodrendű. Közűlük legtöbbször a megszerzett vagyonnal nem a hatalmukat kívánják gyarapítani, legfőljebb ez is motiválja őket. Mindenféleképpen egyéni érdeket képvisel, ezért önző, hiszen minden olyan magatartás, amely az individuumon keresztül nem a közösség hasznát növeli, termékettlenné válik.

A zsugori ember agya „más csavarra jár”, mint a reálisan gazdálkodóé. Ebből következik, hogy nemcsak magatartásában, de egyéniségében is eltér az átlagot jelentő többiekttől. Ez az embertípus lehetőleg nem kockáztat. Nem ruház be, nem ad pénzt olyan vállalkozásra, amelynek a kimenetele nem látható, és a következménye nem mérhető föl. Szívtelen és könyörtelen, mert egy fillért sem ad kölcsön, netán ingyen kegyelemből ajándékozva, olyannak sem, akinek ez életmentő lenne. Tőkéjét még pénzintézetben sem helyezi el szívesen. Minden külső beavatkozástól retteg, amely elveheti, vagy devalválhatja vagyonát.

A zsugori mániákus ember, éppen ezért pszichológiai, súlyosabb esetben pszichiátriai eset. Személyiségének fejlődése megrekedt a személyes önzésnél. Számára nem létezik közösségi gondoskodás, ezért magának való. Legtöbbször nincsenek barátai, társai, hiszen még a családtagjaira is féltékeny. Őket a lehető legnagyobb mértékben hajszojja, kizsákmányolja és kihasználja. Az általuk megtermelt javakat arányos részben nem adja nekik, hanem ahhoz a családi vagyonhoz csapja, amely egyedűl az ő kezében van, és minden téren rendelkezik föltte. Ha gyermekei jobban keresnek, férje, felesége többet hoz haza, mint ő, ez erősen bosszantja.

A vagyongyűjtés tekintetében a zsugorinak két típusa van. Az egyik a magát és környezetét nem kímélő. Az ilyen ember értelmetlenül hajszojja önmagát, családját, az alkalmazásában álló embereket. Számára az órák és a napok összefolynak. Látomttól vakulásig dolgozik és dolgoztat. A 20. század közepéig a jómódú gazdák, iparosok és kereskedők között gyakran föltűntek ezek az alakok. Olyan ócska ruhákban jártak, akár a

koldusok. A birtok, üzem, bolt fejlesztésére, beruházásokra, modernizációra nem költöttek. Elhanyagolt, *gazdagyalázó* szerszámokkal dolgoztak. Ha valami végleg elromlott, helyette nem vettek másikat, nem siettek vele javító mesterhez, hanem igyekeztek maguk megbarkácsolni.

Ez a típus a kosztra is igénytelen. Aki nála evett, maradékot véletlenül sem hagyott, mert egy-egy etetéskor felét kapta annak, mint amennyit szervezete igényelt volna. Cselédek, munkásaik, eladók jó, ha egy évet kibírtak náluk, de gyakran számított, hogy jóval korábban elszökdöstek tőlük. Házastársát, gyerekeit agyondolgoztatta. A huszonévesek már hajlott hátúak voltak, soványak, elesettek, sajnálatra méltók. Legtöbb nem is házasodott meg, mert a gyöngye legényt, vagy a gebe nőt senki sem választotta társának. Azt tudták, hogy hiába van a családnak nagy vagyona, abból a zsugori családfő egy körömaljányit sem oszt ki halála előtt.

Az ilyen parasztgazda elsősorban a földet gyűjtötte. Addigi történelmi tapasztalata az volt, hogy a földet sem az ellenség, sem a szomszéd, sem más irigy ember nem tudja elhordani. Nem számoltak azzal, hogy egyik napról a másikra a társadalmi rendszer gyökeres megváltozásával együtt járhat a tulajdonviszonyok teljes átformálódása is, amikor a föld gazdát cserél, és elvileg mindenki tulajdonosa lesz, de a nevének egy kapavágásnyi sem marad. Ezt még a józan észjárású emberek sem tudták elképzelni, mert ellene szólt minden addigi valóságos tapasztalatnak és az emberi természetnek. A gazdák számára olyan volt ez, mintha a levegőről a víz alá kellett volna bújni, és ott élni.

Természetesen nemcsak a gazdák, említett társadalmi csoportok között volt zsugori. Ezt az embertípust megtalálhatjuk a polgárok, de a felsőbb- és az uralkodó rétegek között is. Az ilyen ember megalomániája mind jobban elhatalmasodik. Semmi mással nem törődik, csak azzal, hogy az ő fukar természete érvényesüljön, és mindenki neki gyűjtsön.

A zsugori másik típusa az ügyeskedő. Ő rest munkával fáradozni. Világ életében kerülte a *szerszám boldogabbik végét*. Ugyanakkor minden piszkos munkát elvállalt, amellyel vagyonhoz juthatott, bármennyire is sértette ez a tisztességesen dolgozó és érvényesülő embereket. Köztük van a legtöbb politikus, tányér-, talp- és fenéknyaló. Nem tud olyan társadalmi rendszer létrejönni, amelyiket teljes erőbedobással ki ne szolgálna, csak hogy többet harácsolhasson, mint mások szorgos munkával. Mindig ott settenkedik a tűz körül. Első kézből szerzi híreit. Órával hamarabb tud a változásokról reagálni, mint mások, ezért könnyebben szerzi meg a javait. Ő a könnyen élő.

Imádja a kiskapukat, amelyeken gerinchagyottan, gilisztaként is átréseli magát, csak hogy előnyhöz jusson. Az ilyen ember könyörtelen, szívtelen, mindenkit kihasználó, mindenkin keresztül gázoló, aki nálánál védtelenebb. A szleng „biciklis” típusnak nevezi, aki fölfelé hajol, lefelé tapos. Belőle lesz a legjobb besúgó, ezért minden diktatúra kegyeltje. Kiváló rekvirálónak bizonyult évszázadok során, mert a kárvallott embernek még a feje alól is kirángatta a kispárnát. Kíméletlenül elvitt mindent, amit a szeme meglátott. A jegyzékben azután nem mindent szerepeltetett. Vagyona gyarapítására igyekezett a zsebét megtömni, nehogy valami kínáló, apró körülményt is elmulasszon. Árveréseken, börzéken ott lebzsel, igyekszik befolyásolni a becsüsöket és a kikiáltókat. A dörzsöltebbek a tőzsdéken is informálódnak, de arra vigyáznak, hogy ne az ő pénzüket kockáztassák. Fülbe súgnak másoknak, és ha bejön a javaslatuk, azért busás hasznot követelnek.

Ez a típus mindig a társadalom fölszínén úszik, ha a toronyból kilódtíják, akkor is

talpra esik, mint a macska; amikor a főbejáraton kiröpítik, visszaóvakodik a hátsó kapun. Szentelen, mint a piaci légy, és a saját anyját is eljárulná egy tál lencséért. Behízselgi, beverekpsi magát minden fontosabb fórumon. Társadalmi pozíciókat gyűjt, és amíg az érdeke úgy diktálja, látszatbarátokat szerez, akiket abban a pillanatban elejt, ha számára már nem hajtanak hasznot.

Amikor jól megszede magát, mint úr a bástyákkal védett végvárába, visszavonul birtokára. Jelentősen abban tér el a családját nyúzó zsugori típustól, hogy gyerekeit, házastársát finom előkelőként tartja és nevelteti. Nem keveredhetnek mindenféle koldussal, senkiháziival, akik csak napi munkájuk béréből élnek. Nem felejt el, hogy valaha ő is közülük való volt, és undorodik a szegény szagtól. A szociális hálót nem szövi tovább, hanem tőle telhetően szétszaggatja, hogy a keletkezett lyukon az adakozás, legtöbb adózás kötelékéből kibújhasson. Utódai már az apjuk által szerzett vagyon, illetve kényszerű adófizetés révén, a javaik alapján örökölnék, és nem a saját érdemeikkel szereznek rangot, elismerést, kitüntetést. Neveltetésük eleve úgy történt, hogy beléjük oltották: ez jár nekik.

Vagyonukat csak a hatalomszerzésre használják föl, azzal a félős óvatossággal, hogy ebben a veszélyes küzdelemben egy petákot se veszítsenek, inkább tovább gyarapodjanak. Természetes, hogy ők a nélkül markolhatnak a közös tálból, hogy abba előbb bármit is tettek volna. Nem tudják, hogy apjuk ülepén valaha lyukas volt a nadrág. Ha valaki erre figyelmeztetné őket, ebben csak a rosszindulatú pletykát, mint a tényeket látnák.

A valódi veszély a társadalom és környezete esetében akkor jelentkezik, amikor vélt vagy valós szellemi értékeivel is fősvénnyé válik. Legtöbbje komi-tragikus, mert olyan gondolatát, találmányát igyekszik mindenki elől elrejtteni, amely semmilyen értéket sem képez, vagy alig számottevő. Szellemi javait megbomlott értékítélete fölnagyítja, és nevelésesen dugdossa mások elől. Főltalálja a spanyolviaszt, amelyet előtte már jóval korábban ismertek és használtak. Ritkán előfordul, hogy ez az érték valóban hasznos, és fontos lenne megosztani, mert sokan hasznát vennék. De irigyen dugdossa, rejti, nehogy másnak jót cselekedjen, vagy örömet szerezzen. Lelkileg képtelen arra, hogy bármit is megosszon másokkal. Termékeit gyakran addig zsugorgatja, amíg azok elévülnek, az idő túlhaladottá teszi őket, vagy mások is főltalálják és jelentkeznek vele. Ilyenkor legfőljebb csak a harc marad számára, hogy kié volt az elsőbbség.

A zsugori egyénisége a „fejlődés” fokozatait betartva, akkor alakul ki igazán, midőn az érzelmeivel is kezd kínosan takarékoskodni. Amikor a szeretetét mindenkitől kezdi megvonni, nehogy kiárusítsa magát. Őt lehet szeretni, bár azokban bizalmatlan, akik szeretettel közelednek felé, de tőle senki sem várhatja, hogy rokonszenvezzen vele. A lelki megnyilvánulások mindig gondot okoznak, és a bajban lévő sajnálatát eredményeznék. Neki erre nincs szüksége, sőt fél tőle, mint ördög a tömjénfüsttől. A szájalom, a segítség a vagyon számára kimondottan veszélyforrást hordoz. A lelket meg kell keményíteni, és ha valaki nála bármilyen szeretettel, de kedveskedésért jelentkezik, el kell utasítani, mielőtt érzelme koldulásba nem csap át.

A zsugori jól érzi magát abban a világban, amelyet kialakított. Ez a lételeme, mint békának a mocsár. Hiába csókolja meg, akár a legszebb királykisasszony is, nem változik igazságos, szép királyfivá, mindig varangy marad. Ezt ő nem tudja. Értelmi képessége csak egy irányba nyitott, a vagyonszerzés és annak eszelős kuporgatása felé. Ezért bármilyen áldozatra képes, különösen, ha az nem sújtja. A legtöbb zsugori képes

fömláldozni mindenkit, aki körülötte él, valamiképpen a hatósugarába tartozik. Ha vagyonról van szó, nincs sem gyerek, sem szülő. Biológiai órájukat csak a javaik mozgatják. Ez életük rugója.

Egyről megfeledkeznek, haláluk után egy fillért, egy őszinte részvétet sem visznek magukkal a sírba. Mint a helység „nagy polgára”, legfeljebb egy név lesz valamelyik lajstromban, lábjegyzet a futottak még listáján, de gyorsan elfelejtik. Hamarosan az sem lesz, aki átkot szórna rá.

Vége

(nincs, csak nem írtam tovább.)

SZÜCS LÁSZLÓ SZOBRÁSZMŰVÉSZ

Szücs László „fö-l-földobott kőként” rendre visszatér születési helyére. 1954. szeptember 6-án, Hódmezővásárhelyen, a Csúcs városrészben született. Itt végezte az általános iskolát, majd 1969–1973 között a szegedi Tömörkény István Művészeti Szakközépiskola szobrász szakán érettségizett. Mesterei: Samu Katalin, Kalmár Márton és Tóth Sándor voltak. 1974–1980 között Budapesten, a Magyar Képzőművészeti Főiskola kőszobrász-restaurátor szakán diplomázott. Mesterei: Lisztes István, Antal Károly, Szakáll Ernő és Entz Géza voltak. Jövedelmének jelentős részét ma is a kőszobrász-restauratori munkával szerzi. Anélkül, hogy e tevékenysége művészetét illetően minősítés lenne, ezen túl olyan önálló alkotómunkát is végez, amely személyiségét még inkább meghatározza.

Gyermek- és ifjúkorunkban mindketten azonos városrészben éltünk, csak én közel másfél évtizeddel hamarabb kezdtem az életet. Egy fazekashoz, Vékony Sándorhoz, a népművészet mesteréhez jártunk. Amíg ifjú házasként csodálója, művészetének befogadója voltam, Szücs László alig négy éves szomszédgyermekként „tanulója”. Fénykép tanúsítja, amint a *lábítós korong* mellett figyel, hogyan alakul az alaktalan sárrögből a tájunkra jellemző, hagyományos edény, és fantáziáját egész életére megfogta a plasztikai alkotás gyönyörűsége.

Itt tanulta meg az anyag tiszteletét és formálásával az ember belső teremtőkészségének kifejezését. Erre a legjobb tanítómester valóban az agyag. Nem véletlen fogalmazta meg már Chajjam, a középkori perzsa költő egyik négysoros versében, hogy a korszok falából királyok szeme tekint vissza. Ez a metafora kettős értelmű. Jelzi, hogy a földben elhalt őseink pora keveredik és, a fazekas kezén újra testet ölt egy-egy befogadó edényben.

Kiss Lajos, a vásárhelyi néprajztudós úgy fogalmazott, hogy a cserépedény „embörzsírral készül”. Ebben benne van a chajjami fölismerésen túl az is, hogy mennyi fizikai verítékkal, és szellemi erőfeszítéssel születik meg az alkotás. A csúcsi fazekaskorongtól elindulva, kezdetben a *sárvargákéhoz* hasonló sors várt Szücs Lászlóra is.

Mindenkinek, így neki is voltak elődei, mesterei, akik hatottak rá, mégsem hasonlítható hozzájuk, mert mindegyik szellemiségéből kinőtt, és csak önmagával vethető össze. Nagy előnye, hogy harmóniát talál a természettel, az anyaggal. Nem akarja sem meghódítani, sem megerőszakolni, hanem alázattal elfogadja adottságait. A tömbbe zárt alakzatokból mintázó eszközeivel csupán kibontja az éppen kezében lévő anyag természetét megmutató formákat.

A művészettörténészek úgy emlegetik Szücs László akadémizmustól mentes, a lényegre leegyszerűsített munkásságát, mint *organikus*, azaz „szerves” szobrászatot. A magam nyelvén a természet belső ismeretének érthető kifejeződését látom benne.

Ehhez gyűjtötte a közép- és főiskolán a szakmai tudást, amely nélkül az alapanyagok művészi szintű megmunkálása lehetetlenné vált volna. Először is alaposan megtanult rajzolni. Ezt bizonyítja finom ceruza- és tollrajzaival. Az elvonatkoztatása ettől válik hitelessé. Kezének minden anyag engedelmeskedik, a fától a kövön át a fémig, de bármihez fog is, csak nemes anyagot használ föl. Közülük kitűnnek a kövek, amelyek sorában féldrágaköveket is találunk, és a végeredmény mindig „súlytalan, súlyos szobrászi

ékkő”.

Alkotásaiban különös egyéniségét találta meg. Szűcs László témakeresése két fő vonalat követ. Egyik a geometrikus formák, a természet vonalainak, síkjainak, lapjainak és téridomainak kimunkálása, illetve átalakítása szoborrá. Csakhogy ezek a természetes ívek, hajlások, ölelkező vagy éppen egymást taszító hullámvonalak úgy illeszkednek, mint a kínai *jin* és *jang* öselvén alapuló, az egymást kereső, illetve elutasító fény és árnyék, a hideg és meleg, a férfi és nő. Itt érkeztünk el művésünk témakeresésének második részéhez. Keze alatt még a papírlap sarkainak hajtogatásaiból született téridom is élő formává gömbölyül. Egyik kagylóra, másik csigára, a harmadik gyümölcsre, vagy gabonaszemre emlékeztet, amely kellő behatásra kicsírázhat.

Szűcs László a kínai öselvben fogant kiegészítő fogalompárt harmadik elemmel bővíti, amely csupán számszerűen jelent többletet: az alkotás által megbontott, olykor több részre tagolt, de szerves egybeolvadást nyújtó teret. Ezzel teljesen új és egységes világot teremtett: a két szülő lényegét kisugárzó, a szívet melengető gyermeket, esetünkben az erőt adó szeretetet. Ezért érezzük úgy, mintha ezek a korongok élnének, és hozzánk szólnának. Kézbe véve megsimogatjuk őket és óvjuk, akár a kisdedit. Új, korszerű „ékszerek” születtek. Ezek megváltoztatták eddigi fogalmainkat a nemes anyagokról, amelyek önmagukban megmunkálva csak holt drágaságok maradnak.

Szűcs László – szobor restaurátori munkája során gyakran templomokban dolgozik, vagy kegytárgyakat javít – mégsem egyházi ember, aki magánéletében szertartásokra járkal, mégis szüntelen Isten falak nélküli templomában, a természetben él és gondolkodik. Bár valamennyi alkotását megkülönböztetésként olykor egy-egy szóval „tárgyasítja”, elnevezi, valójában fölösleges, mert – mindenki mást és mást lát bennük, ezek mégis – *antropomorffá* válnak. Ez közös és alapvető vonásuk. Az életre elsősorban a gömbölyded idomok a jellemzők, amelyek a környezet károsító, koptató hatására; szél, hullámvérés, porvihar, eső, hó és jég ellen, védekezésül fejlődtek ilyenné.

Torzói formailag talán a *lőszbabákat*, folyómederből kikerülő homokkő alakzatokat idézik, csakhogy emberszerűségükkel gyakran az ázsiai füves puszták nomád szkítáitól a kunokig alkalmazott, a kötömb természetességét meghagyó *kamennaja* figurákra, kőemberekre is emlékeztetnek. A természet „szobrász”, de törvényei szerint, öntudatlanul alkot. Szűcs Lászlót is belülről fakadó megérzésesei ösztönzik, de munkáit a józan ész formálja művészi alkotássá. Szobrászunk a végső formát eszközeivel kifinomítja, bársonyos puhára csiszolja, és olykor még az anyag belső szerkezete is áttűnik. Így válnak meleggé, tárgyjellegűből élőszerűvé; ahogy a nyugvó mag holtnak tűnik, de mélyén ott szunnyad a föltámadással beteljesülő születés. Ha kristályait a fény felé fordítjuk, áttetszenek, akár a lámpázott tojások, amelyekbe látni lehet a lüktető életet.

Szobrainak nemi szimbolikáját az akttörzőkban hántja le. Ahogy a Willendorfi, vagy – vásárhelyi példánál maradva – a Kőkénydombi Vénusznál nincs arcábrázolás, csak a női nemiségre, az anyaságra utaló legfontosabb idomok: a jókora, tápláló mell, az élet hordozásához szükséges széles csípő és nagy fenék, valamint az egész test megtartását szolgáló vastag combok. Hisszük, ha van utánozhatatlan érték, amely megjobbíthatja elromlott világunkat, nem más, mint a termékenységgel és nevelőkészséggel bíró anya, aki testedényében hordozza az új világot. Rajtunk múlik, megszüli-e? Ami ezeket a szobrokat ősi formációiktól mégis alapjában különböztetik meg, az, hogy az emberben érzelmeket ébresztenek. A gondolat itt már mit sem számít.

Az út roppant keskeny, amelyen Szűcs László eltéríthetetlenül törekedik előre. Jellegzetes formáival válhatna avantgárd művészé, a 20. században alkotott nagy elődök utánzóivá. Méltatói között gyakran akad, aki eredetiségén vitatkozik. Hasonló alkotásokat Arptól máig sokan hoztak létre, ami ezt a folytatást sem zárja ki. Csakhogy a maga választotta ösvényről egyetlen lépést sem tesz más irányba. Olyan alkotói energia és elszántság feszül benne, amely munkáit kiemeli az átlagból, egyéniségét, amely utánozhatatlan, minden művében újrat teremti.

Ezekből a plasztikákból az ember különösen akkor kap sugárzást, ha felületüket kézfejének finom bőrével érinti. Szeretné megölelni, magáévá tenni őket, hogy génjeinek megosztásával a halhatatlanságát biztosítsa. Itt van a megfogható érv, amely bizonyítja, hogy Szűcs László szobraiban emberi „érzelmek” szunnyadnak.

Ez az érzés különösen erőteljesen hat ránk itt, a magyar Dél-Alföldön, ahol évezredek óta minden letelepült nemzedék mezőgazdaságból élt. Az őskori nőábrázolások szerte a lakott kontinenseken, ahol agrárnépesség lakik, mindenütt a föld istennőjét: *Földanyát* jelenítik meg, amely szül, táplál és halálunk után ismét magába fogad. „Csillagporrá” alakít, hogy újabb lehetőséget nyerjünk a természet körforgásában való részvételre. Ezek a plasztikák jól mutatnak körüljárható belső térben, mellmagasságban elhelyezve, de igazán olyan megtervezett és gondozott kertbe valók, ahol a REND uralkodik; mert a természet alaptörvénye az egyensúlyt biztosító elrendeződés. Itt alacsony posztamensen, füves területen, színes virágbokor háttérrel, földközelpben érvényesülnek igazán, ahogy a gyermek is édesanyja ölében mosolyog legszebben.

Egy föltételezett világkatasztrófa után Szűcs László aszteroidákként száguldó antropomorf köveit pályarendszerbe helyezve, teremtő erővel kell megérinteni, hogy a mindenségben újra élet legyen.

SZÜCS LÁSZLÓ KIÁLLÍTÁSAI

Egyéni kiállítások

- 1997. Pomáz, Művelődési Ház.
- 2001. Hatvan, Moldvay Győző Galéria.
- 2001. Hódmezővásárhely, Fekete Sas Szálló.
- 2004. Hódmezővásárhely, Galéria 2000.

Csoportos kiállítások

- 1981. Salgótarján, kisplasztikai kiállítás.
- 1987. Pécs, Kisplasztikai Biennálé.
- 1988. Salgótarján, szabadtéri szoborkiállítás.
- 1989. Pécs, Kisplasztikai Biennálé.
- 1989. Sopron, Érembiennálé.
- 1990. Sinsheim (Németország),
- 1998. Várpalota, Művelődési Központ.
- 2000. Mosonmagyaróvár, Mosoni Művelődési Ház
- 2000. Pomáz, Művelődési Ház.
- 2002. Pomáz, Karitászház.

2002. Hódmezővásárhely, SZTE. Mezőgazdasági Főiskolai Kar.
2003. Hódmezővásárhely, Vásárhelyi Őszi Tárlat.
2003. Hódmezővásárhely, Galéria 2000.
2004. Pomáz, Művelődési Ház.

Tagságai

- Művészeti Alap, 1980-tól.
Magyar Restaurátor Kamarai Tagság, 1992-től.
Magyar Restaurátor Kamara szakértője 1999-től.
Kulturális Örökség Minisztériumának restaurátor szakértője 2001-től.
Szűcs és Társa Művészrestaurátor Kft. alapítója 1994-től.
Fő tevékenységi kör: kőszobrász-restaurátori feladatok.
Egyéni művésztevékenység: szobrászat

Róla megjelent kismonográfia

- Bálványos Anna: „Szűcs”. (Budapest, 1998.)

Elérhetősége

- 2013 Pomáz, Panoráma u. 5.
E-mail: szucslaszlo@axelero.hu
Honlap: www.szucslaszlo.com

SZENTI TIBOR MEGJELENT KÖNYVEI

- A tanya.** (Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1979.)
- Parasztvallomások.** (Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1985.)
- Vér és pezsgő.** (Magvető Kiadó. Tények és Tanúk. Budapest, 1988.)
- Paráznák.** (Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1993.)
- A tetejetlen fán.** (Lazi Bt. Hódmezővásárhely–Szeged, 1997.)
- Állatjelölések.** (Dr. Bicsérdy Gyula szerzőtárssal. DATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar Hódmezővásárhely, 1998.)
- Jocó, szólnak a harangok!** (Lazi Bt. Hódmezővásárhely–Szeged. 1998.)
- Bibó Lajos vallomásai.** (Lazi Bt. Hódmezővásárhely–Szeged. 1999.)
- Szampó és Mirmidó.** (Belvárosi Könyvkiadó. Budapest, 1999.)
- Betyártörténetek.** (Máyer Nyomda & Könyvkiadó. Budapest, 2000.)
- Kalászkisasszony.** (C·E·T Belvárosi Könyvkiadó. Budapest, 2001.)
- Istenhez közelítve.** (Bába Kiadó. Szeged, 2002.)
- Vásárhelyi emlékeim.** (Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2004.)

FÜLSZÖVEG

Szenti Tibornak ez a 14-ik könyve – nem számítva az egészségügyben írt 7 mentális tankönyvet és egy ismeretterjesztő kötetet. Könyveit egymástól eltérő műfajban alkotta. Ez jelzi szerzőjük kísérletező kedvét és sokirányú érdeklődését.

A **Rendhagyó Lexikon** 70 irodalmi szinten megfogalmazott szócikket tartalmaz. Az esszék egy része olyan írásokból tevődik össze, amelyek aligha találhatók a nagy lexikonokban. Az „Alattvaló”, „Gyáva”, „Lusta”, „Zsugori” stb. mély emberismeretről és lélekábrázolásról tanúskodik. A szócikkek az adott témát tartalmuk szerint a természet-, illetve a társadalomtudományok szempontjából tárgyalják; vagy e tudományágak párhuzamosan egymás mellett jelentkeznek, átszűrve a szerző szubjektív, szürrealisztikus érzésvilágán és szemléletén. A kötet ettől vált egyénivé.

Esszéinek van egy közös és fontos összekötő fonala. Valamennyiben, még a sárkányokat, vagy a tyúkot tárgyaló tanulmányban is – gyakran nem kis iróniával és kritikával – az emberről szól. Szüntelenül kicsendül belőlük az aggódó és moralizáló hang: honnan jöttünk, hol tartunk, és mivé válhat az Ember, a minket körülfogó, számunkra fölmérhetetlen univerzumban.

E kötethez egyenlő szerzőtársat – és nem illusztrátort – talált **Szűcs László** szobrászművészen, aki minden fejezethez egy-egy szobrát, érmét, különleges, nemes anyagokból készült, organikus művészeti irányzatú plasztikáját nyújtotta.

Lektori vélemény

SZENTI TIBOR, aki 1939-ben Hódmezővásárhelyen született, nyugtalan ember... Ez a nyugtalanság sokoldalúságban és ezzel kapcsolatos kifejezési késztetésben, alkotásokban nyilvánul meg. Egészségügyi /tehát természettudományos/ alap képzettsége s ebből következő szemlélete történelmi érdeklődéssel és párját ritkító néprajzi gyűjtéssel és publikálással találkozik. Tanúja lehettem, hogy az ismeretlenségből feltörve miként vállalta a vezető kiadók egyike később országos hírűvé vált első néprajzi kötetét, amit továbbiak követtek, mintegy versengve egészségügyi sőt szépirodalmi művekkel. Mert mindig megvolt az érdeklődése, sőt készsége a szépirodalmi publikálás iránt is, amiből jó elbeszéléskötetek jöttek létre.

Most viszont egy sajátos személyes "lexikont" ad közre, melyben az emberi élet, halál, nemiség, történelem és társadalom, népiség, néprajz sőt östörténet, monda, világ és egészségügy megannyi nézőpontja találkozik, minden címszót sokfelől, színesen körüljárva. Elgondolkodtató sőt mulattató, újszerű s mégis megannyi ősi tudást felvonultató könyv ez, amit bizonyosan szívesen fogadnak olvasók és - mint magam is tanúsíthatom - a kritika egyaránt.

Budapest, 2004. június 16.

Kristó Nagy István

/Kristó Nagy István/

irodalomtörténész